

ÜLLAS LINDER

Adam Reinhold Schiewe

Esimese Eesti baptistikoguduse rajaja elulugu

ÜLLAS LINDER

Adam Reinhold Schiewe

Esimese Eesti baptistikoguduse rajaja elulugu

TARTU ÜLIKOOL

kirjastus

Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, usuteaduskond

Usuteaduskonna nõukogu otsusega 19. aprillil 2024 on Üllas Linderi doktori-
väitekiri „Adam Reinhold Schiewe. Esimese Eesti baptistikoguduse rajaja elulugu“
(Adam Reinhold Schiewe. Biography of the Founder of the First Estonian Baptist
Congregation) lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori kraadi religiooniuuringute
erialal kaitsmiseks TÜ usuteaduskonna doktorikraadide kaitsmise komisjonis.

Juhendaja: prof Tõnu Lehtsaar (Tartu Ülikool)

Eelretsensendid: Tiit Pädam (EELK)
Riho Saard (EELK Usuteaduse Instituut)

Oponent: Tiit Pädam (EELK)

Kaitsmine toimub 10. juunil kell 16.15 TÜ senati saalis

Uurimuse koostamisel on kasutatud ESF DoRa programmi tegevuse 8 toetust

ISSN 1406-2410 (trükis)
ISBN 978-9916-27-521-4 (trükis)
ISSN 2806-2639 (pdf)
ISBN 978-9916-27-522-1 (pdf)

Autoriõigus: Üllas Linder, 2024

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

*Minu kalli poja, geograafiamagister cum laude
Kaarel Linderi (1984–2012) mälestuseks,
kelle teadustööd jäid kirjutamata*

Adam Reinhold Schiewe – Vene ja Saksa riikide alam, Poola sakslane, kes asutas Eestis esimese baptistikoguduse ja juhtis uut uskkonda üksteist aastat. Pastor, misjonär, arhitektuurihuviline, keelteoskaja, natuke kohtunik, kooliõpetaja ja homöopaat, margikoguja ja võib-olla ka kosjasobitaja. Veidi jäik, oma põhimõtetes kinni. Ta ei läinud jäljetult ajaloo tolmu alla kaduma, kuid vilksas kõikjalt läbi nagu meteor. Nii ongi teda paljudel vanadel „taevafotodel“ säravate tähtede vahel väikese triibuna märgata. See ainus paik, kuhu ta suure jälje jättis – Eestimaa – ei tohiks teda unustada. Et seda ei juhtuks, selleks ongi käesolev uurimus kirjutatud.

SISUKORD

TÄNUSÕNAD.....	10
LÜHENDID.....	11
SISSEJUHATUS.....	12
Teema valik ja uurimise eesmärk.....	12
Uurimisülesanne ja uurimisküsimused.....	12
Uurimuse meetod.....	13
Uurimuse olulisemad allikad ja kasutatud kirjandus.....	16
Uurimisseis.....	17
Uurimisega seotud probleemid.....	17
Uurimuse ülesehitus.....	18
Ajalooline sissejuhatus.....	18
1 BAPTISTID JA SCHIEWE KIRJALIK JÄLG.....	21
1.1 Schiewe kirjalik pärand.....	21
1.2 Baptismi algus, levik ja õpetus.....	23
1.3 Baptistide tunnustamine Vene impeeriumis.....	26
1.4 Peatüki kokkuvõte.....	29
2 SCHIEWE PÄRITOLU JA PEREKOND.....	30
2.1 Schiewe lapsepõlv ja noorus.....	30
2.2 Schiewe järeltulijad.....	32
2.3 Peatüki kokkuvõte.....	35
3 SCHIEWE TEGEVUS ŁÓDŽI PIIRKONNAS.....	36
3.1 Schiewest sai baptist.....	36
3.2 Innukas vabatahtlik töötægija Schiewe.....	38
3.3 Schiewe tagakiusatavana Poolas.....	42
3.3.1 Esimene ja teine teadaolev vangistus.....	42
3.3.2 Kolmas teadaolev vangistus – midagi on valesti.....	44
3.4 Õppija ja õpetaja Schiewe.....	46
3.4.1 Haridusest lugupidaja sai õpetajaks.....	47
3.4.2 Schiewe Kicini kursustel ja Hamburgi misjonikoolis.....	48
3.5 Palgaline vaimulik töötægija Schiewe.....	50
3.5.1 Schiewe misjonireisid.....	51
3.5.2 Schiewe probleemide lahendajana Łódžis.....	52
3.5.3 Schiewe valik – Sorotšen või Saksamaa?.....	54
3.5.4 Kes Schiewe tegelikult Łódžis oli?.....	57
3.6 Peatüki kokkuvõte.....	59
4 SCHIEWE TÖÖ VOLÕÕNIAS JA SELLE JÄRELLUGU.....	61
4.1 Schiewe pastorina Sorotšenis ja tema väljasaatmine Volõõniast.....	61
4.2 Püüded tagasi Volõõniasse pääseda.....	65
4.3 Schiewe Tczewis (Dirschau) ja pere äratoomine Volõõniast.....	70
4.4 Peatüki kokkuvõte.....	73

5	SCHIEWE PETERBURIS JA EESTIS	75
5.1	Peterburi saksakeelne baptistikogudus enne Schiewet	75
5.2	Takistused Schiewe ametisse astumise teel ja nende ületamine.....	77
5.2.1	Võimalik aitaja kindral Mihhail Loriss-Melikov	78
5.2.2	Takistaja Lorenz Johannes Schwan	79
5.3	Peterburi koguduse nõrkus ja tugevus	81
5.4	Eesti baptistid enne Haapsalu koguduse tekkimist.....	84
5.5	Mida võis Schiewe teada Eestist?.....	87
5.6	Läänemaa ärkamine	89
5.6.1	Eellugu – luterlaste üleminek õigeusku ja evangeelse alliansi aktsioon.....	89
5.6.2	Evangeelse Kodumaa Ühenduse misjon Eestis.....	90
5.6.3	Vaimuliku mõtteviisi muutumine ja Ridala priikoguduse tekkimine	94
5.6.4	Schiewe kutsuti Eestisse.....	98
5.7	Schiewe esimene tegutsemisaasta Eestis	100
5.7.1	Schiewe esimese reisi kuupäevade probleem.....	100
5.7.2	Schiewe esimene reis Eestisse.....	103
5.7.3	Schiewe teine reis Eestisse	107
5.7.4	Schiewe kolmas reis Eestisse	109
5.7.5	Schiewe neljas reis Eestisse	113
5.8	Schiewe ja majandusprobleemid	115
5.8.1	Majanduslik kitsikus Peterburis	115
5.8.2	Schiewe välismaalt raha küsimas	118
5.8.3	Eesti koguduste majandusolud	120
5.9	Schiewe tegevus keskusega Haapsalus pärast 1884. aastat.....	122
5.10	Eesti baptistide konverentsid	124
5.10.1	Koguduste töötajate temaatika ja õpetuslikud küsimused	125
5.10.2	Koguduste praktilise töö küsimused	127
5.11	Probleemid Tallinnas	128
5.12	Schiewe ja priilased	131
5.12.1	Kes on priilased?	131
5.12.2	Schiewe ja priilaste vastuolu	132
5.12.3	Hiiumaa koguduse „puhastamine“ Schiewe poolt	134
5.12.4	Baptistide ja priilaste lähenemine	137
5.13	Schiewe suhted riigivõimuga Peterburi-perioodil	139
5.14	Mõned kirjeldused eestlaste kohta.....	141
5.15	Schiewe mittebaptistlikus ajakirjanduses	143
5.15.1	Esimene alternatiivne kirjeldus ristimisest Haapsalus ja Schiewe vastus	144
5.15.2	Teine alternatiivne kirjeldus ristimisest Haapsalus ja Schiewe vastuolu Eduard Magnus Jakobsoniga.....	146
5.15.3	Mõned argumenteerivad artiklid	147
5.15.4	Lühiteateid Schiewest ja mõnitavad kirjutised.....	149

5.16 Koguduste iseseisvumine Eestis	151
5.17 Schiewe ja teised juhid	154
5.17.1 Johann Kargel.....	154
5.17.2 Julius Herrmann	156
5.17.3 Schiewe personalipoliitikast.....	158
5.18 Peatüki kokkuvõte	159
6 SCHIEWE ELU VIIMANE PERIOOD	162
6.1 Schiewe lahkumine Vene impeeriumist.....	162
6.2 Peterburi ja Eesti pärast Schiewet	164
6.2.1 Vabakogudused Peterburis pärast Schiewe lahkumist.....	164
6.2.2 Eestikeelne priikogudus Peterburis	166
6.2.3 Eestikeelne baptistikogudus Peterburis	167
6.2.4 Läänemaa ärkamisest Eesti baptismi tulevikku.....	168
6.3 Mida Schiewe võis pärast viimast Eesti külastamist Eesti kohta lugeda?.....	170
6.4 Schiewe viimased tööaastad, vanadus ja surm	173
6.5 Peatüki kokkuvõte	179
7 ÜLDHINNANG SCHIEWELE.....	180
7.1 Schiewe õpetusest ja veendumustest	180
7.2 Hinnanguid Schiewele ja varasele Eesti baptismile autori kommentaari ning omapoolse hinnanguga	186
7.3 Peatüki kokkuvõte	189
KOKKUVÕTE	191
ALLIKAD JA KIRJANDUS	195
Arhiivimaterjalid.....	195
Internet	196
Raamatud ja brošüürid	196
Artiklid.....	199
SUMMARY IN ENGLISH.....	206
LISAD.....	211
Lisa 1. Schiewe eluloo olulised daatumid	211
Lisa 2. Lühiinfo olulistest isikutest.....	212
Lisa 3. Piltide nimekiri.....	215
Lisa 4. OPREE ja uurimuse alajaotuste vastavus	216
Lisa 5. Schiewe kirjutised kronoloogilises järjekorras	217
Lisa 6. Mõned niidiotsad järgmistele uurijatele.....	219
ISIKUNIMEDE REGISTER	221
ELULOOKIRJELDUS	224
CURRICULUM VITAE	225

TÄNUSÕNAD

Autor tunneb, et peab tänama mitmeid inimesi, kellel oli oma osa selle uurimuse teokssaamisel.

Täna oma juhendajat professor Tõnu Lehtsaart. Üheskoos jõudsime arusaamisele, et Schiewe elulugu vajab uurimist. Tema ärgitas pärast inglisekeelse artikli ilmumist teemaga jätkama ning tema juhendamisel sai uurimus lõpliku sisu ja vormi.

Täna Saksamaalt Elstali Teoloogilise Kõrgkooli professorit Martin Rothkegelit ja Onckeni arhiivi arhivaari Ines Pieperit allikate soovitamise ja hankimise eest.

Täna Gerhard Königit, Volõõnia-uurijat Saksamaalt, info otsimise ja ajalooliste tõikade selgitamise eest.

Täna pastor dr Randy Tschetterit Sioux Fallsi seminarist Lõuna-Dakota osariigist USAst artiklite koopiade saatmise eest.

Täna dr Lea Roostalu, kursuseõde Tartu Riikliku Ülikooli matemaatika-teaduskonnast, heade nõuannete eest uurimuse koostamisel.

Täna Marita Paasi, kursuseõde Tartu Ülikooli usuteaduskonna magistrantuurist, raamatukogualaste nõuannete ja digiteeritud materjalide väljaotsimise eest.

Täna pastor Sulev Kivastikku tõlgete eest inglise keelest ja inglise keelde.

Täna pastor dr Toivo Pillit, kes võimaldas kasutada raamatuid oma kogust.

Täna pastor Roman Rauda venekeelsete ja Venemaalt pärit materjalide hankimise eest.

Täna emeriitpastor Eerik Rahkemat Haapsalu baptistikogudusega seotud materjalide hankimise eest.

Täna pastor Tarmo Kähri Kärkla baptistikogudusega seotud materjalide hankimise ja IT-alaste nõuannete eest.

Täna Eesti Piibliseltsi peasekretäri ajaloolast Jaan Bärensoni ja Palade prii-koguduse pastorit Enn Veevot uurimuse ülevaatamise ja heade nõuannete eest.

Täna täditütar Merit Lassmanni uurimuse teksti keelelise parandamise eest.

Täna oma tütreid Kadrit ja Madlit, kes elasid kaasa uurimuse valmimisele ja andsid selleks oma osa.

Üllas Linder

Valga, Anno Domini 2024

LÜHENDID

EE	Eesti Entsüklopeedia
EKB	evangeeliumi kristlased-baptistid
ENE	Eesti Nõukogude Entsüklopeedia
HBKpr	Haapsalu baptistikoguduse protokoll nr
KBKpr	Kärdla baptistikoguduse protokoll nr
Mb	ajakiri Missionsblatt der Gemeinde getaufter Christen
OPREE	Linder, Üllas, „Adam Reinhold Schiewe – A Cross-Border Man of Faith: A Baptist Trailblazer in Estonia, Poland, Ukraine, Germany, and Russia“ – <i>Occasional Papers on Religion in Eastern Europe</i> , Vol. 39, Iss. 1, Article 2.
RBKpr	Rummu baptistikoguduse protokoll
Tk	ajakiri Teekäija
Whz	ajakiri Der Wahrheitszeuge

Piibli kirjakohtade lühendid on võetud 1997. aasta eestikeelsest tõlkest.

SISSEJUHATUS

Teema valik ja uurimise eesmärk

Käesolev uurimus annab ülevaate Adam Reinhold Schiewe (1843–1930) eluloost. Poola sakslane Schiewe tegutses tänapäevase jaotuse järgi viies riigis: Poolas, Ukrainas, Venemaal, Eestis ja Saksamaal. Suurima jälje jättis Schiewe Eestis, kus ta rajas 1884. aastal Haapsalus esimese ametliku baptistikoguduse ja oli Eesti baptismi tegelik juht 11 aastat.

Schiewe eluloo uurimine on põhjendatud järgmiste asjaoludega:

1. Mõjusa isiku väärtustamine.

Kasutades Juri Lotmani terminoloogiat, oli Schiewe „biograafiaga inimene“ – ta tegutses oma ajastu normist erinevalt, ta oli teiste hulgast eristuv indiviid, kellel on õigus jääda ajalukku püsima.¹ Autor pidas vajalikuks hakata Schiewet kaasajale uuesti tutvustama, sest tema elulugu, mis on kirikuloo osa, on seni jäädvustatud peamiselt tema 20. sajandi alguses ilmunud mälestustes.

2. Eesti baptismi algus on tugevalt seotud Schiewe nimega. Tema allikakriitiline elulugu täpsustaks ka Eesti baptismi ajalugu. Leitavad faktid ja täpsustused tuleb loomulikult fikseerida.

Tarmo Toomi arvates on paljudel tänapäeva kristlastel identiteedikriis, sest nad ei tea oma usundi minevikku.² Autori isiklik kogemus on, et Schiewe nimi on tundmatu isegi mõnedele pika baptistliku ajaloo perekondadele Eestis.

3. Kirjandusega tutvumine näitas, et Poola saksakeelse baptismi, Volõõnia baptismi, Venemaa saksakeelse baptismi ja Saksa baptismi ajalugu käsitlevates kokkuvõtvates kirjutistes on Schiewe nimi peaaegu alati sees, aga põhjalikumad tähelepanu pööratakse talle ainult Eestis.³ Kuna ajaline distants üha suureneb ja algallikate asemel kasutatakse üha enam muid tekste, on uuemates kirjutistes palju vigu. Seega on eesmärgiks uus uurimus, mida kaasaegsed lugejad loeksid ja kus leitud vead on parandatud.

Uurimisülesanne ja uurimisküsimused

Uurimisülesandeks on Schiewe allikapõhise ja kriitiliselt läbi töötatud eluloo koostamine. Uurimisküsimused tulenevad uurimisülesandest.

¹ Lotman, Juri, *Kultuurisemiootika* (Tallinn: Olion, 1990), 367–369.

² Toom, Tarmo, *Varakristlik teoloogia* (Tartu Ülikooli kirjastus, 2022), 20.

³ Autorile on teada ainult üks Schiewe elulugu inglise keeles, aga see on kahjuks vigu täis: Miller, Donald N., *In the Midst of Wolves* (Portland, Oregon: Multnomah Printing, Inc., 2000), 66–69. Saksa keeles on napid elulooandmed internetis https://wiki.wolhynien.net/index.php/SCHIEWE,_Adam_Reinhold (19.05.2022), aga seal on kasutatud autori uurimisandmeid ja autor on kasutanud sealsetid tõlgendusi.

Schiewe eluloost tervikpildi saamiseks tuleb leida võimalikult palju otseallikaid. Eluloo kriitiline läbitöötamine tähendab eluloo käsitlemist laiemas kontekstis. Konkreetsete uurimisküsimused on allpool koos selgitustega.

1. Millised olid Schiewe eluloolised andmed?
Neid võiks nimetada ka ankeetandmeteks – mis olid Schiewe vanemate, vendade ja õdede, abikaasa ja järeltulijate nimed, millised olid oluliste sündmuste kuupäevad jms.
2. Milline oli Schiewe kui baptisti ja vaimuliku töökäik?
Vajaliku eelifona tuleb esitada baptismi lühiiseloost ja -ajalugu. Kuidas sai Schiewest baptist ja vaimulik, milline oli tema haridus, töökäik, kuidas ta käitus tagakiusatavana ja probleemide lahendajana, kes olid temaga seotud isikud, milline oli tema personalipoliitika, millised olid tema usulised vaated, milline oli tema kirjalik pärand jne.
3. Kuidas käitus Schiewe ühiskonnas?
Kuidas suhtles Schiewe riigiga ja ühiskonnas oluliste isikutega, kuidas kujutati teda mittebaptistlikus ajakirjanduses, milline oli tema vaade Eestile ja eestimaalastele.

Seega puudutavad uurimisküsimused nii Schiewe eluloolisi andmeid kui ka tema töökäiku vaimulikuna ja tema suhet ühiskonnaga.

Uurimuse meetod

Uurimuses kasutatakse biograafilist meetodit, sest tegemist on ühe inimese elulooga. Ajastut ennast ja teisi isikuid käsitletakse niipalju, kui nad olid seotud Schiewega või on vajalikud tema elu ja tegevuse ning nende tulemuste mõistmiseks. Tegemist on kvalitatiivse uurimismeetodiga.

Autorile torkas silma, et käsitlused biograafilisest meetodist on sageli suunatud intervjuerimise õpetamisele või uurimisele – seega tegeldakse elavate inimestega. Anu Kõlar kasutas oma doktoritöös „Cyrillus Kreek ja Eesti muusikaelu“ biograafilist meetodit varem elanud inimese elu uurimiseks ja tema töö oli autorile üheks esimeseks eeskujuks.

Kõlar kirjutab, et biograafia püüab jutustuse kaudu muuta inimese nii-öelda elavaks. Erinevalt ilukirjandusest on biograafia dokumentaalne, sisaldades tõestatavat lähtematerjali ja on seetõttu usaldatav. Biograafia on ajalookirjutuse vorm, sest subjekt on ajalooline isik.⁴

Kõlar püstitas probleemi: kuivõrd on pilt, mida isik endast on püüdnud jätta, adekvaatne ja kas biograafia autoril on õigust tuua välja isiku varjukülgi. Ta pidas ainult avalikul infol põhinevat biograafiat poolikuks, mis minetab suuresti oma

⁴ Kõlar, Anu, *Cyrillus Kreek ja Eesti muusikaelu* (Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, väitekirjad 5, 2010), 14–15.

eesmärgi ja mõtte.⁵ Probleem on ka käesoleva uurimuse koostamisel aktuaalne, aga õnneks ei ole autori käsutuses ainult Schiewe enda ja tema kiitjate kirjapandu, vaid ka tema suhtes pessimistlikult meelestatud inimeste ja vastaste oma, lisaks säilinud arhiivimaterjalid, ja autor ei püüa negatiivset materjali varjata.

Kõlar kirjutab, et biograafia ei ole kunagi elu peegel, vaid tekstiline konstruktsioon. Jutustus võib üle kanduda ka subjektile, tekitades niisugused loogilised põhjuse-tagajärje seosed, mis ei ole reaalsele elule omased.⁶ Käesolevas uurimuses püüab autor mitte kirjutada ilusat siledat juttu, teha Schiewest superkangelast, konstrueerida talle täiuslikku vaadete süsteemi, vaid näidata teda võimalikult faktipõhiselt ajaloolises rollis lihast ja luust inimesena.

Nagu kirjutab Nina Baur oma artiklis „Biograafiline meetod“, on sellel meetodil pikk traditsioon paljudes uurimisvaldkondades, sealhulgas etnoloogias, etnograafias, kasvatusteaduses, kirjandusteaduses, ajalooteaduses, psühholoogias ja sotsioloogias. Mõnel alal on eluloouringuid tehtud juba keskajast peale. Meetod on tänaseni laialt kasutusel, aga mitte kõigi uurijate poolt ühtemoodi võtetega. Meetod ei ole isegi kõigi poolt teaduslikuks tunnistatud.⁷

Biograafiline uurimus on Bauri sõnul uurimus isikust ja tema kogemustest, põhinedes sellele, mida ta on rääkinud uurijale või mis on saadud dokumentidest ja arhiivimaterjalidest. Biograafiline meetod uurib, kuidas individuaalne ja ühiskondlik kogemus kohtuvad ja üksteist mõjutavad. Ajalugu annab eluloole pidepunktid ja on abiks selle perioodiseerimisel, on põhjuseks isiklike kogemuste kirjeldamiseks. Kollektiivne mälu sündmustest annab ajaloolistele sidemetele kuju ja suuna.⁸ Siin ilmneb oht hakata uuritavat käsitlema vastavalt väljakujunenud ettekujutustele ajastust või uuritavast endast. Autor on püüdnud seda vältida.

Bauri järgi on tüüpilised biograafilise meetodi allikad biograafiad ja auto-biograafiad, pihtimused ja anamneesid, enesetapjate hüvastijätukirjad, memuaarid, päevikud, majapidamispäevikud, perekonnaloed, kirjad, postkaardid, telegrammid, telefonikõned, faksid, e-mailid, elulookirjeldused tööle kandideerimisel, aktid, arvamused, kinnituskirjad, pidulikud kõned, hauakõned, nekroloogid, surma-kulutused, kirjad hauakivil, skulptuurid, pildid, fotod, filmid, isiklikud esemed, aga ka hooned. Uurija teeb ise ka intervjuusid ja üleskirjutusi.⁹ Selle nimekirja järgi kõlbab allikana kõik, mis uuritava isikuga seostub. Käesolev uurimus kasutab allikaid Schiewe sünnikirjest ja mälestustest kuni tema viimase elukoha fotoni, hauakoht jäi kahjuks leidmata.

Elulugusid võib Bauri järgi esitada kuues vormis: üksikkangelase elulugu, eesmärgile suunatud elulugu, elulugu või karjäärilugu institutsioonis, ikka uusi

⁵ Kõlar, 21.

⁶ Kõlar, 25.

⁷ Baur, Nina, „Die biographische Methode“ – *Bamberger Beiträge zur empirischen Sozialforschung*, 3 (2003), 9.

⁸ Baur, Nina, „Die biographische Methode“ – *Bamberger Beiträge zur empirischen Sozialforschung*, 3 (2003), 5, 8.

⁹ Baur, Nina, „Die biographische Methode“ – *Bamberger Beiträge zur empirischen Sozialforschung*, 3 (2003), 15–16.

suundi otsiv elulugu, elulugu kui välistest jõududest suunatud mängupall, isiksuse probleeme peegeldav elulugu.¹⁰ Sellest nimekirjast sobib Schiewe käsitlemiseks kõige rohkem eesmärgile suunatud elulugu.

Bauri hinnangul on biograafilistes uurimustes kajastatavad arvamused andmete hindamise suhtes väga lahknevad. USAs eristatakse klassikalisi või objektiivseid biograafiaid interpreteerivatest. Kumba eelistada, sõltub uurijast. Klassikalises püstitab uurija ühemõttelise teooria ja sõnastab teesid, mida uurimuse käigus kontrollitakse ja kasutab klassikalisi hindamismeetodeid. Uurija ei tohi muutada uuritava hääletoruks. Uurija kasutab erinevaid allikaid mitmete arvamuste ja vaatenurkadega. Otsitakse vastuolusid, ebareeglipärasusi ja suunamuutusi. Allikaid kontrollitakse igakülgelt. Interpreteerivas biograafilises uuringus püütakse nähtusi võimalikult realistlikult ja haaravalt kirjeldada, ajaloolist tausta selgelt kirjeldada. Uurija peab kindlaks tegema, mida käsitletava inimese elust õppida saab ning teoreetilisi oletusi uurimuse tulemuste abil kontrollima. Ta näitab, et iga elu on ebatäiuslik. Iga biograafia on vaid üks võimalik interpretatsioon elust ning uuritava ja uurija subjektiivsust peab uurimistulemustest näha olema.¹¹ Autori püüdluseks on objektiivse biograafia kirjutamine.

Eesti elulugude uurija Rutt Hinrikus kirjutab, et elulood ei ole elud, vaid jutustused. Elulugu koosneb väikestest lugudest, nagu elu koosneb sündmustest. Paratamatult valitakse, millest rääkida ja millest vaikida. Eluloos on tõe sageli see, mida arvatakse tõe olevat, toetudes mälule, mis ei ole alati usaldusväärne. Nõukogude ajal leppisid kirjutajad eluloolise teksti avaldamise võimalusel mitmete tsenseerimistega, paljudel juhtudel oli kirjutajate sisemine tsensuur nii tugev, et nad püüdsid toimetajate parandusi ennetada.¹² Nii tuleb eluloo detailide usaldusväärnsust võimaluse korral kontrollida. Enesetsensuuri või päristsensuuri esines ilmselt ka Vene impeeriumis avaldatud tekstides, mis sunnib omakorda teistest allikatest otsima, miks nii kirjutati või mis kirjutamata jäi.

„Ajalugu ei saa kirjutada nagu see mulle või mõnele usukaaslasemale meeldib,“ kirjutab Richard Kaups.¹³ Autor püüab allikaid ja varasemaid kirjutisi kasutades ning hinnates olla erapooletu.

¹⁰ Baur, Nina, „Die biographische Methode“ – *Bamberger Beiträge zur empirischen Sozialforschung*, 3 (2003), 8.

¹¹ Baur, Nina, „Die biographische Methode“ – *Bamberger Beiträge zur empirischen Sozialforschung*, 3 (2003), 18–19.

¹² Hinrikus, Rutt, „Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive“ – Krikmann, Arvo ja Olesk, Sirje (koostajad), *Võim ja kultuur* (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003), 178; Hinrikus, Rutt, „Elulugu – mis see on? Kellele ja kuidas?“ – Kirss, Tiina ja Hinrikus, Rutt (koostajad), *Elust elulooks. Kuidas kirjutada elulugu – näiteid ja näpunäiteid* (Tänapäev, 2010), 12–13.

¹³ Kaups, R., *Hea sõnum ja Eesti baptisti kogudused* (Santa Barbara, Kalifornia: 1974), 4.

Uurimuse olulisemad allikad ja kasutatud kirjandus

Schiewe eluloo koostamisel on kasutatud eelkõige tema kaasajast pärit allikaid, vähem hilisemaid tõlgendusi ja hinnanguid.¹⁴

Trükikirjandusest on kõige olulisemad:

- a) Schiewe enda kirjutised;¹⁵
- b) raamatud Poola saksakeelsete ja Saksamaa baptistide kohta;¹⁶
- c) õigeusupreester K. Veltistovi artikkel;¹⁷
- d) tänapäevased inglisekeelsed teosed;¹⁸
- e) kirjutised Eesti EKB Koguduste Liidu kohta.¹⁹

Oluline osa on arhiiviallikatel. Vähesel määral on kasutatud interneti kodulehti ja Vikipeedia artikleid, otsides tundmatuid nimesid, ametikohtade tähendusi, inimeste vahelisi seoseid jms. Kuna Vikipeedia artiklite kvaliteet on kõikuv, ei ole nende alusel tehtud olulisi järeldusi.

¹⁴ Autor ei hakka väitma, et kõik allikad ja kirjandus Schiewe kohta on talle teada. Kust võiks Schiewe võimalikke kirjutisi ja teisi allikaid veel otsida, sellest on juttu lisas 6 „Mõned niidiotsad järgmistele uurijatele“.

¹⁵ I.1 „Schiewe kirjalik pärand“.

¹⁶ Eelkõige G. L., *Geschichte der Baptisten in Russisch-Polen, umfassend den Zeitraum von 1854 bis 1874* (Hamburg: Verlag von J. G. Oncken, ca 1875); *Gedenkschrift anlässlich des 50jährigen Jubiläums der Baptistengemeinde Lodz, Nawrot 27* (Drukarnia Neue Lodzer Zeitung, ca 1928); Kupsch, Eduard, *Geschichte der Baptisten in Polen 1852–1932* (Zduńska Wola: kirjastatud koostaja poolt, 1932); Kluttig, Robert L., *Geschichte der deutschen Baptisten in Polen von 1858–1945* (Winnipeg, Manitoba, Canada: kirjastatud koostaja poolt, 1973); Donat, Rudolf, *Das wachsende Werk* (Kassel: J. G. Oncken Verlag, 1960). Hilisemad raamatud kasutavad varasemaid allikaina. G. L. oli kas Gottfried Liebert (Kupsch, V) või Gottlieb Liebert (Kluttig, 28), viimase andmetel Kicini koguduse diakon. Autor kasutab põhittekstis Lieberti eesnime asemel initsiaali G, mis on mõlemal juhul õige.

¹⁷ Велтистовъ, К., „Нѣмецкій баптизмъ въ Россіи“ – *Миссіонерское обозрѣніе*, 1902 ja 1904. Artikkel kasutab teiste hulgas ka baptistlikke kirjutisi, kuid tõlgendab neid baptistide kahjuks. Artikkel on varustatud viidetega kasutatud allikatele. Veltistovi artiklile viidatakse uurimuses ainult tema perekonnanime ja artikli asukoha järgi, millega kaob vajadus kasutada kirillitsat või vene teksti ladina tähestikku panna.

¹⁸ Eelkõige Miller, Donald N., *In the Midst of Wolves* (Portland, Oregon: Multnomah Printing, Inc., 2000); Nichols, Gregory L., *The Development of Russian Evangelical Spirituality: A Study of Ivan V. Kargel (1849–1937)* (Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2011).

¹⁹ Eelkõige *Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911) (edaspidi viidetes *Ajaloolik album*); Kaups, R. (toimetaja), *50 aastat apostlite radadel* (E. B. K. Liidu kirjastus, 1934); Kaups, R., *Hea sõnum ja Eesti baptisti kogudused* (Santa Barbara, Kalifornia: 1974); Linder, Üllas ja Pilli, Toivo (koostajad ja toimetajad), *Osaduses kasvanud* (Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit, 2009); Busch, M., *Ridala ärkamise ajalugu* (Ridala Baptistikogudus, 1928); Tuttar, H. ja Dahl, H. V., *Ärkamise aeg* (Tallinn: E. B. K. Selts, 1929); Seppur, A. (koostaja), *Jees. Krist. Evg. Prii-koguduse tekkimine ja levinemine Läänemaa ärkamises* (Toronto: 1970); Ader, Ernst Leopold, *Eesti usuajalugu*. II osa, VIII peatükk (masinakirjaline uurimus, kättesaadav internetis).

Google Maps aitas leida nii mõnegi asustatud punkti. Kuna Schiewe rändas palju ühest paigast teise, oli vaja teada nende vahemaid, ja need on mõõdetud samuti Google Mapsi abiga.

Viitamise eeskujuks on Usuteaduslikus Ajakirjas uurimuse kirjutamise alguses kasutatud süsteem, mida seal 2019. aastast enam ei rakendata. Sama süsteemi on kasutatud ka töö lõpus esitatud allikate ja kirjanduse nimekirjas.

Uurimuse tekstis on lõigu algusest viite numbrini tsiteeritud ja/või refereeritud tekst või tekstid. Numbri järel on lõigus uurimuse autori tekst. Viite numbrita lõigud on autori tekstid.

Uurimisseis

Et teha Schiewe elulugu kaasaja uurijatele kättesaadavaks võimalikult täpsete andmetega, avaldas autor kõigepealt ingliskeelse kokkuvõtva artikli „Adam Reinhold Schiewe – rahvusvaheline usumees: baptistide kännumurdja Eestis, Poolas, Ukrainas, Saksamaal ja Venemaal“.²⁰ Uurimuse ilmumise eelse seisuga on autorile teadaolevalt see artikkel kõige detailsem Schiewe eluloo käsitus ja tänu internetile kõigile kättesaadav.

Kuna käesolevas uurimuses pole vaja niisugust kokkusurutust nagu artiklis, on teemad rohkem lahti kirjutatud ja täiendatud hiljem saadud andmetega. Kõige rohkem on täiendusi Eesti osas.

Artikkel ja uurimus on ühe ja sama uurimisülesande arendused ja artikkel kui varem ilmunu sisaldub uurimuses. Artikkel ise ei ole uurimuse lähtematerjal, vaid teise lugejate kontingendi jaoks vormistatud tekst.²¹ Pärast artikli ilmumist pidi loomulikult tulema lisainfot, millela töö tegemine muutunuks mõttetuks. Osa lisainfost kinnitab seni teada olevat, osa täiendab ja muudab. Olulised täiendused ja parandused on uurimuse allmärkustes ära mainitud.

Autor väidab, et tal õnnestus käesoleva uurimusega koostada allikatega põhjendatud, seniseid teadmisi oluliselt laiendav, mitmeid probleemseid seikaid lahendav ja vigu parandav Schiewe teaduslik elulugu, täita sellega üks tühik kirikuloos.

Uurimisega seotud probleemid

Paljud uurimuse allikad ei asu füüsiliselt Eestis, need on või olid siis, kui autor neid kasutas, digiteerimata ja mitmete olemasolustki puudus siin teadmine. Nendega tutvumiseks tuli kohapeale sõita või tellida koopiaid. Õnneks tõid sõidud kaasa uut infot allikate kohta. Autori tutvusringkonna laienemine viis omakorda varem

²⁰ Linder, Üllas, „Adam Reinhold Schiewe – A Cross-Border Man of Faith: A Baptist Trailblazer in Estonia, Poland, Ukraine, Germany, and Russia“ – *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 2019, Vol. 39, Iss. 1, Article 2 (viidetes OPREE).

²¹ OPREE ja uurimuse alajaotuste vastavust vt lisa 4.

teadmata kirjutisteni. Kuna uurimine võttis üsna palju aastaid, tekkis selle aja jook-sul uusi digiteeritud materjale, mida juba interneti otsingumootorid võimaldasid leida. Võimalikest kasutamata kirjutistest annab infot lisa 6 „Mõned niidiotsad järgmistele uurijatele“.

Kasutatud kirjutistes on vigu – ehk nagu Gerhard König autorile kirjutas: „Autorid ei võinud ju sada aastat tagasi aimata, et me seda täna nii täpselt võtame.“²² Seega ei osutunud Schiewe eluloo koostamine pelgalt leitud andmete ritta seadmiseks. Nimede valesti kirjutamise tõttu on mõnikord vaja eelteadmisi, et üldse aru saada, kellest on jutt. Ajakirjaartiklid on sageli kirjutajakesksed ja nende omavaheline klapitamine ei ole lihtne. Kuupäevad on ükskord vana ja teinekord uue kalendri järgi ning mõnikord saab ainult oletada, kumma järgi. Seega sai peamiseks probleemiks võimalikult täpse eluloo koostamine ise.

Autoril ei ole etteheiteid varasematele käsitlustele Schiewe kohta. Praegused uurimisvõimalused on hoopis paremad kui olid enne Eesti taasiseseisvumist ja autor püüdis neid kasutada.

Uurimuse ülesehitus

Uurimuse esimene peatükk tutvustab Schiewe kirjalikku pärandit ja baptistide aja-lugu. Teine peatükk käsitleb Schiewe päritolu ja perekonda. Kolmandast kuuenda peatükini on igale Schiewe eluperioodile elukoha järgi pühendatud üks peatükk: Łódži piirkond, Volõõnia ja selle järellugu, Peterburi ja Eesti, elu viimane periood Saksamaal selleaegsetes piirides. Seitsmes peatükk annab Schiewele üldhinnangu.

Uurimuse selline ülesehitus tähendab, et uurimisküsimuste käsitlused ületavad peatükkide piire.

Uurimusest paremaks arusaamiseks on soovitatav lugedes vaadata Schiewe elu-loo oluliste daatumite tabelit lisas 1 ja lühiaandmeid olulistest isikutest lisas 2. Viimaste puhul ei seadnud autor eesmärgiks kokku panna biograafiaid ja need ei ole kokkuvõttes uurimuses sisalduvatest andmetest.

Uurimuses on võimaluse korral välditud võõrkeelsete sõnade kasutamist põhi-tekstis. Tekstist lihtsalt arusaamiseks pole vaja allmärkusi lugeda. Sinna on küll lisaks viidetele ka mõned selgitavad mõttearendused kirja pandud, mis põhiteksti sees raskendaksid lugemist. Piiblitsitaadid on 1997. aasta eestikeelsest tõlkest, lühemad on põhitekstis ja pikemad allmärkustes.

Ajalooline sissejuhatus

Schiewel oli kaks eesnime, sakslase jaoks ei ole selles midagi ebatavalist. See tähendab aga, et tema nime võidi mitut moodi kirjutada. Autor on leidnud lisaks täisnimele kujud Adam Schiewe, Reinhold Schiewe, A. Reinhold Schiewe, Reinh.

²² König, Gerhard, e-mail autorile 6.03.2019.

Schiewe, A. R. Schiewe, A. Schiewe, R. Schiewe, A. R. Sch., vend Schiewe ja lihtsalt Schiewe. On veel teadmatusesest või trükivigadest rikutud nimekujud ja Łódźi arhiivi kirjast poolapärane Adam Rajnhold Szyve.

Ise kasutas Schiewe oma eesnimena Reinholdi,²³ mis on loogiline, sest tema isa nimi oli Adam. Ka paljud kirjutised nimetavad teda Reinholdiks. Kui Schiewe hakkas ise ajakirjades kirjutama, siis pani ta tavaliselt allkirjaks A. R. Schiewe.

Venekeelne „Evangeeliumi kristlaste-baptistide ajalugu Nõukogude Liidus“ esitab nimede registris koguni kaks Schiewet – A. Schiewe tegutses Eestis ja R. Schiewe Volõõnias!²⁴ Kaks eesnime on takistanud uurijatel Schiewest tervikpildi saamist. Väga palju nimesid sisaldav Robert Kluttigi raamat on ilma registrita ja tõenäoliselt ei osanud ka tema Schiewe erinevaid nimekujusid ühe isiku omadeks pidada, igal juhul ei ole ta neid ühtlustanud.

Käesolevas uurimuses nimetatakse Schiewet peamiselt perekonnanimega. Autor soovib tänapäeval nimetadagi Schiewet kas ainult perekonnanimega, kasutada seda koos mõlema initsiaaliga või kirjutada/öelda nimi täielikult välja. „Ajaloolise õigluse“ nimel Reinhold Schiewe kasutamine tekitaks ainult segadust, nimekuju Adam Schiewe kui ajalooliselt valet tuleks üldse vältida.

Kui Schiewe kirjutas Ameerikasse, et ta ei saa Saksamaal olema väga õnnelik, sest sündis Venemaal, veetis seal 46 aastat oma elust ja kui võimalik, läheks sinna parema meelega tagasi,²⁵ siis tekib meil küsimusi. Kaasaja piiride järgi sündis Schiewe hoopis Poolas, tegutses lisaks Poolale veel ka Saksamaal, Ukrainas, Venemaal ja Eestis. Riigipiirid Euroopas on nüüd hoopis teised ning suured rahvahulgad on ümber asustatud või ise ümber asunud. Aastate arvu 46 saab kokku poolikuid aastaid tervetena arvestades: Schiewe oli kirja saatmise hetkel 52-aastane, ta oli õppinud ühe aasta Hamburgis, töötanud pärast Sorotšeni neli aastat Saksamaal ja olnud pärast Peterburi taas ühe aasta Saksamaal.

Üheks probleemiks oli algul näiteks Schiewe olulise tööpaiga Sorotšeni leidmine.²⁶ Poliitilised ja keelelised muutused sundisid otsima kirjutistes nimetatud asulate praegusi nimesid, et panna Schiewe tööpaiku tänapäeva kaardile. Kohanimed ei olnud alati õigesti kirjutatud, neid võidi kirjutada poola-, vene- või saksapäraselt

²³ Auguste Schiewe leinakuulutus *Whz*, 11 (1919), 89 – abikaasat leinates pani Schiewe allkirjaks nime, mida kasutas.

²⁴ *История евангельских христиан-баптистов в СССР* (Istorija) (Москва: Издательство ВЦЕХБ, 1989), 590.

²⁵ Schiewe jt kirjavahetus Ameerika Baptistide Ajalooühingu (American Baptist Historical Society) arhiivist, 16.10.1895, edaspidi viidetes Kirjad koos kuupäevaga.

²⁶ Allikates on Sorotšeni nimi kirjutatud erinevalt: Soroczin, Sorotschin, Sorocin, Sorokin. Vunk, Aldur, „*Kuningamäng*“ *ärkamisaja koidikul* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012), 86 ja algul ka autor pidasid Sorotšeniks ekslikult Zaritšanõt, sest nimi on sarnane ja sellenimeline EKB kogudus on Ukrainas tänapäeval olemas (praktiliselt Žõtomõri eeslinnas). Autor üritas selle kogudusega isegi kontakti saada, kuid tulutult. Asi oli siiski kahtlane, sest Schiewe andmetel on Sorotšen 60 versta (umbes 64 kilomeetri) kaugusel Žõtomõrist (Schiewe, A. R., „Päevaaramatu mälestused“ – *Teekäija* (edaspidi *Tk*), 22 (1912), 345). Õigele teele juhatas Nichols, 329 toodud kaart. Google Maps näitab paraja suurenduse korral koha täpselt kätte. Sealt on pärit ka küla ukrainakeelne nimekuju.

või veel mõnes muus kirjaviisis, ühe nimega kohti on mitu vms. Uurimuses kasutatakse Eesti kohta eestikeelseid kohanimesid. Teiste maade puhul lisatakse vähemalt esimesel esinemisel praegusele nimele ka saksapärase nimi või vastupidi, kui nimed on erinevad ja mõlemad on teada. Erandiks on tuntud eestipärastatud kohanimed Berliin, Varssavi, Riia, Kiiev ja Peterburi. Mõnikord tundub praeguste nimede kasutamine küll kunstlik ja imelik, aga autor peab vajalikuks rakendada Poola, Ukraina, Leedu ja Venemaa kohta sama põhimõtet, mida ta rakendab Eesti kohta. Ukraina puhul on kasutatud ukrainakeelseid, mitte Eestis varem levinud venepäraseid nimekujusid.

Schiewe tegutsemisajal iseseisvat Poola riiki ei olnud. 1815. aasta Viini kongressil moodustati Poola ühest osast Venemaaga reaaliunioonis olev Poola Kuningriik ehk Kongressi-Poola, kus Schiewe sündis ja oma nooruses tegutses. Aastatel 1867–1874 ehk Schiewe usuliste otsingute ja Poolas tegutsemise ajal sai Poola autonoomia läbi ja poolakaid hakati venestama.²⁷ Kasutatud kirjutistes ja uurimuses kasutatakse mõnikord nimetust Vene-Poola.

Preisimaa, kus Schiewe ka tegutses, kuulus 1871. aastast Saksa keisririigile ning on tänapäeval Venemaa ja Poola käes. Sakslased asustati seal 1947. aastaks Saksamaale.²⁸ Tänapäevaste piiride järgi on Schiewe pastoritööga seotud linnadest Saksamaal ainult Templin.

Praegusel Eesti ja Läti alal oli Vene impeeriumil kolm kubermangu: Eestimaa, Liivimaa ja Kuramaa, mis mõnedel aegadel, ka 1819–1876, allusid ühisele kindral-kubernerile. Uurimuse temaatikat puudutab see baptistide tegevuse seadustamise seisukohalt. Igas Balti kubermangus kehtis oma, Venemaast erinev õiguskord ehk Balti erikord.²⁹ Schiewe tegutsemisala Eestis jäi Eestimaa kubermangu. Ei ole teada, et ta oleks näiteks Eesti baptismi ajaloo seisukohalt olulises ja Liivimaa kubermangus asuvas Pärnus kunagi käinud.

Volõõnia, kus Schiewe lühikest aega tegutses ja kust ta Vene-Poolasse tagasi saadeti, hõlmab mitme oblasti ala Loode-Ukrainast ja osa Ida-Poolast. Volõõnia oblast Ukrainas hõlmab ajaloolisest Volõõniast ainult ühe osa.³⁰

Schiewe tegevuspiirkondadest annavad ettekujutuse uurimuses olevad geograafilised kaardid (pildid 3, 4 ja 13).³¹

²⁷ „Poola“ – *EE*, 7 (1994), 402.

²⁸ „Ida-Preisimaa“ – *ENE*, 3 (1988), 545–546.

²⁹ „Balti kubermangud“ – *EE*, 12 (2003), 33.

³⁰ „Volõn“ – *EE*, 10 (1998), 486.

³¹ Piltidest annab ülevaate lisa 3.

1 BAPTISTID JA SCHIEWE KIRJALIK JÄLG

Kuna Schiewe oli baptist, vajab tema uskkond tutvustamist. Schiewe tegevuse alguses ei olnud baptistidel Vene impeeriumis tegevusluba. Üheks põhjuseks, miks baptistid said ametlikult tunnustatud, võiski olla Schiewe tegevus. Baptistide õpetus on selles peatükis esitatud brošüüride põhjal, mida Schiewe eestlastele lugeda andis. Kuna käesoleva uurimuse olulisteks allikateks on Schiewe kirjutised, on nendest kõigepealt antud lühiülevaade.

1.1 Schiewe kirjalik pärand

Schiewe kirjutised annavad mõnede sündmuste toimumise kohta ajaloolise kindluse või sündmuse kirjelduse, näitavad Schiewe osa sündmustes, Schiewe hinnanguid sündmustele ja neis osalenud inimestele.

Schiewe kõige olulisemaks teoseks ja eluloo allikaks oleks pidanud olema 1899. ja 1900. aastal tema kirjutatud paks käsikiri „Ew. jutlustaja kannatused ja rõõm“, mille ta usulisest alandlikkusest ajendatuna „aasta ja enam“ pärast kirjutamist hävitas – ta leidis, et oli seal ise väga esiplaanil. Pärast ta kahetses käsikirja põletamist.³²

Nii on Schiewe kirjutistest kõige tähtsam tema eestikeelne kaheosaline mälestusesari Eesti baptistide ajakirjas Teekäija: „Päewaraamatu mälestused“ (aastatel 1911–1913) ja „Mälestused minu 50 aastast ametiajast“ (aastatel 1924–1925), edaspidi tekstis ja viidetes kokkuvõtvalt: „mälestused“. Autoril ei ole andmeid, et Schiewe saksakeelne originaaltekst oleks kusgil säilinud.

Mälestuste eesti keelde tõlkimist alustas Hindrek Tuttar,³³ kuid ei ole teada, kas ta tõlkis kõik või ainult osa tekstist. Mälestuste laiem rahvusvaheline levimine on jäänud keelebarjääri taha, teistes keeltes Schiewe kohta kirjutatu suurim puudus ongi nende mälestuste mittetundmine.

1909. aastal kirjutab Schiewe, et luges abikaasale ligi kaks tundi oma päevikut ette.³⁴ Tegemist ei saanud olla eelnimetatud käsikirjaga, mis oli selleks ajaks juba põletatud. Kui detailne oli Schiewe päevik, ei ole teada, aga mingi kirjalik materjal oli tal selle näol minevikust olemas, mis tegi ehk mälestuste kirjutamise lihtsamaks. Küllap sai ta kasutada ka vanu artikleid.

„Healmeel oleks ma tahtnud paremini kirjutada, kuid wabandage minu kõrget wanadust,“³⁵ kirjutab Schiewe. Mälestused ei ole ideaalsed ja vist mitte ainult Schiewe süül. Võib-olla tõmbas tsensor mälestuste tekstist midagi maha. Võib-olla ei saanud tõlk või toimetus kõigest aru, „parandas“ midagi valesti või jättis osa

³² Mälestused – *Tk*, 23 (1925), 244–245. Tekstis on käsikirja nimetatud raamatuks. Mälestuste kohta vt järgmist põhiteksti lõiku.

³³ Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Tk*, 15 (1911), 231.

³⁴ Schiewe, A. R., „Dies und das aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 16 (1909), 128.

³⁵ Mälestused – *Tk*, 23 (1925), 245.

välja, mis muudab arusaamise raskemaks. Schiewe võis kirjutades vigu teha – mälestuste teise osa ilmuma hakates oli ta juba 81-aastane ja jääb mulje, et tekst on äsja kirjutatud. Päril algul on toimetus või trükikoda ajanud tekstid lausa segamini ja nii tuleb nad lugedes õigesse järjekorda panna – teisele osale järgnevad kuues, kolmas, neljas, seitsmes, viies ja kaheksas. Edasi läheb juba õigesti.

Kindla vastusega jääb küsimus, miks ilmusid mälestused kahes osas ja vahele jäi pikk ajavahemik aastatel 1913–1924. Kõige tõenäolisemalt keelati ilmumine ära või anti kellegi poolt toimetusele „head nõu“, sest 1913. aastal ilmunud viimastes osades on juttu Schiewe väljasaatmisest Sorotšenist 1877. aastal, politsei korrupsioonist, Vene piiri ületamistest teise mehe passiga ja Schiewe ebaseaduslikust tagasitulekust Sorotšeni pere järele. Nende sündmuste toimumisest oli küll möödas juba 35–36 aastat, aga riik oli veel sama. Mälestuste ilmumine lihtsalt katkes mingite seletusteta ja uuesti ilmuma hakkamisel väideti, et katkemise põhjus on teadmata.

Lisaks mälestustele kirjutas Schiewe Teekäijale ka muud, või saatis kellelegi kirju, mis avaldati Teekäijas.

Schiewe tegi kaastööd Saksa baptistide ajakirjadele *Missionsblatt* ja *Wahrheitszeuge*³⁶ ning mõnele teisele ajakirjale ka. Need kirjutised olid tänapäeva Eestis tundmatud. Kõigil artiklidel ei ole tema allkirja, tekst võis alata näiteks sõnadega „vend A. R. Schiewe kirjutab meile“ ja sisu järgnes jutumärkides. Mõnikord on Schiewe nimi nii pealkirjas kui ka allkirjana, sama praktikast esines ka teiste kirjutajate puhul. Enamik Schiewe kirjutistest on lühemad iseseisvad lood või lühiteated mingi rubriigi sees. Schiewe oli periooditi üsna aktiivne kirjutaja ning tänu sellele oli tema nimi saksa baptistidele kogu tema tegutsemisajal tuntud. Iseasi oli, et esiplaanile kerkis tähtsamaid tegelasi ja neile pöörati õigustatult rohkem tähelepanu.

Eesti baptismi ajaloo seisukohalt on väga olulised 1884. aastal *Wahrheitszeuges* ilmunud Schiewe artiklid „Märkimisväärsed ärkamised Eestis“, „Teine misjonireis Eestisse“, „Uut ärkamistest Eestis“ ja „Töö edenemine Eestis“.³⁷ Need on kõige vahetumad allikad Eesti baptismi esimesest aastast. Kirjutistes esinevate vastulolude korral peab autor õigemaks mainitud artikleid kui sündmuste kõige lähemaid kajastajaid. Muidugi olid need artiklid toimetatud.

Kahjuks on viimati nimetatud artiklid tänapäeva Eestis unustusse jäänud. Varem on esimest neist tsiteerinud Teekäija 1906. aastal ning seda Teekäija artiklit

³⁶ Täisnimed on *Missionsblatt der Gemeine getaufter Christen* ja *Der Wahrheitszeuge*. Tekstis kasutatakse lühendatud nimesid ja viidetes ning allikate ja kirjanduse nimekirjas lühendeid *Mb* ja *Whz*.

³⁷ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 8 (1884), 85; 9 (1884), 96; Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161; „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 210–211; „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253.

on kasutanud Ernst Ader ja Tõnu Lehtsaar. Teist artiklit on mingi käsikirjalise tõlke järgi kasutanud Ader.³⁸

Uurimuses kasutatud Schiewe kirjutised on allikate ja kirjanduse hulgas üldnimekirjas, aga on ka lisas 5 kronoloogilises järjekorras välja toodud. Autori hinnangul oleks ilma nende kirjutisteta Schiewe kohta olnud liiga vähe andmeid, et uurimust kirjutada.

1.2 Baptismi algus, levik ja õpetus

Tänapäeva baptismlaietus sai alguse 17. sajandil Hollandis. Inglise riigikirikust lahkunud ja tagakiusamise tõttu emigreerunud puritaanid moodustasid Amsterdamsis oma koguduse. Nad jõudsid järeldusele, et imikute ristimine on Piibliga vastuolus ning 1608. või 1609. aastal ristas John Smyth algul ennast ise, siis Thomas Helwys ja 38 koguduseliiget kas piserdamisega või pealevalamisega. 1611. või 1612. aastal naasis Helwys koos kümne koguduseliikmaga Inglismaale ja asutas esimese baptistikoguduse Inglise pinnal. Selle suuna esindajaid nimetati hiljem üldisteks ehk generaalbaptistideks, nad on arminiaanlike vaadetega ja usuvad inimeste vaba tahet. 1638. aastal asutati Inglismaal esimene baptistikogudus kalvinistliku äravalimisõpetuse pinnal. Neid nimetati partikulaarbaptistideks. 1644. aastal tunnistasid 15 partikulaarbaptistlikku pastorit õigeaks allakastmisega ristimise, pannes selle kirja Londoni seitsme koguduse usutunnistusse. Ameerika generaalbaptistide kogudus sai alguse Rhode Islandis Providence'is, kus Roger Williams ristas 1639. aastal esimesed liikmed. Esimese koguduse „aule“ pretendeerib ka John Clarke'i kogudus Newportis Rhode Islandis, mis olevat asutatud 1638. aastal, aga selle kohta pole dokumentaalseid tõendeid. Laiema levikuga olid partikulaarbaptistid.³⁹

Baptistikoguduste juhtimise peamiseks vormiks kujunes kongregatsioonism, kus kõrgeim usuline võim on koguduse liikmete käes. Smyth (tõenäoliselt 1609. aastal) ja Helwys (1611. aastal) koostasid arminiaanlikud usutunnistused ning 1644. aastal pandi Londonis seitsme koguduse poolt kokku esimene partikulaarbaptistide usutunnistus. Usutunnistused polnud normatiiv, mida baptistid peaksid uskuma, vaid selgitus, mida nad usuvad. Kohustuslikku usutunnistust

³⁸ „Teekäija, sündimine ja siht“ – *Tk*, 1 (1906), 1–2; Ader, 111, 113, 238; Lehtsaar, Tõnu, *Väike vaimuraamat*. Teine, täiendatud trükk (Allika, 2021), 11–13.

³⁹ Võsu, Robert, *Evangeeliumi kristlaste-baptistide koguduste ajalugu* (Ev. Kristlaste-Baptistide Üleliidulise Nõukogu ENSV vanempresbüteri juures asuva presbüteri katsekomisjoni väljaanne nr 23, 1959), 32–34, 38–41; Dahl, E. J., *Evangeelse maailma radadel. Pühitsus Piiblis ja ajaloos* (Tallinn: 1976), 52, 66–67, 78, 82 (masinakirjaline raamat); Торбет, Р. (Torbet), *История баптизма* (Одесская Богословская Семинария, 1996), 29–30, 33, 101–102 (tõlge raamatust Torbet, Robert G., *A History of the Baptists* (Chicago – Los Angeles: The Judson Press, 1952)).

ei ole baptistid kunagi koostanud.⁴⁰ Sellised põhimõtted töid ja toovad loomulikult edaspidigi kaasa arvamuste rohkuse baptistide seas.

1834. aastal ristiti Hamburgis Ameerika professori Barnas Searsi poolt seitse inimest, neist üks oli Johann Gerhard Oncken, ning asutati esimene baptistkogudus Saksamaal, mille juhiks Oncken sai. Oncken soovis ristitud saada tingimata kalvinistliku baptisti poolt.⁴¹ Kuna Onckenist sai saksa baptismi juht, oli ka saksa baptisim kalvinistlik.

1841. või 1843. aastal moodustati saksakeelne baptistkogudus Memelis (Klaipėda), mis tol ajal kuulus Preisimaale ja tänapäeval Leedule. 1855. aastal sai alguse Peterburi saksakeelne baptistkogudus, 1858. aastal oli esimene sakslaste ristimine Vene-Poolas, 1861. aastal asutati esimene baptistkogudus Lätis. Sakslaste baptistkogudused moodustati 1863. aastal Thbilisis (tänapäeval Gruusias) ja 1864. aastal Ukrainas; esimesed ukraina kogudused said alguse 1867. aastal. Esimeseks vene baptistiks peetav Nikita Voronin ristiti 1867. aastal Kura jões Kaukaasias ja seda peetakse vene baptistkoguduste alguseks. 1869. aastal moodustati vene baptistkogudus Thbilisis.⁴²

1905. aastal loodi Londonis Baptistide Maailmaliit. 2021. aastal kuulus sellesse 245 baptistiliitu (tegutsevad 128 riigis ja territooriumil), 173 tuhat kogudust ja 47 või 49 miljonit ristitud liiget.⁴³

Peterburis tegutsev Schiewe andis 1883. aastal tema juurde Eestist tulnud delegatsioonile kaks brošüüri baptistide õpetusega: Moritz Geissleri „Baptistid, kes nad on, mida usuwad, kust nad pärit ja nende erilised omadused“ (selle tõlkijaks oli tõenäoliselt Lorenz Johannes Schwan) ning Schwani kirjutatud „Ristmise seadmisest; keda peab ristima ja milwiisil see peab sündima“. Brošüürides autorite ega tõlkija nimesid ei ole.⁴⁴

Esimest brošüüri pidas Schiewe Eesti baptistide teisel konverentsil Haapsalus 25. veebruaril 1888. aastal kasulikuks neile, kes baptistide ajaloo ja õpetusega

⁴⁰ Vösu, 34–35, 37; Torbet, 34–35.

⁴¹ Donat, Rudolf, *Wie das Werk begann* (Kassel: J. G. Oncken Verlag, 1958), 38–40.

⁴² Donat, *Das wachsende Werk*, 56; Савинский, С. Н. (Savinski), *История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867–1917)* (Санкт-Петербург: Библия для всех, 1999), 335–336, 347; Ader, 228; 3.1 „Schiewest sai baptist“; 5.1 „Peterburi saksakeelne baptistkogudus enne Schiewet“.

⁴³ https://en.wikipedia.org/wiki/Baptist_World_Alliance (4.02.2022).

⁴⁴ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 7–8 (nimed on kujul „Baptistid, kes nemad on ja mis nemad usuwad“ ja „Kes peab ristitud saama ja kudas wiisi see peab sündima“). Kaups, *Hea sõnum*, 68 järgi on nende brošüüride kirjutaja ja kirjastaja tundmatud. Saard, Riho, „Eesti varase baptismi eneserefleksioonist“ – Pilli, Toivo (toimetaja), *Teekond teiseenas ajas* (Tartu: Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp Oü, 2005), 18 ja Saard, Riho, *Ristitud eestlane* (Argo, 2018), 235 on esimese raamatu kirjutaja nimi ära toodud ning Vunk, 89 järgi on selle tõenäoliseks tõlkijaks Schwan. „Baptisti misjoni algamise lugu eestlaste seas“ – *Amerika Teekäija*, 6 (1920), 88 tunnistab Schwan end teise brošüüri kirjutajaks. Geissleri brošüüri saksakeelne nimi on „Die Baptisten, wer sie sind, was sie glauben und woher sie stammen, nebst ihren Eigenthümlichkeiten“ (1871 ja 1878; kordustriiki pealkirjas on „stammen“ asemel „kommen“).

laiemalt tutvuda tahavad.⁴⁵ Autor kasutab brošüüri 1928. aasta väljaannet, seega oli see brošüür kasutusel aastakümneid. Teine brošüür vajas keelelist ajakohastamist ja autoril puuduvad andmed, kui kaua seda kasutati.

Järgnevalt tehtud kokkuvõtetes neist brošüüridest on rõhk baptistide eripäradel.

Esimene brošüür nägi end baptistide usutunnistuse, kommete, eesmärgi ja õpetuse seletusena. Sõna „baptist“ tuleb kreeka keelest ja tähendab „ristija“. Iga inimene on patune ja seepärast peab ta uuesti sündima usu läbi Jeesusesse. Ristimine ei ole uussünd ja püha õhtusöömaaeg ei ole pattude andeksandmine. Baptistid ristivad ainult usklikuks saanud inimesi, mitte imikuid. Laste pärast palvetatakse. Ristimine toimub ühekordse täielikult vee alla kastmisega. Sellisel ristitud võetakse vastu kogudusse. Koguduse liikmeid, kes loobuvad Piibli järgi elamast, manitsetakse ning kui see tagajärgi ei anna, siis lükatakse nad kogudusest välja. Ainult uue patukahetsemise tulemusel võetakse nad jälle vastu. Koguduse peaks peetakse Kristust, mitte inimest, paavsti ega kuningat, konsistooriumi ega sinodit. Ei tehta vahet vaimulike ja koguduse lihtliikmete vahel. Kogudus valib oma liikmete hulgast endale juhtkonna, jutlustaja ja diakonid, kes käte pealepanemise läbi ametisse õnnistatakse. Jumalateenistuse sünonüümina kasutatakse ka sõna „koosolek“. Koosolekusaalis ei ole altarit, pilte, kujusid ega küünlaid. Jutlustajatel pole ametiriideid. Jumalateenistusi peetakse sobivas paigas, mingeid erilisi pühi paiku ei tunnustata. Baptistid alluvad riigivõimule, palvetavad nende eest, astuvad kaitseteenistusse ja lähevad ka sõtta, kui vaja, aga usulistes küsimustes ei sõltu võimust. Baptistid pooldavad usuvabadust ja mitte ainult endale, vaid ka teistele. Baptistid loevad oma ajalugu Jeesuse tegutsemise ajast, kogudus on järjepidevana püsinud tänini. Baptistid peavad kõiki Kristusesse uskujaid vendadeks ja igatsevad koguduste ühtsust.⁴⁶

Siia võib lisada, et Eesti baptistide neljandal konverentsil 1892. aastal Haapsalus otsustati, et vendadeks on eelkõige baptistid, aga ka teised usklikud.⁴⁷

Schiewe ajastul vastandusid baptistid Eestis eelkõige luteri kirikuga. Teine brošüür ongi pühendatud peamiselt nende ristimisõpetuste erinevustele ja on üsna terav. Mõned iseloomulikud tsitaadid:

„Jumala sõna õpetab kõigis kohtades, kus tema sees ristimisest loeme, et Ewangeeliumi kuulutamine, pattustpöörmine ja usk, kelle tükki uussündimine ja pattukahetsemine on, igatahes ristmise ees pidi käima.“ „Suur wahe on selle vahel, kas inimene oma täie tahmisega ristmise weest läbi käinud, ehk aga ilma tahtmata wäätima lapse põlves waderite (keda pühas kirjas kuskil ei nimetata) nõelal mõned tilgad otsaette ehk oma pealaele saanud.“ „Lugeja, kuhu on sind otsaesise kastmise läbi vastu wõetud? Kas Kirikliste või Issanda elawa usklikku

⁴⁵ HBKpr 39 25.02.1888.

⁴⁶ *Baptistid, kes nad on, mida usuwad, kust nad pärit ja nende erilised omadused* (Tallinn: E. B. K. Seltsi väljaanne, 1928), 3–7, 9, 11–19, 22.

⁴⁷ HBKpr 67 24.02.1892.

Pilt 1. Baptistid ristivad vee alla kastmisega: Keila baptistikoguduse pastor Gunnar Mägi ja Eesti EKB Koguduste Liidu president Meego Rimmel ristimas liidu suvefestivalil 2013. aastal. Autori foto

kogoduse hulka? – Katsu järele, kas sina ei ole selle ristmise läbi uskumata rahva kilda saanud?⁴⁸

Poleemika ristimise ümber oli nendel aegadel Eestis terav. Kui tulla tänapäeva Eestisse, siis enamasti püüavad kirikud avalikku vastandumist vältida. Enamikku siinseid kristlikke kirikuid liitva Eesti Kirikute Nõukogu teoloogiakomisjon arutas ristimise erinevaid käsitlusi liikmeskirikutes ja tõdes, et ristimise vastastikuse tunnustamiseni pole kõik liikmeskirikud jõudnud, aga alati ei peeta seda takistuseks üksteise kristlaseksõlemise tunnustamisel.⁴⁹

1.3 Baptistide tunnustamine Vene impeeriumis

Tänapäevaste vabaduste taustal on keeruline end kujutleda olukorda, kus kristliku taustaga maal inimesi mingisse kristlikku uskkonda kuulumise eest taga kiusatakse, kuigi siiani esineb kohati mõne uskkonna varjatud või varjamatu eelistamist. Schiewe tegutsemisajal sai baptism Vene impeeriumis tagakiusatud

⁴⁸ *Ristmise seadmisest; keda peab ristima ja milviisil see peab sündima* (Hamburg: Druck von Ackermann & Wulff, 1876 (?)), 3, 6, 8.

⁴⁹ Saard, Riho, „Eesti varase baptismi eneserefleksioonist“ – Pilli, *Teekond*, 11–16; *Ristimine Eesti Kirikute Nõukogu liikmeskirikutes* (Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2011), 46; Saard, *Ristitud eestlane*, 234.

uskonnast ametlikult tunnustatud uskkonnaks. See tunnustus ei taganud siiski baptistidele täielikku tegevusvabadust.

1860. aastatel tegid baptistid esimesi katseid baptismi seadustamiseks Vene impeeriumis. 1861. aastal tuli siseministeeriumist ajutine korraldus baptistide kohta. Kubernere kohustati jälgima baptistide tegevust, et nende kahjulikkus kindlaks teha ja leida võimalus nende arengu peatamiseks. Kui vanemad keelduvad lapsi ristimast, tuleb lastele määrata kasuvanemad. Tuleb jälgida, et baptistid ei peaks salajasi koosolekuid. Sellega piirati oluliselt baptistide kuulutustööd, kuid kasuvanemate küsimus tõi palju probleeme. 1863. aastal pöördus Saksamaa baptistide peakonverents Hamburgis tsaari poole palvega anda baptistidele vabadus. Kui Balti kindralkuberner sai teada, et baptiste karistatakse nende usukommete täitmise ja luterlikest jumalateenistustest keeldumise eest 8–14-päevase arestiga, leidis ta, et see ei ole põhjendatud ning andis 1865. aastal käsu, et kõik baptistide seaduserikkumistega seotud asjad antaks temale läbivaatamiseks ja otsustamiseks, kas minna edasi või jätta asi pooleli. See halvas politsei ja võimude pingutused baptistide tagakiusamisel.⁵⁰

1864. aastal külastas Peterburi Johann Gerhard Oncken koos Memeli (Klaipėda) baptistikoguduse ülempastori Ferdinand Niemetziga. Nad tegid visiidi rahvahariduse ministeeriumi ja kohtusid ühe Riiginõukogu osakonna presidendiga. Väidetavalt anti selle tulemusena varsti välja keiserlik ukaas, mille alusel baptistid said õiguse elada oma usutunnistuse järgi. Baptistid võisid pidada palvetunde oma eluruumides pühapäeviti kell 10–12. Sellele toetus 1865. aastal Saaremaal Lorenz Johannes Schwan, kuid luteri kirik seda siduvaks ei pidanud.⁵¹ Autori kasutada olnud venekeelsed allikad niisugusest ukaasist ei räägi.

G. Liebert nimetas, et 1865. aasta novembris anti kõrgema ametivõimu poolt seadus, mis andis baptistidele talutud usuühingu staatuse ja suure vabaduse. Baptistid said sellest järgmisel aastal teada ühest Riia ajalehest, mis vabaduse andmist pahaks pidas.⁵² Ilmselt oli baptistide olukord piirkonniti erinev. Võib-olla anti Onckenile ja Niemetzile lubadus, et ukaas tuleb, aga tegelikult seda ei juhtunud. Võib-olla anti mingeid suulisi lubadusi vabamaks tegevuseks Peterburis ja Kuramaal, aga nemad või Schwan tõlgendasid neid üleriigilistena. On võimalik, et Onckeni ja Niemetzi külaskäik oli üheks ajendiks Balti kindralkubeneri otsusele ja just sellest otsusest kirjutas ka Liebert.

K. Veltistovi hinnangul said baptistid kasutada usu- ja propagandavabadust, välja arvatud üksikud juhud, kui nad võeti vastutusele. Baptistid pöördusid korduvalt võimude poole taotlusega oma liikumise seadustamiseks. Volõõnias asuva Zazdrivka (Neudorf) saksa baptistikoguduse pastor Karl Ondra üritas Veltistovi arvates jõuda baptistide tunnustamiseni kõrvalteid pidi. 21. jaanuaril 1877. aastal saatis Ondra koguduse ja misjonäride nimel tsaarile palve, milles

⁵⁰ Veltistov, 1–4 (1902), 464; II poolaasta (1904), 1317–1320.

⁵¹ Rahvusarhiiv, EAA.1200.1.636 (Akte, betreffend den Baptisten Schwan), 4p; Tuttar ja Dahl, 37–38; Kaups, *Hea sõnum*, 12; Vunk, 69–70, 74–76.

⁵² G. L., 111.

baptistid avaldasid täit valmisolekut koostööks Vene-Türgi sõja ajal. Alla kirjutas ka Schiewe. Kiri võeti tsaari poolt tänuga vastu. Ondra arvas, et tehtud on suur samm tunnustamise poole, mis toetab Veltistovi tõlgendust. Tegelikult järgnes üsna pea Ondra, Schiewe ja nende kaaslaste väljasaatmine Volõõniast, mis tõi aga kaasa hulgaliselt igasuguseid taotlusi nende toetamiseks.⁵³

Baptistide tegevus seadustati Venemaal 1879. aastal: riiginõukogu esitas oma arvamuse 27. märtsil, tsaar kinnitas selle 15. augustil ja senati ukaas avaldati 12. septembril. Selle järgi võisid baptistid segamatult kuulutada usku oma kommete järgi. Jumalateenistusi sai pidada selleks ehitatud või eraldatud majades kubeneri loal. Baptistide valitud vaimulikud juhid tuli kinnitada kubeneri poolt. Välismaalastest vaimulikud juhid pidid andma ustavusvande Venemaal viibimise ajaks. Meetrikakirjeid abielu, sünni ja surma kohta pidid pidama kohalikud tsiviilvõimud. Veltistovi arvates käitus riigivõim baptistidega liiga pehmelt, tunnustus tuli baptistidele enestelegi üllatusena ning nad mõistsid tunnustamist ja neile antud vabadust kui luba oma propaganda laiendamiseks ning tänasid selle eest valitsust.⁵⁴

Baptistide abielud, laste sünid, surmad ja matused olid seni tunnustamata koos kõigi sellest tulenevate tagajärgedega. Baptistide abieludest sündinud lapsi loeti ebaseaduslikeks, nad ei saanud pärida, baptiste ei lubatud matta avalikele kalmistutele.⁵⁵ Tunnustus tõi baptistid Venemaal paariaseisusest välja, aga nende rөөm oli üürrike.

1882. aastal avaldatud siseministeeriumi selgituse kohaselt käis tunnustamise seadus välismaalaste, Vene kodakondsusse astunud välismaa baptistide ning Vene kodakondsusega baptistide kohta, kes astusid sellesse uskkonda mõnest teisest mitteõigeusu usutunnistusest valitsuse loal. Vene baptiste tabasid suured tagakiusamised.⁵⁶ Küll aga sobisid nende määratluste alla saksa ja eesti rahvustest baptistid Vene impeeriumis, kelle taust ei olnud õigeusuline.

Muidugi oli ka õigeusklikke eestlasi, kes tahtsid baptistikogudusse üle minna. See võimalus tekkis alles 1905. aastal keisri manifesti alusel. Üleminekuks tuli pabereid täita ja Tallinna Viladelvia baptistikoguduse pastor Voldemar Korjus laskis vastavad palvekirjad trükikojas trükkida, mis näitab soovijate hulka.⁵⁷

Łódži koguduse ajalugu kirjutab, et baptistidel oli probleeme paberimajandusega, sest 1870. aastani ei olnud neil ametlikku tunnustust.⁵⁸ Schiewe käekäigule mõjus poolik tunnustamine halvasti nii abiellumisel kui ka tegutsemisel Poolas ja Volõõnias. Ilmselt oli veel kohalikke seadusi või seaduste erinevaid tõlgendusi, kultuurilisi erinevusi ning rahva ja ametiisikute erinevaid suhtumisi.

53 „Neudorf“ – *Mb*, 5 (1877), 83; „Aus Volhynien“ – *Mb*, 6 (1877), 109; Veltistov, II poolaasta (1904), 1320–1321 (allikas on Ondra taotluse kuupäevaks 29. jaanuar 1876, aga see on kindlasti vale, sest siis polnud Schiewe veel Volõõnias); vt 4 „Schiewe töö Volõõnias ja selle järellugu“.

54 Veltistov, 5–8 (1902), 1036; II poolaasta (1904), 1321–1323; Savinski, 172–173.

55 Savinski, 172.

56 Savinski, 169–170, 174.

57 Korjus, V., „Ühe vana võitleja mälestusi“ – *Usurändur*, 1 (1959), 7.

58 *Gedenkschrift*, 6.

1.4 Peatüki kokkuvõte

Peatüki sisuks on Schiewe kirjaliku pärandi tutvustamine ning baptismi lühiseloomustus ja -ajalugu, sh kirjeldus baptistide riiklikust tunnustamisest Vene impeeriumis. Peatükk on osa teise uurimisküsimuse ehk Schiewe kui baptisti ja vaimuliku töökäigu käsitlemisest.

Schiewe kirjutised on ühelt poolt käesoleva uurimuse allikad, teiselt poolt on tegemist Schiewe tegevuse olulise ja püsiva tulemusega – need kirjutised on tänase päevani kasutatavad ajalooallikatena. Schiewe saksakeelsete kirjutiste otsimine ja leidmine autori poolt oli üheks uurimuse kirjutamise eelduseks ja positiivseks tulemuseks.

Baptistide põhimõtete ja ajaloo tutvustamine võimaldab mõista usulist keskkonda, kuhu Schiewe kuulus.

2 SCHIEWE PÄRITOLU JA PEREKOND

Vaimulike kui avaliku elu tegelaste eraelu on suure tähelepanu all ja mõjutab nende töö tulemusi. Niisugust allikat, kus Schiewe ankeetandmed kirjas oleks, autor ei leidnud, seetõttu tuli andmeid koguda erineva tasemega ja mõnikord vastuolulistest kirjutistest.

Schiewe vanaduspõlvest ja surmast tuleb juttu siis, kui elulugu sinnani jõuab.⁵⁹

2.1 Schiewe lapsepõlv ja noorus

Schiewe vendade ja õdede sünniandmed on Łódźi arhiivis olemas ja tema vanemate perekonnast saab teatud pildi kokku panna. Probleemid tekivad Schiewe abiellumise kuupäevaga, aga autor püüab sellele omapoolse seletuse anda.

Schiewe sündis 10. (22.) mail 1843. aastal Zduńska Wolas Poolas. Tema 25-aastane isa Adam Schiewe oli kangur, 23-aastase ema neiupeõlvenimi oli Johanna Christiane Münnig.⁶⁰

Schiewe oli oma isa ja ema vanim laps. Tema järel sündisid Julius (1845), Gustav Adolf (1849), Maria Emilia (1852), Herrmann (1857), Emilia Amalia (1859) ja Johanna (1861).⁶¹

Maria Emilia suri 16-päevaseana⁶² ja tema teine eesnimi anti järgmisele tütrele.

Schiewe elas kuni 17. eluaastani vanemate juures. Haigused, nälg ja poliitilised mässud Poolas tõid pere ellu viletsust. Tüüfus vaevas tema isa 17 nädalat ja teda ennast seitse nädalat. Kaheksa-aastaselt murdis ta kahepäevase vahega mõlemad käeluud. Usuküsimustele kodus erilist tähelepanu ei pööratud, Schiewe mäletas ainult üht selleteemalist jutujamist isaga.⁶³

Schiewe kartis lapsest peale kangesti peksa saada.⁶⁴ Kas ta sai isalt kerepeale, oli kaklusi teiste lastega kodus või väljaspool, seda ta ei nimeta.

Schiewe emal oli kombeks mehe ja poegade riiete taskuid läbi otsida. Seda teades pani Schiewe esimest korda pärast usulist pöördumist vanemaid külastades teadlikult vaimulikke lendlehti ema jaoks taskutesse. Emal hakkas Schiewe mõjul Jumalat otsima ja laskis end ristida. Isa läks pojalt saadud kirjandusega sõprade

⁵⁹ 6.4 „Schiewe viimased tööaastad, vanadus ja surm“.

⁶⁰ Schiewe sünnikirje koopia Łódźi arhiivist (Archiwum Państwowe w Łodzi). Schiewe ema nimi on seal poolapärased ja sellest tulenevalt on OPREE, 4 ekslik oletus, et ema võis olla poola päritolu. Saksakeelne nimekuju on pärit https://wiki.wolhynien.net/index.php/SCHIEWE,_Adam_Reinhold (19.05.2022).

⁶¹ Łódźi arhiivi kiri autorile OII.6342.1210.2020 16.10.2020. Kirjas on osa nimesid poolapärased, autor püüdis neid saksapärastada.

⁶² <https://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=3&zs=1744d&sy=1852&kt=3&plik=058-063.jpg#zoom=1&x=281&y=1985> (16.12.2021).

⁶³ Mälestused – *Tk*, 17 (1911), 264–265.

⁶⁴ Mälestused – *Tk*, 11 (1912), 169.

juurde ning paljud neist said baptistideks. Isa pöördus alles surivoodil.⁶⁵ Kuigi Schiewe seda otsesõnu ei öelnud, oli tema vanemate peres juhiks ilmselt ema.

Schiewe abiellumise aja kohta on kaks versiooni. Vastuolu vajab selgitamist.

Schiewe tähistas 6. aprillil 1895. aastal 25. pulma-aastapäeva ja Haapsalu baptistikogudus kinkis hõbedasele paarile kaks hõbedast supilusikat. Oma mälestustes nimetas Schiewe kaks korda abiellumise ajana aprilli 1870 ilma kuupäevata – esimesel korral otseselt, teisel korral öeldes, et abikaasa surmapäeval jäi 50. abielujuubelist puudu 11 kuud. Veel kirjutas ta aega mainimata, et Peterburist lahkumise eelsetesse päevadesse jäi ka hõbepulm, aga Peterburist lahkus ta tõenäoliselt aprilli lõpus või mai esimestel päevadel 1895. aastal.⁶⁶ Loogiline on pidada abiellumise kuupäevaks 6. aprilli 1870. aastal.

Aga ilmalik abiellumisakt vormistati alles 4. (16.) jaanuaril 1871. aastal. Selle järgi laulatas Łódźi baptistikoguduse pastor Johann Rohner eelmisel päeval Schiewe kangrute soost pärit Auguste Häuseriga (16. juuni 1850 – 29. aprill 1919).⁶⁷

Ilmselt ei tunnustanud ilmalik võim baptistikoguduses laulatatud abielu.⁶⁸

Kuna baptistikogudused olid ebamäärases juriidilises seisundis, oli Poola saksa-keelse baptismi juht Gottfried Friedrich Alf hakanud suulise loa alusel pidama baptistide sünni-, abielu ja surmaregistreid, aga sellest tuli pahandusi. Konkreetset Łódźi koguduse kohta nendivad hilisemad allikad, et seal oli probleeme paberimajandusega ja kuni 1870. aastani polnud kogudusel võimude tunnustust. Riikliku tunnustuse puudumise tõttu tekkinud raskused perekonnaseisuaktidega kõrvaldati peagi ja sellel ei olewat olnud koguduse tööle kahjulikku mõju. Poolas pidas 1872. aastal perekonnaseisuakte valitsus ja peeti plaane sarnane praktika ka mujal kasutusele võtta.⁶⁹ 1870. aasta oli just Schiewe abiellumise aasta ja varasem riikliku tunnustamise puudumine tekitas Schiewele ebameeldivusi. Ilmselt pidas ilmalik võim Poolas perekonnaseisuakte juba enne 1872. aastat, mis võimaldas Schiewe abielu legaliseerida.

Schiewe ise ei rääkinud kuskil kahest kuupäevast ega oma abiellumise riiklikust mittetunnustamisest, mis oli talle ilmselt ebameeldiv teema. Võimalik, et enne abielu legaliseerimist korraldati veel mingi talitus, nagu abiellumisaktis

⁶⁵ Mälestused – *Tk*, 22 (1911), 344; 24 (1911), 372–373.

⁶⁶ HBKpr 95 18.03.1895 ja jätk 26.03.1895; Mälestused – *Tk*, 1 (1912), 7; 11 (1925), 127; 19/20 (1925), 206; 6.1 „Schiewe lahkumine Vene impeeriumist“. Abiellumise täpset kuupäeva OPREE, 4–5 ei ole, selle leidis autor pärast artikli ilmumist.

⁶⁷ Abielu sõlmimise akti ja Auguste Häuseri sünnikirje koopiad Łódźi arhiivist; Auguste Schiewe leinakuulutus *Whz*, 11 (1919), 89. Autor kasutab leinakuulutusel olevat ehk kõige hilisemat ja saksakeelset Schiewe abikaasa neiupeelvenime kuju.

⁶⁸ https://wiki.wolhynien.net/index.php/SCHIEWE,_Adam_Reinhold (19.05.2022) tõlgendab OPREE, 4 kirjutatut nii, et kui kogudus sai ametliku tunnustuse 1871. aastal, siis tehti tagantjärele sissekanded koos hilisema dateeringuga. Nii see võis olla, aga enne riiklikku vormistamist oli baptistikoguduses laulatatud paaride kooselu võimude ja ühiskonna silmis ebaseaduslik ning tekitas asjaosalistele probleeme.

⁶⁹ „Inland“ – *Zeitung für Stadt und Land*, 12.08.1872; „Wichtig!“ – *Mb*, 11 (1872), 184; *Gedenkschrift*, 6; Kupsch, 152; Kluttig, 47–48.

kirjas. Ei ole kindel, et ka esimese ehk „pärislaulatuse“ viis läbi Rohner, arvestades Schiewe vastumeelsust tema suhtes. Autor peab loogiliseks, et laulatas Alf.

Autori hinnangul võis laulatatud abielu mittetunnustamine olla Schiewe esimese usulise kriisi üheks põhjuseks, millest tuleb juttu edaspidi.⁷⁰

Schiewe abiellumise lugu näitab ühest küljest baptistide olukorda Poolas kergehana kui üldiselt Vene impeeriumis, teisest küljest aga Schiewe jäämist riikliku usupoliitika hammasrataste vahele. Ajaloo seisukohalt oleks olnud parem, kui Schiewe oleks kirjelduses olnud üksikasjalikum.

2.2 Schiewe järeltulijad

Autor sai arhiividest infot ainult nelja Schiewe lapse kohta. 15. jaanuaril 1879. aastal suri Tczewis (Dirschau) Schiewe tütar Martha Schiewe, kes oli sündinud 29. aprillil 1876. aastal Sorotšenis. 11. augustil 1879. aastal sündis Tczewis tütar Martha Maria Schiewe. Aastatel 1913–1914 olid Peterburis välismaalastena arvel Saksamaa kodanikud Lydia ja Alma Schiewe.⁷¹ Martha Maria sai oma esimese nime surnud õelt ja hiljem nimetatakse teda Marthaks.

Schiewe esimese lapse sünniaega on võimalik tuletada. 1872. aasta detsembris käis abikaasa koos tütar Emmaga Schiewet vanglas vaatamas ja tütar tahtis isa juurde jääda ehk ta oli juba võimeline oma soovi kuidagi avaldama. Sorotšenist väljasaatmise ajal 1877. aasta mais oli vanim tütar kuue-aastane ja 1884. aasta jaanuaris 13-aastane.⁷² Seega sündis esimene tütar Emma tõenäoliselt 1871. aasta algupoolel, mis oli Schiewe abielu esialgse mittetunnustamise tõttu liiga vara, ja see kõljab Schiewe esimese usukriisi üheks põhjuseks.

1920. aastal oli Schiewel elus kaheksa last. Nimed ei ole kindlasti sündimise järjekorras, sest ei alga Emmaga: Ella (Schiewe elas tema juures), Emma ja Lydia (elasid Harbinis), Martha (elas Peterburis), Olga (elas Kaukasuses ja tema saatus oli Schiewele teadmata), Alma, Gustav ja Arnold (elasid Saksamaal). Vanim poeg oli Gustav ja noorim laps Alma. Schiewe kasutas surnud laste kohta mitmust, arvu ja nimesid välja toomata. Üks laps suri 1885. aastal Peterburis rõugetesse sel ajal, kui Schiewe oli Rootsisis. Tema koju jõudes oli kuus last haigevoodis. Pere pidi aegade jooksul üle elama lisaks rõugetele ka tuulerõuged, läkakõha, difteeria, tüüfuse ja koolera.⁷³ Seega sündis Schiewe perre vähemalt kümme last ja lapsena suri vähemalt kaks.

⁷⁰ 3.2 „Innukas vabatahtlik töötaja Schiewe“.

⁷¹ Schiewe, Martha surmatunnistus ja Schiewe, Martha Maria sünnitunnistus Gdański (Danzig) arhiivist (Archiwum Państwowe w Gdańsku); Peterburi Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга) kiri autorile nr 923/T 19.04.2021.

⁷² Kirjad 23.01.1884; Mälestused – Tk, 11 (1912), 170; 23/24 (1912), 361.

⁷³ Schiewe, A. R., „Weiteres aus Petersburg“ – *Whz*, 11 (1886), 115; Schiewe, A. R., „Armas wend Tetermann!“ – *Tk*, 7 (1920), 109 (lisaks laste nimekirjale on siin öeldud, et Gustav on arst ja noorim laps Alma abiellus); Schiewe, A. R., „Sõnumed A. R. Schiewest“ – *Tk*, 3 (1921), 44 (vanem poeg on arst); Mälestused – *Tk*, 24 (1924), 348; 19/20 (1925), 206; 23 (1925), 244.

1880. aastal Peterburi tulles ja veel 1882. aastal oli Schiewe peres viis last. 1884. aasta algul oli peres kaheksa last: 13-aastane tütar, kümneaastane poiss, kaheksa-aastane tüdruk ja neli alla nelja-aastast last.⁷⁴ Nimekirjast on üks puudu. Üks laps suri 1885. aastal ja hiljem on ikka juttu kaheksast lapsest. Seega oli Schiewe oma Eesti-tööd alustades väga väikeste laste isa, aga ta ei nimeta kuskil, et see oleks tema tegevust raskendanud. Laste sünniaegade väljarehkendamisest autor loobus, sest andmed on vastuolulised ja nende põhjal järeldusi tehes oleks tulemustes kindlasti vigu.

Vähemalt viis last said Landsberg an der Warthe (Gorzów Wielkopolski) baptistkoguduses usklikuks: Martha, Arnold, Ella, Lydia ja Alma.⁷⁵

Üks probleem tuleneb Donald Milleri raamatust. Miller väidab, et Schiewe abikaasa nimi oli Bertha ning Sorotšenist väljasaatmise ajal olid peres lapsed Emilia, Karl, Anna ja Gustav. Aga Milleri viidatud artiklis ajakirjas *Der Sendbote* on küll teemaks Schiewe ja tema saatusekaaslaste väljasaatmine, ent tema pereliikmete nimesid seal ei ole.⁷⁶

Schiewe mälestustes ega kirjutistes ei ole kuskil tema abikaasa nime. Bertha võis olla hüüdnimi ja Emilia võis olla Emma, aga Martha ja Anna nimesid ei saa kuidagi kokku viia. Seega ei saa Milleri nimekirja õigeks pidada.⁷⁷ Siiski võib Emiliale olla veel üks seletus.

Schiewe mälestustes on Sorotšenist lahkumise kirjelduses tõlgendamist vajav lausejupp: „... nagu näeksin ma oma wanema tütre – ta oli siis kuue aastane – weel oma wanema õe käewarrel.“⁷⁸ Tegemist ei saanud olla vanema tütre vanema õega, keda ei saa olemas olla, vaid Schiewe enda vanema elusoleva õe, just sobivas lapsehoidjaeas 18-aastase Emilia Amaliaga. Milleri allikaks võis olla laste „telefonimängu“ kombel edasi liikunud jutt, kus kõik segamini läks ja Schiewe õe nimest sai tema tütre nimi, mis ju natuke sarnased.

Hilisemast ajast on teada, et 1929. aastaks oli Schiewe vanim poeg (seega Gustav) surnud ja temast jäi järele kaks alaealist last ning Schiewega koos elas üks tütar, kes juba enam kui 25 aastat kannatas parandamatu haiguse käes (ilmselt Ella). Teekäijas oli pilt Schiewest lapselapsega, aga ei ole nimetatud, kelle tütreaga oli tegemist (vt pilt 2).⁷⁹

⁷⁴ Schiewe, A. R., „Bericht aus Rußland“ – *Der Sendbote*, 14.06.1882, 186; „Eesti maalt“ – *Wirulane*, 2.01.1885, 2; Kirjad 8.04.1882; 23.01.1884 (laste arvuks oli vist tõesti kaheksa, nagu ka Wirulases nimetatud).

⁷⁵ „Telegramme“ – *Whz*, 4 (1899), 30; Schiewe, A. R., „Taufe und Erweckung in Landsberg a./W.“ – *Whz*, 12 (1906), 96.

⁷⁶ „Neue Verfolgungen in Rußland“ – *Der Sendbote*, august (1877), 245 (artikkel on kokkuvõtte artiklist „Neue Verfolgungen“ – *Mb*, 7 (1877), 122–126 (Hamb. Missionsblatti vahendusel) ja uut infot ei sisalda); Miller, 66–67.

⁷⁷ OPREE, 5 on ekslik võimalus, et mõlemat nimekirja õigeks pidades surid Karl ja Anna lapsena või noores eas. Artikli kirjutamise ajal ei olnud autorile veel teada, et Sorotšenis sündinud lapse nimi oli Martha.

⁷⁸ Mälestused – *Tk*, 23/24 (1912), 361. Järgnevat argumentatsiooni OPREE, 5 ei ole, sest andmed Schiewe vendade ja õdede kohta sai autor hiljem.

⁷⁹ Schiewe, A. R., „Armas wend!“ – *Tk*, 23 (1929), 280–281.

Pilt 2. Schiewe lapselapsega.

Foto: *Tk*, 23 (1929), 281

Schiewe perekond oli tuttav ka eestlastele ja Eesti neile – pere oli neli aastat suvekuudel Eestis. 1884. aasta suvel üritasid Schiewe abikaasa ja tütar Haapsalus algust teha laulukooriga, vist küll mitte eriti edukalt.⁸⁰ Selleks tütreks oli tõenäoliselt Emma, teised olid sel ajal liiga noored.

Kahjuks ei suutnud autor kindlaks teha tänapäeval elavaid Schiewe järeltulijaid, kuigi tuli üks väga lootustandev vihje.

9. detsembril 1937. aastal arreteeriti Leningradis baptistkoguduse jutlustaja Vilgelm Mihhailovitš Šivõ, sündinud 1893. aastal Goroškis Volõõnias. Wilhelm Schiewe – nii oleks tema nime õigem kirjutada – oli süüdistuse järgi 1932. aastast osaline sektantide-baptistide fašistlikus terroristlikus organisatsioonis ja 1935. aastal hakkas ise praktiliselt ette valmistama terroriakte. Selliseid väljamõeldisi pole mõtet rohkem välja kirjutada. Wilhelm Schiewe teenis aastatel 1918–1919 Saksa armees. Tal oli kaheksa last. Ta isa elas Saksamaal. Wilhelm Schiewe lasti troika otsusel maha.⁸¹

Mis annab alust arvata, et usuline ja poliitiline märter Wilhelm Schiewe oli seotud Schiewega? See on spekulatsioon. Pidepunktid Schiewega on perekonnanimi, kuulumine baptistkogudusse, Goroški (Horošiv), kust algas Sorotšenist väljasaadetud Schiewe teekond Volõõniast tagasi Poolasse ja Saksa armees teenimine – viimane tähendas tõenäoliselt Saksa kodakondsust, mis Wilhelmi võimalikul vanaisal Schiewel ja seega ka tema järglastel olemas oli. Schiewe perel võisid säilida sidemed baptistidega Volõõnias, mis viis ühe poja abieluni sealt pärit naisega. Schiewel polnud autori teada Michaeli-nimelist poega, kuid Michael võis olla mõne tema poja teine nimi, nagu sakslastel kombeks, ja see nimi sobis venekeelseks isanimeks. Michael, kui ta oli Schiewe poeg, pidi Wilhelmi sündides 18–21-aastane olema ehk sündinud Emma ja Martha vahel, kui Wilhelmi

⁸⁰ HBKpr 109 15.04.1897; Kaups, *50 aastat*, 28.

⁸¹ Koopia troika koosoleku protokoll nr 274 30.12.1937 väljavõttest Vilgelm Mihhailovitš Šivõ kohta. Goroškist on juttu 4.1 „Schiewe pastorina Sorotšenis ja tema väljasaatmine Volõõniast“ ja Schiewe Saksa kodakondsuse võtmisest 4.3 „Schiewe Tczewis (Dirschau) ja pere äratoomine Volõõniast“.

sünniaasta ikka õige on. Arvestades, et süüdistus oli väljamõeldis, ei saa ühtegi väidet selles kindlaks pidada.

Autor püüdis leida Saksamaa arhiividest sõdur Wilhelm Schiewe isikuandmeid, sest kuskil pidi ju kirjas olema, kuhu ja kellele saata näiteks surmateade, aga ainult interneti teel ta sihile ei jõudnud ja ühtegi asjast huvitatud inimest, kes kohapeal arhiividest otsiks, ei õnnestunud leida.

Schiewe järeltulijate osas tuli autoril paljuski jääda oletuste tasemele, kuid see ei muuda hinnangut Schiewele – ta oli suure pere isa, kes oma peret püüdis juhatada samale usulisele teele, mida ta ise käis. Kui oleks õnnestunud tõestada, et Wilhelm Schiewe põlvnes Schiewest, oleks see autori arvates auks Schiewele, sest Wilhelmi järeltulijad on tänase päevani aktiivselt tegevad Venemaa, Saksamaa ja Ameerika baptistikogudustes.

2.3 Peatüki kokkuvõte

Vastavalt esimesele uurimisküsimusele on peatükis käsitletud Schiewe eluloolisi ehk päritolu ja perekonna andmeid. Uurimistöö käigus õnnestus teada saada Schiewe perekonnaliikmete nimesid ja leida mõned kuupäevad, avastada vastuolu Schiewe abiellumise kuupäevas ja seda põhjendada, välja tuua baptistide esialgse mittetunnustamise ja Schiewe esimese lapse sünni mõju Schiewe isiklikule elule (sellest tuleb juttu ka järgmises peatükis).

Schiewe perre sündis vähemalt kümme last ja lapsena suri vähemalt kaks. Vähemalt viis Schiewe last järgisid oma isa usku, Schiewe abikaasa ja vähemalt üks lastest aitasid kaasa kogudusetöös, mis näitab Schiewe usulist mõju tema perekonnale.

Kahjuks jäi oletuslikuks Wilhelm Schiewe side Schiewega – seos näitaks, et Schiewe töö jutlustajana on leidnud järgimist tema järeltulijate poolt tänapäevani.

3 SCHIEWE TEGEVUS ŁÓDŹI PIIRKONNAS

Schiewe meenutas, et Łódź oli see paik, kus ta oma hingele rahu leidis ja kus ta seitse aastat töötas.⁸² Periood algas Schiewe usulise pöördumisega 1869. aastal ja lõppes ümberasumisega Sorotšeni 1876. aastal. Sel ajal võttis Schiewe naise ja sündisid tema esimesed lapsed (sellest oli juttu eelmises peatükis), tegi algul vabatahtlikku ja seejärel palgalist vaimulikku tööd, püüdis taasühendada lõhki läinud Łódźi kogudust, omandas vaimuliku hariduse, kannatas korduvalt tagakiusamiste tõttu ja läbis kaks usulist kriisi. Perioodi lõpupoole hakkas Schiewe endale uut töökohta otsima. – Kõik algas aga pöördumisest, mis suunas kogu Schiewe edasist elu.

3.1 Schiewest sai baptist

Vene impeeriumi aladel elas palju sakslasi. Schiewega seoses pakuvad huvi eelkõige Poola saksakeelsed baptistid, kelle tegevuse algusperioodil Schiewe usuliselt pöördus ja aktiivselt tegutses.

Keiser Aleksander I hakkas Poola aladele rajama tekstiilitööstust. Saksa ja Austria päritolu kangrutele loodi soodsad tingimused Łódźis ja selle ümbruskonna linnades, sealhulgas Zduńska Wolas. Tegemist oli suurte tööstuslinnadega – Łódźis oli tol ajal umbes 50 tuhat elanikku ja seal tegutses üle 40 suure vabriku ning Zduńska Wolas oli kümme tuhat elanikku. Mõlemad linnad olid saksakeelsed.⁸³ Schiewe sündis Zduńska Wolas ning Łódź ja selle ümbrus said tema noorusaegse töö piirkonnaks.

Poola saksakeelse baptismi rajaja Gottfried Friedrich Alf alustas misjonitööd 1853. aastal. Aastatel 1858–1864 tegutses ta Adamowis, kus tekkis koguduse alge. Preisimaalt kutsuti ristija ning 28. novembril 1858. aastal ristiti esimesed üheksa Poola baptisti. Adamowi kogudus jäi algul Ida-Preisimaa Stolzenbergi koguduse alluvusse ja sai iseseisvaks 4. augustil 1861. aastal, aga kuulus ikka Preisi baptistiliitu. Koguduse juhiks sai Alf.⁸⁴ Siit paistavad paralleelid Eesti baptismi algusega – võib-olla olid need Schiewele eeskujuks.

Adamow asub kümme miili Varssavist kirdes ja sellele lähim tähtsam koht on Pułtusk.⁸⁵ Kaartidelt Adamowi autoril leida ei õnnestunud, mis näitab, et tegemist on vähetähtsa paigaga, nimi on muutunud või on see asula tänaseks hoopis kadunud.

Adamowi kogudus lakkas üsna pea olemast. Kogudus pidi kannatama rohket tagakiusu, see omakorda tõi kaasa liikmete hajumise või väljarännu Volõõniasse. 1864. aastal lahkus Adamowist ka Alf ja tema uuest elukohast Kicinist sai Poola

⁸² Mälestused – Tk, 16 (1924), 246.

⁸³ G. L., 126–127, 147; Kluttig, 9.

⁸⁴ Kupsch, 61; Kluttig, 19, 24–25, 31.

⁸⁵ Kupsch, 44.

saksakeelse baptismi keskpunkt kauaks ajaks.⁸⁶ Volõõnia tegi Schiewe rahvusvaheliselt tuntuks ja ka Kicin jättis oma jälje Schiewe elulukku.

Poolas jäi baptism paljude sakslaste ja poolakate jaoks saksa usuks, kuigi sellest ei jäänud puutumata ka teised rahvad.⁸⁷ Schiewe ja mitmed teisedki olid võimelised ka poola keeles jutlustama. Ometi jääb mulje, et saksa baptistid elasid Poolas nagu omaette maailmas, mis lõppes sakslaste ümberasustamisega Saksa-maale Teise maailmasõja tulemusel.

Tõenäoliselt pandi Schiewe pöördumislugu kõige täpsemalt kirja tema esimesel vangistamisel 1869. aastal. Kahjuks teatas Łódźi arhiiv autorile, et neid toimikuid ei ole võimalik otsida.⁸⁸

Kuigi Schiewe oli pärit usuleigest kodust, olid kiriklikud talitused formaalselt täidetud. Schiewe ristiti lapsena luteri kirikus, muidugi oli ta ka leeris käinud. Tema vanemate arvates sellest piisas. Schiewe baptistiks saamist pidasid nad isade usu salgamiseks. Oma hinge pärast hakkas Schiewe hirmu tundma 13–14-aastaselt, ta tahtis vagaks saada ja Jumalale meelepäraselt elada. Ta kõneles Jumalaga nagu teise inimesega, aga ei osanud seda palvetamiseks pidada, sest palveteks pidas ta ainult neid, mida ema oli õpetanud. Kuna ta kellegagi seda ei arutanud ja keegi ei oleks teda vist mõistnud ka, hakkas see säde temas kustuma. Muutus hakkas tulema, kui Schiewe oli 21-aastane. Keegi, „kes hirmus palju waletas ja kellelt mitte ainustki sõna uskuda ei võinud“, kuulutas talle maailma lõpu kuupäeva. See pani Schiewe palvetama, et Jumal talle patud andeks annaks ja ei laseks tal hukka minna.⁸⁹

Schiewe tee baptistikogudusse võttis aega veel umbes viis aastat. Protsessi kuulusid nägemus, otsing ja eelarvamuste ületamine.

Eelnimetatud maailmalõpu-sõnumi järel nägi Schiewe und – taevases eluraamatus oli tema nimi ainult „ääretähendusena“. See pani teda palvetama ja Jumalale töotusi tegema, et pattusid andeks saada. Kuna keegi teda ei juhatanud, langes ta endisesse ellu tagasi. Vestlused gümnaasiumiõpetajast sõbraga ja kirjandus suurendasid Schiewe uskmatust. Ometi jäi tal teadmine looja ja valitseja, „kõrgema olemuse“, olemasolust, kellele pärast surma peab aru andma. Nii läks neli aastat.⁹⁰

1868. aasta kevadel viis Schiewe mõtted uude suunda vestlus ühe tundmatu mehega. Teiseks mõjutajaks sai Schiewe sõltuvus – ta oli kirklik piljardimängija ja mängis ühel pärastlõunal kõik oma raha maha. „Seesmine hääl“ hüüdis talle: „Ja mis saab sinu waesest hingest!“ Loodetud rahu ei toonud ka armulaua käimine, kuigi ta selleks neli nädalat ette valmistas.⁹¹

⁸⁶ Kluttig, 37–38.

⁸⁷ Kluttig, 221.

⁸⁸ Mälestused – *Tk*, 1 (1912), 5; kiri autorile Łódźi arhiivilt OII.6342.1210.2020 16.10.2020.

⁸⁹ Schiewe sünnikirje koopia Łódźi arhiivist; Mälestused – *Tk*, 17 (1911), 265; 24 (1911), 372.

⁹⁰ Mälestused – *Tk*, 19 (1911), 296.

⁹¹ Mälestused – *Tk*, 19 (1911), 296.

Mõni aeg varem olid Łódźis tööd alustanud baptistid. Nende juhataja Schiewele ei meeldinud – selleks oli ilmselt Johann Rohner. Schiewele ei meeldinud ka baptistide ristimisõpetus. Pärast 10. novembrit 1868. aastal hakkas ta siiski regulaarselt koosolekutel käima. Ta oli kriitiline jutluste suhtes. Talle ei meeldinud baptistide rohke jutt uuestisündimisest, millest „segaselt“ räägiti ja mis olevat koguni vastik olnud – ta arvas, et jutt on ristimisest. Hästi mõjus talle laul. Tema tahtis patte andeks saada. Aga lugedes Julius Köbneri raamatukest „Kristuse kogudus ja kirik“, sai temast lasteristimise vastane. 10. veebruaril 1869. aastal jõudis Schiewe veendumuseni, et tema patud on andestatud ja ta võeti ristitavate hulka. Ta ristiti 18. veebruaril 1869. aastal Gottfried Friedrich Alfi poolt väikeses jões keses Łódźi lähedal jääaugus. Ristimine toimus salaja külmal südaööl, sest baptistid olid sel ajal peaaegu lindpriid ja kardeti vaenlaste vastutegutsemist. Ristitavaid oli kaheksa.⁹² Sarnasus esimese ristimisega Haapsalus 15 aastat hiljem on ilmne.

Łódźi kogudus või õigemini Kicini koguduse Łódźi osakond oli veel väga noor. 25. septembril 1868. aastal ristas Alf vabriku tiigis koguduse viis esimest liiget, nende hulgas olid ka Johann Rohner ja Ludwig Heinrich Pufahl, kes on Schiewe loos olulised. „Varsti pärast seda“ oli uus ristimine ja ristitavate hulgas oli ka Schiewe.⁹³ See „varsti“ oli küll alles viie kuu pärast, aga ilmselt ei teatud kuupäeva, ja umbmäärane väide lühikesest ajavahemikust läks edasi ühest teosest teise.

Kui Schiewe ema poega esimest korda pärast pöördumist nägi, ütles ta: „Ära sa katsu ühti põigata, räägi kõik otse välja; ma sain kohe aru kui sa täna hommi kul sisse astusid, et sinuga midagi iseäralist juhtunud on.“⁹⁴ Seega oli Schiewe elumuutus kohe märgatav. Temast sai aktiivne usukuulutaja.

Schiewe vaimulik pöördumine tugines isiklikule usulisele kogemusele, aga ta sattus juba aktiivselt töötavate koguduste ja osakondade süsteemi, hakkas tegutsema, ja jäi sellesse elu lõpuni.

3.2 Innukas vabatahtlik töötegija Schiewe

Poola saksakeelse baptismliidumise esimese kümne aastaga ristiti täpselt tuhat inimest. Kogudused olid noored ja neil puudusid kogemustega juhid. „Siis ei kuulutatud ewangeliumi veel mitte nii selgelt ja puhtalt kui nüüd, meie ajal“ ja „Hiljuti pöörnud hingedel ei olnud veel mingisugust juhatust, sest isasid Kristuses ei olnud sel ajal neil mail olemaski,“ hindas Schiewe hiljem olukorda. Pöördunud

⁹² Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 20 (1882), 208; Mälestused – *Tk*, 19 (1911), 297; 21 (1911), 328. Ristimise kuupäev on sündmuste kirjeldusest tuletatud. „Kelle mälestus on meile kallis“ – *Tk*, 2 (1934), 30 on ristimise kuupäevaks 18. veebruar 1896. aastal ja see kinnitab arvutust, kuigi kaks viimast numbrit on aastaarvus ära vahetatud. Miller, 66 aastaarv 1868 on vale.

⁹³ *Gedenkschrift*, 4; Kupsch, 149–150; Kluttig, 78.

⁹⁴ Mälestused – *Tk*, 24 (1911), 372. Köbneri raamatu originaalpealkiri on „Die Gemeine Christi und die Kirche“.

Schiewe tundis kutsumust ja asus ilma igasuguse ettevalmistuseta innukalt tööle. Aga tema vaated arenesid.⁹⁵

Schiewe esimeseks vaimulikuks tööks oli tuttavatele oma usust tunnistamine, ent ilma nähtava eduta. Ta sai kuskilt „juudikeelseid“ traktaate ja hakkas neid jagama, aga juudid ei võtnud sõnumit vastu, mõned tõmbasid traktaadid koguni tema silme all puruks ja viskasid tuulde. Schiewe kirjeldas, kuidas ta viskas ühele juudile traktaadi lahtisest aknast sisse, aga pidas tagantjärele seda tuulepeksmiseks nägemata, kuhu mõõk juhtub: „Ei wõi kellegile Kristuse õnnistust akna kaudu sisse wisata; igäüks peab seda isiklikult otsima ning usu läbi omandama.“⁹⁶

Kuna Schiewe traktaatidega edu ei saavutanud, siis proovis ta Piibleid ja Uusi Testamente müüa, mis võimaldas vestlusi inimestega. Iseeneselegi ootamatult hakkas Schiewe jutlustama. Ühel külakoosolekul 23. veebruaril 1869. aastal Starowa Góras (Effingshausen), kuhu oli Łódźist kahe tunni jalgsikäigu tee, pandi ta ettevalmistamatult juhutama ja jutlustama. Vasturääkimine ei aidanud. Ta jutlustas kolmveerand tundi pimedast Bartimeusest (Mk 10:46–52). Pärast ei mäletanud ta isegi, mida oli rääkinud. Järgmisel päeval kodukohas pakuti talle jälle ootamatult sõna, sest jutt oli juba levinud. Jällegi ei aidanud vasturääkimine midagi ja ta jutlustas igasuguse ettevalmistuseta Mk 16:15–16 järgi: „Ja Jeesus ütles neile: „Minge kõike maailma, kuulutage evangeeliumi kogu loodule! Kes usub ja on ristitud, see päästetakse, aga kes ei usu, mõistetakse hukka.““ Schiewe imestuseks meeldis tema jutt rahvale. Ja nii hakatigi talle sõna andma. Mälestustes kirjutas Schiewe: „Kui ma täna weel selle peale mõtlen, siis näitab see liiga suurt usaldamist: noormees kes ise waevalt mõne nädala eest pöörnud oli, julges nii tähtsat asja kui ewangeliumi kuulutamine on, ette võtta. ... Annaks Jumal, et praegusel äralangewal ja segasel ajal, kõik Jesusest tunnistaksiwad, nagu see sel ajal sündis.“⁹⁷ Pöördumisest esimese jutluseni oli 13 päeva, kui mõlemad olid sama kalendri kuupäevad. Kui pöördumise kuupäev 10. veebruar oli uue kalendri järgi ja esimese jutluse kuupäev 23. veebruar vana kalendri järgi, oli vahe 25 päeva. Mõlemad ajavahemikud on väga väikesed.

Schiewe sai Piibli tsiteerimisega hästi hakkama, kui ta esimest korda vahistati ja politsei vahtmeistriga vaidluseks läks: „Noormees! missugusest koolist olete

⁹⁵ Mälestused – *Tk*, 20 (1911), 309–310; 21 (1911), 328–329; Kluttig, 25.

⁹⁶ Mälestused – *Tk*, 21 (1911), 329.

⁹⁷ Schiewe, A. R., „Dies und das aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 16 (1909), 128; Mälestused – *Tk*, 22 (1911), 343.

Mk 10:46–52: „Ja nad tulid Jeerikosse. Ja kui Jeesus ja ta jüngrid koos üsna suure rahvahulgaga Jeerikost välja läksid, istus tee ääres pime kerjus Bartimeus, Timeuse poeg. Ja kui see kuulis, et Jeesus Naatsaretlane on seal, hakkas ta karjuma: „Jeesus, Taaveti Poeg, halasta minu peale!“ Ja paljud sõitlesid teda, et ta vaikiks, tema aga karjus veelgi enam: „Taaveti Poeg, halasta minu peale!“ Ja Jeesus ütles seisatades: „Kutsuge ta siia!“ Ja nad kutsusid pimedat: „Ole julge, tõuse üles, tema kutsub sind!“ Pime viskas kuue seljast, hüppas püsti ja tuli Jeesuse juurde. Ja Jeesus päris temalt: „Mida sa tahad, et ma sulle teeksin?“ Aga pime ütles talle: „Rabbuuni, et ma jälle näeksin!“ Ja Jeesus ütles talle: „Mine, sinu usk on su päästnud!“ Ja kohe nägi ta jälle ning läks Jeesusega teele kaasa.“

seda kõike õppinud?“ Schiewe vastas, et Jeesuse Kristuse koolist. Tulemuseks oli, et Schiewe oma venekeelse Uue Testamendi ülekuulajale ära kinkis ja viisakama kohtlemise osaliseks sai. Hakkama sai ta ka üsna vaenuliku kohtunikuga: „... pani ta minule kõiksugu keerdküsimisi ette, et mind lõksu ajada. Kuid mina vastasin temale kõik püha kirjaga ära.“⁹⁸ Ilmselt oli Schiewe oma otsinguaegadel Piiblit tundma õppinud, kuigi ta sellest ei kirjutanud. Esimesed jutlustekstid leidis ta hõlpsasti.

Suurel reedel läks Schiewe Zduńska Wolasse oma vanemaid vaatama, et neile oma elumuutusest rääkida ja neidki samale teele juhatada. Õhtul pidas ta koosoleku, jutlustades Js 53:5 põhjal: „Ent teda haavati meie üleastumiste pärast, löödi meie süütegude tõttu. Karistus oli tema peal, et meil oleks rahu, ja tema vermete läbi on meile tervis tulnud.“ Koosolekule tuli neli inimest. Kohal olid ka Schiewe vanemad. See oli esimene baptistide koosolek Zduńska Wolas. Individuaaltööd oli linnas juba varem tehtud. Mälestuste esimese osa kirjutamise ajal oli seal suur kogudus ja Vene impeeriumi üks ilusamaid kabeleid.⁹⁹

Karl Ondra pidas Zduńska Wolat tähelepanuväärseks paigaks selle poolest, et seal oli pärit palju jutlustajaid. Robert Kluttig kirjutas koguni, et sellest linnast on tulnud rohkem jutlustajaid kui kuskilt mujalt. Linnas on sündinud uurimuses nimetatud isikutest Schiewe, Ondra, Julius Vogel ja Kluttig, pastorina on seal töötanud Eduard Kupsch.¹⁰⁰ Mingil määral on ehk linna vaimulikus edus rolli mänginud seal esimese baptistliku koosoleku pidanud Schiewe. Kuupäevade lähedusest järeldub, et Schiewe tegi erinevaid töid korraga, mitte üht lõpetades ja teist alustades.

Väikest segadust võib tekitada Schiewe kiri August Johannsonile 1911. aastast. Tsiitaat „Minule oli see seal iseäranis rõemustaw, sest et mina aastal 1869 Zdunskawolas, kui usklikult ristitud inimene esimese jutluse pidasin“¹⁰¹ on kaheti mõistetav, kui Schiewe lugu ei tunne. Ilmselt ei ütle Schiewe, et ta pidas oma esimese jutluse pärast ristimist Zduńska Wolas, vaid et tema jutlus oli esimene, mille linnas pidas usklikult ristitud inimene.

Augustis või septembris 1869. aastal läks Schiewe jalgsi misjonireisile. Ta käis Kurówekis, Zduńska Wolas ja Dobrosławis. Jala tuli maha käia 17 penikoormat (ligi 127 kilomeetrit). Dobrosławis tuli ligi sada inimest Schiewet ja tema kaaslast esimesel õhtul kuulama. Teine kirjeldus ütleb, et esimesel õhtul oli kuulajaid 60 ja teisel õhtul olid ruumi kõik kohad täis. Aasta lõpuks oli seal koguduses 25 pöördunud. Dobrosławis vangistati Schiewe esimest korda.¹⁰²

⁹⁸ Mälestused – *Tk*, 20 (1911), 310; 1 (1912), 5.

⁹⁹ G. L., 147; Schiewe, A. R., „Dies und das aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 16 (1909), 128; Mälestused – *Tk*, 22 (1911), 343–344; 24 (1911), 372–373.

¹⁰⁰ Ondra, Karl, „Gemeindegründung in Zdunskawola (Russisch-Polen)“ – *Whz*, 10 (1885), 105; Kluttig, 83, 354–355.

¹⁰¹ Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Tk*, 15 (1911), 230.

¹⁰² G. L., 145–146, 230; Mälestused – *Tk*, 20 (1911), 309–311 (aastaarvuks on 1896, mis on trükiviga – kaks viimast numbrit on ära vahetatud; Dobrosławi nime seal ei nimetata).

Pilt 3. Schiewega seotud paiku Poolas, Saksamaal ja Venemaal. Kaart: Madli Linder¹⁰³

Schiewe jutlused leidsid tunnustust, ka meeldis rahvale tema valjusti palvetamine. „Üks jagu mõistmata liikmetest läks koguni nii kaugele üteldes: „Kui wend Schiewe ei jutlusta, siis ei lähe meie mitte koosolekule.“ ... Sellest, kui palju nemad mulle seega kahju tegiwad, ei olnud neil oma teadmatuses aimugi.“ Üks noormees nägi unes, et Schiewest saab nii tähtis mees nagu Spurgeon. Enda hinnangul muutus Schiewe vaimulikult uhkeks ja iseenesest lugupidajaks. „Missugune pimedus on see, kui üks õlekõrreke ennast kaheteraga mõegaks Issanda käes peab, kellela ta midagi ei võiks korda saata.“ Järgnes usuline kriis ja Schiewe hakkas end pidama vaimulikule tööle kõlbmatuks. Ta ei tegutsenud mõned kuud, kuid käis koosolekutel edasi. Uuesti tegutsema hakates ei saanud ta endist palvetamiseandi enam tagasi. Hiljem valmistas ta oma kõned ette ja püüdis nii rääkida, et iga lauset võiks pühakirjaga tõendada.¹⁰⁴

Millal see kriis oli ja kas Schiewe ei jätnud midagi ütlemata? 1870. aastast on teada ainult Schiewe abiellumine aprillikuus. Autori hinnangul võiks kriisi dateerida selle aasta teise poole, see ei sobi abiellumise eelsesse aega, kuigi kirjeldusest võib jääda niisugune mulje. Mõni kuu pärast abiellumist pakuti Schiewele kooliõpetaja ametit, aga uude kohta kolis ta alles 1871. aasta mais. Baptistikoguduses laulatatud abielu mittetunnustamine riigi poolt, perre peatselt

¹⁰³ Taust: ESRI World Ocean baaskaart, riigipiirid: Eesti Looduse Infosüsteem (EELIS).

¹⁰⁴ Mälestused – *Tk*, 1 (1912), 6–7; 6 (1925), 68. Charles Haddon Spurgeon oli omaaegseid hinnatuid baptistlikke jutlustajaid.

sündiv „abieluväline“ laps ning sellest tingitud probleemid väljaspool kogudust sobiks kriisi üheks või koguni peapõhjuseks ja ka kooliõpetaja kohale asumise edasilükkamise põhjuseks. Kahjuks on Schiewe kirjeldus kriisist liiga napp ja selle pikaajalisem mõju talle jääb teadmata.

Schiewe Łódźi-perioodil tuleb käsitleda kahte teemat, mis eelnevast juba välja tulevad ja ulatuvad vabatahtlikuna tegutsemise ajast palgalise vaimulikuna töötamise aega – need on tagakiusamised, mida Schiewel tuli baptistina kannatada, ja Schiewega seotud haridusküsimused.

3.3 Schiewe tagakiusatavana Poolas

Schiewe istus vangis usu pärast kuus korda ja seda nimetatakse mitmes kirjutises. Tal on tulnud läbida nagu kurjategijal konvoeerituna nii 25 miili kui ka 150 miili. Esimesel korral sündis see enamasti jalgsi.¹⁰⁵ Kindlalt saab tuvastada kolm vangistamiskohta, kõiki ei ole kättesaadavate kirjutiste põhjal enam võimalik teada saada. Esimene teadaolev vangistus jääb veel Schiewe vabatahtliku töö aega, kaks järgmist palgalise töö perioodi.

Sorotšenist väljasaatmisest ning oludest Peterburi- ja Eesti-perioodil tuleb juttu eraldi.¹⁰⁶

3.3.1 Esimene ja teine teadaolev vangistus

Kõigi teadaolevate vangistuste puhul arreteeriti Schiewe koosolekute läbiviimise tõttu. Lisaks vaimustatud kuulajatele leidis alati ka vastaseid, kes tagakiusamisi algatasid.

Esimest korda vangistati Schiewe augustis või septembris 1869. aastal. Pärast koosolekuid Dobrosławis oli ta kaheksa päeva Wieluńis vangis koos kahe kaaslasega. „Meil ei ole teid tarvis, meie oleme kõik ristiinimesed, kellel oma jutlustajad on, minge juutide ja paganate juurde ja katsuge neid ümberpöörata, aga mitte meid,“ öeldi Schiewele. Neid peeti valeusulisteks, kuid Schiewe jättis vahtmeistrile oma teadmistega nii hea mulje, et too tahtis venekeelse Uue Testamendi ära osta. Schiewe kinkis selle talle. Nüüd lasti kinnipeetud hommikuni vabaks. Teisel päeval ringkonna peamehe juures selgus, et neid süüdistatakse kiriku teotamises, (kiriku)õpetajate söimamises ja valitsusevastases tegevuses. Schiewe olevat tahtnud inimesi vägisi ristida. Vastuväited protokolliti. Ringkonna peamees söimas, käis kantseleis edasi ja tagasi, sülitas, kiristas hambaid, käed olid rusikas ja

¹⁰⁵ Schiewe, A. R., „Mein Abschied von Landsberg a./W.“ – *Whz*, 46 (1910), 366; Mälestused – *Tk*, 3 (1925), 32; 13/14 (1925), 152.

¹⁰⁶ 4 „Schiewe töö Volõõnias ja selle järellugu“; 5.13 „Schiewe suhted riigivõimuga Peterburi-perioodil“.

näis, nagu tahaks ta kinnipeetud ära kägistada. Ta ütles, et tahaks lasta neil pead maha raiuda või nad nende eneste soolikatega üles puua.¹⁰⁷

Edasi saadeti kinnipeetud Wieluńi vanglasse. Kamber oli vilets, ülerahvastatud, parasiitputukaid täis, kaasvangid toored, prostituute hoiti samas kambris koos meestega. Kõik see tekitas Schiewes algul hirmu. Schiewe oma kaaslastega esines julgelt usklikena ja kasutas võimalust kaasvangidele oma usust tunnistamiseks. Kasuks tuli Schiewe poola keele oskus. Vangid aktsepteerisid neid, „kõik oliwad kui kirikus“. Magada öösel ei saanud, oli külm, küljealune kõva ja parasiidid verd imemas, neid jätkus ka koju kaasa. Valvuritele Schiewe ja tema kaaslaste usuline tegevus ei meeldinud ja nad viidi hommikul teise kambrisse omaette. Seal said nad omavahel Uut Testamenti lugeda, laulda ja üksteiselt parasiite otsida. Usukaaslased töid neile raha, tekke ja patju, andsid vangla ülemale altkäemaksu, aga temal tekitas see vaid soovi veel rohkem saada, olid valmis maksma kautsjonit ja lubasid edasi kaevata. Tänu sellele lubati vangidel valvurite saatel restoranis söömas käia ja kogu uurimine hakkas edenema. Samas trööstisid vangid ise oma sõpru usuliselt.¹⁰⁸

Alles seitsmendal päeval said mehed kohtu ette. Kohtus vormistati tunnistajate ning Schiewe ja tema kahe kaaslaste tunnistused kõik korrektselt ära. Kahjuks ei õnnestunud autoril neid protokolle leida. „Minu terve elulugu, nii kaugelt kui ma seda mäletada võisin, sai protokollis ütes võetud... Ka terve pöörmise lugu sai maha kirjutatud laialt ja peenelt, kes mind ristinud ja mis pärast.“ Kohtunik oli aga Piibli tundja. Vastus küsimusele, miks Schiewe luteri kirikus pettununa „ema sülle rooma katoliku kirikusse tagasi“ ei pöördunud, tegi kohtuniku tema suhtes vaenulikuks. Vaidlus Piibli teemadel jätkus kuni kohtuniku küsimuseni: „Aga mina lähen üsna tõeste pörgusse; mina waletan, joon ennast täis ja teutan pühapäeva jne.“ Schiewe vastus Piiblist tõi kaasa vihapurske: „Juba jälle tuled sa oma piibliga!“ ning ülekuulamine lõpetati. Vangikoja ülema soovitusel otsiti käendajad ja Schiewel lasti ilma järelevalveta koju tagasi pöörduda. Enne veel peeti õhtul suur koosolek, vist Dobrosławis, kuigi kohtunik oli enne lahtilaskmist keelanud neil üldse sellesse piirkonda tagasi tulla. Puhkes vaimulik ärkamine ja tekkis kogudus, mis pidi palju tagakiusamist kannatama. Hommikul asus Schiewe koduteele, mis kaheksa päeva aega võttis.¹⁰⁹ Järelikult läks ta jala, sest vahemaa Dobrosławist ja Wieluńist Łódźi on Google Mapi andmetel mõlemal 94 kilomeetrit.

Eraldi vajab nimetamist G. Lieberti veidi pehmem käsitlus neist sündmustest. Tema sõnul toimus võimude poolt tõsine uurimine, mille tulemusena nende suhtumine baptistidesse muutus. Esimesel ülekuulamisel peeti neid eksitajateks

¹⁰⁷ „Aus dem Tagebuche des Br. J. Rohner“ – *Mb*, 2 (1870), 29; G. L., 230; Mälestused – *Tk*, 20 (1911), 309–311 (aastanumber 1896 on trükiviga, kaks viimast numbrit on ära vahetatud). Rohner ja Schiewe kohanime Dobrosław ei nimeta, kuid tekst sobib G. Lieberti andmetega.

¹⁰⁸ „Aus dem Tagebuche des Br. J. Rohner“ – *Mb*, 2 (1870), 29; Mälestused – *Tk*, 23 (1911), 359–361.

¹⁰⁹ Mälestused – *Tk*, 1 (1912), 5–6; Łódźi arhiivi kiri autorile OII.6342.1210.2020 16.10.2020 (arhiiv teatas, et neil pole arhiivimaterjale, kust otsida kohtumenetluse toimikuid Schiewe kohta 1869. aastal).

ja rahutuste tekitajateks, kes tuleks maalt välja saata, aga hiljem arvas üks õigusemõistjatest, et kui asjad nii on, nagu kinnipeetud tunnistavad, siis tahaks ta isegi baptistiks saada. Teine patsutas ühele baptistile õlale ja teatas, et kõik on õige ja kristlik, nii vabalt peaks igäüks oma usku tunnistama. Baptistidel olevat seaduse järgi täielik vabadus oma jumalateenistusi pidada.¹¹⁰

Teine teadaolev vangistus oli Pabianices tõenäoliselt oktoobris 1872. aastal, sest järgmise ajaks on nimetatud detsembrist „umbes paar kuud pärast eelpool kirjeldatud sündmusi“. Schiewe oli Pabianices ennegi käinud. Kordnik tuli koosolekule, Schiewe venitas koosoleku nii pikaks kui sai ja pidi siis kordnikuga kaasa minema, ehkki oleks hea meeleaga põgenenud. Teel söimas kordnik ta läbi ja näis, nagu tahaks teda lüüa, aga Schiewe sõbrad saatsid teda ja see tagas julgeoleku. Vanglas oli õhk paks ja parask ammu tühjendamata. Kaks kinnipeetavat varast kuulasid Schiewe loo ära ja magasid siis edasi. Sõbrad hüüdsid talle akna kaudu mõned trööstisõnad ja läksid koju. Schiewe kartis söödikuid ja jalutas öö läbi mööda kambrit ringi, ise lauldes. Hommikul viidi Schiewe politseiülemale juurde, kes laskis tal lihtsalt päev otsa toolil istuda, midagi küsimata. Lõunatunniks pandi ta kambriks. Pärastlõunal tegi politseiülem Schiewe passi märkuse, et ta on öörahu rikkumise pärast kinni peetud ja käskis tal linnast jalamaid lahkuda. Passi rikkumine tõi Schiewele varsti järgmise katsumuse. Kuna ta oli terve ööpäeva söömata olnud, pidi ta kõigepealt minema võõrastemajja toitu ostma. Kolmetunnise jalgsikäigu järel jõudis Schiewe koju. Schiewe asus veel sel aastal elama Tomaszów Mazowieckisse,¹¹¹ aga ilmselt asus ta kodu vabanemise hetkel veel Łódźis, sest Google Mapsi andmetel on Pabianicest Łódźi 15 kilomeetrit, mis on kolme tunniga käidav, aga Tomaszów Mazowieckisse on 50 kilomeetrit. Tõenäoliselt kolis Schiewe Tomaszów Mazowieckisse alles üsna 1872. aasta lõpus, nagu näitab järgmine alapeatükk.

3.3.2 Kolmas teadaolev vangistus – midagi on valesti

Detsembris 1872. aastal läks Schiewe oma kolmandale misjonireisile ja külastas ka Pilicat, kus ta ennegi oli käinud. Ta jõudis kohale reedel ning koosolekud pidid toimuma alles laupäeval ja pühapäeval, sest Schiewe tuli ette teatamata. Ometi tulid juba laupäeva hommikul küla sepp, kordnik ja veel kaks meest teda küsitlema. Esialgu teda kinni ei võetud, kutsumata külalised läksid ära ja Schiewe ise lahkus ka, et koosolekuid organiseerida. Laupäeva pärastlõunal õnnestus ka väike koosolek ära pidada. Pärast pühapäevast jumalateenistust koolimajas, mille pidas kooliõpetaja (Schiewe selles ilmselt mingit rolli ei mänginud ja toimunust ta heal arvamusel samuti ei olnud), võeti Schiewe tema ööbimiskohas ette. Schiewe astus jämedalt käitunud ülekuulajale julgelt vastu ja sundis ta viisakaks. Ta kaitses ka majaperemeest, kellele taheti trahvi teha. Lõpp oli korrektne: „Mis peame meie

¹¹⁰ G. L., 230.

¹¹¹ G. L., 132; Mälestused – Tk, 6 (1912), 85; Kupsch, 306.

siis teiega tegema? Kinni panna ei või meie teid, olete ju viisakas herra. – Teie jäate rahulikult siia ja homme hommiku kell 8 tulete teie mu kantseleisse.“¹¹²

Ülekuulamise ajal läks õues Schiewe vastaste ja pooldajate vahel tülik. Schiewe rahustas rahva maha ja pidas pooldajatega väikese koosoleku ära. Järgmisel hommikul tuli külasepa ja veel kahe mehega minna politsei kantseleist jala seitse penikoormat (umbes 52 kilomeetrit) kreislinna Opczno politseisse. Konvoerijad pidasid Schiewet eksitajaks ja valeprohvetiks, kes Siberisse saatmist väärts, ja tema katse neile evangeeliumi kuulutada läks luhta. Ta pidi meestele isegi päevapalga maksuma! Kreisiüleva abiliselega leidis ta aga ühise keele, Schiewe sai linna sööma ja öömaja otsima minna. Ühe juudi juures öömaja saanud, tuli tal peremehele ja selle kuuele usuvannale oma vaateid selgitada. Juudi kommete tundmise tõttu peeti Schiewet ristitud juudiks, mis pingeid lisas. „Kõik inimesed saavad kord õndsaks; isegi kurat – ja kõige viimaks veel natsareetlane,“ oli ühe juudi arvamus, mida Schiewe pimeduseks hindas. Järgmisel päeval oli Schiewel sõbralik jutuaajamine katoliiklastest kreisipolitsei ametnikega, ta saadeti viisakalt teele ja talle oli tellitud hobunegi, mille eest ta muidugi ise maksuma pidi. Nii ei pidanud ta jala kuut penikoormat (umbes 45 kilomeetrit) kubermangulinna Piotrków Trybunalskini (Petrikau) käima.¹¹³

Teel tehti ööbimiseks vahepeatus, kus Schiewe end pererahvale tõsise usklikuna näitas. Magama pidi ta küll küüdimehega ühes voodis, mis Schiewele ei meeldinud. Kohale jõudnud, anti Schiewe kohtu hoolde ja pandi vangi. Schiewe kartis peksu ja hakkas vaikselt Jumalat paluma. Ta pidas palvevastuseks, et ta pandi hoopis vangihoidja juurde elama. Viimane viis ta kõigepealt võõrastemajja sööma ja jõi seal ta raha maha. Vangihoidja naine suhtus temasse algul halvasti, aga nähes, et ta Uut Testamenti loeb ja palvetab, andis talle süüa ja lõpuks laenas ka kojusõiduraha. Ometi tuli tal kolm ööd ja päeva kõva lavatsi peal magada: „Olin kõige öö nagu siil koos pidanud olema.“ Nüüd sai Schiewe raudteega kuue tunniga koju, muidu oleks pidanud ühest politseijaoskonnast teise jalgsi käies ja vahepeal kinni istudes mitu nädalat teel olema. Ta pääses algul küll koju, aga pidi pärast veel kolm päeva kinni istuma. Ta kuulutas ükskõiksetele kaasvangidele evangeeliumi. Naine käis teda mitu korda päevas koos tütar Emmaga vaatamas. Neljandal päeval sai ta pärast ülekuulamist koju, aga tal keelati jutlustamine, mis ainult ametlikel jutlustajatel lubatud olevat. Seda keeldu rikkus Schiewe kohe: „Õhtul olin jällegi kantslis ja kuulutasin patustele peastmist Kristuses – kui see, kes praegu wangist oli wabaks saanud.“¹¹⁴

See lugu tekitab kohe küsimusi, kui kontrollima hakata. Pilicast Opcznosse on Google Mapi andmetel 127 kilomeetrit jalgsiteed, mitte 52 kilomeetrit. Seda vahemaad ei ole võimalik ühe päevaga läbi käia ja ka 52 kilomeetrit on palju. Opcznost Piotrków Trybunalskini on 42 kilomeetrit, Schiewe sai selle tee hobusega sõita, aga tegi ometi ööbimiseks vahepeatuse.

¹¹² Mälestused – *Tk*, 6 (1912), 85–86.

¹¹³ Mälestused – *Tk*, 9 (1912), 136–137.

¹¹⁴ Mälestused – *Tk*, 11 (1912), 169–170.

1872. aastal elas Schiewe Tomaszów Mazowieckis, kuid mälestuste vahepealkirja järgi oli tema kodu vangistusest vabanemisel veel Łódzis.¹¹⁵ Vahepealkiri võib olla toimetuse pandud ja ei tarvitse olla täpne. Piotrków Trybunalskist on Tomaszów Mazowieckisse umbes 30 kilomeetrit. Kui oletada, et Schiewe elas tõesti veel Łódzis ja kolis alles aasta lõpus Tomaszów Mazowieckisse, siis Łódzist on Piotrków Trybunalskini umbes 46 kilomeetrit. Kuidas niisuguseid vahemaid jalgsi mitu nädalat käia või rongiga kuus tundi sõita, isegi kui rongid olid neil aegadel aeglased, ei käinud otse ja oli vaja ümber istuda, millest pole juttu, on raske ette kujutada. On võimalik, et selles loos on toimetuse lühendades midagi vahelt ära jätnud või on mõni leht segamini või kaduma läinud ja pärast on püütud loogiline lugu ikka kokku kirjutada. Täiesti võimalik, et kokku on pandud mitu erinevat sündmust – kolm vangistust on ju teadmata. Et Schiewe ise nii valesti mäletas, on vähetõenäoline – ta oli selle loo ilmumise ajal 69-aastane –, aga võimatu ka mitte.

Võib-olla Schiewega seotud Pilica ei tähendagi sellenimelist asulat? Nimelt on Pilica ka enam kui kolmesaja kilomeetri pikkuse jõe nimi, mille kallastel asuvad ka Pilica ja Tomaszów Mazowiecki. Mõne asula nimes on ka jõe nimi sees. Võib oletada, et Schiewe mälestuste tõlkija ei saanud tervest kohanimest aru ja sellest jäigi ainult jõe nimi alles. Autor peab nentima, et päris tõde ei ole temale teadaolevate allikate abil võimalik kindlaks teha.

Jõulude ajal 1872. aastal õnnestus Schiewel kuskil Varssavi lähedal vangistamisest pääseda. Ta venitas koosoleku pikaks, ütles politseinikele, et peab korraks välja minema, jättis rahva laulma ja kadus. Ka läbiotsimine majas, kus ta asus, ei andnud tulemusi.¹¹⁶

Tagakiusud Poolas hakkasid vähenema. Gottfried Friedrich Alf kirjutas 1874. aastal, et ka luteri kiriku vaimulikud on baptistide suhtes mõistlikumaks muutunud ja näevad, et tagakiusamised toovad rohkem kahju kui kasu. Aga kõrvallehel kirjutati luteri jutlustajast, kes käskis oma inimestel baptistijutlustajad luuaga surnuks lüüa.¹¹⁷

3.4 Õppija ja õpetaja Schiewe

Tõenäoliselt oli Schiewe innukus ja võimekus vaimulikul tööl tähelepanu äratanud mõnede otsustamisõigusega inimeste silmis ka väljaspool oma kogudust ja uskkonda. Nii kutsuti Schiewe tööle kooliõpetajaks ja hiljem anti talle ka vaimuliku hariduse saamise võimalus. Et õpetajatöö oli tagakiusamiste keskel ühele baptistile võimalik, näitab autori hinnangul kohalike võimude erinevat suhtumist baptistidesse.

¹¹⁵ G. L., 132; Mälestused – *Tk*, 6 (1912), 85; Kupsch, 306.

¹¹⁶ Mälestused – *Tk*, 12 (1912), 186–187.

¹¹⁷ Alf, G. F., „Kicin“ – *Mb*, 6 (1874), 96; Aschendorff, C., „Zezulim“ – *ibid*, 97.

3.4.1 Haridusest lugupidaja sai õpetajaks

Schiewe isa ei osanud kirjutada, kuid mõlemad vanemad oskasid lugeda. Ka tema äi, Auguste Schiewe isa ei osanud kirjutada. Kirjaoskajaid oli Poolas sel ajal üldse vähe.¹¹⁸ See ei takistanud Schiewe ja tema pere püüdlusi parema hariduse poole.

Väidetavalt ei olnud ükski Poola misjonär, seega ka Schiewe, gümnaasiumis ega ülikoolis käinud. Schiewe ei saanud gümnaasiumitasemest siiski kaugel olla, sest ta võttis eratunde ühelt gümnaasiumiõpetajalt kõrgemas matemaatikas ja teistes ainetes.¹¹⁹

Schiewe noorim tütar Alma oli abielus „uurimise direktoriga professor Kastneriga“, mis küll Alma hariduse kohta midagi ei ütle. Poeg Gustav oli staabi-arstina kolm ja pool aastat Prantsusmaal, Arnold oli Harkivis ringkonnakohtu tõlk. Ameerikast küsiti korduvalt raha Schiewe laste õpingute jaoks.¹²⁰ Järelikult püüdis Schiewe anda oma lastele korralikku ilmalikku haridust.

On väidetud, et Schiewe oskas kuute keelt, teda on peetud keelte alal väga andekaks. Kindlasti oskas ta saksa, poola, vene ja inglise keelt. Ta arvas, et oleks võinud ka eesti keelt õppida, kui oleks teadnud, et töö Eestis kestab 11 aastat. Ta oli arvestanud mõnekuulise töötamisega, milleks pole mõtet võõrast keelt õppima hakata. Ta küll kasutas juba esimesel Haapsalu-käigul eestikeelset Uut Testamenti ja mõnda päheõpitud lauset. Eesti keele oskuse puudumine tekitas talle raskusi töötajate ametisse panemisel. Ka tema hinnangud eestikeelse piiblitõlke halva kvaliteedi kohta pidid olema teistelt kuulnud. Eesti keele mitteoskamist ning nõrkade tõlkide ja nõuandjate kasutamist Eestis on kõrvaltvaatajad Schiewele süüks pannud.¹²¹ Kahtlemata ületas Schiewe keelteoskus keskmise inimese oma, isegi kui neid keeli oli tegelikult „ainult“ neli. Kahtlust pole ka selles, et Schiewe haridus ja silmaring ületasid Eesti talupoegade oma, kellega ta koostööd tegi.

Schiewe ise arvas, et ei ole õpetatud mees. Aga ta oli võimeline edukalt vaidlema endast formaalselt haritumate ja baptismi suhtes kriitiliste vaimulikega, tsiteerima Piiblit, Martin Lutherit ja kirikuisasid. Ta oskas vaimustuda arhitektuurist ja kunstist. Vanas eas kogus Schiewe marke. Schiewel oli raamatukogus mõnisada raamatut, mida ta vanas eas sai lugeda.¹²² Kas Schiewe kogus marke

¹¹⁸ Schiewe ja Auguste Häuseri sünnikirjete koopiad Łódzi arhiivist; G. L., 253; Mälestused – *Tk*, 24 (1911), 372.

¹¹⁹ G. L., 256–257; Mälestused – *Tk*, 19 (1911), 296.

¹²⁰ Kirjad 1.11.1889; 16.10.1895; Schiewe, A. R., „Armas wend Tetermann!“ – *Tk*, 7 (1920), 109.

¹²¹ „Waimulikud segadused ja lahkumised“ – *Ristirahwa pühapäewa leht*, 30.09.1884, 321; „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 211; Mälestused – *Tk*, 1 (1912), 7; 19 (1924), 289; 1 (1925), 6; 8 (1925), 92; Schäfer, Fr., „Adam Reinhold Schiewe“ – *Jahrbuch 1930 des Bundes der Baptistengemeinden in Deutschland* (Kassel: Druckerei des Verlagshauses der deutschen Baptisten, J. G. Oncken Nachf.), 11; Donat, *Das wachsende Werk*, 140.

¹²² „Petershof bei Petersburg“ – *Whz*, 16 (1880), 122–123; Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 20 (1882), 208; Schiewe, A. R., „Kiri Saksamaalt“ – *Tk*, 1 (1921), 13; Mälestused – *Tk*, 7 (1925), 82–83; 8 (1925), 91–92; 23 (1925), 244.

ainult huvist või ka raha teenimiseks, ei ole teada, aga võib-olla huvitus ta neist juba ka nooremas eas. Igal juhul nõudis ka see mingeid teadmisi. Kahjuks ei ole Schiewe huvialade ega raamatukogu koosseisu kohta täpsemat kirjeldust.

Schiewe asus 1871. aastal tööle õpetajana, ilmselt külakoolis. Mälestuste vahepealkirjas on küll nimetatud, et see oli koguduse kool, aga vahepealkiri võib olla toimetuse pandud. Et baptistikogudusel oli kool, mida riik tunnustas, ei ole autori hinnangul usutav. Kutse kooliõpetaja tööle tuli küll juba eelmisel aastal, aga tõenäoliselt takistuseks oli Schiewe tunnustamata abielu ja „ebaseaduslikku“ last ootav abikaasa – see on autori tõlgendus. Vabal ajal töötas Schiewe kaasa teda kooliõpetajaks kutsunud koguduses ja selle ümbruskonnas, aga koguduse peaaegu kirjaoskamatu jutlustajaga tekkisid tal vastuolud. Koolis olid 8–16-aastased lapsed. Kuigi tekkis mingeid distsipliiniprobleeme ja sellest johtuvalt vastuolu lastevanematega, sai Schiewe siiski oma ametis hakkama. Ta õpetas saksa, vene ja poola keele lugemist ja kirjutamist ning arvutamist. Koolide inspektor oli Schiewega rahul. Tekkinud vastuolud koguduses ja Schiewe jaoks liiga väike palk viisid selleni, et 1872. aasta aprillis ütles ta õpetajaametist lahti. Palga tõstmine ja koguduse katsed Schiewet kogudusetööl edasi hoida siiski vilja ei kandnud.¹²³ Kooli ja koguduse asukoha varjamise põhjuseks võis olla jutlustaja säästmine. Külakool ise oli autori hinnangul heal tasemel oma kolme õpetatava keelega.

Soov töötada kooliõpetajana oli Schiewel ka Sorotšenis, aga seal tal seda teha ei võimaldatud.¹²⁴ Nii jäi ta ainult vaimulikule tööle.

3.4.2 Schiewe Kicini kursustel ja Hamburgi misjonikoolis

Oma aja võimalusi kasutades püüdis Schiewe saada vaimulikku haridust. Saksa ja Poola baptistide arusaam oli, et evangeeliumi kuulutaja vajab eelkõige väljaõpet piiblikoolist ja ei pea kõrgkoolis teoloogiat õppima. Poolas peeti ühekuulisi kursusi ja tõenäoliselt õppis Schiewe 1872. aastal Kicinis. Mälestustes on öeldud, et kursused toimusid K-s, kuid ei öelda, et Schiewe oleks kunagi Kicinis õppinud.¹²⁵ Võimalik, et mälestuste tõlkija ei saanud Kicini nimest aru. Kuna Schiewe ütles 1872. aasta aprillis õpetajaametist lahti, läks kursustele ja juba juulist määrati evangelistiks, siis ühekuuline kursus sobiks sellesse ajavahemikku.

Sorotšenis kavatses Schiewe korraldada väikese neljanädalase misjonikooli ja 1890. aastal pidas ta Haapsalus neljanädalased kursused jutlustajatele.¹²⁶ Eeskujuks oli tõenäoliselt Kicini kursus. Sorotšeni misjonikool jäi Schiewe Volžõniast väljasaatmise tõttu vist pidamata, sest teostumisest andmed puuduvad.

¹²³ Mälestused – *Tk*, 1 (1912), 6–7.

¹²⁴ Mälestused – *Tk*, 16 (1924), 246.

¹²⁵ Mälestused – *Tk*, 3 (1912), 37; 12 (1912), 187; Kupsch, 257–258; Kluttig, 239.

¹²⁶ Schiewe, A. R., „Soroczin“ – *Mb*, 6 (1877), 109; Mälestused – *Tk*, 9 (1925), 101; 5.9 „Schiewe tegevus keskusega Haapsalus pärast 1884. aastat“.

1874. aastal õppis Schiewe Hamburgi misjonikoolis ehk baptistiseminaris. Ajaliselt järgnes Hamburgis õppimine Łódźi koguduse kriisi lahendamisele, millest tuleb juttu hiljem.¹²⁷

„Wähemalt seal pool serwas“ ehk Łódźi piirkonnas peeti õppimist misjonikoolis nii koguduseliikmete kui jutlustajate arvates uhkuseasjaks. Schiewe lootis, et saab sealt just seda, mida talle enesele ja kogudusele vaja. Ta hakkas pinda ette valmistama ja sai oma nõusse koguduse diakoni, kes oli eriti tugeva võimuga juht. Toetajaid oli veel, mõned olid aga väga vastu: „Schiewel on ju seda just kõige vähem tarwis!“ ja arvasid teisi kandidaate sobivamaks. Ometi pääses Schiewe Hamburgi õppima. Kuid tema abikaasa jäi raskelt haigeks ja ärasõit viibis. Ta asus 16. märtsil 1874. aastal teele ja see oli esmaspäev. Andmed klapivad Gottfried Friedrich Alfi teatega, et ta läks 16. märtsil koos Schiewega Łódźist Zduńska Wolasse ja sõit „juudiomnibussiga“ ehk mingit liiki hobusõidukiga kestis terve öö. Kool avati juba 15. märtsil. Schiewe katkestas Świdnicas (Schweidnitz) pühapäeval teekonna, „et mitte Issanda päewal sõita“, ja läks kuulutama. Esmaspäeval jätkas ta reisi, jõudis õhtuks Hamburgi ja alustas teisipäeva hommikul õppetööd. Schiewe jäi küll mõned päevad hiljaks, kuid sellel ei olewat olnud erilist tähtsust. Õppijaid oli Schiewe andmetel 18.¹²⁸ Mainitud arv mängib järelduste tegemisel rolli.

Küsimusi muidugi kerkib. Miks oli vaja sõitu nii pikaks venitada ja kooli seda-võrd palju hilineda? Tõenäoliselt tahtis Schiewe enne pikka äraolekut vanemaid näha ja selles pole midagi imelikku. Aga esimese nädalaga reisis Schiewe Google Mapi andmetel umbes 250 kilomeetrit ning viimasele päevale jäi 600 kilomeetrit. Kas niisuguse vahemaa läbimine rongiga ühe päeva jooksul oli sel ajal võimalik, ei oska autor hinnata.

Teised õppijad olid juba 14. märtsil kohal, 15. märtsil toimus avajumalateenistus ja töö algas 16. märtsil. Õppijatele oli kohti 18, oodati veel kahte hilinejat, neist ühte Poolast –, seega Schiewet. 20. märtsil allkirjastasid 16 õigeaegselt kohale jõudnut tänukirja, mis avaldati Wahrheitszeuges. Schiewe allkirja puudumine näitab, et ta ei olnud veel saabunud. Kooli lõpetamise puhul ilmunud artikli järgi oli alustajaid 17, seega 16 õigeaegselt ilmunut ja Schiewe, üks jäigi tulemata, kuid üks ei lõpetanud haiguse tõttu.¹²⁹ Schiewe hilinemine ei põhjustanud võib-olla probleeme õppetöös, küll aga on tekitanud segadusi hiljem.

Selle kursuse lõpetajate nimekiri ei ole säilinud ja tänukirjale allakirjutanute nimesid peetakse kursusel õppijate nimekirjaks. Segadust püüdis lahendada Gregory Nichols, toetudes Donald Milleri andmetele. Milleril oli Schiewe Hamburgis õppimise ajaks ekslikult märgitud 1871. aasta. Põhjus oli ilmselt selles,

¹²⁷ 3.5.2 „Schiewe probleemide lahendajana Łódźis“.

¹²⁸ „Aus dem Tagebuche des Br. Alf für das 1. Quartal d. J.“ – *Mb*, 9 (1874), 156; Mälestused – *Tk*, 16 (1912), 246. Missionsblati artiklites toodud kuu- ja nädalapäevad näitavad, et kasutati uut kalendrit. Veel ühest võimalikust Hamburgi mineku põhjusest on juttu 3.5.2 „Schiewe probleemide lahendajana Łódźis“ lõpus.

¹²⁹ Gülzau, J. A., „Die Eröffnung unserer Missionsschule in Hamburg“ – *Mb*, 4 (1874), 70; „Missionsschule in Hamburg“ – *ibid*, 71; Neuschäfer, Fr., „Schlußfeier der Missionsschule“ – *Mb*, 10 (1874), 170.

et juba enne 1870. aastat hakati otsima sobivaid õpilasi, ent nii Prantsuse-Preisi sõda 1870. aastal kui ka rahaprobleemid lükkasid õppetöö edasi. Milleri toodud nimekirja kasutas kaks korda Nichols, pani ühel korral aastaarvuks 1872 ja ütles, et see koosseis õppima ei hakanud, mis on tõsi, kuid toetus sellele oma oletuses Schiewe õppimise kohta – Nichols oletas, et Schiewe õppis 1874. aastal Hamburgis.¹³⁰ Schiewe mälestuste tõttu ei ole selles kahtlust, aga eestikeelseid mälestusi Nichols ju lugeda ei osanud.

Õppetööst kirjutas Schiewe, et õpetajaid oli neli, usuteaduslikest ainetest käsitleti eksegeesi, homileetikat ja kiriku ajalugu. Kaks õpetajat olid tasemel, ülejäänud kaks mitte eriti. Võeti läbi kiri roomlastele ja igal kolmapäeval pidid kaks õppijat proovijutluse pidama ning teised arvustasid –, nii et jutlustajal kogu julgus kadus. Schiewe pidas proovijutluse jumalateenistusel Ps 18:20 alusel: „Ta päästis minu, sest tal oli minust hea meel.“ Palve ajal hüüdis üks õppejõud kaks korda „aamen“ ja Schiewe läks närvi: „Wiimaks läksin nii segamini, et enam isegi ei teadnud, mis ütlesin.“ Täieliku ebaõnnestumise ainus lohutus oli, et teiste käsi ei käinud sugugi paremini. Schiewe hindas iseõppimist ja enesetäiendamist: „See kool oli neile wendadele suureks kasuks, kellel juba algteateid oli ja kes ise pärast edasi õppisivad. Kuid mitmetele mu kooli wendadele ei olnud sellest miskit abi.“ Schiewele endale tuli kool kasuks. Kaasõppijatest hindas Schiewe eriti Johann Kargelit ja Julius Herrmanni.¹³¹ Need mehed olid talle olulised ka tulevikus.

Väikest segadust tekitas Nichols väites, et Schiewe läks pärast Venemaal teenimist tagasi Hamburgi, kus tal oli kontakt seminariga veel ka aastatel 1908–1911. See aga on eksitus – Nicholsi kasutatud teoses ei ole juttu Schiewest, vaid ühest veidi sarnase nimega inimesest.¹³²

Schiewe haridust ja haritust hinnates peab arvestama, et tegemist oli 19. sajandiga. Tema teadmise- ja haridusjanust lähtudes võib oletada, et paremates oludes oleks ta ennast rohkem täiendanud. Autori hinnangul on positiivne, et ta püüdis nii õpitut kui tõenäoliselt ka Kicini kursuste õppemetoodikat oma töös praktiliselt kasutada.

3.5 Palgaline vaimulik töötegija Schiewe

Schiewe Łódži-perioodi järgmises osas, aastatel 1872–1876 sai temast palgaline vaimulik, kes pidi palju ringi reisima. Eelmises alapeatükis kirjeldatud õppimine Hamburgis toimus pärast Łódži koguduse kriisi. Probleemide lahendamises osales ka Schiewe, vähemalt enda arvates oli tal oluline roll Łódži koguduses, aga tema tegelik panus vajab selgitamist. Sündmused Łódžis viisid selleni, et Schiewe otsustas sealt lahkuda.

¹³⁰ Miller, 150, 288; Nichols, 42–43. Allakirjutanute nimesid kasutas Donat, *Das wachsende Werk*, 258 ja teda tsiteeris omakorda Nichols.

¹³¹ Mälestused – *Tk*, 16 (1912), 246.

¹³² Nichols, 43 viidatud teoses Wagner, William L., *New Move Forward in Europe* (South Pasadena, California: William Carey Library, 1978), 27 on juttu Alfred Schevest.

3.5.1 Schiewe misjonireisid

Pärast Kicini kursuste lõppu valiti Schiewe ning veel neli meest palgalisteks evangelistideks. Töö algas 1. juulil 1872. aastal. Schiewel oli juba kolm aastat vabatahtliku vaimuliku tööd seljataga, kogu oma vaba aja oli ta sellele pühendanud. Tema tööpiirkonnaks sai Piotrków Trybunalski (Petrikau) kubermang, mälestustele tuginedes elas seal ainult 21 koguduseliiget, kahes erinevas saksa koloonias. Piirkond oli üle saja ruutmiili suur ja seal elasid põhiliselt sakslased.¹³³ Praegust linnade tähtsust arvestades võiks öelda, et töö käis Łódźi piirkonnas. Koguduseliikmete vähest arvu saab põhjendada ehk nii, et need olid väljaspool koguduste asukohti elavad liikmed, sest Łódźi koguduseski oli liikmeid rohkem.

Aastatel 1872–1873 elas Schiewe Tomaszów Mazowieckis ning kolis edasi Kamocini. Ta pidas Tomaszów Mazowieckis koosolekuid juba enne palgalise töö perioodi. 1869. aastal oli seal ristitud 17 inimest, 1871. aastal oli koguduses 24 liiget. Tereninis (Teronin) ristas Schiewe 3. märtsil 1873. aastal esimesed 12 Pabianice koguduse liiget.¹³⁴ Tomaszów Mazowiecki ristimiste seos Schiewega ei ole selge, kuigi enne ja pärast on kirjelduse samas lõigus tema nime mainitud. Mõnikord on raske aru saada, kus, millal ja kuidas mingi konkreetne sündmus aset leidis.

Tööd Wygranowis ja Lipionkes pidas Schiewe edukaks. Ta kirjutas Lipionke kohta: „Sündis wägew liikumine; koosolek kestis öö läbi. Muist inimesi läksiwad wahe peal koju, kuid tuliwad uueste, sest nad ei leidnud enam kusagil rahu. Hommiku kell 2 ajal tundsin suurt wäsimust sellepärast ronisin lauda lakka; pugessin heinte sisse, et pisut wälja puhata. Kell 6 leiti mind kauase otsimise järele sealt üles, aga ei aidanud midagi pidin jällegi alla minema, olgu et palusin enesele veel pisut puhkamise aega.“ Schiewet koheldi väga aupaklikult, tal taheti kätt suudelda, üks vana mees koguni jalgu suudelda. Koosolekud kestsid kolm päeva, lahkudes neljandal päeval pidi ta lubama veel tagasi tulla. Reis kestis kolm nädalat. Varsti tegi ta uue reisi. 19 inimest avaldas Lipionkes soovi ristimisele tulla. Kolmandal reisil taas seda paika külastades selgus aga, et töö oli läinud segaste õpetajate ja määratsejate kätte. Nüüd tuli Schiewet ainult üks inimene kuulama, kes end ka ristida laskis. Schiewe hinnangul oli see üks tema elu iseäralikumaid koosolekuid, mida ta iial ei unusta. Enamik varem ärganuid läks vana elu juurde hiljem tagasi, mistõttu Schiewe oma kirjeldusele veel manitsussõnu lisas.¹³⁵

1872. aasta septembris kutsuti Schiewe mingisse asulasse. Piirkonna ülema majas koosolekut pidades puhkes ärkamine ja veidi aega hiljem said mõned ristitud. Ristitavate hulgas oli ka nimetatud ülem koos naise ja pojaga ning luteri kiriku eestseisja, kes oli varem kiriku ehitanud. Tulemuseks oli vastasseis kohalike

¹³³ G. L. 256; Penski, A., „Ueberblick über das Missionswerk in Polen“ – *Mb*, 1 (1874), 10 (Schiewe nimi on kirjaveaga, konteksti tundmata arusaamatu); Mälestused – *Tk*, 3 (1912), 37.

¹³⁴ G. L., 132; Kupsch, 189, 306.

¹³⁵ Mälestused – *Tk*, 3 (1912), 37–38; 4 (1912), 53–54. Wygranowi ja Lipionke asulate asukohti autoril tuvastada ei õnnestunud.

pastoritega. Võimalik, et see toimus Kamocinis, sest seal viidi koosolekud läbi ühe baptistidega liitunud ametimehe majas.¹³⁶

3.5.2 Schiewe probleemide lahendajana Łódźis

1873. aasta veebruariks olid Łódźi koguduses, mis oli tegelikult Kicini koguduse osakond, esile kerkinud tõsised probleemid. Kirjeldused ja arvud selle kriisi kohta omavahel ei klapi.

Pastor Johann Rohneri töö algusaega hinnatakse positiivselt. Aga meelsus ei olnud koguduses hea, halb kirjandus mõjus koguni jutlustajatele. Kogudust üritati parandada, kuid lõpuks lahkus juht umbes 60 liikmega. Esile olid kerkinud eriarvamused, lisaks Rohnerile leidis veel mõni negatiivne tegelane – või oli Rohner koguni ühe sellise ohver. Gottfried Friedrich Alfi hinnangul muutus Rohner ebalojaalseks. Ta kiskus ennast ja peaaegu terve Łódźi koguduse Kicini emakogudusest lahti ja asutas oma koguduse, mille vanemaks ta sai. Ta pandi kui mässaja ja patune koos 47 liikmega kogudusest välja.¹³⁷ Alfi hinnang Rohnerile oli ilmselt kõige kaalukam, aga uurimuse seisukohast on tähtis kindlasti ka Schiewe arvamus.

Schiewe kirjutas, et Rohneril oli palju teadmisi, ta oli hea kõneleja, „keda sündis huwitusega ning koguni suure kasuga kuulata“. Ta hindas ennast kõrgelt ja näitas seda välja, mis mõjus halvasti nii talle endale kui kogudusele. „Ta oli uskuma jäenud, et Jumal teda iseäranis tähtsaks meheks oma riigis oli walinud ja seda arwamist awaldas ta julgeste kõigile.“ Õpetuses oli ta kõikuv ja tema eba-kindlus paistis välja. Ta luges järjekordse raamatu läbi ja esitas seda kogudusele. Lõpuks jõudis ta selleni, et Jeesus ei olnudki Jumala Poeg. „Sügawamale ei wõigi enam minna.“¹³⁸

Alf otsis abi väljastpoolt ja Preisimaa konverents saatis appi jutlustaja August Penski. Mais 1873. aastal tuli 26 lahkunud liiget kogudusse tagasi, kusjuures tagasi võeti ükshaaval, isikliku tunnistuse alusel. Mõnedel kulus tagasiteeks kogudusse 30 aastat. Schiewe osalust juhtunu lahendamisel mainitakse vaid sellevõrra, et pärast Rohneri tagasiastumist oli kogudus mõnda aega ilma jutlustajata ning Eduard Aschendorf ja Schiewe teenisid kogudust vaheldumisi.¹³⁹

Schiewe ise rääkis oma mälestustes muidugi eelkõige enda osast. 1873. aasta veebruaris saadeti ta pärast Kicini konverentsi koos Ludwig Heinrich Pufahliga Łódźi probleeme lahendama. Konverents laskis Rohneri lahti ja andis eksinud liikmetele kuus nädalat aega meelearanduseks. Oma eksitust mõistnutele anti andeks. Samas ei olnud baptistlike põhimõtete kohaselt konverentsil liikmete väljaheitmise õigust, see oli ainult kogudusel. Väljalükkamise luba taskus, läksid Schiewe ja

¹³⁶ G. L., 132; Mälestused – *Tk*, 4 (1912), 54.

¹³⁷ Alf, G. F., „Kicin“ – *Mb*, 6 (1874), 96; G. L., 127–130; *Gedenkschrift*, 6; Kupsch, 152 (väidab, et kriis lõppes Penski abil aastal 1874).

¹³⁸ Mälestused – *Tk*, 12 (1912), 187.

¹³⁹ G. L., 130–131; *Gedenkschrift*, 6; Kupsch, 152–153 (aastaarv 1874 on ekslik).

Pufahl konverentsi esindajatena väljalükatute juurde – see kirjeldus on vastuoluline. Eesmärk oli kõigepealt jutlustaja meeleparandusele tuua. Nende missioon rahvale ei meeldinud. 30 inimest olid kogudusse jäänud ja 65 ära läinud. Koguduse vara oli jäänud lahkunute kätte, ent nende kogudus ise kukkus varsti kokku. Osa lahkunuid otsis Schiewelt abi, aga lahendust leida ei õnnestunud –, taasühinemise vastaseid oli mõlemal pool. Koguduse vara saadi Schiewe abil tagasi, ta pidas lahkunutele ka koosolekuid, kuid nende kogudus oli lõhki. Saksamaalt tuli Łódźi keegi vana asjatundja koos seltsilistega ja tegutses seal koos Schiewega kümme päeva. Enamik lahkunuid tuli kogudusse tagasi. Väliselt sai asi korda, seesmiselt paraku mitte, lõhed koguduses jäid. Jutlustajat ei olnud saada, naabrid käisid abiks, aga tüdinesid, sest neid arvustati kõvasti. Schiewe oli noor, asjatundmatu ja väsinud, aga see oli väga hea kool talle tuleviku tarvis. „Õppisin nimelt seda, kuidas niisugustes juhtumistes ennast peab üleval pidama ja kuidas wigade eest hoidma peab, mis ma siis oma arusaamatuses tegin.“¹⁴⁰ Vana asjatundja Saksamaalt, keda mainitakse, oli ilmselt Penski.

Oma Poola-reisidest kirjutab Penski pikalt. Schiewe ja Pufahl olid tal Łódźis raudteejaamas vastas, kuid nende rollist koguduse taasühendamisel Penski juttu ei tee. Penski läks Łódźi 16. mail ja lahkus 24. mail 1873. aastal. See polnud tema ainuke külastus sinna, ent koguduse probleemide lahendamiseks on jutt väga pealiskaudne. Penski ei tõstnud oma tööd Łódźis teiste paikade seast esile. Ta rääkis oma sõitudest mõnikord kellaja täpsusega ja korjandustest poole kopika täpsusega – selline ühik oli olemas! –, nimetas jutluste kirjakohti. Schiewet kohtas Penski veel mõned korrad, aga tema tööst mingit pilti Penski kirjeldusi lugedes ei saa. Ülevaadet ei saa ka Penski teiste kaastööliste tegevuste kohta, ta loetles ainult nimesid koos väga napi lisainfoga.¹⁴¹ Päril selget pilti nende sündmuste kulgemisest ei teki.

Ilmselt Schiewe ja Penski koostöö Łódźis siiski laabus, sest Schiewe nimetas Penskit oma sõbraks. Sorotšeni asemel oleks Schiewe võinud minna hoopis Grudziądzi (Graudenz) jutlustajaks ja teha seal Penskiga koostööd. Penski kutsus Sorotšenist väljasaadetud Schiewe Saksamaale (tänapäeva Põhja-Poolasse), samuti oli ta Peterburis koguduse iseseisvumise päeval külaliseks, Schiewe sealse töö alguses. Säilisid sidemed ka Aschendorfi ja Pufahliga – Aschendorf oli Schiewe kaasõpilane Hamburgis, Schiewe kohtus mõlemaga Peterburi-perioodil Poolat külastades ja mingil ajal kuulus ta koos Pufahliga Venemaa saksakeelse baptisti-liidu juhtkonda.¹⁴²

¹⁴⁰ Mälestused – *Tk*, 12 (1912), 187–188; 15 (1912), 230–231.

¹⁴¹ „Kleine Mittheilungen“ – *Mb*, 9 (1873), 155; Penski, A., „Ueberblick über das Missionswerk in Polen“ – *Mb*, 1 (1874), 4–9.

¹⁴² „Missionsschule in Hamburg“ – *Mb*, 4 (1874), 71; Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 21 (1880), 167; Schiewe, A. R., „St Petersburg“ – *Whz*, 5 (1884), 58; Veltistov, II poolaasta (1904), 1326; Mälestused – *Tk*, 21 (1912), 328; 7 (1913), 107 (mõlemas on Penski nimi vigaselt kirjutatud).

Paralleelselt Łódźi koguduse kriisiga, algas 1873. aasta veebruaris Schiewe teine usuline kriis. Minnes Łódźi probleeme lahendama, jäi ta öömajal olles vingugaasi kätte ja teda tuli elustada. Kodus algasid kiusatused. Schiewe hakkas kahtlema igaveses elus, kuid ei julgenud sellest kellelegi rääkida. Ta jätkas jutlustamist. Nii möödus terve aasta. Väljapääs tuli lugedes Lk 16:23,25: „Ja põrgus piineldes tõstis ta oma silmad üles. ... Tuleta meelde, et sa oled oma hea põlve elus kätte saanud.“ „Nüüd langesid nagu soomused mu silmadelt maha ja mu raske wõitlus oli – tänu Issandale – möödas,“ kirjutas Schiewe.¹⁴³ Kahjuks ei ole Schiewe usukriiside pikaajalisemast mõjust midagi teada.

Schiewe soov Hamburgi õppima minna võis olla tingitud mitmetest asjaoludest. Esiteks tundis ta vajadust oma teadmisi täiendada. Isikliku usulise kriisi tõttu ja sellest väljapääsu otsimisel võis üles kerkida ka keskkonna vahetamise igatsus. Kriis lõppeski Hamburgi minnes. Et Hamburgi õppima mineku üheks põhjuseks oli soov kriisist väljuda, on autori spekulatsioon.

3.5.3 Schiewe valik – Sorotšen või Saksamaa?

Pärast Hamburgi misjonikooli lõpetamist ordineeriti Schiewe 28. detsembril 1874. aastal¹⁴⁴ ilma konkreetset ametikohta andmata – ta oli juba misjonitööl ja ilmselt vajab vaimulike talituste läbiviimiseks õigusi. Mingil ajal pärast seda hakkas Schiewe endale uut töökohta otsima. Ta kutsuti 1875. aastal Volõõniasse Sorotšeni külla – Schiewe ja tema kaasaegsed allikad nimetavad seda piirkonda Kesk-Venemaaks. Algatajaks oli ilmselt Schiewe Hamburgi-aegne õpingukaaslane Johann Kargel, Sorotšenist Peterburi lahkunud pastor.

Rongis sai Schiewe tuttavaks kellegi Poola mõisniku ja Moskva arstiga, nad osutasid talle vaimulikuameti tõttu lugupidamist. Schiewe tuli rongilt maha Kovelis ja sealt on Google Mapi andmetel Sorotšeni peaaegu 300 kilomeetrit. Schiewe tahtis hajuvil asuvaid usklikke külastada. Kõigepealt tuli tal kuus tundi hobuvankriga mööda väga viletsaid teid esimesse vahepeatusse sõita – selleks paigaks oli autori arvates Rožõštše, mille külastamine on teada, sinna oli umbes 55 kilomeetrit. Seal kohtus Schiewe Poolast tuttavate koguduseliikmetega ja jutlustaja Karl Ondraga, ühiselt peeti jumalateenistus. Edasisel teel külastas Schiewe Volõõnia metsades asuvaid saksa koloniste, kes elasid suures vaesuses muldonnides. „Inimesed oliwad ilma rahata seie metsadesse tulnud, järele mõtlemata, et ega ometi rukis ja kartulid puudes ei kasva – kuid oliwadgi sellel teel suurde hädasse jäänud.“ Ühes muldonnis peeti koosolek ära, vähestele inimestele lisaks olid ka lehm ja hobune osalemas. Vilets toit ei tahtnud alla minna. Schiewe loobus ööseks koopasse laste, lehma ja hobuse juurde jäämisest ning ronis katuse alla, seal aga sai vihmast läbimärjaks. Perenaine nuttis sööki tehes, ilmselt vaesuse pärast. Seekord oli Schiewe sunnitud sööma hirsiputru, see ei maitsenud talle juba lapsepõlvest peale. Leiba sai ta jälle alles nelja päeva pärast. Selleks peatuspaigaks

¹⁴³ Mälestused – *Tk*, 12 (1912), 187–188; 15 (1912), 230.

¹⁴⁴ G. L., 256.

oli autori arvates Kolovertõ, Rožõštšest on sinna ligi 140 kilomeetrit. Seal oli esimesena õnnistatult tegutsenud just Schiewe. Saanud jälle kokku Ondraga, sõideti edasi. Loodetud öömaja pakkujat polnud aga kodus ja nii tuli magada ühes tühjas hoones õlgede sees. Teises nurgas magasid koerad, kes algul rahulolematust üles näitasid. Järgmisel päeval jõuti Sorotšeni ning esimeseks vajaduseks oli pesu vahetada, enne kui inimestega kokku saada.¹⁴⁵

Pühapäeval kuulutas Schiewe Sorotšeni kabelis suurele rahvahulgale ja valiti ootamatult jutlustajaks ehk pastoriks. „Et ma selle koguduse jutlustajaks jäeksin, see mõte oli mulle päris võeras, aga see kogudus võttis seda kui Jumalast antud märki vastu, ja tal oli ka õigus nagu pärast selgus,“ andis Schiewe valimiste tulemusele hinnangu. Igal juhul vajas ta aega, et selgusele jõuda. Kuna vastust piisavalt ruttu ei tulnud, püüdis kogudus Johann Kargelit tagasi saada, kes olevat lubanud mitte Peterburi jääda, kui Sorotšen orvuks jääb. Vahepeal käis ka Karl Ondra Sorotšenis jutlustamas ja ristimas. Lõpuks jõudis ka Schiewe ise kohale.¹⁴⁶

Esimesel reisil 1875. aastal oli Schiewe Sorotšenis ja selle ümbruses kaks nädalat ning tahtis siis koju sõita. Viimasest peatuspaigast oli raudteejaamani 50 versta

Pilt 4. Schiewega seotud ala Ukrainas. Kaart: Madli Linder¹⁴⁷

¹⁴⁵ Mälestused – *Tk*, 19 (1912), 296–297; Kupsch, 374, 380 (Kupschi järgi tuli Schiewe 1874. aastal Kolovertõsse Sorotšenist, kus ta elas; kuna aastaarv on vale, siis on tõenäolisem, et Schiewe külastas Kolovertõt läbisõidul oma esimesel külastusel Volõõniasse); Kluttig, 95–96 (aastaarv 1874 on vale).

¹⁴⁶ Masur, August, „Soroczin“ – *Mb*, 3 (1876), 41–42; Ondra, Karl, „Missions-Nachrichten von Br. Ondra“ – *Mb*, 5 (1876), 81; Ondra, Karl, „Missionsbericht von Br. Ondra“ – *Mb*, 8 (1876), 129–130; „Neuestes aus Polen“ – *Mb*, 8 (1876), 140; Mälestused – *Tk*, 21 (1912), 327.

¹⁴⁷ Taust: ESRI World Ocean baaskaart, riigipiirid: Eesti Looduse Infosüsteem (EELIS).

(umbes 53 kilomeetrit). Rong oli aga pool tundi varem ära läinud. Vaksalis tal ööbida ei lubatud ja nii tuli minna kuskile metsaservale viletsasse juudi võõraste-majja. Tal oli kaasas 800 rubla kellelegi Łódzis edasiandmiseks. Öösel selgus, et ta oli röövlite sihtmärgiks saanud. „Mulle tuli kange hirm, kuid selleks hüüdsin ma Issanda armu ja abi järele, et ta mind peastaks; ehk kui mitte, siis kui waestelaste isa ja leskede hoolekandja mu perekonna oma armu hooleks wõtaks.“ Varsti toodi tuppa kaks tšehhi abielupaari ööbima ja kõrvalasemel magamist teeselnud „röövel“ kadus minema. Järgmisel hommikul astus Schiewe paar versta vaksalini, kulutades selleks mõned tunnid, ja pärast 48-tunnist rongisõitu oligi kodus. Vähemalt ühel korral tuli tal Poolas ka reisimuljeid jagada – 5. septembril 1875. aastal tegi ta seda Kuróweki koguduses.¹⁴⁸

Pärast Sorotšeni-reisi saadeti Schiewe konverentsi otsusel seitsmeks nädalaks Preisimaale jutlustama. Ta käis Bydgoszczzi (Bromberg), Książki (Hohenkirch) ja Gajdy (Goyden) kogudustes. Viimases neist pidi ta poola keeles jutlustama. Algul ei olnud vastuvõtt talle kui Venemaa jutlustajale hea, kuid temaga lähemalt tutvudes suhtumine muutus. Tema nimi pandi Preisi baptistiliidu külalisjutlustajate aastaplaani. Schiewele endale sealne vaimulik elu meeldis. Lõpuks kutsuti ta Grudziądzi (Graudenz) jutlustajaks, kus ta pidi August Penskiga koostööd tegema. Ettepanekule ei saanud aga jaatavalt vastata, sest teda oodati Sorotšenis.¹⁴⁹

Schiewe oli tegelikult sel ajal Łódži koguduse emakoguduse Kicini misjonär ja tema elukoht oli Kamocinis.¹⁵⁰ Kirjeldustest jäi autoril mulje, mida ei saa kindlalt tõestada, et Łódži koguduse kriisiga tegelemisest peale jäi tema põhitähelepanu sellele kogudusele ja vähem ülejäänud piirkonnale.

Schiewe äraminekuplaanid said kodumail teatavaks. Ometi olid asjad nii Sorotšeni kui ka Grudziądzi kogudusega lõpuni rääkimata. Kelleltki tuli solvav kiri ja Schiewe ütles 1. juulist 1876. aastal „jutlustaja ameti selles koguduses“ (tõenäoliselt Kicinis) üles ning võttis Grudziądzi pakkumise vastu. Puhkes torm. Arvati, et kui üldse ära minna, siis Sorotšeni, sest Saksamaal oli tööjõudu külluses. „Sellest kitsikusest, mis mulle tol ajal sündis, lähen waikides mööda, sest kõigeparemas juhtumises ei oleks see mitte kasulik.“ Surve all olles oli Schiewe Grudziądzi kogudusele antud lubaduse tagasi võtnud ja teda ähvardas töökohata jäämine. Kõik oli lahtine veel 30. juuni õhtul kell 11, selle hetkeni käis kogudusetunnis läbirääkimine ja Schiewet üritati takistada töölt lahkumast. Hommikul oli aga postis kiri – Sorotšen võttis Schiewe tingimused vastu ja saatis teeraha. Schiewe läskis Sorotšeni.¹⁵¹ Tõenäoliselt toimus viimane kogudusetund Kamocinis, sest hommikul oli ta juba seal – Google Mapi järgi on Łódži ja Kamocini vahekaugus umbes 40 kilomeetrit.

¹⁴⁸ Curant, F., „3. Reise des Br. Curant in Russisch-Polen“ – *Mb*, 12 (1875), 208; Mälestused – *Tk*, 21 (1912), 327–328.

¹⁴⁹ „Reisepredigt-Plan der Preußischen Vereinigung pro 1875“ – *Mb*, 8 (1875), 143; Mälestused – *Tk*, 21 (1912), 328 (Penski nimi on valesti kirjutatud).

¹⁵⁰ G. L., 256.

¹⁵¹ Mälestused – *Tk*, 22 (1912), 345.

Takkajärele oli Schiewe küll rahul: „Oleks see siis minu oma tahtmise järel läinud, siis oleks mu elu ja töö hoopis ise pöörde saanud. Siis ei oleks ma mitte Kesk-Wenemaale, St. Peterburki ega ka Eestimaale tulnud. Kui imelikud on ometi Issanda teed, kus ta wasta minu tahtmist mulle enesele ja paljudele teistele õnnistust walmistas.“¹⁵²

3.5.4 Kes Schiewe tegelikult Łódzis oli?

Kas Schiewe oli aastatel 1872–1876 Łódži koguduse pastor, nagu väidavad Donald Miller ja Gregory Nichols? Mõnes kirjutises on öeldud, et Schiewe „teenis kogudust“,¹⁵³ aga mida see tähendab?

Schiewe kaasaegsetes kirjutistes ega ka tema mälestustes pastoritööst Łódzis ei räägita. Koguduse ajalugu nimetab jutlustajatena ehk pastoritena Johann Rohnerit (1868–1873) ja Julius Vogelit (1875–1877). Vahepealsel ajal oli kogudus jutlustajata. August Penski nimetab Łódži kogudust Kamocinis elava Schiewe tööpiirkonnaks, kuid ütleb, et Łódži oleks kohapeale vaja sobivat töötegitajat, Schiewet pastoriks pidamata ja pakkumata. Ka Karl Ondra pidas äärmiselt vajalikuks Łódži tõhusa töötegitaja leidmist.¹⁵⁴

Łódži koguduse meetrikaandmete hulgas Schiewe laste sünniandmeid ei ole,¹⁵⁵ olles kaudseks tõendiks selle kohta, et Schiewe ei olnud selle koguduse pastor.

Schiewe ise kirjutas: „Jutlustajat ei olnud saada, sellepärast pidiwad naabri koguduse jutlustajad selle aseme täitma. ... Minagi olin juba wäsinud. ... Aga hõlbus see ei olnud kogudust juhatada, kes isekeskis tülitsewad ja ikka kahte liiki hoidsewad.“¹⁵⁶ Eelnevast saab järeldada, et Schiewe oli 1. juulist 1872. aastal kuni 30. juunini 1876. aastal palgaline jutlustaja ehk misjonär Łódzis ja selle ümbruskonnas, vähemalt enda arvates juhtis kriisi ajal kogudust või selle mingit osa, kuid ei olnud kunagi Łódži koguduse pastor.

Kriisis kogudusele otsiti kogemustega pastorit koguni Saksamaalt.¹⁵⁷ Autor peab võimalikuks, et Schiewe võis tahta Łódži pastoriks saada. Ta oli küll ordineeritud, aga noor, väga lühikest aega palgalisel vaimulikul tööl olnud ning Łódži rahva jaoks võib-olla liigagi oma ja seetõttu vähem autoriteetne. Probleemide lahendamajana ei saanud ta paraku olla kõigi poolt armastatud. Mingit mõju pidid avaldama nii isiklik usuline kriis pärast vingumürgitust kui ka eemalolek kogudusest

¹⁵² Mälestused – *Tk*, 22 (1912), 345.

¹⁵³ „Aus der Schmiede“ – *Whz*, 4 (1931), 29; Schäfer, Fr., „Adam Reinhold Schiewe“ – *Jahrbuch 1930*, 11; Miller, 66, 288; Nichols, 43.

¹⁵⁴ *Gedenkschrift*, 6–7, 9 (G. L., 256 järgi oli Vogel alates 15. detsembrist 1872. aastal Kicini koguduse misjonär ja tema elukoht oli Łódzis, aga see ei tähenda pastoriks olemist sellest kuupäevast); Penski, A., „Ueberblick über das Missionswerk in Polen“ – *Mb*, 1 (1874), 10 (Schiewe nimes on arusaamist raskendav trükiviga); „Nachrichten von Br. Ondra“ – *Mb*, 10 (1874), 177.

¹⁵⁵ Łódži arhiivi kiri autorile OII.6344.66.2016 22.03.2016.

¹⁵⁶ Mälestused – *Tk*, 15 (1912), 231.

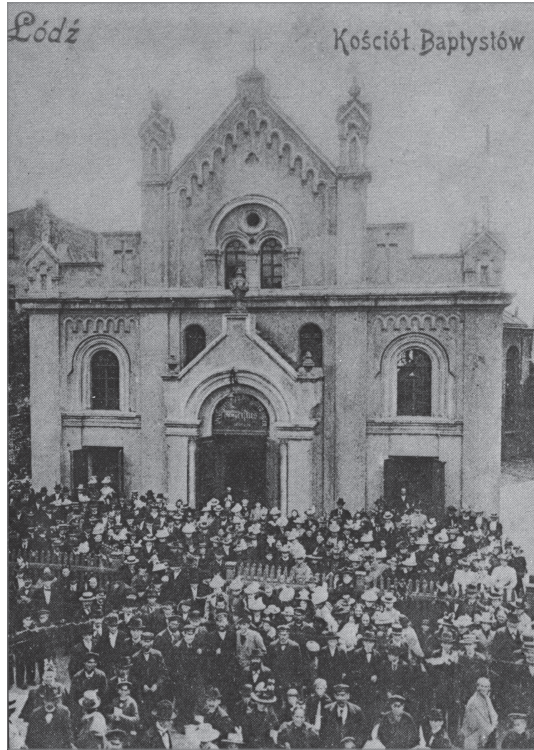
¹⁵⁷ G. L., 131.

õppimise ajal Hamburgis. Et teda ära ei tahtud lasta, on koguduste tavaline reaktsioon – endalgi töötajaid vähe, aga pastorikohta talle ka ei pakutud. Võib-olla on just sellepärast, et Schiewest pastorit ei saanud, Łódži-perioodi lõpu kirjeldustest tunda pingeid ja kibestumist.

Etteruttavalt võib öelda, et Schiewe ja Łódži suhted päriselt siiski ei lõppenud. Ta tuli pärast Sorotšenist väljasaatmist Łódži. 1877. aastal sai seal pastoriks Karl Ondra. Schiewe pidas teda enda sõbraks, koos olid nad Volõõniast välja saadetud. Senine pastor Julius Vogel läks 1878. aastal Sorotšeni. Tööd oli koguduses palju ja Ondra oleks hea meelega koos Schiewega töötanud, aga Schiewe läks hoopis Saksamaale (selleaegsete piiride järgi).¹⁵⁸

Pastor Karl Ondra ajal ehitati Łódži kogudusele uus pühakoda. Koguduse olukord oli paranenud ja juba 1875. aastal tunnetati uue hoone ehitamise vajadust. Sellele nurgakivi panekul pidas kõne „Schiewe Peterburist“, kasutades piibliteksti 1Kr 3:11: „Jah, teist alust ei saa keegi rajada selle kõrvale, mis on juba olemas – see on Jeesus Kristus.“ Ene Paldrelt saadud info kohaselt tehti see pühakoda pärast Teist maailmasõda miilitsa kultuurimajaks-kinoks ja kogudus sai selle tagasi 1994. aastal.¹⁵⁹

Schiewe tegi veel vähemalt ühe reisi Peterburist Łódži ja Zduńska Wolasse. Ta külastas mõlemat linna ka 1911. aastal Venemaale ja Eestisse sõites ning rõõmustas vaimuliku töö edust seal. Kahjuks olid Schiewe sõbrad vanaks jäänud või surnud.¹⁶⁰

Pilt 5. Łódži baptistikirik, millele nurgakivi panekul pidas jutluse Schiewe.

Foto: Kluttig, 64+8 nummerdamata pildilehte

¹⁵⁸ Ondra, Karl, „Bericht von Br. Ondra“ – *Mb*, 12 (1878), 204; Mälestused – *Tk*, 6 (1913), 93; *Gedenkschrift*, 8; Kupsch, 223.

¹⁵⁹ Vogel, J., „Nothwendigkeit einer Kapelle“ – *Mb*, 10 (1875), 179; Ondra, Karl, „Lodz“ – *Whz*, 16 (1881), 169; [Linder, Üllas], „Poolast leiab Eesti ajaloo kilde“ – *Kuulutaja*, 4/294 (2014), 5.

¹⁶⁰ Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 5 (1884), 58; Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Tk*, 15 (1911), 230.

Pilt 6. Łódži baptistikirik praegusel kujul. Foto: Leszek Wakuła

3.6 Peatüki kokkuvõte

Käesolev peatükk on osa teise uurimisküsimuse ehk Schiewe kui baptisti ja vaimuliku töökäigu käsitlemisest – kuidas Schiewest sai baptist ja jutlustaja, milline oli tema haridus, töökäik Łódži piirkonnas, kuidas ta käitus tagakiusatavana ja probleemide lahendajana ning kes olid temaga seotud isikud.

Schiewest ei saanud baptist juhulikult, vaid see oli pika vaimuliku otsingu tulemus. Isikliku pöördumise järel ristiti Schiewe 1869. aastal ja ta asus kohe vaimulikule tööle, algul vabatahtlikuna ja hiljem palgalisena. Periood lõpeb 1876. aastaga, mil Schiewe läks Sorotšeni koguduse pastoriks.

Kuna baptistikogudustel polnud sel ajal riiklikku tunnustust Vene impeeriumis, tuli Schiewel kuus korda Poolas vangis istuda. Teada on kolm vangistust, vastuolud ühe kirjelduses viisid autori spekulatsioonini, et ülejäänud vangistustest on mingid detailid sattunud ka esimeste kirjeldustesse.

Schiewe haridustase oli lähedal gümnaasiumi omale. Ta püüdis ise saada head haridust ja anda seda ka oma lastele. Aastatel 1871–1872 oli ta õpetajaks külakoolis, mille asukoht ei ole teada. Schiewe oskas saksa, poola, vene ja inglise keelt ning võib-olla veel kahte tuvastamata keelt. Vaimulikku haridust sai ta 1872. aastal ühekuulistel kursustel Poolas Kicinis ja 1874. aastal Hamburgis baptistide misjonikoolis (seminaris). Schiewe tahtis korraldada ühekuulise kursuse Sorotšeni koguduse töötajatele, aga selle teostumine ei ole teada. Kindlasti korraldas ta

1890. aastal ühekuulise kursuse Haapsalu koguduse töötajatele. Nendes kursustes näeb autor Kicini kursuse eeskuju.

Käsitletud peatükis leidis lahenduse küsimus, miks Schiewet Hamburgi misjonikooli 1874. aasta lennu avaldatud nimekirjades ei leidu, kuigi ta seal tegelikult õppis – lennu dokumendid on kaotsi läinud, säilinud on vaid ajakirjaartikkel õigel ajal kohale jõudnud seminaristide nimekirjaga. Schiewe jäi aga õppetöö alustamisega hiljaks. Autori hinnangul oli Schiewe vastuvõtmine misjonikooli positiivne hinnang tema senisele tegevusele – tal nähti olevat tulevikku. Ta sai sealt nii loodetud õpetust kui ka usulist kogemust. Ta sattus oluliste inimeste silma ette, kes tema tuleviku kujundamises osalesid – nimetama peab Johann Kargelit ja Julius Herrmanni.

Łódźi koguduse kriisi lahendamisel 1873. aastal hindas Schiewe ise oma rolli suureks, kuid teised allikad ei räägi temast peaaegu üldse. Schiewega seotud olulise isikuna tuleb nimetada August Penskit. Samas nägid mõned kirjutised tema rolli koguduses suuremana, kui see tegelikult oli – nad pidasid teda Łódźi koguduse pastoriks. Autor täpsustas Schiewe rolli – Schiewe oli palgaline jutlustaja ehk misjonär, kuid mitte pastor.

Autori hinnangul kujundas see periood Schiewest konservatiivse usumehe ja juhi tüübi, kes peab kaitsma kindlaid seisukohti ja need ellu viima. Mõnede tulevikusündmuste puhul võib näha otseseid eeskujusid sellest perioodist: Schiewe ristimine oli eeskujuks esimesele ristimisele Haapsalus, probleemide lahendamine Łódźis andis suuna koguduse „puhastamisele“ Hiiumaal.¹⁶¹

1875. aastal külastas Schiewe Volõõniat ja valiti Sorotšeni koguduses ootamatult pastoriks. Kuna talle tehti pakkumisi ka Preisimaalt, võttis otsustamine aega. Łódźi-perioodi lõpp kujunes pingeliseks, sest Schiewet ei tahetud sealt ära lasta.

Tänapäeval on Schiewe-aegsetest Łódźi piirkonna kogudustest alles veel Łódźi ja Zduńska Wola kogudused.¹⁶² Tuleb arvestada, et saksakeelne elanikkond pidi Poolast pärast Teist maailmasõda lahkuma, nende kogudused lakkasid tegutsemast – töö edukusest või ebaedukusest olenemata ning tänapäevaste koguduste side oma eellastega on nõrk. Aga see ei olenenud enam Schiewest, tema tegutses oma ajas edukalt, aidates kaasa mitmete koguduste asutamisele.

¹⁶¹ 5.7.2 „Schiewe esimene reis Eestisse“; 5.12.3 „Hiiumaa koguduse „puhastamine“ Schiewe poolt“.

¹⁶² <http://baptysci.pl> (19.08.2022).

4 SCHIEWE TÖÖ VOLÕÕNIAS JA SELLE JÄRELLUGU

Kui seni oli Schiewe saksakeelsetele baptistidele läbi (aja)kirjanduses ilmunu nime poolest tuntud, siis järgnev periood tegi temast rahvusvahelise kuulsuse. Võimalus teha tööd Volõõnias oli lühike, sest Schiewe saadeti tagasi Vene-Poolasse. Sünnimused suunasid Schiewe Peterburi ja Eestisse.

4.1 Schiewe pastorina Sorotšenis ja tema väljasaatmine Volõõniast

1876. aastal sai Schiewest suure saksa kolonistide Sorotšeni baptistikoguduse pastor Volõõnias. Ta oli seda paika juba eelmisel aastal külastanud. Koguduse liikmed olid vaesed, muist laiali mööda metsi. Schiewe meenutas, et tal oli seal küllalt aega, et nutjatega nutta ja näljastega nälgida.¹⁶³ Schiewet ja Karl Ondrat nimetatakse kirjutistes ka misjonärideks.

Schiewe oli Sorotšenis kõik – õpetaja, kohtunik, nõuandja, ravitseja (homöopaat) ja oleks äripäevadel ka lapsi õpetanud, kuid ei tohtinud seda teha. Baptistide tülisid kohtud lahendada ei võtnud: „Minge oma õpetaja juure, see toimetab muidu kõik, ja ärge meid tülitage, meil on tegemist küll wenelaste ja luteraanlastega.“ Baptistid tegid ise iga kuu istungi, mis oli sageli 8–10 tundi pikk. Schiewe pidi kõik riiuasjad lahendama ja tema otsustele vastu ei räägitud.¹⁶⁴

Kohtupidamine oli kooskõlas saksa baptistide usutunnistuse G. Lieberti lühendatud variandiga, aga lühendades sai mõte moonutatud – täisversioonis on jutt kogudusest väljalükkamisest.¹⁶⁵

Schiewe töötas Sorotšenis vähem kui aasta.¹⁶⁶

Esimeses autorile teadaolevas artiklis teatas Schiewe, et ta ristas Sorotšenis 66 inimest, liikmete arv suurenes 63 võrra ning koguduse liikmete arvuks oli 414. Rivne lähedal ristas ta 33 inimest ja leidis sealt palju tõsiseid otsijaid. Sinna oli vaja abitööjõudu ja keegi oli ka silmapiiril, aga tema palkamine ilma välise abita ei olnud mõeldav. Koguduse tööpiirkond oli väga suur, kõige kaugema osakonnani tuli sõita 250 versta. Koguduse liikmed olid väga vaesed juba Saksa maal ja Poolas ning said Volõõnias enne esimese saagi koristamist nälga tunda. Vaesuse tõttu ei saanud eeldada teatud osalt koguduselt annetamist. Üks hilisem teade ütles, et Schiewe ristas 1876. aasta augustis tulevases koguduses Schinnes

¹⁶³ Mälestused – *Tk*, 22 (1912), 345–346.

¹⁶⁴ Mälestused – *Tk*, 16 (1924), 246.

¹⁶⁵ G. L., 268 punkt 11; *Baptisti koguduse Usutunnistus ja Põhjusseadus Pühakirja tunnistustega* (edaspidi *Usutunnistus*) (Tallinn: J. Felsbergi ja Tetermanni trükk ja kirjastus, 1912), 54–55.

¹⁶⁶ Nichols, 40 väitis ekslikult, et Schiewe jäi Sorotšeni viieks aastaks ja siirdus sealt Peterburi. Vea parandas Nichols, 64, 317, kus on juttu Schiewe väljasaatmisest.

esimesed kaheksa inimest.¹⁶⁷ Selle koha tänapäevast nime autoril kindlaks teha ei õnnestunud.

Kirjutiste peatähelepanu on pööratud Schiewe väljasaatmisele Sorotšenist ning hiljem pere äratoomisele sealt. Väljasaatmisloo peategelane ei olnud autori hinnangul Schiewe, sest ta oli Volõõnias väga lühikest aega, pigem oli selleks Karl Ondra. Nemad kahekesi jäid rohkem pildile kui ülejäänud selle sündmustiku osalised.

1877. aastal algas Vene-Türgi sõda. Sõjavaimustus oli rahva seas suur. Zazdrivka (Neudorf) koguduse pastor Ondra tahtis midagi patriootilist teha. „Tema arwates oli see õige ja päris peastmise sõda muhamediusulistele ikkest, mis all miljonid kristlased ägasiwad,“ kirjutab Schiewe. Otsustati asutada Punase Risti sarnane abiselts ja sellega isegi rindele minna haavatud sõduritele appi. Vene keisrile läkitati juba enne sõja algust, 21. jaanuaril 1877. aastal, Žõtõmõri kubernerite kaudu kiri. See koosnes kahest osast, üks vene ja teine saksa keeles. Üks oli pidulik ustavusetõotus keisrile misjonäride poolt, teine koguduse kiri koos mingil koosviibimisel osalenute allkirjadega, mille ehtsust omakorda misjonäride allkirjad kinnitasid. Eelkõige lubati teha eestpalvet keisri ja võidu pärast isamaa vaenlaste üle, kristluse eest üldiselt ja sõjas võitlevate omade pärast. Selleks korraldati spetsiaalsed palvetunnid. Schiewe polnud samasuguses vaimustuses nagu Ondra, aga kirjutab alla. Kolmas allakirjutanud misjonär oli Ludwig Nasgowitz. Keisrilt tuli isegi tänuavaldus kubernerite kaudu, kõik allakirjutanud misjonärid said sellest koopia. Johann Kargelilt tulnud ajaleheväljalõike kaudu saadi teada, et neist kirjutab ka Peterburi ajakirjandus. Tänukirjale järgnes allakirjutanute pöördumine 5. mail 1877. aastal kubernerite poole, milles anti lubadus minna sanitaridena sõjaväljale.¹⁶⁸ Keisrile läkitatud kirja sisust ja allakirjutanutest kättesaadavate allikate põhjal täpset ettekujutust ei saa, sest täisteksti ei ole.

K. Veltistov kasutas allikaina Missionsblati artikleid ja käsitles aktsiooni kui Karl Ondra katset kõveraid teid pidi saavutada baptistide tunnustamine Vene impeeriumis. Baptistide olukord oli Ondral tõesti hinge peal, ta oli kursis seadustega ja püüdis neis olevaid soodsaid paragrahve ära kasutada. Keisrilt tulnud tänuavalduse peale kirjutab Ondra, et suur samm täieliku tunnustamise poole on astunud.¹⁶⁹ Ometi läks kõik teisiti ja võidurõõm asendus tulevikulootuste purunemisega.

12. mail 1877. aastal (uue kalendri järgi), laupäeval püüdes, kui Schiewe pühapäevast jutlust ette valmistab, kutsuti ta sõbraliku kirjaga Horošivi politseisse. Sinna kulus mõni tund hobuvankriga sõitu. Schiewe ei aivanud midagi halba, kuid

¹⁶⁷ Schiewe, A. R., „Soroczin“ – *Mb*, 6 (1877), 108–109; Marks, J., „Anerkennung einer Gemeinde in Schinne, Rußland“ – *Whz*, 24 (1881), 243.

¹⁶⁸ „Neudorf“ – *Mb*, 5 (1877), 83; „Aus Volhynien“ – *Mb*, 6 (1877), 109; „Weitere Nachrichten von den verbannten Brüdern“ – *Mb*, 9 (1877), 157; Mälestused – *Tk*, 23/24 (1912), 359.

¹⁶⁹ „Nachrichten von Br. Ondra“ – *Mb*, 12 (1874), 211–212; Ondra, Karl, „Missions-Nachrichten von Br. Ondra“ – *Mb*, 5 (1876), 81; „Aus Volhynien“ – *Mb*, 6 (1877), 109; Veltistov, II poolaasta (1904), 1320–1321 (keisrile saadetud kirja kuupäevaks on artiklis 29.01.1876, Nasgowitzi asemel on Palovitš); 1.3 „Baptistide tunnustamine Vene impeeriumis“.

tema naine küll, ja andis talle sooja teki kaasa.¹⁷⁰ Sorotšenist on Horošivi Google Mapi andmetel umbes 25 kilomeetrit.

Horošivis olid juba ees Ondra ja veel paar meest. Algul hellitati lootust, et neid saadetakse vastavalt nende taotlusele sõjaväljale, kuid selgus, et nad olid vahistatud. Kauplemise peale lubati meestel ühe juudi juurde öömajale minna. Schiewe katse poodi minna ja vorsti osta tõi aga kaasa pahanduse – maja valvas hulk vene talupoegi, 14–16 meest tuli neid nüüd koguni majja sisse valvama ja vahistatutel tuli mustal põrandal magada.¹⁷¹

Pühapäeval tulid sajad usklikud vahistatuid vaatama ja lõpuks lubati neil koguni valve all turule minna. Kui viimane süüdistatav ka kohale jõudis, loeti neile väljasaatmise otsus ette. Protesteerimine ei aidanud, kuid väljasaatmine lükati järgmisele päevale. Koju enam Schiewet ei lubatud, kuigi tema naine oli kahe nädala eest sünnitanud. Küll võis ta ühe mehe koju saata vajalikke asju tooma. Hommikul tuli naine aga koos kõigi nelja lapsega kohale – kartus oli ju, et Schiewe saadetakse Siberisse. Keegi oli veel korraliku lõunasöögi välja maksnud, millel üle neljakümne inimese osales. Veel enne söömaaja lõppu sõitsid vankrid ette. Linnarahvas ja koguduste liikmed olid turule kokku tulnud. „Iseäranis võtsivad juudid sellest osa. Nad oliwad nõus olnud, eneste waranduse pandiks panema – nagu pärast kuulsime – kui aga meid wabaks lastakse ja asi läbi uuritakse. Igaüks teadis kindlaste, et meid süüta ära aeti. Aga mis see aitas.“¹⁷²

Algas hüvastijätt. Schiewe kirjeldas sündmust emotsionaalselt. „Kui mu naene mu pisukese – waewalt 14 päewase lapse walju nutuga mu kätte ulatas – tahtis mu süda üsna lõhkeda. Kui ma last suudlesin ja emale jälle tagasi andsin, pööras isegi isprawnik enese näu teise alla ja kuiwatas pisaraid.“ ... „Kui olime jumalaga jätnud, hakkasiwad wankrid weerema ja tulist traawi sõitsime minema. Meie kuulsime ainult eneste naeste ja laste hüüdmisi ja nuttu, kes tükk maad weel wankrite järele jooksiwad. See on mulle täna weel – olgu et sest juba 32 aastat möödas on, nagu näeksin ma oma wanema tütre – ta oli siis kuue aastane – weel oma wanema õe käewarrel, kes taga wankri järele jooksis, kuna wäike lõpmata oma käed ülewal hoidis ja nuttes „isa, isa“ hüüdis. Meie olime kui kurdid, kes enam ei wõinud arwustada, mis meie ümber sündis.“¹⁷³

Väljasaadetuid oli kuus meest. Ondra, Schiewe ja Nasgowitz olid misjonärid, Gottlieb Schirrmann, Adolph Neumann ja Wilhelm Langhans olid Zazdrivka koguduse väarikad liikmed. Ondra ja Schiewe saadeti Poola, kust nad pärit olid, ülejäänud olid Preisi kodanikud ja saadeti Austria kaudu kodumaale. Väljasaatmine toimus väliselt korrektselt. Väljasaadetuid tunti tublide kristlastena ja seetõttu neid

¹⁷⁰ „Neue Verfolgungen“ – *Mb*, 7 (1877), 123; Mälestused – *Tk*, 23/24 (1912), 360. Mälestustes olev 1. mai on kirjaviga, õige kuupäev on esimeses tekstis olev 12. mai, mis oli laupäev. Asula nimi on kirjutistes erinevalt kirjutatud: Goroschkije, Goroski ja Choroschek. Horošivi nimi oli ru.wikipedia.org/wiki/Хорошев_(Житомирская_область) (29.09.2021) järgi kunagi Goroški ja asula sobib oma asukoha poolest nende sündmustega.

¹⁷¹ „Neue Verfolgungen“ – *Mb*, 7 (1877), 123–124; Mälestused – *Tk*, 23/24 (1912), 360.

¹⁷² „Neue Verfolgungen“ – *Mb*, 7 (1877), 123–125; Mälestused – *Tk*, 23/24 (1912), 360–361.

¹⁷³ Mälestused – *Tk*, 23/24 (1912), 361.

Pildid 7 ja 8. Pärast Schiewe-aega ehitas Sorotšeni kogudus endale suure puust palvela. Nõukogude võim tegi sellest viljahoidla. Nii nägid hoone varemed välja 2017. aastal.

Fotod: Gerhard König

ei aheldatud ega jäetud kasakate hooleks, vaid nad võisid valve all reisirongiga sõita, oma raha eest muidugi. Preislaste valvurid olid sõbralikud ja üks püüdis isegi nende tuju tõsta. Väljasaadetud leidsid kinnitust oma usust.¹⁷⁴ Tõenäoliselt olid nad kõik Vene keisrile saadetud kirjale alla kirjutanud koguduseliikmed.

Neli tundi pärast Horošivist lahkumist tehti peatus ning küütiv politseinik andis meestele nende väljasaatmise põhjuse teada. Schiewet ja teisi väljasaadetavaid süüdistati selles, et nad on teinud propagandat õigeusklike seas ja ristunud neid, tollaste Vene seaduste kohaselt oli see keelatud. Põhjus oli kirjas juba esimeses Missionsblati artiklis väljasaatmise kohta. Süüdlaseks peeti nende peale kaevanud

¹⁷⁴ „Neue Verfolgungen“ – Mb, 7 (1877), 122, 125.

kogudusest välja pandud isikut, nimeliselt teda küll ei mainitud.¹⁷⁵ Aga niisugust dokumenti, milles väljasaatmise „tegelik“ põhjus kirjas oleks, ei saanud välja-
saadetud Vene võimudelt kunagi, ehkki esitasid taotlusi.

Baptistide seisukohalt oli väljasaatmine Volõõniast ülekohtune ja suulised selgitused poolikud. Oma mälestustes ei ütelnud Schiewe väljasaatmise põhjust kordagi välja. Kas ta jättis selgitused ise ära või tegi seda keegi teine hirmust pahandada riigivõimu, selle kohta infot ei ole.

K. Veltistov pani väljasaatmise peasüü Karl Ondrale ja pidas selle põhjuseks baptistide kuritegelikku tegevust õigeusklike pööramiseks baptismi. Ta tunnistas, et väljasaatmine äratas suurt tähelepanu, tuues kaasa tohutult suure visaduse ja solidaarsuse baptistide propagandas. Veltistovi arvates rikkusid baptistid avalikult või maskeeritult seadust – nii teiste uskkondade kui ka õigeusklike suhtes.¹⁷⁶

Veltistovi andmeil oli Ondra tegevusest õigeusklike seas teateid juba 1872. aastast, tema käest võeti ära kirjavahetus stundistidega ja tema kaudu käis stundistide kirjavahetus Hamburgiga. Võeti ära ka Hamburgist saabunud kiri koos 212 margaga vene stundistide jaoks. Aga Ondra ise eitas kindlalt õigeusklike ristimist enda ja teiste väljasaadetute poolt, tuues konkreetseid näiteid keeldumistest, ja selgitas ka oma arusaama stundismist.¹⁷⁷ Veltistovi arvates oli negatiivne see, mida baptistid pidasid positiivseks: tihedat sidet Venemaa ja Saksamaa baptistide ja neile lähedaste usuliikumiste vahel.

Königsbergi (Kaliningrad) konverentsil vastu võetud taotlusele Ondra ja Schiewe toetuseks oli lisatud meeste seletus, et nad pole kunagi ristinud õigeusklikke ega neid selles suunas kallutanud, samuti ei risti nad üldse kunagi teiseusulisi. Seda kõike pidas Veltistov valeks. Baptiste polevat süüdistatudki ristimises, vaid propagandas. Uurimine Zazdrivkas olevat tõestanud propagandat venelaste seas. Misjonitegevuses olevat ristimine baptistidele teisejärguline. Ristimist palu-
vat pöördunud, kes on juba kaotanud sideme oma endise uskkonnaga. Seepärast baptistid kuulutatki sõnu väänates, et ei ristivat kunagi inimesi, kes kuuluvad teistesse uskkondadesse.¹⁷⁸ Veltistov suhtus baptistidesse silmnähtava antipaatiaga. Königsbergi konverentsist on juttu järgmises alapeatükis.

4.2 Püüded tagasi Volõõniasse pääseda

Väljasaadetud hakkasid kohe enda kaitseks samme astuma. Kirjutised ei võimalda kõiki ettevõtmisi kindlasse järjekorda seada ja alati aru saada, kas juttu on uuest aktsioonist või kajastatakse taas mõnda varasemat juhtumit.

¹⁷⁵ „Neue Verfolgungen“ – *Mb*, 7 (1877), 123; Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 20 (1882), 208; Veltistov, 5–8 (1902), 1033; Mälestused – *Tk*, 23/24 (1912), 361.

¹⁷⁶ Veltistov, 5–8 (1902), 1031; II poolaasta (1904), 1333.

¹⁷⁷ Ondra, Karl, „Abermalige Rechtfertigung“ – *Mb*, 5 (1878), 81–85; Veltistov, 5–8 (1902), 1032. Stundistid olid Lõuna-Venemaa ja Ukraina saksa kolooniates tekkinud evangeelne liikumine, mida peeti õigeusule ohtlikuks sektiks.

¹⁷⁸ Veltistov, 5–8 (1902), 1033.

Juba hobusega raudteejaama poole sõites kirjutasid Schiewe ja Karl Ondra puhkepausi ajal kirja Johann Gerhard Onckenile Hamburgi. Kuberner võttis Piotrków Trybunalskis Schiewe ja Ondra isiklikult ja lahkelt vastu. Nad näitasid keisri tänukirja, aga sel polnud tulemust: „See on ju väga ilus ja auväärt teile, niisugust kirja omandada, kuid sellel ei ole midagi tegemist teie praeguse seisukorraga. Ma ei tea mis teie süü on, kuid midagi on pidanud juhtuma, mis pärast teid on välja saadetud niisugusel kombel. Ma ei või asja kudagi aidata.“ Kuberner tunnustas baptiste, et nad on vagad inimesed ja talle probleeme ei valmista. „Nende õpetus on puhas ja piiblik, aga ma palun teid, ärge laotage eneste õpetust mitte laiali.“ Mehed lasti ausõna peale vabaks, pühapäeval kuulutasid nad Kamocinis evangeeliumi ja esmaspäeval läksid end Łódži politseisse näitama. Seda pidid nad nüüd iga päev kell kümme tegema, kuigi võisid vabalt ringi liikuda.¹⁷⁹

Ondra saatis kohe taotluse Vene keisrile, kes tema arvates nende loost midagi ei teadnud. Saksamaale väljasaadetud läksid kohe Berliini ja esitasid Saksa keisrile palve, et too pöörduks oma kõrgestisündinud õepoja ehk Vene keisri poole ning väljasaadetutel lubataks tagasi minna oma perede ja põldude juurde. Asi anti käiku ja väljasaadetud läksid Ida-Preisimaale, et seal tulemusi oodata.¹⁸⁰

„Kodumaal koduta“, on Schiewe mälestuste vahepealkirjas tema ja Ondra olukorda iseloomustatud. Schiewe saadeti Łódži, Ondra aga Zgierzi, kust tema vanemad olid Volõõniasse rännanud, kui Ondra oli veel laps. Nii sattus ta üsna võõrasse kohta. Mõne aja pärast sai temagi loa Łódži minna ja nii olid nad Schiewega seal koos. Majanduslikult aitas neid hädast välja Onckeni poolt tagakiusatute kassast saadetud raha, mis aga kassa tühjaks tõmbas ja Onckeni omakorda abi otsima pani. Ondra ja Schiewe pöördusid Varssavis kubeneri poole, et võiksid Volõõniasse tagasi pöörduda, aga abi sellest ei olnud. Ka kiri keiser Aleksander II-le ei toonud mingit abi. Luhta läks ka katse siseministrilt ja „waimulikkude asjade ülemuselt“ süüdistusakti ärakirja saada. „Meitel oli asjadest, nagu need siis oliwad, vähe tundmist. Meid oli administratiivlisel teel välja saadetud, nagu see poliitiliste ja usuliste kuritegude pärast ikkagi sünnib, ja sellega oli kõik öeldud. Ega sarnasel korral ole mingisugust ülekuulamist ega õigust enese eest väljaastumiseks.“¹⁸¹

Berliini baptistipastor Joseph Lehmann oli väljasaadetutele abiks suhtlemisel Saksa võimudega. Talle saadetud kirja kohaselt pöördus kantsler Otto von Bismarck Vene valitsuse poole ja sai vastuseks, et väljasaadetud on teinud Venemaal lubamatut propagandat ja Venemaa neid tagasi tulla ei luba. Bismarck avaldas kahetsust, et ta rohkem midagi teha ei saa. Ondra jaoks oli vastus ehmatav, sest ta pani suuri lootusi Saksa keisri eestkostele. Missionsblatt leidis, et võiks uuesti

¹⁷⁹ Mälestused – *Tk*, 23/24 (1912), 361.

¹⁸⁰ „Neue Verfolgungen“ – *Mb*, 7 (1877), 125–126. Vene keiser Aleksander II oli Saksa keisri Wilhelm I õe Charlotte ehk Vene keisrinna Aleksandra Fjodorovna poeg (https://et.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Wilhelm_III; [https://et.wikipedia.org/wiki/Aleksandra_Fjodorovna_\(1798–1860\)](https://et.wikipedia.org/wiki/Aleksandra_Fjodorovna_(1798–1860)) (1.10.2021)).

¹⁸¹ G., „Aufruf“ – *Mb*, 3 (1878), 49–50; Mälestused – *Tk*, 6 (1913), 92.

pöörduda kantsleri poole, et teada saada, mis oli väljasaatmise tegelik põhjus. Lehmann pöörduski teist korda kantsleri poole.¹⁸²

Kõik väljasaadetud peale Ondra käisid Preisi baptistide konverentsil, mis toimus 15.–19. juulini 1877. aastal Königsbergis (Kaliningrad). Nende esinemistes oli peateemaks Volõõniasse jäänud perekonnad. Konverents saatis Vene keisrile petitsiooni, milles paluti, et väljasaadetud võiksid oma süüdistajatega vastamisi seista.¹⁸³

Mingil aktsioonil oli siiski ka väike mõju. 29. juulil 1877. aastal tuli Zazdrivka (Neudorf) kogudusse keegi tähtis härra Peterburist koos kohalike asjameestega. Härra suhtus baptistidesse halvasti, kuid temaga kaasas olev pristav andis nende kohta positiivse hinnangu. Koguduseliikmed avaldasid soovi, et väljasaadetud tagasi lubataks ja uurimine läbi viidaks. Neile vastati, et kõik on juba selge. Kogudusele soovitati uus pastor valida. Kuulduste kohaselt olevat 76 inimest alla kirjutanud kaebusele, et väljasaadetud on pööranud venelasi, võib-olla küll mitte neid ristinud ja 70 allkirjast piisavat, et ilma ülekuulamise ja uurimiseta maalt välja saata. Ometi ei osanud mõningad väljasaadetud vene keeltki ja ei saanud venelasi kuidagi mõjutada. Võõra härra poolt tunti ka huvi, miks ei võta koguduseliikmed Vene kodakondsust.¹⁸⁴

Ondra ja Schiewe kirjutasid 13. augustil 1877. aastal Łódzis enda kaitseks deklaratsiooni. Nad arvasid, et neid seostatakse stundistidega ja inimeste stundistideks meelitamisega. Uurimine Zazdrivkas oli ainult näiline ja see järeldus ka Peterburist tulnud härra jutust. Väga kerge oleks tõestada nende süütust, kui püütaks kindlaks teha, keda, kelle poolt ja kus on ristitud ja kes seda oma silmaga näinud on. Nad kinnitasid pidulikult, et pole kunagi õigeusklikke ristinud ega proovinud neid selleks veenda. Nad pole ka teiste uskkondade liikmeid veennud end ristida laskma. Vastased polegi üritanud avalikku süüdistust esitada, sest see kukuks läbi. Nende vastu allkirja andnud on esitanud valesüüdistuse ja suutnud ka ülemad ära veenda. Ondra ja Schiewe olid valmis end süüdistuste vastu kaitsma, kus, millal ja mil viisil seda ka soovitakse. Baptistidena ei pidanud nad õigeks vannet anda, aga nende allkirjad olevat vande asemel. Toimetus lisas, et deklaratsioon lisatakse või saadetakse järele Königsbergi konverentsi petitsioonile, mis saadeti Venemaa siseministrile. Kutsuti üles deklaratsiooni kõikjal levitama, eriti Peterburi tähtsatele tegelastele ja Vene valitsusele, ning aktiivselt väljasaadetute heaks tegutsema. Ka võiks Peterburis tegutsevate Saksamaa ja Põhja-Ameerika saadikute tähelepanu sellele loole juhtida.¹⁸⁵ Varem oli juttu, et petitsioon saadeti Vene keisrile, seega jääb selle adressaat lahtiseks.

¹⁸² „Von den verbannten Brüdern“ – *Mb*, 1 (1878), 8–9; „Die Conferenz der Preußischen Vereinigung zu Danzig“ – *Mb*, 7 (1878), 123; Mälestused – *Tk*, 6 (1913), 92.

¹⁸³ Lehmann, J., „Die Konferenz der Preuß. Vereinigung zu Königsberg“ – *Mb*, 9 (1877), 150, 153–154.

¹⁸⁴ „Weitere Nachrichten von den verbannten Brüdern“ – *Mb*, 9 (1877), 158–159.

¹⁸⁵ Ondra, Karl, Schiewe, A. R., „Erklärung“ – *Mb*, 10 (1877), 179–180.

Joseph Lehmann kirjutab, et Ondra ja Schiewe kinnitasid vandega, et pole kunagi õigeusklikke ristunud ega vastavat propagandat teinud ja seetõttu kolm aastat hiljem väljasaatmisotsus tühistati. Võimalik, et juttu on samast deklaratsioonist.¹⁸⁶

Zazdrivka koguduse olukorda võiks autori hinnangul mingil hetkel enesehaletsuses olevana iseloomustada. Ometi tegutseti väljasaadetute heaks aktiivselt. Kogudus läkitas kaks saadikut kirjaga Türgis asuvasse Vene keisri peakorterisse. Delegatsioon kohtus rongis kabineti tiibadjutandiga ehk kindraliga, kes teksti läbi luges ja saanud neilt kinnituse, et nad ei ole ristunud venelasi, lubas neid toetada. Taotlus võeti menetlusse, kuid saadikuid keisri juurde ei lubatud. Kirjutati palvekirgi siseministrile. Väljasaadetute naised koos teiste naistega kogudustest saatsid petitsiooni keisrinnale ja Missionsblati toimetuse lootis, et ehk ta seisab kuninganna Estri kombel oma rahva eest.¹⁸⁷ Mõeldud on ilmselt piibliteksti Est 7:3: „Ja kuninganna Ester kostis ning ütles: „Kui ma olen sinu silmis armu leidnud, kuningas, ja kui kuningas heaks arvab, siis kingitagu mulle mu palvel mu elu ja vastavalt mu soovile mu rahvas!““

Üks väljasaadetutest, Adolph Neumann, proovis Volõõniasse tagasi minna. Vene konsul Königsbergis ei leidnud „mustast nimekirjast“ väljasaadetute nimesid ja väitis, et neid polegi välja saadetud, vaid nendega on nalja tehtud. Ta andis Neumannile reisipassi, aga Volõõnias võeti mees kohe kinni. Ta oli kaheksa päeva arestimajas ja siis saadeti aheldatuna maalt välja. Schiewe hinnangul läks Neumanni olukord hullemaks kui enne oli olnud.¹⁸⁸

Ondra ja Schiewe teistkordse pöördumise järel Vene ministeeriumi poole anti neile mõista, et käsk väljasaatmiseks tuli keisrilt endalt, mis neilt kogu julguse võttis. Nad olid ikka lootnud, et „armastatud ja austatud“ keiser nende väljasaatmisest midagi ei tea. Lootus jäi, et käsk ei tulnud keisrilt ning Ondra ja Schiewe ei loobunud oma võitlusest. Nüüd keskenduti väljasaatmise tegelike põhjuste väljaurimisele. Preislastest väljasaadetute kiri Saksa keisrile ja kantsleri tegevus tõid kaasa diplomaatilise aktiivsuse Preisi saatkonnas Peterburis. Preisimaa konsul Bessaraabias võttis väljasaadetud preislaste asja käsile. Joseph Lehmann informeeris kantslerit Neumanni loost.¹⁸⁹

Väljasaadetuid toetas evangeelne allianss Londonist, Washingtonist astuti mingeid samme nende heaks jne. Trükiti isegi kümnesalmiline laul Ondra ja Schiewe toetuseks, mida sai ühe kirikulaulu viisiga laulda (vt pilt 9). Samal ajal oli neidki, kes kadedusest püüdsid Schiewe ja Ondra elu kibedaks teha: „Nad kartsiwad,

¹⁸⁶ Lehmann, Joseph, *Geschichte der deutschen Baptisten. Erster Teil* (Hamburg: J. G. Oncken Nachfolger (Phil. Bickel), 1896), 308, 315.

¹⁸⁷ „Die Sache der ausgewiesenen Brüder“ – *Mb*, 10 (1877), 178; Ondra, Karl, Schiewe, A. R., „Erklärung“ – *ibid*, 180 (toimetuse jutt deklaratsiooni järel; ei ole nimetatud, millise ministeeriumi poole pöörduti); „Die verfolgten Brüder“ – *Mb*, 11 (1877), 196; Veltistov, 5–8 (1902), 1034 (artikkel ütleb, et pöörduti siseministri poole); Mälestused – *Tk*, 6 (1913), 93.

¹⁸⁸ „Die verfolgten Brüder“ – *Mb*, 11 (1877), 196–197; „Von den verbannten Brüdern“ – *Mb*, 12 (1877), 210–211; Mälestused – *Tk*, 7 (1913), 107.

¹⁸⁹ „Von den verbannten Brüdern“ – *Mb*, 12 (1877), 212.

et meie nüüd kui väljasaatmise läbi kuulsateks meesteks tulnud – neid warju jätame. Healmeel oleksime ju neile selle kurwa kuulsuse jätnud. ... Kõik meie töö ja toimetus sai nende poolt walju arwustust osaks ja kõik näis neile kahtlane olewat.“¹⁹⁰

TÄNU PAGENDATUD VENDADE ONDRA JA SCHIEWE EEST

Tõlge: Andres Saumets

George F. Root

1. Ven - nad, mis te te - gi - te, et teid nõn - da vae - na - ti?
 2. Kuis see küll võis sün - di - da, il - ma süü ja pa - tu - ta?
 5. Mis küll tun - dis sü - da teil, kan - na - tas ehk va - lu all?

5 Kur - jad kee - led lai - mu kand - sid, sel - le teo see põh - jus - tas.
 Kas te siis ei o - le kuul - nud: suu - ri pii - nu kan - na - tas
 Mei - e sü - da kat - ki re - bit' lah - ku - mi - se va - lu käes!

9 Na - gu ol - nud, nii ka prae - gu: nad on vas - tu Ju - ma - lal'.
 Jee - sus süü - tult - nii see o - li, nõn - da saab ka o - le - ma.
 Tead - mi - ne, et kal - lid kau - gel, tõm - bas ko - du poo - le meid.

*Pilt 9. Kolm salmi kümnesalmilisest laulust Ondra ja Schiewe toetuseks.*¹⁹¹

¹⁹⁰ „Dank für Unterstützung der verbannten Brüder Ondra und Schiewe“ – *Der Zionsbote*, 5 (1878), 37; Mälestused – *Tk*, 6 (1913), 93.

¹⁹¹ Viis: „Horch, es klopfet für und für“, noodigraafika: <https://www.liederindex.de/songs/4816> (4.11.2021).

Schiewe ja Ondra tegutsesid Poolas aktiivselt. Juba 1877. aastal valiti Ondra Łódźi koguduse pastoriks. Senine pastor Julius Vogel läks 1878. aastal Sorotšeni koguduse pastoriks. 1878. aasta märtsis iseseisvus Łódźi kogudus (senine Kicini koguduse osakond) ja siis loobus Ondra pastoriks kandideerimast, jättes töö veel ümber asumata Vogelile. Üheks põhjuseks oli ikka veel püsiv õrn lootus Volõõniasse tagasi pääseda ja teiseks baptistide taotlus kirikumaksust vabastamiseks. Viimane tekitas paksu verd ja süüdlasteks hakati pidama Volõõniast väljasaadetuid,¹⁹² seega ka Schiewet. Selle taotluse kohta puudub autoril täpsem info.

1879. aastal tuli veel teade, et Vene keiser Aleksander on võtnud ette väljasaadetute armuandmispalve. Siiski ei olevat asi veel otsustatud.¹⁹³ Aga järgmised teated rääkisid juba Schiewe asumisest Peterburi, mis võis selle armuandmispalvega seotud olla.

Uurimuse autor hindab väljasaadetute tegevust positiivselt – nad küll ootasid Volõõniasse tagasipöördumise võimalust, aga ei teinud seda passiivselt norutades, vaid liitusid aktiivselt kohalike koguduste tööga.

4.3 Schiewe Tczewis (Dirschau) ja pere äratoomine Volõõniast

K. Veltistovi arvates elasid väljasaadetud baptistiliidu kassa abil aktiivset elu. Wilhelm Langhans läks Königsbergi misjonikooli, Ondra ja Schiewe olid aktiivsed Poolas, Schiewe oli Preisimaal rändjutlustajaks ning sai ühe baptistikoguduse pastoriks. Siis läks ta ilma loata pere järele Volõõniasse ja jutlustas seal mitu korda.¹⁹⁴ Autori arvates ei leidnud Schiewe endale Poolas siiski õiget rakendust. Kuna peret polnud seal, ei saanud elu normaalseks pidada. Schiewe otsis võimalust Volõõniasse tagasi minna või muud viisi enda ja perekonna elu korraldamiseks.

August Penski kutsus Schiewet Saksamaale (tänapäeva Poola alale), kuid politsei järelevalve all oleva isikuna polnud tal lootust dokumente saada. Altkäemaksu eest olid ametnikud talle küllaltki suure tegevusvabaduse andnud. Kolmerublase eest lubati neljaks kuni kuueks nädalaks ära kaduda! Schiewe läks teise mehe passiga üle piiri, edasi Gdańskisse (Danzig) Penski juurde, koos mindi Tczewi ja sealne kogudus valis ta pastoriks. Nüüd oli Schiewel olemas ka sissetulek.¹⁹⁵ Millal Schiewe üle piiri läks, pole teada.

Penski pani Schiewe külaskäigu 1877. aasta aruandesse. Tczewi koguduse pastor lahkus ametist novembris 1877 ja Schiewe sai selle koguduse pastoriks ilmselt jaanuaris 1878. Kuupäeva teada ei ole, aga Schiewe jäi sinna kaheks aastaks

¹⁹² Alf, G. J., „Kicin“ – *Mb*, 3 (1878), 35 (initsiaalides on trükiviga); Ondra, Karl, Vogel, Julius, „Gründung der Gemeinde“ – *Mb*, 5 (1878), 79–80; Mälestused – *Tk*, 6 (1913), 93; *Gedenkschrift*, 8; Kupsch, 223.

¹⁹³ „Rußland“ – *Whz*, 2 (1879), 15–16.

¹⁹⁴ Veltistov, 5–8 (1902), 1036.

¹⁹⁵ Mälestused – *Tk*, 7 (1913), 106–107 (Penski nimi on valesti kirjutatud).

ja kaheksaks kuuks, kuni lahkus 1. septembril 1880. aastal Peterburi, seega pidi ametisse asumine olema 1878. aasta esimestel päevadel. Schiewe oli ka Preisi ühenduse 1878. aasta reisijutlustajate nimekirjas, tegutsemisalaks Bydgoszcz (Bromberg) ning poolakeelsed tööpunktid Książkis (Hohenkirch) ja Gajdys (Goyden).¹⁹⁶

Kuna Volõõniast väljasaatmise vaidlustamine oli kogu aeg teksil, võttis Schiewe pastorikoha Tczewis esialgu ainult kolmeks kuuks vastu. Kahe kuu pärast läks ta järjekordse võõra passiga Varssavisse ja sealt Sorotšeni perekonda ära tooma. Lootus kohtuda perega juba Varssavis ei täitunud, naine kutsus Schiewet perele ikka Volõõniasse järele. Nii jõudiski ta pühapäeva hommikul kell kaheksa oma korterisse Sorotšenis, naine pidi ära minestama ja ka kaks vanemat last olid mõneks hetkeks kõnevõimetud. Rahvas voolas kokku, Schiewe jutlustas kogudusele ja jättis hüvasti. Teisipäeval, 7. mail 1878. aastal lahkus ta koos perega Sorotšenist. Kirjeldusest paistab, et hüvastijätt oli väga südamluk. Kogudus ja mõned vennad olid perele palju head teinud. Keegi andis kingituse, mis reisi lihtsamaks tegi, ometi oli teekond raske. Pealegi jäid kaks väiksemat last haigeks, üks oli lausa surmasuus. Pere jäi seetõttu kolmeks nädalaks Łódži. Tczewis võeti neid vastu kaunistatud korteriga. Kuupäevadest on näha, et alates otsuse vastuvõtmisest perele järele minna kuni Sorotšeni jõudmiseni kulus umbes kaks kuud, mis näitab Schiewe kõhklusi ja teistsuguse väljapääsu otsinguid. Volõõniasse minek oli ohtlik – Schiewe meenutas Adolph Neumanni lugu.¹⁹⁷

Pere äratoomine oli veidi ka seikluslik. Raudteejaama oli Sorotšenist 120 versta (umbes 128 kilomeetrit). Luterlane, kelle Schiewe oli edukalt tüüfusest terveks ravinud, sõidutas teda. „Kui mõni werst sõidetud, tõmbas mees wankris peidetud sõjariista välja ja ütles ärritult: „Kui keegi neist koertest, kes selles kaasaaitasid, et teid siit ärasaadeti, ennast näitab, siis lasen teda kohe maha.““ Vene-Saksa piiril üritati perekonda paljaks varastada: „Raja peal ei wõi mitte küllalt peale passida, sest need, kes seal ametis, on enamisti wargad.“ Lõpuks jõuti õnnelikult Tczewi.¹⁹⁸

Kui kaua oli Schiewe oma perest lahus? Enam kui 30 aastat hiljem väitis Schiewe koguni kahel korral, et 14 kuud.¹⁹⁹ Kui ta lahkus Sorotšenist 7. mail 1878. aastal, siis oli lahusoleku aeg üks aasta.

Autor usub kõige varasemat allikat, kus ka kuupäev selgelt kirjas – seega on õige umbes aasta.²⁰⁰

¹⁹⁶ Penski, A., „Danzig“ – *Mb*, 3 (1878), 33; „Die Reisepredigt der Preußischen Vereinigung. 1878“ – *Mb*, 7 (1878), 125; Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 21 (1880), 166; Donat, *Das wachsende Werk*, 83.

¹⁹⁷ Schiewe, A. R., „Dirschau“ – *Mb*, 9 (1878), 154–155; Mälestused – *Tk*, 7 (1913), 107.

¹⁹⁸ Mälestused – *Tk*, 16 (1924), 245–246.

¹⁹⁹ Schiewe, A. R., „Mein Abschied von Landsberg a./W.“ – *Whz*, 46 (1910), 366; Mälestused – *Tk*, 7 (1913), 107. Miller, 67 on ekslik väide, et Schiewe läks perekonda tooma kolm kuud pärast väljasaatmist Sorotšenist.

²⁰⁰ OPREE, 20 pidas autor õigeaks 14-kuulist lahusolu perekonnast, aga seal oli arvestamata Schiewe, A. R., „Dirschau“ – *Mb*, 9 (1878), 154 nimetatud täpne Sorotšenist ärasõidu kuupäev 7. mai 1878. aastal.

Kas selline dramaatiline pere äratoomine oli vajalik? Perel ei olnud juriidilist takistust Volõõniast lahkumiseks, aga lapsed olid väikesed ja ilma Schiewe abita käis pikk teekond neile üle jõu – nii ootas Schiewe neid asjatult ju Varssavisse. Schiewel endal olid Volõõniasse pere juurde minekuks tõsised juriidilised takistused.

Teiste väljasaadetute perede saatusest on autoril infot ainult Karl Ondra lähedaste kohta.

Ondra lootis, et tema abikaasa saab Volõõniast ära sõita 1878. aasta oktoobri keskel. Takistuseks oli vanemate haigus. Ondra oli kellegagi oma perekonnast kohtunud juba Gdańskis (Danzig) konverentsil ja tänas selle eest toetajaid Saksa maalt ja Ameerikast.²⁰¹ Ondra perekonna juriidiline seisund oli ilmselt samasugune nagu Schiewe omal, peret Volõõnias kinni ei peetud.

Schiewe jätkas Tczewi pastorina kuni ümberasumiseni Peterburi. Linn meeldis talle, seal oli ka raudtee. Tööpõld polnud liiga suur – neli linna ja mõni küla ning seda oli vähem kui tal seni oli olnud. Saksamaal oli usuvabadus ja Schiewe oleks hea meelega sinna jäänudki, aga nii ei läinud. Algusest peale oli tunne, et midagi takistab tegutsemast, kuigi rahvast käis koos ja töö ei olnud edutu. Malborki (Marienburg) osakonna juht oli seal tööd alustanud, kaua aastaid jutlustaja olnud, koguduse poolt armastatud ja asendas Schiewet, kui too kohal ei olnud. Nüüd aga oli mees jooma hakanud. Ta oli ametis vabriku juhatajana ja see oligi talle vist halvasti mõjunud. Avaliku pahanduse tagajärjel nõudis Schiewe mehe kogudusest välja viskamist. Nii läkski, aga tüli tekkis väljalükatu poegadega – üks neist sõimas Schiewet jämedalt ja ähvardas teda surmaga. Schiewe sai anonüümkirja ja pidas kirjutajaks sedasama poega. Mees eitas kõike ja kaebas Schiewe kohutusse. Schiewe tuli enda kaitsmisega toime, kuigi teda algul „rumalaks venelaseks“ peeti. Kohus lõppes leppimisega, aga edukas töötamine ei olnud enam võimalik. Schiewe oli Tczewis veel aasta ning läks edasi Peterburi.²⁰²

Kõigest Schiewe ei kirjutanud, aga lisaandmeid võib leida Saksa baptistide aastaaruannetest (vt tabel 1).

Tabel 1. Andmeid Tczewi koguduse kohta Saksa baptistide aastaaruannetest.²⁰³

Aasta	Liikmeid algul	Liikmeid lõpus	Ristitud	Osa-kondi	Püha-päevakoole	Õpilasi	Õpetajaid
1878	324	217	9	12	1	120	4
1879	217	245	11	10	3	124	7
1880	245	240	6	10	3	130	7

²⁰¹ Ondra, Karl, „Bericht von Br. Ondra“ – *Mb*, 12 (1878), 204.

²⁰² Mälestused – *Tk*, 17 (1924), 261–262.

²⁰³ *Statistik 1878 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Hamburg: Baptistische Verlagsbuchhandlung (Philipp Bickel)), 4–5; samanimelised aruanded 1879. ja 1880 aastate kohta, 2–3. Andmeid on aruandes rohkem kui tabelisse mahtus.

1878. aastal torkab silma liikmete arvu märkimisväärne vähenemine, põhjuseks oli ilmselt 118 „ärasõitnud“ inimest. Kokku peeti 136 jumalateenistust, millest võib järeldada, et enamik osakondi olid väikesed ja seal peeti vähe koosolekuid. Pühapäevakoole oli algul ainult üks, tõenäoliselt Tczewis endas, aga see oli küllaltki suur. Järgmisel aastal alustati pühapäevakooliga veel kahes osakonnas, aga need olid väikesed koolid, sest õpilaste arvus olulist kasvu ei tulnud. 1880. aasta aruandes oli Schiewe kõrval juba ka uue pastori nimi, seega Schiewe lahkudes kogudus ilma juhita ei jäänud.²⁰⁴

Schiewe ei kirjutanud midagi oma kaheaastase tütre Martha surmast Tczewis,²⁰⁵ aga tema tegevusele pidi see mingit mõju avaldama.

Sorotšenist väljasaatmine mõjutas oluliselt Schiewe edasist elu. Ühest küljest emotsionaalselt – hiljem kirjeldas ta lahkumist perekonnast ja pilt olevat püsinud tal aastakümneid silme ees. Aga Saksamaal töötades võttis Schiewe 1878. aastal Saksa kodakondsuse, kuid ei loobunud Venemaa omast. Schiewe mõõnis, et see tegi ta olukorra ohtlikuks, kuid seisundi tõsidus tuli välja alles aastate pärast. Kui Schiewe eluloo käsitlus sinnani jõuab, läheb ka mainitud teema edasi.²⁰⁶

4.4 Peatüki kokkuvõte

Lõppev peatükk on osa teise ja kolmanda uurimisküsimuse käsitlemisest ehk Schiewe kui baptisti ja vaimuliku töökäigust ning Schiewe käitumisest ühiskonnas. Peatükk hõlmab tööd Volõõnias ning sellele järgnenud aega kuni asumiseni Peterburi. Peatükk kirjeldab, kuidas Schiewe käitus tagakiusatavana ja probleemide lahendajana, sh suheldes riigiga. Esile kerkivad Schiewega seotud olulised isikud Karl Ondra ja August Penski. Sel perioodil hakkas Schiewe ise ajakirjadele kaastööd tegema.

Aastatel 1876–1877 oli Schiewe Sorotšeni koguduse pastor. Seal sattus ta Vene impeeriumi usupoliitika hammasrataste vahele ja saadeti võimude poolt Volõõniast välja. See periood tegi Schiewe rahvusvaheliselt tuntuks. Volõõniast väljasaadetute hulka sattus ta küll Karl Ondra varjus (Ondrat võib pidada sündmuste peategelaseks). Schiewe sattus väljasaadetute sekka seoses Vene keisrile läkitatud ustavusdeklaratsioonile allkirja andmisega, milles lubati koostööd riigiga Vene-Türgi sõja ajal. Riik aga süüdistas neid hoopis õigeusklike pööramises baptismi ja nende ristimises ehk seadusega keelatud tegevuses. Schiewe ja tema kaaslaste pöördumine Vene keisri poole ning hilisem baptistide aktiivne rahvusvaheline tegevus väljasaadetute heaks aitas tõenäoliselt kaasa baptistide riikliku tunnustamise saavutamisele Venemaal.

²⁰⁴ *Statistik 1878*, 4–5; samanimelised aruanded 1879. ja 1880 aastate kohta, 2–3. Jumalateenistuste arv on ära toodud ainult 1878. aasta aruandes, ärasõitnute arv on järgmistel aastatel väike.

²⁰⁵ 2.2 „Schiewe järeltulijad“.

²⁰⁶ Mälestused – *Tk*, 23/24 (1912), 361; 11 (1925), 126–127; 6.1 „Schiewe lahkumine Vene impeeriumist“.

Väljasaadetute pered jäid Volõõniasse. Schiewe ja Ondra olid Poolas politsei järelevalve all ning nende liikumine oli piiratud. Schiewe sai altkäemaksu eest mõneks ajaks piirangutest priiks ja läks teise mehe passiga Saksamaale (tänapäevasele Poola alale). Seal sai temast 1878. aasta algul Dirschau (tänapäeval Tczew Poolas) koguduse pastor. Järjekordse valepassiga läks ta tagasi Poola ja sealt Volõõniasse peret ära tooma. Ohtlik käik õnnestus ja Schiewe töötas kuni Peterburi minekuni Tczewis pastorina. 1878. aastal võttis ta Saksamaa kodakondsuse, kuid ei loobunud Venemaa omast.

Schiewe õppis keerulistest oludest väljapääsu leidma nii ennast kaitstes, peret Volõõniast ära tuues kui ka Tczewis pastoritööd tehes. Väljasaatmine Volõõniast katkestas sündmuste loogilise ahela ja viis Schiewe Peterburi ja Eestisse.

Schiewe tegutsemine sel perioodil vajaks eetilist hinnangut. Piibel mõistab hukka altkäemaksu, rääkides küll peamiselt selle võtmisest – näiteks 2Ms 23:8: „Ära võta meelehead, sest meelehea pimestab nägijaid ja teeb õigete asjad segaseks!“ Valedokumentide kasutamisest pole Piiblis juttu, aga see on üks valetamise vorme. Baptistid olid sel ajal Vene impeeriumis keerulises olukorras. Nende usk ise ja selle praktiseerimine olid karistatavad või ebasoovitavad. Sellisel juhul juhindutakse sageli Ap 5:29: „Jumala sõna tuleb enam kuulata kui inimese sõna“ ja minnakse riigivõimuga vastuollu. Schiewe väljasaatmine Volõõniast ja liikumispiirangud Vene-Poolas takistasid tema usulist tegevust ning olid tema seisukohast ebaõiglasel. Tal oli võimalus oma tööd vabalt jätkata toleaege Saksamaa aladel ja tagakiusu pärast välismaale põgenemist on läbi aegade ikka ette tulnud. Pere äratoomine Volõõniast oli seadusi järgides Schiewel võimatu, aga sinna jätta neid ka ei saanud. Ta ise ei häbenenud seda, mida tegi, vaid pani kõik kirja. Autor ei hakka usuvabaduse tingimustes elades kritiseerima inimest, kes ei olnud vaba.

Tänapäeval on Schiewega seotud kogudustest Ukrainas kindlasti veel alles Rožõštše kogudus ning Põhja-Poolas Tczewi ja Malborki kogudused.²⁰⁷ Ukrainasse jäi Schiewest jälg maalt väljasaatmise ohvrina, tema osa koguduste töös jäi väga lühikese perioodi tõttu väikeseks. Põhja-Poolast on saksakeelne elanikkond lahkunud ja koguduste side minevikuga väike. Schiewe töö jäi oma ajastusse ja sellisena tulekski seda hinnata.

²⁰⁷ <https://baptysci.pl> (19.08.2022); <https://cerkvi.com> (23.05.2022).

5 SCHIEWE PETERBURIS JA EESTIS

Schiewe Peterburi ja Eesti perioodil tuleb vaadelda kaht erinevat, kuid seotud sündmustikku – tegevust Peterburi koguduses ja Eestimaa kubermangus. Mõlema sündmustiku käsitlus algab Schiewe-eelsest ajast.

5.1 Peterburi saksakeelne baptistkogudus enne Schiewet

Peterburi koguduse algusaegadest tuleb nimetada nelja inimest, kellest kaks olid eestlased. Olenevalt nende seotusest Schiewega on käsitlustase erinev.

1. Peterburi saksakeelne baptistkogudus sai alguse 4. oktoobril 1855. aastal, kui linnas hakkas tegutsema Carl H. Plonus Klaipėdast (Memel). Sellest tekkis Klaipėda koguduse Peterburi tööpunkt.²⁰⁸

2. Lorenz Johannes Schwan (1824 – umbes 1885) oli esimene teadaolev eesti baptist. Saaremaal maamõõtjana tegutsedes pidas ta esimese baptistliku jutluse Eesti pinnal 5. juunil 1865. aastal Haagi vennastekoguduse palvelas. Schwan sattus teravasse vastuollu kohalike luteri kiriku vaimulikega ja saadeti Saaremaalt välja.²⁰⁹

Schwan ise kasutas ning eesti keeles kasutatakse tavaliselt tema teist eesnime Johannes. Mitte-eestikeelses kirjanduses esineb Schwan tavaliselt ainult perekonnanimega, tema eesnimesid ei teata või ei kasutata.²¹⁰

Johann Gerhard Oncken külastas 1864. aastal Peterburi ja ristas 4. detsembril 1864. aastal teiste hulgas ka Schwani. Schiewe sõnul seadis Oncken Schwani koguduse diakoniks, mitte vanemaks, aga Schwan pidas end koguduse piiskopiks või vanemaks ja taotles tingimusteta kuulekust. 1874. aastal otsis Karl Ondra Peterburis baptiste Schwani aadressilt. Ondra ei nimetanud Schwani rahvust ega eesnimesid. Ondra hinnangul ei olnud koguduse olukord sel ajal hea. Schiewe ise loomustas perioodi koguduses kuni Johann Kargeli tulekuni kui pea 18 aastat ilma juhtimiseta aega, mil kogudus ja Schwan ise kahjustatud said.²¹¹ Kuna kogudusel pastorit ei olnud, oligi diakon Schwani oluline roll. Schwani Schiewe-aegsest tegevusest on juttu järgmises alapeatükis.

²⁰⁸ Schiewe, A. R., „Brief von Br. Schiewe“ – *Der Sendbote*, 28.05.1884, 170; Donat, *Das wachsende Werk*, 139 (kirjutise andmetel algas töö 1856); Nichols, 49.

²⁰⁹ Vunk, 59, 72–73, 77, 93.

²¹⁰ Donat, *Das wachsende Werk*, 139; Vunk, 70; Wardin, Albert W. Jr., *On the Edge* (Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2013), 40, 42–43, 46, 299. Meeldiva erandina Randall, Ian M., *Communities of Conviction Baptist Beginnings in Europe* (Schwarzenfeld: Neufeld Verlag, 2009), 107 on Schwani eesnimeks Johannes.

²¹¹ „Nachrichten von Br. Ondra“ – *Mb*, 11 (1874), 194; Schiewe, A. R., „Bericht aus Rußland“ – *Der Sendbote*, 14.06.1882, 186; Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 5 (1884), 58 (tekst on mõistukõne vormis, kuid jutt on ilmselt Schwaniist); Schiewe, A. R., „Brief von Br. Schiewe“ – *Der Sendbote*, 28.05.1884, 170 (artiklis ei ole nimetatud Schwani nime, aga ei ole kahtlust, kellest on jutt); Mälestused – *Tk*, 18 (1924), 277; Donat, *Das wachsende Werk*, 139; Nichols, 47.

Pilt 10. Aldur Vunk 12. juulil 2014. aastal Haagi palvela varemetel Eesti EKB Koguduste Liidu suvefestivalil osalejatele Lorenz Johannes Schwanist rääkimas. Autori foto

Schwanist jääb Schiewe kirjutiste põhjal halb mulje, kuid Eesti baptistlik ajalugu suhtub Schwani positiivselt, ehkki räägib temast üsna vähe. Schwani elust kirjutas pikemalt ajaloolane Aldur Vunk.²¹²

3. Eduard Magnus Jakobson (1847–1903) oli Eesti rahvusliku liikumise suurkuju Carl Robert Jakobsoni vend. Ametilt oli ta puugraveerija ehk trükiste illustreerija. Jakobson ristiti Peterburis 1867. või 1869. aastal. Temast kirjutasid nii Karl Ondra kui ka Johann Kargel. Ondra ei ütelnud tema rahvust ja nimetas, et ta on Riiast, Kargelil oli Jakobsoni rahvus kirjas. Kargeli äraolekul Peterburist oli Jakobson üks koosolekute juhatajatest. Jakobson oli eesti-saksa tõlgiks koguduses. Igal pühapäeval jutlustas ta pärast saksakeelset jumalateenistust eesti keeles. Ühel ristimistalitusel laulis ja palvetas Jakobson eesti keeles.²¹³

²¹² Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 1; „Haapsalu Baptisti koguduse ajalooline ülevaade“ – *Tk*, 8 (1924), 121; Tuttar ja Dahl, 34–39; Kaups, *Hea sõnum*, 11–12; Saard, Riho, „Ad fontes. L. Johannes Schwani kirjast Saaremaa ülemkirikueestseisjale N. von Ditmarile“ – *Tk*, 11 (1999), 6–8; Vunk, 59–94.

²¹³ „Nachrichten von Br. Ondra“ – *Mb*, 11 (1874), 194; Kargel, J. G., „Wieder etwas aus St. Petersburg“ – *Mb*, 11 (1876), 184–185; Schmidt, M., „Kaks töötajat minevikust“ – *Tk*, 11 (1934), 182; „Jakobson, Eduard Magnus“ – *EE*, 14 (2000), 107; Vunk, 67.

1878. aastal pidasid Peterburi baptistid pühapäeviti ja reedeti eestikeelseid palvetunde.²¹⁴ Tõenäoliselt oli nende pidajaks Jakobson.

4. Johann G. Kargel (1849–1937), vene keeles Ivan Veniaminoviš Kargel, oli Sorotšeni koguduse pastor aastatel 1873–1875 ning siirdus siis Peterburi.²¹⁵ Ta oli Schiewe õpingukaaslane Hamburgi seminaris ja ilmselt tema soovitusel tuli nii Sorotšeni kui ka Peterburi uueks pastoriks Schiewe.

Kargeli tööd Peterburis hinnatakse edukaks, olid pöördumised ja ristimised. Keeruliseks tegi töö etniline mitmekesisus linnas. 1874. aastal tuli Peterburi lord Radstock, kes saavutas edu evangeelses töös kõrgkihi seas. Üks pöördujaist oli polkovnik (kolonel) Vassili Paškov, kelle järgi hiljem liikumist nimetati. Selle ringkonnaga hakkas läbi käima ka Kargel. Liikumine ei olnud ühe uskkonna põhine. Kargel jäi algul konservatiivsete baptistlike vaadete juurde. Peterburi väike kogudus ei olnud võimeline Kargelit ülal pidama ja Saksamaa baptistiliidu palvel hakkas Kargelile 1876. aastal palka maksma Ameerika Baptistide Misjoniühing. 1877. aastal tegi Kargel läbi Venemaa kodanikuks saamise protsessi, et teda ei saaks maalt välja saata, nagu juhtus Ondra ja Schiewega. 1879. aastal registreeris Kargel Peterburi linnavõimude juures koguduse ja andis truudusevande tsaarile. Nii registreeriti esimene baptistikogudus Venemaal. Aga kõik vene baptistid ei nõustu sellega, et esimene Venemaal registreeritud baptistikogudus oli Peterburi saksakeelne kogudus.²¹⁶ Vene baptistide ajaloo ja nende patriotismi tõlgendamine ei mahu käesoleva uurimuse temaatikasse peale üksikute Schiewega seotud küsimuste.

Kargel sattus üha enam paškovlaste mõju alla. Nende hulgas käies puutus ta kokku talle seni tundmatu vene ühiskonna uskliku kõrgklassiga. Paškovlased ei kavatsenud oma kogudust asutada. Nad võtsid vastu kõiki usklikke, leivamurdmine oli neil lahtine. Kargeli abiellumine paškovlastega seotud Anna Semjonovaga 1880. aastal tugevdas neid sidemeid veelgi. 1880. aastal asus Kargel tööle Bulgaariasse, Peterburi kliima mõjus talle halvasti.²¹⁷

Schwan, Jakobson ja Kargel on käesolevas uurimuses olulised tegelased. Nende suhted Schiewega olid vastuolulised ja töid välja ka Schiewe kangekaelsuse.

5.2 Takistused Schiewe ametisse astumise teel ja nende ületamine

Autor esitab spekulatsiooni selle kohta, kuidas Schiewe võis Venemaale tagasi pääseda ning ülevaate konfliktist Lorenz Johannes Schwaniga, mis oleks võinud Schiewele saada takistuseks Peterburi koguduse pastoriks kinnitamisel.

²¹⁴ Peeterburgi Baptistid, „Palve tunnid Peeterburgis“ – *Sakala*, 1.04.1878, 4.

²¹⁵ Nichols, 316.

²¹⁶ Nichols, 53–66. Ameerika Baptistide Misjoniühingu nimi inglise keeles on American Baptist Missionary Union.

²¹⁷ Schiewe, A. R., „Bericht aus Rußland“ – *Der Sendbote*, 14.06.1882, 186; Nichols, 70–71.

5.2.1 Võimalik aitaja kindral Mihhail Loriss-Melikov

Väljasaatmine Volõoniast oleks pidanud Schiewe Venemaalt eemale hoidma, mitte küll Vene-Poolast. Kui ta taas Venemaale (selleaegsetes piirides) lubati, ei läinud ta enam tagasi Volõoniasse. Kas see oli keelu tühistamise üks tingimusi või nägi Schiewe Peterburis suuremat perspektiivi, selle kohta teave puudub.

Schiewe tuli Peterburi Ameerika misjonikomitee ja koguduse kutsel. Ta tegi enne 14-päevase külaskäigu sinna ja valiti ühehäälselt pastoriks. Nende päevade jooksul tegi ta ka ekskursiooni Peterburis ja Peterhofis, millest ta vaimustatult Wahrheitszeuges kirjutas. Schiewe lahkus Tzewist lõplikult 1. septembril ja jõudis 4. septembril 1880. aastal Peterburi.²¹⁸

Volõoniast väljasaadetud pidid andma allkirja, et ei tule kunagi enam Venemaale tagasi. Kuidas Schiewe ikkagi tagasi sai? Joseph Lehmanni väitel, kes ise väljasaadetutega tegeles, andsid Karl Ondra ja Schiewe vande, et pole kunagi õigusklikke ristinud ega vastavat propagandat teinud ja seetõttu kolm aastat hiljem väljasaatmisotsus tühistati.²¹⁹ Ondra ja Schiewe kinnitasid oma süütust mitmetes kirjutistes ja taotlustes, aga ei ole selge, kas ja millisele neist reageeriti. Vahepeal oli baptismist saanud ka riiklikult tunnustatud uskkond, see asjaolu võis Schiewe Venemaale lubamisele kaasa aidata.

K. Veltistov pidas millegipärast vajalikuks kirjutada, et Schiewe sai võimaluse Venemaale tagasi tulla 1881. aastal krahv Loriss-Melikovi ajal ja ta kinnitati ametisse Peterburi linnapealiku poolt.²²⁰ Aastaarv on vale, aga see pole siinkohal oluline. Võiks ehk natuke spekuloida.

Mihhail Loriss-Melikov oli kindral, kes osales aastatel 1877–1878 Vene-Türgi sõjas ning oli Schiewe Peterburi tuleku ning seal sisseelamise ajal Peterburi ajutine kindralkuberner, Venemaa siseminister ja sandarmeeria ülem või koguni Venemaa tegelik diktaator.²²¹ Ta võis Schiewet toetada, kui tema kätte sattusid protestid ja taotlused, mis saadeti Peterburi pärast Schiewe Volõoniast väljasaatmist.

Võimalusi Loriss-Melikovi rolliks on veel. Kui Zazdrivka (Neudorf) koguduse delegatsioon sõitis Vene keisri juurde Türgi sõja peakorterisse Volõoniast väljasaadetute eest kostma, kohtuti rongis sõjaväljale sõitva tiibadjutandiga ehk kindraliga, kes keisrile määratud teksti läbi luges, oli algul tõre, aga lubas pärast taotlust toetada.²²² See kindral võis olla Loriss-Melikov.

²¹⁸ „Petershof bei Petersburg“ – *Whz*, 16 (1880), 122–123; Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 21 (1880), 166; Mälestused – *Tk*, 17 (1924), 262 (kuupäevast on ebatäpsus). Ameerika misjoniorganisatsiooni kohta on erinevaid nimetusi (liit, ühing, komitee), kuid ilmselt on juttu samast organisatsioonist, mis Johann Kargelile palka maksis.

²¹⁹ Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 20 (1882), 208; Lehmann, 308, 315; 4.2 „Püüded tagasi Volõoniasse pääseda“.

²²⁰ Veltistov, II poolaasta (1904), 1325 (kasutatakse sõna „gradonatšalnik“).

²²¹ „Loriss-Melikov, Mihhail Tarijelovitš“ – *EE*, 5 (1990), 639; https://ru.wikipedia.org/wiki/Лорис-Меликов,_Михаил_Тариэлович (8.10.2021).

²²² 4.2 „Püüded tagasi Volõoniasse pääseda“.

Aga võib veel edasi spekuloida. Äkki olid mängus mingid Johann Kargeli sidemed? Loriss-Melikov oli Armeenia päritolu ja Thbilisis sündinud. Ka Kargel oli ema poolt armeenlane ja usklikuks sai ta Thbilisis.²²³ Ühine rahvuslik päritolu võis aidata Kargelil ületada seisusliku vahe, mis tal krahviga oli. Võimaluse pääseda kontakti Loriss-Melikoviga võisid pakkuda ka Kargeli sidemed Venemaa kõrgkihti kuuluvate paškovlastega.

Spekulatsiooni tugevdab Schiewe teade, et kui ta käis Lorenz Johannes Schwani kaebuse pärast Peterburi linnapealiku residentsis, olid tema juttu kuulamas üks siseministeeriumi ametnik, linnapealik kindral-adjutant Fjodorov ja tema asetäitja Kozlov. Viimased kaks hoidsid varju ja vestlusse ei sekunud.²²⁴ Schiewe ei olnud ju eriti tähtis tegelane, aga kõrgemalt poolt võis tulla vastav märguanne.

Loomulikult ei tohtinud ei Kargel ega Schiewe Loriss-Melikovi rollist kunagi mitte kellelegi rääkida ega kirjutada, Kargelile oleks kunagine kontakt keisri-võimu tähtsa tegelasega võinud isegi eluohhtlikuks saada tema viimastel eluaastatel Nõukogude Liidus.

Autor rõhutab veelkord, et tegemist on spekulatsiooniga.

5.2.2 Takistaja Lorenz Johannes Schwan

Esimeseks tõeliseks katsumuseks Peterburis sai Schiewele konflikt Lorenz Johannes Schwaniaga. Kirjutised ei lähe detailides päris kokku.

14 päeva pärast saabumist Peterburi sai Schiewe teada, et Schwan oli tema peale siseministeeriumisse kaevanud. Teise versiooni järgi öelnud Schwan kaks kuud pärast Schiewe saabumist ise talle, et on ülekuulamisel käinud ja Schiewele vastu seisnud, aga nüüd palunud ta jutlustajaks seada. Mõlemad versioonid võivad õiged olla. Kaebuse tulemusena jäi koguduse taotlus Schiewe ametisse kinnitamiseks toppama. Millegipärast tõi Schiewe Wahrheitszeuges välja ainult kaks punkti kuue- või seitsmepunktisest kaebusest: Schiewe jutlustab ja täidab ametikohustusi ilma ametliku ametisse kinnitamiseta ning Schiewe on välismaalt tulnud

²²³ Nichols, 21, 23.

²²⁴ „Br. Schiewe's Bestätigung in Petersburg“ – *Whz*, 16 (1881), 169 järgi olid Schiewe ülekuulajateks „Stadthauptmann General-Adjutant Feodorow“, tema asetäitja ja üks ametnik siseministeeriumist. Mälestused – *Tk*, 18 (1924), 277 järgi istusid saalis kindral Kozlov (tekstis Koslov) ja linnapea. Stadthauptmann on <https://de.wikipedia.org/wiki/Stadthauptmann> (30.11.2021) järgi tähendanud erinevaid sõjaväelisi, julgeolekualaseid ja okupatsioonivõimu kõrgeid ametikohti. „Die gegenwärtigen Verhältnisse unsrer Gemeinden in St. Petersburg“ – *Whz*, 8 (1886), 85 mainib Schiewe Stadthauptmann kindral Gresserit, kelle ametikohaks https://ru.wikipedia.org/wiki/Губернатор_Санкт-Петербурга (30.11.2021) annab gradonatšalnik. Gradonatšalnik oli <https://ru.wikipedia.org/wiki/Градоначальник> (30.11.2021) järgi kubeneri õigustega ametnik, kes juhtis linna ja selle juurde kuuluvaid maid, mis olid eraldatud kubermangu alluvusest. Ta allus kindralkubernerile või siseministrile. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фёдоров> (30.11.2021) järgi oli kindralmajor Aleksandr Fjodorov (1838–?) Peterburi gradonatšalnik. Kuna linnapea on tsiviilametnik, siis võiks Stadthauptmanni ja gradonatšalniku sobivaks eestikeelseks vasteks olla linnapealik. Tema residentsile (Schiewe sõnul Stadthauptmannschaft) ei hakanud autor nime välja mõtlema.

ja ei saa seega Venemaal vaimulikku ametit pidada. Mälestustes on märgitud esimeseks süüdistuseks, et Schiewe pakkus end ise kogudusele, aga kogudus teda ei taha ning teisena, et Schiewe toimetab ilma selleks õigusi omamata ametitalitusi. Järgmised süüdistused oli Schiewe selleks ajaks unustanud.²²⁵

Schiewe nimetas Schwani upsakaks eestlaseks, kes oli küll kogudusest välja pandud – erinevatest aastatest pärit kirjutisi kõrvutades pidi see juhtuma 1874. või 1875. aastal –, kuid pidas end koguduse seaduslikuks vanemaks ja vaatas konkurentidele kahtlusega. Oma kaebuses rõhus Schwan Schiewe väljasaatmisele Volõõniast 1877. aastal, ta lootis Schiewe arvates tema kõrvale tõrjuda ja ise tema kohale asuda. Schiewe ütles ülekuulamisel, et Schwan on haritud, kuid kõik kruvid on tal ripakil või on üks üldse puudu. Schwan levitas Schiewe kohta kuulujutte – Schiewe olevat Saksamaale põgenenud või põgenemas. Ta käis ka Schiewe naise käest küsimas, kas Schiewe on ära reisinud. Naine andnud talle paraja vastuse, aga jutud ei tahtnud lõppeda. Tõsist konkurenti Schiewele Schwanist ei saanud, ta oli juba ka liiga vana vastasseisuks tunduvalt noorema Schiewega. Schwan kaotas sideme Peterburi kogudusega 1881. aastal, aga 1882. aasta oktoobri lõpus ja novembris käis Peterburis tulevane Venemaa baptistiliidu esimene esimees Johann Wieler, leidis hea kontakti Schwaniga ja pidas mitu koosolekut tema kodus.²²⁶ Seega jätkas Schwan tegutsemist Peterburis Schiewe kontrolli alt väljaspool.

Imselt oli mineviku ebaõnnestumiste tõttu kunagisest innukast evangeeliumi kuulutajast Schwanist Schiewe Peterburi-perioodi alguseks saanud kibestunud mees. Peterburi tulles ei osanud Schiewe veel oma Eesti-tulevikku ette näha ega Schwani selle nurga alt vaadata. Otsused inimeste üle olid autori hinnangul sel ajal üldse väga mustvalged, inimesi visati kogudustest välja tühistel põhjustel ja võeti hiljem jälle tagasi. Schwan ei tulnud enam Schiewe juurde tagasi, välja teda küll ei visatud. Selle mehe hingehoiuga Schiewe tegeleda ei osanud ning vastuolu Schwaniga on plekk Schiewe mainel. Ei saa siiski öelda, et Schwanil endal süüid ei olnud.

Aldur Vunki hinnangul ei olnud ühiskond, ja eriti Vene isevalitsus, Schwani tegutsemise ajal Saaremaal veel kaugeltki usuvabaduseks valmis.²²⁷ Aga Schwanile jääb esimese eesti baptisti au. Tema vastuolu Schiewega oli muidugi kahetsusväärne. Schwan oleks võinud ju olla mingi väärikas „vana vend“ alustavas eesti baptismiss. Nüüd ei teata tema surmaaegagi.

Schiewe küll ületas esimesed takistused ja temast sai Peterburi koguduse pastor, aga töö ise ei kujunenud kergeks. Baptistide hinnangud tema kohta erinevad muidugi vastaste arvamustest.

²²⁵ „Br. Schiewe’s Bestätigung in Petersburg“ – *Whz*, 16 (1881), 169; Mälestused – *Tk*, 18 (1924), 277.

²²⁶ Schiewe, A. R., „Brief von Br. Schiewe“ – *Der Sendbote*, 28.05.1884, 170; Kirjad 9.09.1893; Mälestused – *Tk*, 18 (1924), 277; Vunk, 87–88; Дик, Иоанн Петрович (Дуск, Johannes), *У колыбели братства* (Steinhagen: Samen Korn, 2017), 185–187.

²²⁷ Vunk, 93.

5.3 Peterburi koguduse nõrkus ja tugevus

Peterburi saksakeelset baptistikogudust võib vaadelda kahest seisukohast – suures linnas tundus ta mikroskoopilisena, kuid eraldi võetuna ei olnud kogudus sugugi väike. Kogudus sai liikmete arvult suureks just Schiewe tegutsemise ajal.

Saksa baptistide ametliku statistika järgi oli Peterburi koguduse asutamise kuupäevaks 14. september 1880. aastal, seega kümme päeva pärast Schiewe Peterburi saabumist. Schiewe ise kirjutab, et koguduse liikmed asutasid iseseisva koguduse. See tähendas sidemete lõpetamist kunagise emakogudusega Klaipėdas (Memel), aga vist ka Moskvas elavatest liikmetest eraldumist.²²⁸ Mis ikkagi täpselt toimus arvestades, et Johann Kargel oli sama koguduse registreerinud juba 1879. aastal, ei ole kindel. Mingite paberite ümbervormistamisest ei räägita. On võimalik, et Kargelil jäi registreerimine koguduses tähistamata ning tähistamise kuupäev loeti koguduse asutamise päevaks. Kas pärast koguduse registreerimist tal mingeid ametlikke alluvussuhteid Klaipėda kogudusega olla sai, ei ole autorile teada –, Klaipėda kuulus sel ajal ju Saksamaale. Nii võis Kargeli korraldatud registreerimine tähendada juriidilist iseseisvumist, aga päris iseseisvumise korraldas alles Schiewe.

Mingi side jäi Schiewel Moskvas olnud baptistide grupiga, kuid realselt seda juhtida oleks olnud keeruline. See grupp oli väga väike – Schiewe murdis 1882. aastal Moskvas leiba ehk jagas püha õhtusöömaaga seitsmele inimesele. Hilisemal külaskäigul Moskvasse võttis koos Schiewega leivamurdmisest osa 12 inimest. Siis oli kohal jutlustajaid ka teistest linnadest ja nii suurt arvu polevat Moskvas enne osalemas olnud.²²⁹

Schiewe ametisse kinnitamine õnnestus Lorenz Johannes Schwani tekitatud takistuste tõttu alles 25. juunil 1881. aastal. Härra, kes Schiewet Schwani pärast üle kuulab, tuli ühel pühapäeval jumalateenistusele ja vaatas ka protokolliraamatut. Schiewe jaoks tekitas ebakindlust see, et ta oli alles hiljuti Venemaalt välja saadetud. Õnneks ei teadnud keegi, et ta oli Vene valitsuselt luba küsimata Saksa alamaks astunud. Julius Herrmanni andmetel oli Schiewel kohe algusest peale Peterburis probleeme, mida ta aga ei täpsustanud.²³⁰

Koguduse esitatud statistilised andmed näitavad, et esialgu ei saadud liikmeskonnast õiget ülevaadet – arve korrigeeriti järgmise aasta aruandes (vt tabel 2). 1884. aastast korrigeerimine lõpetati. Kas saavutati liikmete osas selgus või nõudis statistika avaldaja paranduste peitmist järgmise aasta arvudesse, seda ei ole

²²⁸ Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 21 (1880), 166–167; *Statistik 1880*, 20–21; Schiewe, A. R., „Brief von Br. Schiewe“ – *Der Sendbote*, 28.05.1884, 170; Wardin, *On the Edge*, 45. Sõna „konstituieren“ tähendab saksa keeles mitte ainult rajamist, vaid ka korrastamist.

²²⁹ Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 20 (1882), 208; Galling, W. E., „Moskau“ – *Whz*, 1 (1883), 6 (artikkel ütleb, et osalejaid oli nii palju nagu Jeruusalemmas selle talituse sisseadmisel).

²³⁰ Herrmann, J., „Riga“ – *Whz*, 21 (1880), 167; „Br. Schiewe's Bestätigung in Petersburg“ – *Whz*, 16 (1881), 169; Mälestused – *Tk*, 18 (1924), 277.

võimalik kindlaks teha. Samal aastal algas töö Eestis ja seda on näha nii ristitavate arvu hüppelisest kasvust kui ka tööpunktide tekkimisest.²³¹

Tabel 2. Statistilisi andmeid Peterburi saksakeelse baptistikoguduse kohta.²³²

Aasta	Liikmeid algul	Liikmeid lõpus	Ristituid	Osakondi
1880	0	73	9	
1881	65	54	5	
1882	65	84	30	
1883	56	53	10	
1884	53	266	216	6
1885	266	316	77	5
1886	Andmed puuduvad			
1887	316	347	113	6

1882. aastal läks töö eriti edukalt rootslaste keskel – 25 suvel ristitust olid 20 rootslased ja viis sakslased. 1884. aastal oli rootslasi koguduses juba umbes 45. Enamik rootslastest ei osanud saksa keelt ja tekkis eraldi rootsikeelne osaduskond. Piirkonnas elas aga seitse tuhat rootslast.²³³

Fr. Kiefer kirjutas 1884. aasta alguses Ameerikasse, et luteri koguduse rootsikeelsetest liikmetest on 40 inimest tegelikult baptistid. Rootsikeelset jutlustajat ähvardas väljasaatmine, kuigi ta ise polnud ristitud. Kieferile tundus see imelik, aga ta lootis olukorra positiivset lahenemist jutlustaja jaoks tänu Schiewe mõjule. Johann Wieleri andmetel keelas politsei millalgi enne 1886. aastat Peterburis rootslastel ja baptistidel jumalateenistused ära, aga Schiewe hankis viimastele loa taas kogunemiseks, kuid polnud selge, kui kauaks. Tõenäoliselt oli põhjuseks koguduse ruumide mittevastavus sanitaarõuetele, millest tuleb juttu hiljem.²³⁴

Tööle rootslastega tulid appi ka Rootsi rootslased. Peterburis ja Eestis käis Schiewet aitamas Jonas Jonsson Stadling Rootsist. Erik Jansson, üks olulisi tegelasi Soome rootsikeelsete baptistide hulgas, kirjeldas 1889. aasta külas käiku Schiewe juurde. Jansson kuulutas eduga Peterburis ja Kroonlinnas. Nad kavandasid Schiewega rootsikeelse koguduse loomist ja lootsid sellele suurt edu.

²³¹ *Statistik 1880*, 20–21; samanimelised aruanded 1881. ja 1882. aastate kohta, 4–5; 1883., 1884., 1885. ja 1886. aastate kohta, 6–7; 1887. aasta kohta, 20–21.

²³² *Statistik 1880*, 20–21; samanimelised aruanded 1881. ja 1882. aastate kohta, 4–5; 1883., 1884., 1885. ja 1886. aastate kohta, 6–7; 1887. aasta kohta, 20–21.

²³³ Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 20 (1882), 208; Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 5 (1884), 58.

²³⁴ Kirjad 23.01.1884; Dyck, 267; 5.8.1 „Majanduslik kitsikus Peterburis“.

Pärast Janssoni lahkumist pidi Schiewe hakkama ristima Janssoni kuulutustöö tulemusena pöördunuid.²³⁵

Schiewe Peterburi-perioodi võib autori hinnangul lugeda edukaks, eriti koguduste rajamise tõttu Eestis. 1893. aastaks oli ristitud Eestis 550 ja Peterburis 220 inimest. Kogudusel oli 11 tööpunkti. Kuid Peterburis oli probleeme, mida teistes suurlinnades ei olnud – seal räägiti 11 keelt, millest kogudus jõudis viieni: sakslased, rootslased, lätlased, eestlased ja venelased. Igal rahval oli omapärasid, mis ei olnud alati kiiduväärsed ja tegid töö raskemaks. Koguduse töö ei olnud stabiilne – koosolekuid külastati suvel vähe, sest kõik lahkusid linnast. Päril algul oli periood, kui liikmete arv kahanes kuni 35 inimeseni väljarändamiste tõttu Saksamaale, Riiga ja mujale. Schiewel tuli palju suhelda riigivõimuga, aga sellest tuleb juttu hiljem.²³⁶

Oli neid, kes ei näinud Peterburi kogudust ainult kui tavalist tööpunkti, vaid kui ettenihutatud tugipunkti ning hindasid kõrgelt Schiewe tööd Venemaa pealinnas ja Eestis.²³⁷

Peterburis käis mitmekesine kiriklik tegevus. Schiewe lävis teiste uskkondade vaimulike ja tuntud tegelastega. Sellejuures on näha Schiewe konservatiivset mõttelaadi. Suheldes luteri pastoritega, jäi ta kindlalt oma seisukohtade juurde.²³⁸

Kui Schiewe tuli Peterburi, oli koguduses 63 inimest, koos Moskvas elavate liikmetega umbes 70 inimest.²³⁹ Seda oli suure linna kohta vähe ja kõik ei ole nõus positiivse hinnanguga kogudusele.

K. Veltistov andis edasi luterlaste seisukoha ja ilmselt ka enda oma, et Peterburi saksakeelne baptistkogudus oli tähtsusetu. Aga ta tõi ära statistika – 1892. aastal kuulus kogudusse 476 ja 1893. aastal 511 inimest.²⁴⁰ Vaadates ainult selle koguduse seisukohalt, oli töö ju väga edukas. Kasv võrreldes 1880. aastaga oli väga suur, tehti tulemuslikku misjonitööd ja asutati kogudusi Eestimaa kubermangus.

Pärast Schiewe lahkumist sellel kogudusel enam nii hästi ei läinud – 1908. aastal oli koguduses 97 liiget. Aga Peterburi tekkis ka teisi baptisti- või vabakogudusi, millest tuleb juttu hiljem.²⁴¹

²³⁵ Jansson, E., „Finland“ – *The Baptist Missionary Magazine*, Vol. LXIX, 8 (1889), 348; Mälestused – *Tk*, 24 (1924), 348; Vösu, 69; Nichols, 144–145. Tekstides Stadlingi eesnimesid ei ole, need on võetud https://sv.wikipedia.org/wiki/Jonas_Stadling (15.10.2021).

²³⁶ Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 5 (1884), 58; Schiewe, A. R., „Brief von Br. Schiewe“ – *Der Sendbote*, 28.05.1884, 171; Kirjad 9.09.1893; Mälestused – *Tk*, 18 (1924), 277; 5.13 „Schiewe suhted riigivõimuga Peterburi-perioodil“.

²³⁷ Peters, Claus, „Ein Besuch in Petersburg“ – *Whz*, 36 (1890), 287.

²³⁸ Mälestused – *Tk*, 7 (1925), 82–83; 8 (1925), 91–92.

²³⁹ Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 21 (1880), 166–167. Kirjad 9.09.1893 järgi oli Peterburi koguduses 56 naist ja seitse meest, Mälestused – *Tk*, 18 (1924), 277 järgi 55 naist ja kaheksa meest.

²⁴⁰ Veltistov, II poolaasta (1904), 1325.

²⁴¹ Donat, *Das wachsende Werk*, 140; 6.2.1 „Vabakogudused Peterburis pärast Schiewe lahkumist“.

Schiewe kurtis Peterburis pidevalt halbu töötingimusi ja rahapuudust ning sellepärast on vaja rääkida majandusprobleemidest, ent seda on parem teha alles siis, kui on juba veidi vaadeldud ka Schiewe tööd Eestis.²⁴²

Schiewe ehitas Peterburi koguduse üles ja sellest sai ka baptistikoguduste emakogudus Eestimaa kubermangu aladel. Niisugune kogudus peaks vähemalt baptismi ajaloos olema positiivselt hinnatud. – Aga eestlaste hulgas oli baptiste ka enne Schiewe tegevust Eestis.

5.4 Eesti baptistid enne Haapsalu koguduse tekkimist

Järgnevalt on välja toodud mõned nimed ja sündmused, mis räägivad varastest eesti baptistidest.

1. Esimeseks eestlasest baptistiks peetakse Lorenz Johannes Schwani, kes oli ristitud 4. detsembril 1864. aastal, ja temast on selles uurimuses korduvalt juttu.

2. 1866. aastal ristas August Penski kellegi Anslami, kes teenis sõdurina Preisi piiri lähedal. Väeosa viidi üle Kiievisse, kus Anslam oli teenistusaja lõpuni. Anslami naine oli Poola sakslane. Pärast sõjaväeteenistust koliti Eestisse. Anslam püüdis kodumaal usku kuulutada, kuid leidis halvakspanu. Ta asus elama Peterburi lähedale. Pere kodune keel oli eesti keel. 1881. aastal otsis Anslam Peterburis üles Schiewe ja ütles, et pole 15 aastat ehk pärast ristimist ühtegi baptisti kohanud, seega on tekstis olev ristimisaasta 1876 trükiviga. Schiewe õnnistas Anslami lapsed, ristas tema naise ja mõned lapsed. Baptistikoguduste tekkimine Eestis röömustas Anslamit. Schiewe kohtas teda viimast korda 1911. aastal, kui külastas Peterburi. Anslam oli sel ajal pime.²⁴³ Tõenäoliselt ristiti Anslam Vene-Poolas, kahtlane, kas sõdur võis üle piiri minna.

3. Peterburi koguduses tegutses Eduard Magnus Jakobson, kes oli ristitud 1867. või 1869. aastal. Tema baptistidega liitumisele mõjutajaks oli graafik August Daugell, Tartust küll pärit, ent ei olnud eesti rahvusest. Ka Jakobsonist on selles uurimuses korduvalt juttu.

4. 1873. aasta mais ristas Gottfried Friedrich Alf Varssavis ühe eestimaalasest sõduri.²⁴⁴ Siin võib tekkida küsimus, kas eestimaalane tähendab eestlast. Tõenäoliselt oleks artikli kirjutanud August Penski venelase või sakslase puhul nime- tanud tema rahvuse. Kuna mees oli lihtsõdur, siis ilmselt kuulus ta lihtrahva ehk eestlaste hulka, aga võimatu pole ka, et ta oli rannarootslane.

5. 26. augustil 1876. aastal ristas Johann Kargel Peterburi lähedal kaks eesti rahvusest naist, nad olid Jakobsoni töö tulemusena pöördunud.²⁴⁵

²⁴² 5.8 „Schiewe ja majandusprobleemid“.

²⁴³ Schiewe, A. R., „Kui mitte esimene, siis ometi üks esimestest Eesti baptistidest“ – *Tk*, 2 (1926), 21. Artikli pealkiri viitab samuti sellele, et Anslami ristimiseaasta numbris on trükiviga – Schiewele pidid nii Schwani kui ka Jakobsoni ristimisandmed teada olema.

²⁴⁴ Penski, A., „Ueberblick über das Missionswerk in Polen“ – *Mb*, 1 (1874), 5.

²⁴⁵ Kargel, J. G., „Wieder etwas aus St. Petersburg“ – *Mb*, 11 (1876), 184–185. See on järel- dus tekstist. Otse on öeldud, et Jakobsoni töö tulemusena sai usklikuks kaks eesti rahvusest naist ning ristimistalitusel laulis ja kõneles Jakobson eesti keeles.

6. 1876. aastal ristas Kargel Eestis grupi naisi. Läkitus seda tegema tuli Hamburgi kaudu.²⁴⁶ Nende naiste rahvust pole nimetatud, aga tõenäoline on, et Hamburgi kaudu otsisid ristijat Eesti kõrgkihti kuulunud sakslased. Siiski pole võimatu, et grupis oli ka eestlasi.

Aldur Vunk kirjutas, et see ristimine võis toimuda Tallinnas.²⁴⁷ Siiski võib kerkida küsimus, kas ei ole Peterburi koguduses samal aastal toimunud ristimist ekslikult toodud Eestisse? Tõenäoliselt oli ikka kaks erinevat sündmust. Peterburi koguduses toimunud ristimise puhul on oluline see, et ristitavad olid kindlasti eestlased, teise ristimise puhul võib küsida, kas see oli koguni esimene baptistlik ristimine Eesti pinnal? Kui oligi, siis ometi Kargeli tegevuse tulemusena baptistkogudust Eestisse ei tekkinud.

7. 1878. aastal kinkis Basti-nimeline baptistist piiblimüüja Läänemaal August Johannsonile Uue Testamendi. 1911. aastal tegutses ta piiblimüüjana Samaaras Venemaal.²⁴⁸

8. Teadmata ajal kohtas Johannson Lõuna-Venemaal Hersoni kubermangus Springfeldi asunduses kedagi Bertelsoni, kelle isa oli Viljandist pärit eestlane, kes teenis Lõuna-Venemaal sõjaväes. Kuna isa Eestist usuvendi ei leidnud, jäi ta Lõuna-Venemaale elama ja abiellus sakslasega.²⁴⁹

9. Türgi sõja ajal ristas Schwan Peterburis õde Hanseni. Tema ja teised usklikud käisid siis paškovlaste koosolekutel. Hiljem oli ta Narva baptistkoguduses.²⁵⁰ Võimalik, et ta on seotud järgmisena nimetatud isikuga, sel juhul on neist ühe nimes viga.

10. 5. septembril 1880. aastal ristas Schwan Peterburis Viljandimaalt pärit Wilhelm Hansoni, kes asus 1890. aastal piiblimüüjana Narva. Tema tegevuse tulemusena tekkis hiljem Narva baptistkogudus, esialgu Peterburi koguduse osakonnana Schiewe juhutuse all.²⁵¹

11. 24. oktoobril 1881. aastal ristas Julius Herrmann Riias Mihkel Oidermanni, hilisema jutlustaja Eestis.²⁵²

12. 1881. aasta rahvaloenduse andmeil elas selle aasta lõpul Tallinnas üks inglasest baptist ja Tartus üks naine, tõenäoliselt sakslane, kes tunnistas end baptistiks.²⁵³ See on huvitav, kuid tegemist polnud eestlastega.

²⁴⁶ Kuznetsova, Miriam R., *Early Russian evangelicals (1874–1929): historical background & hermeneutical tendencies based on I. V. Kargel's written heritage* (University of Pretoria, 2009), 284.

²⁴⁷ Vunk, 85.

²⁴⁸ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 2.

²⁴⁹ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 2.

²⁵⁰ Tuttar ja Dahl, 35.

²⁵¹ „Narva kogudus“ – *Ajaloolik album*, 117; Kaups, *Hea sõnum*, 71–72 (allikates on nimekujud Willem, Villem ja Vilhelm). Küsimuse õde Hanseni ja Villem Hansoni seosest kergitas ka Tuttar ja Dahl, 35. Narva baptistkoguduse tekkimisest on erinevaid versioone, tõenäoliselt tekkis ja kadus seal kogudus mitu korda või oli neid korraga mitu.

²⁵² Kaups, *50 aastat*, 123–124.

²⁵³ Saard, Riho, „Eesti varase baptismi eneserefleksioonist“ – Pilli, *Teekond*, 11.

13. Petseri maakonnas Lugis tekkis 1882. aastal lätlastest väljarännanute baptistikogudus, mis kuulus Läti baptistiliitu.²⁵⁴ Jällegi huvitav info, aga see kogudus ei seostunud kuidagi eesti baptisimiga. Google Maps annab koguduse võimaliku asukoha: Pihkva oblastis umbes 25 kilomeetrit Irboskast edelas asub Lugi-2, kust on nii Eesti kui ka Läti piirini umbes 15 kilomeetrit. Tartu rahu piiride järgi kuulus see koht Eestile.

14. Haapsalu baptistikoguduse 40. juubeli puhul on Teekäija artiklis ära toodud kaks nime, mis siiski ei räägi varasematest Eesti baptistidest. Esimene, 1870. aastal luteri kirikus ärganud Katariina Soop kuulus Haapsalu koguduse alguses ristitute hulka. Teise kohta kirjutati: „Kellegi Poola baptistide esiwõitleja Alfi abikaasa, eestlane, olewat baptist olnud.“²⁵⁵ Tema isik vajab selgitamist.

Alfi kolmas abikaasa Pauline Amalie, sündinud Mürson, oli pärit Eestist ja paar tutvus Peterburis. Mürson lahkus Kuressaare luteri kogudusest Peterburi 1887. aastal ja tõenäoliselt sai temast baptist Peterburis. Mürson ja Alf abiellusid 1894. aastal, neile sündis tütar Margaret. Omal ajal oli Schiewe Poolas olnud Alfi olulisemate kaastöötajate seas. Hiljem juhtis Alf Venemaa saksakeelset baptistiliitu, mille juhtkonda kuulus vähemalt 1892. aastal ka Schiewe.²⁵⁶ Autor peab võimalikuks, et Mürson ja Alf kohtusid Schiewe koguduses ja/või Schiewe oli neile kosjasobitajaks. Loomulikult on see spekulatsioon.

Pilt 11. Gottfried Friedrich Alf, tema eestlasest abikaasa Pauline Amalie ja nende tütar Margaret.

Foto: Kluttig, 32 + 1 pildileht

²⁵⁴ Ader, 229.

²⁵⁵ *Ajaloolik album*, 8+2 pildilehte; „Haapsalu Baptisti koguduse ajalooline ülewaade“ – Tk, 8 (1924), 121.

²⁵⁶ Kluttig, 53; Veltistov, II poolaasta (1904), 1326; *Ajaloolik album*, 2, 16 + 1 pildileht (Mürsoni nimekuju on vigane); Kluttig, 32 + 1 pildileht; Rahvusarhiiv EAA.3151.1.193 (EELK Kuressaare koguduse eesti pihtkonna personaalraamat), 54; Wardin, Albert W. Jr., *Gottfried F. Alf* (Brentwood ja Nashville, Tennessee: Baptist History and Heritage Society ja Fields Publishing Inc., 2003), 85–86.

Eestit ümbritsevasse maadesse jõudis baptism enne kui Eestisse: Rootsi 1848. aastal, Soome 1856. aastal, Liivimaale 1861. aastal, levides nii sakslaste kui lätlaste seas. Peterburi kogudusest oli juba juttu. Loomulikult levis info baptis- mist ka Eestisse.²⁵⁷ Kas baptistide olemasolu eestlaste seas ja Eestis enne ristimist Haapsalus vähendab Schiewe tähtsust? Ei, sest Schiewe teene oli esimese eesti baptistikoguduse asutamine Eesti pinnale. – Schiewel võis olla Eestist juba varem mingit teavet.

5.5 Mida võis Schiewe teada Eestist?

Saksamaa baptistlikus ajakirjanduses oli enne Schiewe Eestisse tulekut korduvalt juttu Eestist ja autor esitab temale teadaolevatest artiklitest lühikokkuvõtted. Kas Schiewe mõnda neist artiklitest luges, ei ole teada, aga tema ja teised saksa bap- tistid võisid neist saada aimu Eesti olemasolust ja Eesti vaimulikust olukorrast.

1. 1871. aastal, kui Schiewe oli veel algaja baptist, ilmus ajakirjas *Der Zions- bote* allkirjata artikkel „Evangeelne allianss ja Venemaa Läänemere-provintsid“. Luterlasi on igasuguste meetoditega meelitatud õigeusu kirikusse. Need sajad tuhanded, kes läksid ja oma otsuses pettusid, tagasi ei pääse. Kes on kord vene kirikus, ei saa sealt enam välja – neid ähvardavad trahvid, vangla, Siber jne. Nii- sugune asi puudutab lähedalt ka baptiste. Vene riigi eesmärgiks on provintside venestamine ja saksapärase väljajuurimine. Venemaal eksisteerivad seadused, mis lubavad kõige hullemal kombel rõhuda südametunnistust ning on vastuolus ajas- tuga ja evangeeliumi loomusega. Edasi kirjeldatakse pettevõtteid, mida inimes- te õigeusu kirikusse meelitamiseks kasutatakse. Artiklis räägitakse veel alliansi pöördumisest Vene keisri poole, millest tuleb juttu Läänemaa ärkamise juures järgmises alapeatükis.²⁵⁸

Et Eesti-uudised jõudsid saksa baptistide ajakirjandusse esimest korda 1871. aastal, seda autor ei väida, sest ta ei otsinud Schiewe baptismi pöördumise eelseid kirjutisi.

2. Artiklile tuli järg „Ususegadused Venemaa Läänemere-provintsid“. Selle aluseks oli kirjutis, mille saatis „vend Peterburis, sünnilt eestlane“. Kirjutist tervi- kuna ei avaldatud, kuid toodi tsitaate ja refereeringuid kommentaaridega või ilma. Sisu ei jäta kahtlust, et kirjutajaks oli Lorenz Johannes Schwan, sest seal räägitakse minavormis tema kogemustest Saaremaal ja korra kasutatakse ka tema perekonna- nime esitähete.²⁵⁹

²⁵⁷ Saard, Riho, *Baptismi Viron ja Pohjois-Liivinmaan kuvernementeissa 1865–1920* (Helsinki: 1994), 11–12; 5.1 „Peterburi saksakeelne baptistikogudus enne Schiewet“.

²⁵⁸ „Der Evangelische Bund und die russischen Ostseeprovinzen“ – *Der Zionsbote*, 10 (1871), 75–77. Evangeelne allianss on üks protestantlike kristlaste uskkondadevahelisi rahvusvahelisi organisatsioone.

²⁵⁹ „Die Religionswirren in den russischen Ostseeprovinzen“ – *Der Zionsbote*, 5 (1872), 36–38. Schwani tegevusest Saaremaal võib lugeda Saard, Riho, „Ad fontes. L. Johannes Schwani kirjast Saaremaa ülemkirikueestseisjale N. von Ditmarile“ – *Tk*, 11 (1999), 6–8; Vunk, 70–77.

Schwani hinnangul oli inimeste olukord luteri kirikus veel hullem kui õigeusu omas ja seepärast mindigi vabatahtlikult õigeusku. Üleminejate hulgas oli palju vennastekoguduse inimesi. Mitte luteri kirik, vaid vennastekogudus tõi Läänemere-provintssidesse elava kristluse. Vene valitsus on püüdnud eestlaste olukorda parandada, mis ei sobi neid valitsevatele kihtidele, kes on asunud valitsust laia ilma ees laimama. Valitsuse kahjuks on suur hulk lätlasi ja eestlasi vene kirikuga vastuollu sattunud. Rahvas nõuab, et vene keel tuleks ametiasutustesse saksa keele asemele. Haritud eestlane ja lätlane tahavad ka vene keelt õppida ja nõuavad seda rahvakoolidesse, kuid tahavad ka, et nende emakeeli tõsiselt edustataks. Haritud eestlane ja lätlane teavad väga hästi, milliseid rikkusi saksa kultuur endas kannab, ka Vene valitsus hindab seda. Vene keelega rikastatult võivad eestlased ja lätlased nagu senigi saksa hariduse ja kultuuri kandjad olla. Kui eestlased ja lätlased oleksid tõsiselt tahtnud, oleks hirmus Vene kirikuseadus Läänemere-provintssides ammu kolikambrisse läinud, aga luterlik kirikuseadus pole parem. Vene kirik on laps teisitimõtlejate tagakiusamises, aga luteri kirik on fuuria. Evangeelne allianss võiks saata oma esindaja kohapeale olukorraga tutvuma. Eestlane tunneb oma jutlustajat kirikhärrana, see sõna on eesti keeles ära toodud, kes keelab ja käsib ning haagikohtunikul karistada laseb. Kirikhärra peab enne ametisse asumist lubaduse andma, et ei räägi õigeusu kiriku vastu ja ei võta ühtegi selle kiriku liiget oma osadusse. Schwani arvates on baptistid vennastekoguduse poolt Eestisse oodatud. Toimetuse huvi ei ole luteri kiriku vigadest rääkida, vaid neile vabadust taotleda. Seda soovib toimetuse igapäevane ja endale ka.²⁶⁰

Et Schwan kiitis õigeusku ja laitis luteri kirikut ning pidas kasulikuks vene keele pealetungi Eestis, näitab tema naiivset lootust leida riigivõimult tuge vastasseisus luteri kirikuga. Kindlasti tuleb Schwani tegevust hinnata 19. sajandi, mitte 21. sajandi teadmiste seisukohalt.

3. August Penski artiklis „Ülevaade misjonitööst Poolas“, kus on korduvalt mainitud Schiewe nime, on ka teade sellest, et Gottfried Friedrich Alf ristis Varssavis ühe eestimaalasest sõduri. Ristimine toimus vahetult pärast seda, kui Penski oli lahendanud konflikti Łódzis.²⁶¹ Autoril on põhjust arvata, et Schiewe seda artiklit kui tema töösse puutuvat teadis ja tema kirjeldus Łódži konfliktist mälestustes oli vähemalt osaliselt ajendatud sellest artiklist ehk vajadusest ka enda osa sündmustes juurde kirjutada.

4. Karl Ondra ja Johann Kargeli artiklitest ning suhtlemisest kirjutajatega võisid Schiewele juba meelde jääda Schwani ja Eduard Magnus Jakobsoni nimed, samuti fakt, et Peterburis peeti eestikeelseid jumalateenistusi.²⁶² Nende ja teiste eestlastega kohtus Schiewe Peterburi tulles ka isiklikult. Siiski ei ole päris kindel,

²⁶⁰ „Die Religionswirren in den russischen Ostseeprovinzen“ – *Der Zionsbote*, 5 (1872), 36–38.

²⁶¹ Penski, A., „Ueberblick über das Missionswerk in Polen“ – *Mb*, 1 (1874), 5; Mälestused – *Tk*, 15 (1912), 230–231.

²⁶² „Nachrichten von Br. Ondra“ – *Mb*, 11 (1874), 194; Kargel, J. G., „Wieder etwas aus St. Petersburg“ – *Mb*, 11 (1876), 184–185.

kas Ondra teadis Schwani ja Jakobsoni rahvust või kas ta pööras sellele tähelepanu, sest ta ei nimetanud seda oma artiklis.

5. Eelmise punktis toodud Kargeli artiklis oli ka lühike kirjeldus eestlastest ja Eestist.²⁶³ Kargel käis korduvalt Eestis ja võis midagi oma muljetest ka Schiewega jagada, lisaks sellele, mida artiklitest lugeda võis.

6. Tõenäoliselt oli Schiewe tuttav ka Wahrheitszeuges esitatud küsimusega vaimulikust ärkamisest Eestis, millele kirjutas vastuse Julius Herrmann.²⁶⁴

Nii võis Schiewe olla teatud määral ette valmistatud, kui delegatsioon Eestist tema juurde Peterburi tuli. Ometi ei osanud ta aimata, mida Eesti tema jaoks tähendama pidi. Kuna Schiewe tuli Eestisse juba toimivat ärkamist vormima, tuleb ka sellest ärkamisest ülevaade anda.

5.6 Läänemaa ärkamine

Läänemaa ärkamiseks nimetatakse Eesti vabakoguduslikus kirjanduses ning kohati ka laiemalt 1870. aastail Lääne-Eestis ja saartel alanud vaimuliku liikumist, mille tulemusena vormusid prii- ja baptistikogudused. Seda ärkamist käsitleb uurimus ainult niipalju, kui autori hinnangul on tarvis Schiewe tegevuse ja selle konteksti mõistmiseks.²⁶⁵

Kolmas uus uskkond – irvinglased –, oli neist kahest oluliselt erinev ja käesolevas uurimuses see kajastamist ei leia, kuigi baptistidel oli nendega kokkupuuteid.²⁶⁶ Schiewe irvinglastega ei tegeleud.

5.6.1 Eellugu – luterlaste üleminek õigeusku ja evangeelse alliansi aktsioon

1845. aastal algas Liivimaal luterlaste üleminek õigeusku, lootuses saada mitmesuguseid soodustusi. 1848. aastaks oli õigeusku läinud umbes sada tuhat eestlast ja lätlast. Liikumine vaibus, kui selgus, et soodustusi ei tule. Tagasi luteri kirikusse aga vastsetel õigeusklikel minna ei lubatud.²⁶⁷ Õigeusku üleminejate arv ei ole täpselt teada, autor on näinud erinevaid ümmargusi arve.

Evangeelse alliansi Prantsuse haru pöördus Šveitsi kristlaste taotlusel luterlaste õigeusust tagasi saamiseks 1870. aastal Stuttgardis viibiva Vene keisri poole. Vastuvõtt oli viisakas, kuid tulutu. Tekkis mõte saata keisri juurde kõikide alliansi

²⁶³ Kargel, J. G., „Wieder etwas aus St. Petersburg“ – *Mb*, 11 (1876), 185.

²⁶⁴ „Kurze religiöse Nachrichten. Eine religiöse Bewegung in Estland“ – *Whz*, 1 (1881), 3; „Die religiöse Erweckung in Esthland“ – *Whz*, 7 (1881), 68–69.

²⁶⁵ Põhjalikum käsitlus on Plaat, Jaanus, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal* (Tartu: Eesti Rahva Muuseumi sari 2, 2001), 62–143.

²⁶⁶ „Rummu kogudus“ – *Ajaloolik album*, 86–88.

²⁶⁷ Kruus, Hans, „Lõuna-Eesti talurahva kreeka(vene)-õigeusku siirdumise algusest 1845. a.“ – Jannau, H. G. v., *Vene-õigeusu tulekust Lõuna-Eestis 1845.–46. a.* (Tartu: Loodus, 1927), XII–XVI; Tuttar ja Dahl, 41; Kaups, *Hea sõnum*, 9–10.

harude delegatsioon – niisugust meetodit oli varem kasutatud ühe probleemi puhul Hispaanias. 39 väarikat meest Rootsist, Taanist, Hollandist, Belgiast, Saksamaalt, Ungarist, Šveitsist, Inglismaalt ja Põhja-Ameerikast astusid üles luterlaste toetuseks. Keiser neid vastu ei võtnud ja jääb mulje, et see oli Saksamaal, kuid 14. juulil 1871. aastal võttis esimene minister, riigikantsler vürst Aleksandr Gortšakov Friedrichshafenis Württembergis delegatsiooni vastu. Vürst oli viisakas ja teatas, et Venemaal on suurim usuvabadus ning kedagi usu pärast taga ei kiusata. Seadus keelab ainult väljaastumise õigeusu kirikust ja seda saab ainult keiser tühistada. Vastuolu usuvabadusega ta selles ei näinud. Kui talle seletati, mida usuvabadus delegatsiooni arvates tähendab ja vestlus teravaks läks, võeti petitsioonid tagasi, mille peale lubas vürst arutelust keisrile ette kanda. – Neid kohtumisi on Eesti ajakirjanduses vähemalt ühe korra nimetatud, kuid teise kohtumise paigaks on seal nimetatud Friedrichsruhet.²⁶⁸

Eestis seni tuttav versioon sellest aktsioonist ütleb, et evangeelne allianss saatis 1871. aastal delegatsiooni Vene keisri juurde Peterburi. Delegatsioonis oli ka kaks rootslast, üks neist baptist, filosoofiadoktor Johan Erik Nyström, kellest hiljem sai Riigipäeva liige.²⁶⁹ Nende kahe versiooni sisu jääb samaks – pöörduti Vene keisri poole endiste luterlaste õigeusu kirikust tagasipöördumise lubamiseks, koht on seejuures teisejärguline.

Selle delegatsiooni kohta on veel vähemalt üks versioon. Vormsi ja Noarootsi rahvas olevat pöördunud palvega Rootsi misjoniseltsi poole, et neile appi tulda ja aidataks välja pääseda olukorrast, kuhu nad õigeusku astumisega olid sattunud. Misjoniseltsi algatusel olevat 1872. aastal valitud Euroopa suurriikide poolt saadikud, kes palvega Vene keisri poole pöördusid, aga tagajärjetult. Seda versiooni nimetab Richard Kaups ekslikuks ja lisab, et õigeusk toodi esmakordselt Vormsisse alles 1886. aastal.²⁷⁰

Autor piirdub siinkirjutatuga, sest tema eesmärk on Schiewe eluloo koostamine. Erinevad versioonid Vene keisri juurde läkitatud delegatsiooni(de)st võiks aga huvitada mõnda järgmist uurijat, kes võtaks käsile rootsikeelsed ja evangeelse alliansi kirjutised.

5.6.2 Evangeelse Kodumaa Ühenduse misjon Eestis

Vene keisriga kohtuma mineva delegatsiooni reisikulude katteks tehti Rootsis korjandus. Annetusi kogunes neli tuhat Rootsi krooni rohkem kui delegatsioon vajas. Korraldav komitee pöördus Tallinna rootsi luteri kiriku õpetaja Lars Erik

²⁶⁸ „Der Evangelische Bund und die russischen Ostseeprovinzen“ – *Der Zionsbote*, 10 (1871), 76–77; „Üks adress Majestät Wenemaa Keiser Aleksander Kolmandamale Ewangeliumiühenduse poolest“ – *Tallinna Sõber*, 26.02.1888, 1. Aleksandr Gortšakov oli Venemaa välisminister ja impeeriumi kantsler, sündinud Haapsalus (https://ru.wikipedia.org/wiki/Горчаков,_Александр_Михайлович (16.10.2021)).

²⁶⁹ Tuttar ja Dahl, 41 (ei ütle, et delegatsioon käis Peterburis); Kaups, *Hea sõnum*, 15; Ader, 51; Plaat, 62.

²⁷⁰ Busch, 11; Kaups, *Hea sõnum*, 10.

Mozelli poole küsimusega, kas nad tahaksid selle summa ulatuses Piibleid hankida. Mozelli vastas, et Piibleid on küllalt, saatke õpetajaid, kes õpetaks rahvast neist lugema. Evangeelsele alliansil polnud kedagi saata ja pöörduti Rootsi Evangeelse Kodumaa Ühenduse poole, et see võtaks neli tuhat krooni ja saadaks õpetajaid Eestisse.²⁷¹ Selle kohta on ka teisi versioone, ilmselt ekslikke.

Richard Kaups lükkab tagasi väited, et Piibleid pakuti Vormsi rahvale. Kristjan Engbuski versioonis ei võtnud Rootsi saadik riigi poolt määratud sõiduraha endale, vaid pakkus seda rannarootslastele Piiblite jm raamatute ostmiseks, aga Noarootsi luteri pastor Wilhelm Reinhold Heinrich Girgensohn palus saata kirjanduse asemel misjonäre.²⁷²

Rootsi usuolu oli aktiivne. Evangeelne Kodumaa Ühendus nägi ennast luterliku riigikiriku abiorganisatsioonina, kelle liikmed käisid kirikus armulaual ja pidasid üldiselt kinni kirikus valitsevaist vaadetest. Ühenduse üheks eesmärgiks oli vastuseis Rootsis üha mõjukamaks muutuvale baptismile, ometi tungisid baptistlikud vaated ühendusse sisse. Ühendus hakkas tegelema ka välismisjoniga ja Stockholmi eeslinnas Johannelundis avati misjonikool. Ühenduses tõusis juhtivaks isikuks Paul Petter Waldenström, keda on peetud nii kirikutruuks äratusluterlaseks kui ka radikaaliks, kes ei pidanud Rootsi luterlikku riigikirikut Jumala koguduseks. Käesolevas uurimuses käsitletavate sündmuste seisukohalt on oluline Waldenströmi õpetus, et ei ole usuliselt ükskõik, kes võtab armulauast ehk pühast õhtusöömaajast osa ja kes seda jagab ehk millised on jagaja ja osavõtja kõlbelised eluviisid väljaspool kirikut. Nii tekkisid omavahelised leivamurdmised, võimaluse korral usklikuks peetava pastori, aga sellise puudumisel mõne ilmikliidri juhtimisel. Ristimise osas hakkas ühenduses levima vaba vaade – võib lasta end ristida täiskasvanuna või rahulduda lasteristimisega.²⁷³ Luteri kiriku pealiiniga Rootsis ja Eestis niisugused vaated muidugi ei sobinud ning seega võiks ühenduse misjonit Eestis ainult tinglikult luterlikuks nimetada. Ühendust puudutavad üksikasjad ja areng jäävad käesoleva uurimuse teemast välja.

1873. aasta kevadel lõpetasid Johannelundi misjonikooli teiste hulgas Lars Johan Österblom ja Thure Emanuel Thorén, kes olid vabatahtlikult nõus Eestisse minema. Nad ordineeriti 1873. aasta augustis Stockholmis Blasieholmi kirikus. Thorén läks Noarootsi ja Österblom Vormsisse, hiljem järgnes neile veel kolm misjonäri.²⁷⁴ Nende ordinatsioon ei olnud piisav Eestis luteri kirikus töötamiseks, neid käsitleti ilmikutena.

²⁷¹ Tuttar ja Dahl, 41–42. Evangeelse Kodumaa Ühenduse (Evangeliska Fosterlandsstiftelsen) eestikeelsest nimest on erinevaid versioone.

²⁷² „Sutlepa kogudus“ – *Ajaloolik album*, 120; Kaups, *Hea sõnum*, 15. Girgensohn oli Noarootsi Püha Katariina koguduse pastor aastatel 1865–1902 ning Saarte-Lääne praost alates 1872. aastast (https://et.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Reinhold_Heinrich_Girgensohn (13.12.2023)).

²⁷³ Tuttar ja Dahl, 42; Dahl, 233–234, 238–239; Saard, Riho, „Eesti varane baptism – arukas ja empaatne?“ – *Tk*, 4 (1999), 19.

²⁷⁴ Tuttar ja Dahl, 43; Kaups, *Hea sõnum*, 15–16.

Pilt 12. Paslepa seminari esimene lend 28. oktoobril 1873. aastal. Ainus kingadega mees on Thure Emanuel Thorén.

Foto: Svenska Odlingens Vänner kogu Stockholmis (SOV: 5-15-339-03)

Noarootsis Paslepa mõisas alustas Thoréni juhtimisel tööd rannarootsi koolide õpetajate seminar 12 algkooli lõpetanud noormehega, neist enamik olid rootslased, aga oli ka eestlasi. Õpiti rootsi keeles, õpetati eesti, vene ja saksa keelt, usuõpetust, matemaatikat, ajalugu, geograafiat jm. Tähtsad õppeained olid usuõpetus ja Piibli seletamine. Igal õhtul olid palvused. 1873. aasta jõulude ajal ja 1874. aasta kevadel algas vaimulik elavnemine. Pöördus kaheksa noormeest. Palvustele tulid ka noored külast. Kasutatud laulude viisid hakkasid levima. Paljud pöördusid. Noarootsi praosti Girgensohni hinnang sellele oli positiivne: „Kooliõpilasi on Jumal oma Vaimu läbi äratanud.“ Alustati koosolekuid külades, seminari õpilased hakkasid ka kuulutama. Ärkamine levis. Mõned mehed jõid, aga Thorén ütles, et kes tahavad taeva saada, ei joo, sest joomarid lähevad põrgu. Seitse kõrtsi suleti klientide puudusel. Thorén töötas kolme lennuga, iga lend õppis kaks aastat. 28 noormeest lõpetasid kursuse. Pöördunud õpilastest said olulised tegelased usu- ja ka koolialal. Thorén tegutses seminaris kuni 1881. aastani, seminar suleti 1882. aastal venestamise surve ja kohaste õppejõudude puudusel. Thorén pöördus hädise tervise tõttu Rootsi tagasi.²⁷⁵

²⁷⁵ Tuttar ja Dahl, 102–107; Kaups, *50 aastat*, 103; Kaups, *Hea sõnum*, 17–19. Aastarvud Thoréni töö kohta on kirjutistes erinevad. Dahl, 234 ütleb, et Thorén tegutses 1873–1882 Eestis ja alates 1883. aastast Rootsis meremisjonärina.

Lapsed küsisid Vormsis Österblomilt, kui ta neid kooli kutsus: „Mis me saame selle eest?“ Vanemad küsisid sama. Eelmine õpetaja oli olnud karm, Österblom aga sõbralik. Lapsi tuli palju, ruumi oli vähe ja selletõttu olid vaheldumisi poisid kolm päeva ja tüdrukud teised kolm päeva koolis. Österblom õpetas ka äratuslaule, mis levisid kodudesse. Ta asutas kolm kooli, jäädes nende juhatajaks. Vaimulikku sõnumit ei tahtnud täiskasvanud algul vastu võtta, sest kõik pidasid end õigeteks luterlasteks – mingi Österblom paganate juurde. Algul luges ta Lutheri jutluste raamatust ette, kuid rahvas jäi magama. Üks põhjusi oli riigirootsi keel, mida Vormsis ei mõistatud. Siis hakkas ta lugema „ridade vahelt“ ja rahvas hakkas kuulama. Ruum jäi kitsaks ja Österblom hakkas metsas koosolekuid pidama. Nii kestis see kolm aastat. Enne oli kõlblus madal – kolm peamist pahet olid joomine, vargus ning kodu ja pere eest mittehoolitsemine. Raha joomiseks saadi varguse ja valetamisega. Mõisale tuli raha protsentidega viinast ja kõrtsist tagasi. Österblom oli üheaegselt kooliõpetaja, inimeste ravija ja misjonär. Rahvas hakkas teda kartma, kui ta meeleparandusest rääkis. 1876. aasta taevaminemispühal tuli esimene pöördumine ja esimene ärkamine teisel nelipühal samal aastal. Teine ärkamine oli 1878. aasta sügisel, kolmas 1879. aasta sügisel ja neljas 1881. aasta sügisel.²⁷⁶

Ärkamine muutis Vormsi elu põhjalikult. Joomine, vargus, kaklemine ja ulaelu kadusid. Vanemad suitsutared lammutati, uued majad akende ja korstnatega tehti asemele. Kus majadel puudusid laudadest põrandad, ahjud, pliivid ja korstnad, seal need ehitati. Österblomi abikaasa õpetas laudpõrandaid puhtaks pesema. Varem arvasid naised, et põrandate pesemine pole talurahva, vaid „sakste“ asi. Majanduselu paranes silmnähtavalt. Usklikud muutusid ka paruni silmis usaldusväärseteks isikuteks.²⁷⁷ Kui suur oli ärkamise otsene panus ja milline kaudne mõju oli ärganute eeskujul mitteärganutele, seda on võimatu kindlaks teha.

Österblomi tööle oli palju vastuseisu. Luteri pastorid esitasid tema kohta kaebusi kubernerile ja Rootsist tuli kaks pastorit asja uurima. Österblomile pandi kohustus inimesed luteri kirikusse tagasi juhtida või ta lastakse lahti. Ta ei olnud oma kaht last ristida lasknud ja oli iseennast lasknud Soomes ristida. Nüüd läks ta luteri kirikusse tagasi ja paljud koos temaga, aga mitte kõik. 1887. aastal pidi ta Rootsi väljasaadetuna alaliselt Vene riigi piiridest lahkuma. Mängus oli otseselt Eestimaa kubeneri Sergei Šahhovskoi käsi.²⁷⁸ Österblomi elu detailsem käsitlemine ei mahu käesoleva uurimuse teemasse.

Teated ärkamise kohta jõudsid ka Wahrheitszeuge toimetuseneni ning lugejatel küsiti täpsemat infot. Julius Herrmann vastas, et 1880. aastal toimunud Eestimaa provintsiaalsinod nägi liikumises Püha Vaimu tööd. Vaatamata rohkele inimlikule patustamisele ja valele metodismile oli liikumisel rikkalikke õnnistusrohkeid tagajärgi. Peeti soovitavaks palvekoosolekuid mitte keelata, kui need ei

²⁷⁶ Tuttar ja Dahl, 45–54, 57–61; Kaups, *Hea sõnum*, 20–23, 27–29.

²⁷⁷ Tuttar ja Dahl, 56, 68–69, 73; Kaups, *Hea sõnum*, 24–26.

²⁷⁸ „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253; *Изъ архива Князя С. В. Шаховского*. Томъ III. (Из архива) (С.-Петербургъ: Типографія В. М. Эриксъ, 1910), VIII (isikuregister, kus on üheksa viidet Österblomi nimele); Tuttar ja Dahl, 67–73, 80–83, 91–94.

vii seaduserikkumisteni. Alaealised ja võõraste kihelkondade inimesed ei tohi ettekandeid pidada ja koosolekuid juhatada. Oli ka hoiatavaid hääli. Lähtuti veendumusest, et ainult ärgranute usalduse tagasivõitmine võib hoida sektidesse lõhenemise eest.²⁷⁹

Jaanus Plaat, toetudes provintsiaalsinodi protokollile, kirjutas sedasama. Lisaks kirjutas ta, et esialgu olid paljud kirikliku ja ilmaliku võimu esindajad uue liikumise poolt, sest ärkamine tõi paiguti kaasa rahva usklike ja kõlbluse üllatava tõusu. Samas esines ka ükskõiksust maise elu vastu. Kirikuvastatus ja reaktsioon sellele tekkisid alles hiljem. Algul loodeti vigade parandamist ja usuliste veidruse kadumist.²⁸⁰

Thorén ja Österblom jäid mõlemad luteri kirikusse. Thorén olevat kasvatanud inimesi otse kiriku külge ja talle tehti vähem vastutööd. Ometi seletas just tema oma õpilastele, et ärkamisele järgneb varsti pöördunute koguduse küsimus usklike ristimise ja omavahelise leivamurdmisega.²⁸¹ See näitab misjonäride isiklike raskusi enda muutuvate vaimulike vaadete ja neid tööle läkitanud kiriku vaadete klapitamisel.

Mihkel Busch andis misjonäride sõnad edasi nii: „Waadake ette, kui teie seda waimu- ja rõõmu elu ja kirikust lahkumist toetate, siis kaotate teie oma kooli-õpetajate kohad. Aga kui teie selle vastu töötate, siis kartke, et Jumal teie nimed ärakustutab eluramatust!“ Oma osa mängis rahva hinnang Vormsi pastorile: „Õpetaja on joodik, tema taewa ei saa, mis meie teda siis kuulame!“²⁸²

Thorén ja Österblom ärkamist ei hallanud, see väljus nende kontrolli alt.

5.6.3 Vaimuliku mõtteviisi muutumine ja Ridala priikoguduse tekkimine

Vormsi rootslased ütlesid Lars Johan Österblomile enne ärkamist: „Seda ei või keegi teada, kas ta jumalalaps on. Seda ei tea isegi õpetaja.“ Thure Emanuel Thorén õpetas, et inimesed peavad juba siin maa peal oma patud andeks saama ja seda kindlasti teadma.²⁸³

Richard Kaups kirjutas Läänemaa ärkamise kohta: „Peab isiklikult pöörduma Issanda poole ilma vahendajata, tunnistama oma patte, andestust paluma ja usus Kristuse lunastust vastu võtma, kusjuures Püha Vaim tunnistab Jumala lapseks saamist. Sellele järgneb uus elu ja kõigest vanast loobumine. Taeva saab mitte oma vagaduse, heategude ja kirikusse kuuluvuse tõttu, vaid ainult Jeesuse Kristuse läbi, kes on tee, tõde ja elu.“²⁸⁴

²⁷⁹ „Kurze religiöse Nachrichten. Eine religiöse Bewegung in Estland“ – *Whz*, 1 (1881), 3; „Die religiöse Erweckung in Esthland“ – *Whz*, 7 (1881), 68–69.

²⁸⁰ Plaat, 70–72.

²⁸¹ Tuttar ja Dahl, 106.

²⁸² Busch, 27–28.

²⁸³ Tuttar ja Dahl, 48, 107.

²⁸⁴ Kaups, *Hea sõnum*, 11.

Toivo Pilli kirjutab, et 19. sajandi olulisimaks pöördepunktiks Eesti usuelus oli uus arusaamine kogudusest: kogudus on vabatahtlik usklike ühendus, millega liitumine nõuab isiklikku veendumust ja otsustusprotsessi. Seda seisukohta või selle poole liikumist tuleb arvestada, rääkides ärgranute lahkulöömisest luteri kirikust.²⁸⁵

Riho Saard hindas mõtteviisi muutumise põhjusi nii: „Läänemaa usuäratuslik liikumine näitas, et usulise tõe avastamise peamine allikas oli 19. sajandil juba paljudele kättesaadav uus testament, millest ei olnud raske hinnanguid leida ametliku kirikuga seotud usueluliste vormide ja riituste kohta. Iseseisva lugemisega oldi hakatud ise teoloogiliselt mõtlema, oli sündinud arutlev publik.“²⁸⁶

Oli ainult ajaküsimus, millal ärkamine rootslaste hulgast eestlasteni jõuab. Oma koht oli selles Paslepa seminari lõpetanud kooliõpetajatel.²⁸⁷

Esimene teade iseseisvast leivamurdmisest rootslaste keskel pärineb Naisaarelt. 1876. aastal murti seal leiba kolmanda Evangeelse Kodumaa Ühenduse läkitatud misjonäri Petrus Bergsteni eestvedamisel.²⁸⁸ Waldenströmlaste praktikas ei tähendanud see luteri kirikust lahkumist.

Esimesena pidas eestlastega leivamurdmise Paslepa seminari õpilane Kristjan Engbusk 1877. aastal Sutlepas. Ta kaotas selletõttu kooliõpetaja koha.²⁸⁹

Läänemaa ärkamine levis kiiresti ka ida poole – 1879. aastal jõudis see Tallinna ja 1880. aastal Virumaale.²⁹⁰ Kui Schiewe Eestisse kutsuti, oli tööpõld tema jaoks Vormsis, Läänemaal, Hiiumaal ja Tallinnas ette valmistatud.

Ridalas algas ärkamine Mihkel Buschi andmetel 1879. aastal. Luteri kirikust lahkumiseni ja Ridala priikoguduse asutamiseni viis aga ärkamise suhtes sõbraliku isikuna iseloomustatud Ridala luteri pastori Magnus Heinrich Ferdinand Leopold Hörschelmanni toodud info Vormsi kohta, et sealne rahvas ei pidavat enam kirikus armulaua käima. Ridala ärgranud läksid laupäeva õhtul 6. (18.) septembril 1882. aastal sinna vaatama ja said infot kirikulahust välismaal, usuristimisest ja leivamurdmisest. „Järgmisel pühäl“ taheti ka Ridalas leiba murda. Juba enne Vormsisse minekut oli kodukohas koosolek kokku lepitud. „Salanõu“ pidajad läksid sealt välja ja korraldasid ilusa kase all omavahelise leivamurdmise. Leiba murdis Hans Ransberg. See oli 13. (25.) septembril 1882. aastal. Riho Saardi andmetel toimus sel päeval ka esimene ristimine Ridalas. Järgmisel pühapäeval, 2. oktoobril 1882. aastal, teatas Ridala kirikuõpetaja kantslist omavahelisest leivamurdmisest ja osavõtjate kogudusest lahkumisest. Lahkus kuus inimest, samal õhtul liitus uue kogudusega veel kuus inimest. Igal pühapäeval oli uute liikmete vastuvõtmine. Koguduse kasvades kerkis ka küsimus, milline on õige liikmete vastuvõtmise viis. Georg Rosenbergi raamatut „Jumala riigi väljalautamise lugu“

²⁸⁵ Pilli, Toivo, „Eesti EKB Koguduste Liidu ajaloost ja tänapäevast“ – Linder ja Pilli, 11.

²⁸⁶ Saard, *Ristitud eestlane*, 230.

²⁸⁷ Tuttar ja Dahl, 108–109.

²⁸⁸ Tuttar ja Dahl, 110.

²⁸⁹ Kaups, *Hea sõnum*, 43.

²⁹⁰ Ader, 80, 87.

lugedes jõuti veendumusele, et lasteristimine on hilisemat päritolu, ja hakati suvel või sügisel omavahel täiskasvanuid piserdamisega ristima. Ristijaks valiti liisu läbi Hans Ransberg, kelle enda ristas kõigepealt vend Kaunit või Kaunits. Kuna üks uuendusmeelsest juhtidest Hans Krabi pidi 4. novembril sõjaväkke minema, tuli ristimistega kiirustada. 1. detsembriks, kui ta tegelikult ära sõitis, oli koguduses 40 liiget. 1883. aasta suvel oli juba umbes 150 ristitud. Mihkel Buschi arvates tekkis Ridalas omavahelise leivamurdmisega esimene eestlaste kirikulahk 25. septembril 1882. aastal. Ernst Aderi hinnangul oli leivamurdmisega faktiliselt sündinud luteri kirikust eraldunud vabakirik eestlaste keskel, aga asutamise kuupäevaks pidas ta 2. oktoobrit 1882. aastal.²⁹¹

Eelmises lõigus on rida vastuolusid. 6. (18.) september, 13. (25.) september ja 2. oktoober 1882. aastal olid esmaspäevad. Kui Ridala mehed jõudsid Vormsisse laupäeval, pidi see olema 4. (16.) septembril, et nädal hiljem kodus leiba murda. Esimene leivamurdmine Ridalas toimus kas esmaspäeval või on kuupäev vale. Luteri kirikus teatati sellest osavõtjate väljaviskamisest pühapäeval, 1. oktoobril, sest esmaspäeviti jumalateenistusi ei peetud. Ristimist ei peetud esialgu uude kogudusse vastuvõtmise eelduseks. Esimene ristimine toimus enne 4. novembrit 1882. aastal, aga alles pärast esimeste liikmete vastuvõtmist.

Kirikulahu järel algas luteri kiriku ja võimude otsustav võitlus Ridala ärkamisliikumise vastu.²⁹² Esialgne soosiv suhtumine kadus.

Aga ärkamine ei olnud ühtne. Ilmnes nähtusi, mida ärkamise mõõdukas tiib valeks pidas ja millest eraldumiseks kutsuti Schiewe Eestisse baptistikogudust asutama.

Juba Vormsi esimese ärkamise järel tekkis usukuulutajaid, kes nägid taevalikke nägemusi, sõid taevast langenud mannat ja jõid allikatest jooksvat viina. Prohvetite hulgas oli lapsi ja kirjaoskamatuid. Oli ka silmakirjatsejaid, kes püüdsid saada usklike etteotsa, osutasid teiste puudustele, aga neil endil polnud armastust nende vigade parandamiseks. Tõeliste juhtide puudus oli ka Noarootsis, soodustades usumäratsemisi.²⁹³

Algul rootslaste ja pärast ka eestlaste seas olid uuteks nähtusteks rõõm ja hüppamine. Oli selle pooldajaid, umbusklikke ja päris vastu olijaid. Oli ka leplike: „Kui ta teile midagi kurja ei tee, las ta siis hüpata.“ Tuldi vaatama: „Jutlus neid nii palju ei huwitanud, kui need ilmawiinata joobnud.“ Ridalas hinnati uusi nähtusi positiivseiks.²⁹⁴

Aga tekkis ka voolusid, mis said karmi hinnangu: „Põrgu sügawusest saatis kurat wägewad waimud wälja, kes walguse ingli näol ilmusid. Need püüdsid

²⁹¹ Rosenberg, G., *Jumala riigi väljalautamise lugu. Esimene jagu. Maailma algmisest kuni Luteruse aeani* (Tartu: H. Laakmann, 1872), 30–31; Busch, 18, 28–31; Kaups, *50 aastat*, 46–47; Ader, 73–76, 109 (Aderi järgi olid 6. ja 13. september vana kalendri kuupäevad); Saard, *Ristitud eestlane*, 231. Priilastest tuleb pikemalt juttu 5.12 „Schiewe ja priilased“.

²⁹² Plaat, 92.

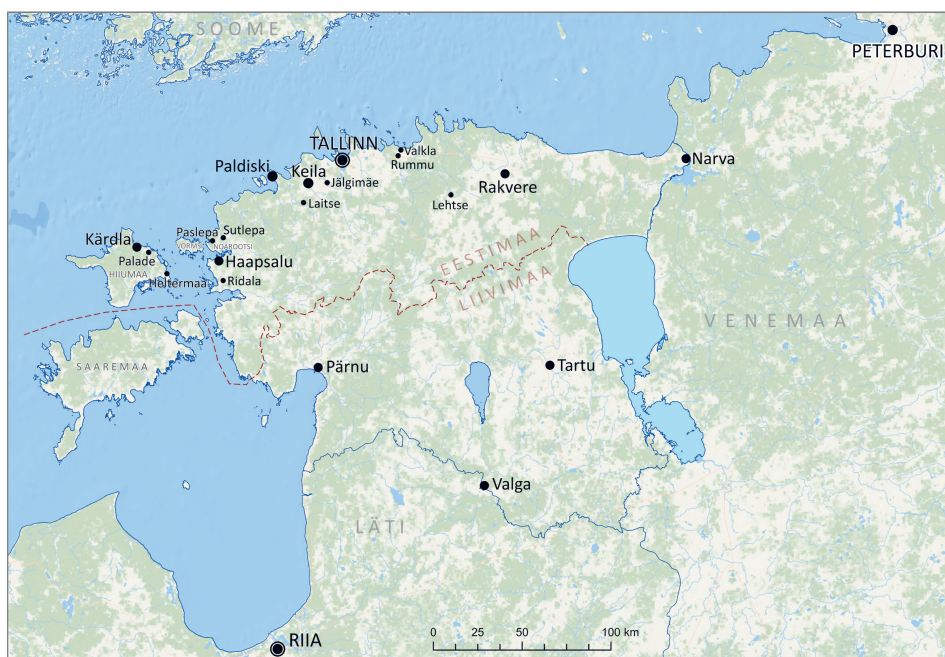
²⁹³ Tuttar ja Dahl, 55–56, 109.

²⁹⁴ Busch, 23–26.

kinni waeseid inimeselapsi ja saatsid neid raskete waimuhullustuste sisse. ... Kõigi nende asjade läbi tahtis kurat Jumala riigi tööd hirmsaks asjaks teha, sest need prohwetid langesid roppuse ja kõiksuguste pattude sisse. Kõik see segadus tõi ärkamisele seisaku. Sellega ühtlasi sai ka see, mis hea ja kallis oli, ära teotatud.“²⁹⁵ Eetilised libastumised iseloomustasid ärkamise neid harusid, millega Schiewe kunagi tegelema ei hakanud.

Schiewe poolt samuti kõrvale jäetud Ridala priilaste kohta ütles aga kohalik luteri pastor, et koguduses oli päris korralik distsipliin. Abielurikkujad, nõrga-usulised ja riiukuked visati kogudusest välja, sama saatus tabas ka üht luterlasega abiellunud tüdrukut.²⁹⁶

Ärganute vahel olevaid erinevusi nägid ka mõned kõrvaltvaatajad ega pannud kõiki „ühte patta“.²⁹⁷

Pilt 13. Eesti ja naabrid; Schiewe tegutsemiskohti Eestimaa kubermangus.

Kaart: Madli Linder²⁹⁸

²⁹⁵ Busch, 32.

²⁹⁶ Plaat, 93.

²⁹⁷ „Waimulikud segadused ja lahkumised“ – *Ristirahwa pühapäewa leht*, 30.09.1884, 320.

²⁹⁸ Taust: ESRI World Ocean baaskaart, riigipiirid: Eesti Looduse Infosüsteem (EELIS) ja Maa-amet. Liivi- ja Eestimaa piir: Maa-amet (kohandatud).

5.6.4 Schiewe kutsuti Eestisse

Riigivõim hakkas ärganuid ahistama. Vallavanemad pidid luteri kirikust lahkunute koosolekuid takistama. Neid, kes oma talus lubasid koosolekuid pidada, kutsuti aru andma ja trahviti. Esines koguni talude äravõtmist ja võõrastele müümist ning vangistusi ja kohtuskäimisi. „Kes ristitud sai, selle peale waadati kui õigusea metselaja peale, kellega igaiüks arwas omal õiguse olewat teha, mis ta ise heaks arwas,“ kirjutas August Johannson.²⁹⁹ Oli selge, et midagi pidi ette võtma.

1883. aastal käis Haapsalus suvitamas üks perekond „saksu“ Peterburist, kaasas oli neil usklik teenijatüdruk. Tüdruk oli üllatunud, et siinsed usklikud lasevad end vangistada, kui sel usul on ometi Vene riigis luba tegutseda. Mihkel Krabi oli just 17 päeva kinni istunud. Nüüd otsustati saadikud Peterburi lähetada, et kogudusele ametlikku tegevusluba taotleda. See oli augustis või septembris 1883. aastal.³⁰⁰

Järgnev on pandud kokku kirjutistest, mis vaatlevad sündmusi kas Schiewe või eestlaste delegatsiooni vaatevinklist.

Delegatsiooni kuulusid August Johannson, Mihkel Krabi ja Karl Höövel. Johannson koostas uuele kogudusele usutunnistuse, sellest on teada kuus punkti ning lisandub „jne“: inimene peab Jumala sõna kuulutuse läbi ülevalt sündima ja patutundmisele tulema; inimene peab usu läbi Jumala lapseks saama, kelle patud on andeks antud ja ülekohus kinni kaetud; ristimine ja õhtusöömaeag on ainult uuestisündinud inimestele; koguduseliikmetel on kõigil ühesugune hääleõigus soole vaatamata; koguduse teenrid valib kogudus neist isikutest, kes oma elu ja Jumala sõna tundmise poolest on kõlbulikud ja kellele Jumal on selleks võimed andnud; ülemad on Jumala seatud. Tallinnast saadi kellegi Peterburis elava ristitud uskliku aadress, sõideti aurulaevaga kohale ja nimetatud usklik juhatas delegatsiooni Schiewe juurde.³⁰¹

Oli laupäevane päev ja Schiewe valmistas parajasti jutlust ette. Tal oli eestlastega pikem jutuajamine ja ta kutsus mehed järgmiseks päevaks koosolekule – kuna planeeriti ka liikmete koosolekut, siis oleks neil kasulik sellest osa saada ja näha, kuidas koguduses asju aetakse.³⁰²

Pühapäeval läksid eestlased koosolekule ja tundsid, et on leidnud, mida otsisid. Aga Läänemaa ärganute ristimise viis ehk piserdamine tunnistati Schiewe poolt valeks ja ta nõudis ümberristimist. Schiewe andis meestele kaasa kaks brošüüri: „Baptistid, kes nemad on ja mis nemad usuwad“ ja „Kes peab ristitud saama ja kudas wiisi see peab sündima“. Esimese brošüüri tõlkijaks oli arvatavasti Lorenz Johannes Schwan ja teine oli tema enda kirjutatud.³⁰³ Kuna kummaski brošüüris

²⁹⁹ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 5; Busch, 32–33.

³⁰⁰ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 7; Busch, 33; Ader, 236.

³⁰¹ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 6–7.

³⁰² Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 289.

³⁰³ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 7–8. Brošüüride õiged nimed on „Baptistid, kes nad on, mida usuwad, kust nad pärit ja nende erilised omadused“ ja „Ristmise seadmisest; keda peab ristima ja milwiisil see peab sündima“. Brošüüride sisust ja autorlusest vt 1.2 „Baptismi algus, levik ja õpetus“.

Pilt 14. Schiewe ja eestlaste delegatsiooni tõenäoline kohtumispäik Peterburis Prjadilnaja (nüüd Labutina) 15. Foto: Alex Orlov

Schwani nime ei ole, siis võib-olla Schiewe ei teadnudki, et ta kasutas tema töövaeva.

Johannson kirjutas, et mõlemad kirjutised olid eestikeelsed. Riho Saardi andmetel trükiti esimene brošüür eesti keeles alles 1885. aastal Hamburgis. Nii jääb kaks varianti – Schiewe andis Haapsalu delegatsioonile kas raamatu eestikeelse varasema tundmatu väljaande või saksakeelse originaali.³⁰⁴ Viimasel juhul pidi Johannson raamatut eestlastele tõlkima või refereerima, aga selle kohta ei ole autoril andmeid ja see läheb vastuollu Johannsoni enda kirjutatuga.

Eestlased ei saanud siiski ühesuguseid muljeid Schiewest. Jausa priikoguduse pastor Priidik Tatter kirjutas, et Johannson oskas saksa keelt ja teda mõjutas Schiewe hea jutlus. „Jutlus ütles mulle juba ette ära, et see on see koht, mida meie otsime,“ kirjutas Johannson. „Seepärast on väga soovida, et meie wennad kõik seesugusi tublisi, piiblelikkusi jutlusi peaksivad, sest meie ei või teada, missugune koha otsija hing meid kuulamas on ja mis suured tagajärjed sellel võivad olla.“ Teised keelest aru ei saanud ja koosolek tundus neile külmana, eriti Krabile, võrreldes Ridalaga – aga Ernst Aderi andmetel oskas ka Höövel saksa keelt. Teiseks põhjuseks pidas Tatter seda, et arvatavasti – see sõna on oluline! – ei rääkinud Schiewega vastuollu läinud Aleksander Neyman delegatsioonile

³⁰⁴ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 8; Saard, Riho, „Eesti varase baptismi eneserefleksioonist“ – Pilli, *Teekond*, 18; Saard, *Ristitud eestlane*, 235.

Schiewest head, tundes tema iseloomu vigu, ja see mõjutas Krabit. Seega olid neil koju tulles erinevad muljed. Neymani tegevusest tuleb juttu hiljem.³⁰⁵

Esmaspäeval kohtusid eestlased Schiewega veel kord ja palusid tal kohe Haapsallu kaasa sõita, et seal ristida ja korda luua. Schiewe soovitas neil hoopis koju sõita ja seal rääkida, mida nad nägid. Kui siis tema tulekuga nõus ollakse, tuleb ta kohe.³⁰⁶

Ristimise küsimus tegi delegatsioonile muret – ei tundunud reaalne, et kõik valesti ristitud veelkord end ristida lasevad. Keegi eesti usklik, kellest hiljem selgus, et tegemist oli kogudusest välja visatud mehega, kutsus delegatsiooni külla ja tekitas segadust, soovitades asju baptistide nime all, kuid ilma sakslasteta ja eestlaste moodi edasi ajada. Käidi ühe eesti advokaadi juures, aga tema soovitas siiski Schiewe kogudusega ühineda. Minki uuesti Schiewet otsima, aga selgus, et ta oli Poola reisinud ja tuleb alles kahe nädala pärast tagasi. Nii lasti advokaadil teha Eestimaa kubernerile kiri, mille tulemusena tagakiusamine lõppes. „Ridala ümbert“ esitati kubernerile palvekiri baptistidele palvela või kiriku ehitamiseks. Vaimulikud segadused aga viisid selleni, et Johannson lubas kogudusest lahkuda ja Peterburi baptistkogudusse astuda. Kuna huvilisi kogunes rohkem, otsustati Schiewe Haapsallu kutsuda.³⁰⁷ Väide tagakiusamise lõppemisest ei kehtinud ilmselt kõigi ärnanute kohta või oli ajaliselt piiratud.

Schiewe oli vahepeal juba pessimistlikuks muutunud, sest Eestist ei tulnud pika aja jooksul ühtegi teadet. Kui nüüd tuli Johannsonilt kiri, milles paluti ruttu tulla ja päästa, mis veel päästa annab, saatis ta vastuse, et tuleb kohe ja palus endale Keilasse vastu tulla.³⁰⁸

5.7 Schiewe esimene tegutsemisaasta Eestis

Schiewe esimene tööaasta Eestis on dokumenteeritud tema artiklitega Wahrheitszeuges ja mälestustega, lisaks Haapsalu baptistkoguduse protokollidega ja muude kirjutistega. Need ei anna siiski ühest pilti. Sündmuste võimalikult täpse kirjeldamise vajadusega kaasneb ka õigete kuupäevade väljaselgitamise probleem.

5.7.1 Schiewe esimese reisi kuupäevade probleem

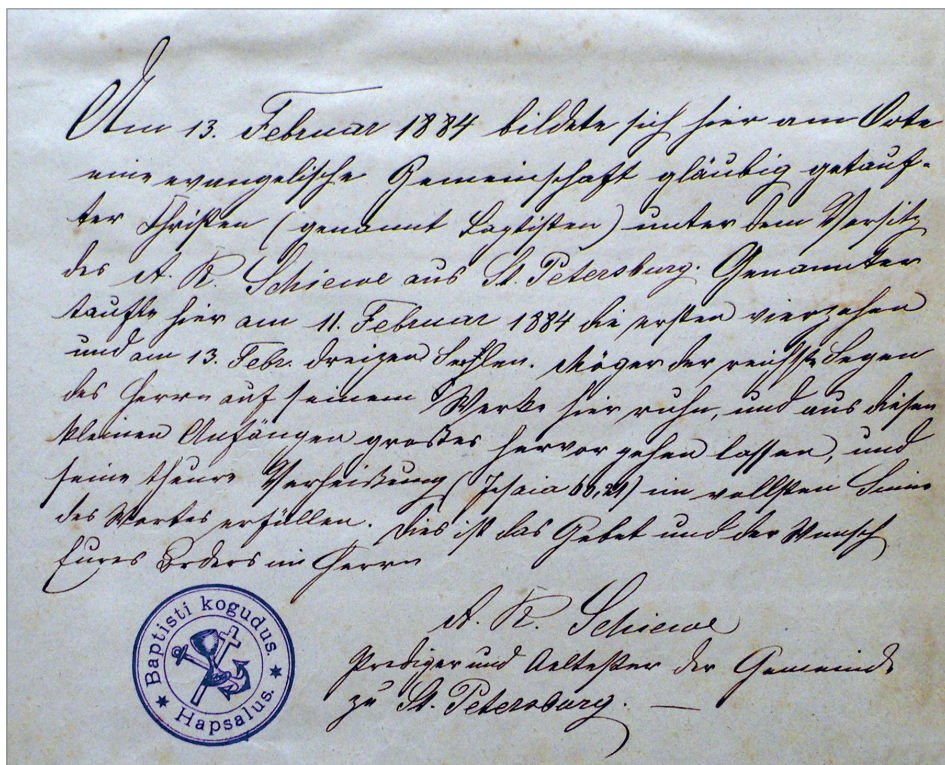
1. Schiewe poolt Haapsalu baptistkoguduse protokolliraamatusse 13. veebruaril 1884. aastal omakäeliselt tehtud sissejuhatava kande järgi ristis ta 11. veebruaril

³⁰⁵ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 7; Tatter, P., *Jausa koguduse ajalugu*, 36 (elektrooniline koopia masinakirjalisest brošüürist, dateerimata); Ader, 236. Aleksander Neyman oli pastor ja piiblliao juhataja Peterburis, vt 6.2.2 „Eestikeelne prii-kogudus Peterburis“.

³⁰⁶ Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 289.

³⁰⁷ „Isamaalt“ (rubriik) – *Eesti Postimees*, 9.11.1883, 3; Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 8–9.

³⁰⁸ Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 289.

Pilt 15. Schiewe omakäeline sissejuhatav kanne Haapsalu baptistikoguduse protokolliraamatus.

esimesed 14 hinge ja 13. veebruaril 13 hinge.³⁰⁹ Need olid laupäev ja esmaspäev, uue kalendri järgi 23. ja 25. veebruar.

2. Vahetult pärast Schiewe esimest Eesti-reisi Wahrheitszeuges ilmunud artikkel on sündmuste kirjelduse seisukohalt kõige mitmekesisem ja autori hinnangul ka täpseim. Schiewe asus Peterburist teele 20. veebruaril ja peatus Tallinnas mõned tunnid. Keilasse tuldi talle saaniga vastu ja umbes 20 kilomeetrit Haapsalu poole jäädi öömajale. See oli ilmselt 21. veebruari õhtul. 22. veebruaril kell kuus õhtul jõuti Haapsallu ning toimus esimene koosolek. Esimene ristimine Haapsalus 14 ristitavaga oli laupäeval, 23. veebruaril. Pühapäeval pidas Schiewe kaks eestikeelset ja kaks saksakeelset koosolekut. Eestikeelsetel koosolekutel kõneles Schiewe muidugi tõlgi abiga. Esmaspäeval toimusid jälle eesti- ja saksakeelsed koosolekud ning õhtul teine ristimine 13 inimesega. Sellejärel peeti püha õhtusöömaag ja arutati liikmete koosolekul organisatsioonilisi küsimusi. Kolmas ristimine oli teisipäeval kahe inimesega.³¹⁰ Edasistes kirjutistes jäetakse kolmas

³⁰⁹ HBKpr 13.02.1884. Protokollil numbrit ei ole.

³¹⁰ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz.*, 8 (1884), 85; 9 (1884), 96.

ristimine mainimata ning teise ja kolmanda ristimise arvud pannakse kokku. Järgnevalt on tähelepanu pööratud esimesele ristimisele.

3. 1909. aastal kirjutas Schiewe Wahrheitszeuges, et tema tegevus Eestis algas 25 aastat tagasi 11. (25.) veebruaril.³¹¹ Siin on vana kalendri kuupäev uue kalendri omaks valesti teisendatud.

4. August Johannson kirjutas 25. aasta juubelialbumis, et Schiewe jõudis Haapsallu 10. (23.) veebruari õhtul, pidas jutluse ja hakkas liikmeid vastu võtma. Esimene ristimine toimus 11. veebruaril 14 inimesega, ka nimed on ära toodud, teine järgmisel päeval 15 inimesega. „Nõnda sai baptismusele Eestimaal 1884. aasta 11. veebruaril alus pandud.“³¹² Viga on uue kalendri kuupäevas – 10. veebruarile vastas tegelikult 22. veebruar. Seega esimene ristimine toimus 23. veebruaril.

5. Samas albumis on avaldatud ka Schiewe kiri. Selle järgi jõudis ta 11. (23.) veebruari õhtul Haapsallu. Lühikese puhkuse järel kuulutas ta Issanda sõna, mida August Johannson tõlkis. Ristimisele mindi, kui kesköö juba käes oli ja seega oli ristimine 24. veebruari esimestel tundidel. Ristitavaid oli 14. Järgmisel päeval ehk 12. veebruaril tuli palju õpetust ja juhatust anda, õhtul oli hästi tihe koosolek ja seejärel 15 inimese ristimine, kuigi seda üritati segada.³¹³ Siin võib oletada teksti nõo parandamist albumi koostaja või toimetaja poolt. Kuupäev on vanast kalendrist uude õigesti teisendatud, kuid ilmselt ei teadnud parandaja kuupäevade ja nädalapäevade vastavust, sest pühapäeva pole mainitud.

6. Mälestustes ütles Schiewe, et kohe pärast Haapsallu jõudmist algas töö. Samal päeval võeti uude kogudusse vastu 14 inimest ja mindi ristimisele. Sealt jõudis ta oma korterisse „palju üle keskööd“. Järgmine päev oli laupäev ja õhtul ristiti 15 hinge. Ees olid pühapäevased koosolekud.³¹⁴ Aga reede oli 22. veebruar, mida mitte kuskil mujal esimese ristimise päevaks ei peeta. Schiewe võis kõrges eas midagi segi ajada, aga on võimalik, et toimetus püüdis kalendrit vaatamata tekstis enda arvates „vigu“ parandada.

7. Haapsalu koguduse 40. aastapäevaks ilmunud Teekäija artikkel, samal aastal Wahrheitszeuges ilmunud artikkel ja Mihkel Busch mõned aastad hiljem kinnitavad kõik, et Schiewe jõudis Haapsallu 23. veebruaril, esimene ristimine toimus 24. veebruaril ja järgmisel päeval ristiti veel 15 inimest.³¹⁵

8. 50 aastat pärast sündmusi on Teekäija ühes artiklis kirjas õige kuupäev ehk 23. veebruar.³¹⁶

9. Aga 50. aasta juubelialbumis kirjutati, et Schiewe jõudis Haapsallu 23. veebruari õhtul, pidas selgitava kõne ja seejärel ametliku kogudusetunni liikmete vastuvõtmisega. 24. veebruaril oli esimene ristimine Ungru jões ja 26. veebruaril ristiti

³¹¹ Schiewe, A. R., „Dies und das aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 16 (1909), 128.

³¹² Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 9–11.

³¹³ Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Ajaloolik album*, 17–19.

³¹⁴ Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 289–290.

³¹⁵ „Haapsalu Baptisti koguduse ajalooline ülevaade“ – *Tk*, 8 (1924), 122; Mathiesen, J., „Hapsal“ – *Whz*, 12 (1924), 95 (initsiaal peaks olema F); Busch, 33.

³¹⁶ Dahl, H. V., „Tallinna I Baptisti Kogudus 1884–1934“ – *Tk*, 5 (1934), 86.

Pilt 16. Eesti EKB Koguduste Liidu president Joosep Tammo 1994. aastal Ungru jõe ääres esimese ristimise mälestuskivi avamas. Foto: Arvo Tarmula

Wahrheitszeuge kasutas tavaliselt uut kalendrit või on öeldud, kumma kalendriga on tegemist.

Tänapäeval tähistatakse Haapsalu baptistkoguduse ja Eesti baptismi aastapäeva kogudustes 24. veebruarile lähimal pühapäeval. Segadus kuupäevadega ei muuda ristimiste toimumise fakti ega hinnangut Schiewe tegevusele.

5.7.2 Schiewe esimene reis Eestisse

Kui Schiewe sai enne jõule 1883. aastal kirja kutsega Haapsallu tulla, kus mainiti ka seda, et ärganud on teinud koguduse registreerimise avalduse kubernerile, oli Schiewe skeptiline. Ta kartis, et ärganud tahavad ainult formaalselt baptismi nime kaitse all elada. Järgmised kirjad veensid teda siiski sõitma.³¹⁸ Sündmuste käigust kuupäevade järgi oli juttu eelmises alapeatükis.

Schiewe kahtlused ei olnud ometi kadunud. „Aga olin kord teel ja nüüd edasi, tulgu mis tuleb. Polnud ju mitte omal tahtmisel tulnud, waid olin kutsutud, sellega ei olnud mitte sissetungija. Pahemal juhtumisel võisin jälle kojupoole reisida, kui näeksin, et mu sealwiibimine asjata.“³¹⁹

Schiewe kiitis Rootsi misjonäri tööd Noarootsis. Kohalike luteri pastorite suhtes oli ta kriitiline. Kui viimased taipasid, et nad vägivaldaga ärkamise vastu midagi

samas 15 inimest.³¹⁷ Siin on õige see, et kahe esimese ristimise vahel oli üks päev. Esimestena ristitute arvu ei ole nimetatud.

Ehk piisab nüüd näidetest.

Teadmine, et esimene ristimine toimus 24. veebruaril, püsib tänaseni, kuigi õige on 23. veebruar. Eksitus algas Eesti kirjutistes vana kalendri kuupäeva uude ümberpanemisel Johannsoni poolt. Oskus vana kalendri kuupäevi teisendada tundub nõrk olevat ka teistel, ka Schiewe ise ja/või Wahrheitszeuge toimetused ei saanud sellega 1909. aastal hakkama.

³¹⁷ Kaups, 50 aastat, 27.

³¹⁸ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 8 (1884), 85.

³¹⁹ Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 289.

ei saavuta ning tahtsid asja käsile võtta ja liikumise õigele teele juhatada, oli rahvas nende suhtes igasuguse usalduse kaotanud ja nägi neis ainult tõe vaenlasi.³²⁰

Ärganute suhtes oli ta ka kriitiline. Suured ärkamised lihtsate ja enamasti vähiklike talupoegade hulgas olid ilma igasuguse korrapärase juhtimiseta, viisid liialduste ja ennekuulmatu fanatismi ning tekitasid uskumatult palju kahju. Schiewe tahtis koju tagasi minna. Ta loetles kümme erinevat valeõpetust ja -praktikat, mida ta Haapsalus kohtas: need, kes kolmneljandiku taktimõodus käsi plaksutavad ja seejuures rõõmsalt hüppavad; abiellumise keelajad; mõned räägivad, et neile pole enam Piiblit tarvis, nad on Jumala Vaimu vahetu juhtimise all; umbes 20 naist räägivad kogu päeva Jumalaga ja igäiks, kes nende poole pöördub, saab teada, kui kaugel ta taevas või põrgus asub; mõned teavad kaasinimeste mõtteid; mõned paluvad neetuid põrgust välja, üks naine olevat Juudase välja palunud; on patuta inimesi, kes enam ei palveta, nad peavad ka teretamist patuks; on valgusesõpru, kes taeva ja põrgu läbi rändavad ja mõttetuid ilmutusi näevad; Taevapoeg ja Jumala Pasun paneb koosoleku alustamiseks käed õõnsalt suu ette ja toob õudseid, kõrvu ja hinge haavavaid helisid esile, mis lõpuks korrapäraseks huilgamiseks muutuvad; ka mitu korda ristimist tuleb ette. Schiewe otsustas nende fanatismi-avaldustega mitte tegeleda, vaid otseteed minna.³²¹ Taevapoeg ja Jumala Pasun oli vist sama isik.

Haapsalus oli Schiewet Hööveli majas suur koosolek ootamas. Kuulajaid oli tulnud isegi saja versta kauguselt. „Esimene mulje ei olnud mitte ülendaw, ja see sai veel suurendud seeläbi, et üks wanem 44 a. naisterahwas käsa plaksutama ja hüppama hakkas, kuna waljusti karjus: rõõm! rõõm!“. Schiewele oli selle naise käitumine vastuvõetamatu ja ta seletas, et see olevat „wiisakuseta ja ka püha kirja vastu“. Edaspidi tema juhatatavates koosolekutes niisuguseid asju ette ei tulnud.³²² Naise

Pilt 17. Hööveli maja, kus toimusid esimesed baptistide koosolekud Haapsalus. Seda maja ei ole enam.
Foto: Haapsalu baptistkoguduse kogu

³²⁰ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 8 (1884), 85. Originaalis on „Insel Naki“. Noarootsi on saksa k Nukkö, rootsi k Nuckö. Noarootsi oli veel 19. sajandil saar.

³²¹ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 8 (1884), 85.

³²² „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 8 (1884), 85; Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 289.

vanuses on kindlasti trükipiviga, sest Schiewe ise oli sel hetkel 40-aastane ja vaevalt ta end vanaks pidas.

Schiewe hakkas liikmeid kogudusse vastu võtma, kõigepealt August Johannsoni, kes pidi oma usust rääkima. Teine oli Karl Höövel ja kokku sai 14 inimest, kes laupäeval, 23. veebruari 1884. aasta õhtul 17- või 13-kraadises külmas Ungru jões ristiti. Midagi erilist ei juhtunud, sest vastased ei osanud aimata, et nii ruttu ristimiseks läheb. 25. aasta juubelialbumis pandi teise ristimise sündmustik esimese juurde ja sellega läks kirjeldus dramaatilisemaks.³²³

Pühapäeval jutlustas Schiewe neljal koosolekul – nii sakslastele kui eestlastele kaks korda, alustades sakslastest. Esimese jutluse tekstiks oli Jh 3:16: „Sest nõnda on Jumal maailma armastanud, et ta oma ainusündinud Poja on andnud, et ükski, kes temasse usub, ei hukkuks, vaid et tal oleks igavene elu.“ Koosolekuruum oli väga madal ja niiske. Schiewel soovitati küsida vennastekoguduse palvelat kasutada, aga seda ei antud. Vennastekoguduse pastor oli ise küll hommikusel saksakeelses koosolekul kohal.³²⁴

Esmaspäeval oli kaks jutlust ja 13 inimese ristimine. Iga koosolek läks suuremaks. Selleks ristimiseks olid vastased juba valmistunud. Schiewe peeti juba teel ristimiskohta kinni. „Kui küsisin, miks edasi ei minda, vastas wend Johannson mulle: „Jõe ääres on palju inimesi, kes teid tappa tahavad.“ Sellepeale hüüdsin ma nii waljusti kui wõisin: „Edasi, edasi, lapsed!““ Schiewe hüüdis need sõnad eesti keeles. See ei olnud viimane peatamine. Ilmselt mõeldi ka talitust segada, aga Schiewe esines seadusliku koguduse esindajana ja ähvardas segajaid politseiga. Ise ei olevat ta tundnud mingit hirmu. Kuigi mõned segajad olid relvastatud revolvratega ja teised endale metsast keppe murdsid, jäid need kasutamata. Alles pärast ristimist hakkas keegi trompetil marssi mängima.³²⁵

Kolmas ristimine kahe inimesega oli teisipäeval. Sel päeval tuli Schiewel veel neli korda jutlustada, kaks korda saksa keeles ja kaks korda eesti keeles. Koosoleku ruumid olid puupüsti täis. Kui eestikeelne lõppes, siis pressisid sakslased eestlased välja, ja kui saksakeelne koosolek oli lõppenud, pidid sakslased ruumist lahkuma. Saksa koosolekud koosnesid alati linna kõige väärkamatest inimestest.³²⁶

Schiewe jättis Haapsalu kogudusele või õigemini Peterburi koguduse Haapsalu osakonnale ka juhid. Kuulutajateks valiti August Johannson ja Jüri Zeisig. Zeisig määrati koguduse eestseisjaks ja pidi leiba murdma, Johannson sai protokollijaks.

³²³ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 9 (1884), 96; Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 9–10; Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 289. Temperatuuride erinevus võis olla tingitud Réaumuri ja Celsiuse skaalade kasutamisest: °C=1,25×°R ehk -13°R=-16,25°C. Réaumuri kraadidega põhjendas vastuolu Ader, 237.

³²⁴ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 9 (1884), 96.

³²⁵ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 9 (1884), 96; Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 289–290.

³²⁶ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 9 (1884), 96.

Pilt 18. Eesti baptistiliidu esimees Karl Kaups 1934. aastal Ungru jõe ääres esimese ristimise mälestusplaati avamas. Plaat asub praegu Haapsalu baptistikoguduse palvesaali siseselinal. Foto: Haapsalu baptistikoguduse kogu

Diakoniteks valiti Karl Hõövel (ühtlasi sai temast kassapidaja), Jaan Rand ja Juhan Markus.³²⁷

Pärast Schiewe lahkumist võttis kogudus veel otsuseid vastu. Palvetundideks üüriti Zeisigi majast kaks ruumi ja kinnitati üürisumma. Otsustati, et koguduse liige, kes ei ole haige või ei ole muud põhjust ning on kolm korda koguduse koosolekult puudunud, on ise kogudusest välja läinud. Uuesti vastuvõtmiseks peab ta koguduse ees tunnistuse andma.³²⁸ Võib üsna kindel olla, et niisugusteks otsusteks saadi juhtnöörid Schiewelt.

See oli Eesti baptismi ametlik algus. Ristimise järel ei olnud Schiewe Haapsalus enam külaline, vaid ta tegutses oma koguduse filiaalis. Haapsalu koguduse liikmed ei olnud enam lindpriid ärgeanud, vaid seaduse kaitse all.

Johannson pani 25. aasta juubelialbumisse kirja 14 esimese ristitu nimed. 1955. aastal kirjutas aga Richard Kaups, et esimesi ristitavaid oli kas 15 või 17 inimest. Eesti baptismi 50. juubeli tähistamise ajal, seega 1934. aastal, oli ta ajaloo- ja juubelikomitee liige. Siis uuriti ristitavate arvu, leiti 17 nime ja pandi need mälestustahvlile, mis avati Ungru jõel ja asub praegu Haapsalu baptistikoguduse

³²⁷ HBKpr 2 13.02.1884. Ader, 263 järgi on Juhan Markus ja hiljem korduvalt nimetatud Johannes Markus üks ja sama isik.

³²⁸ HBKpr 3 1.03.1884; 4 26.03.1884.

palvesaali siseseinal.³²⁹ On loomulik, et aastatega mõndagi ununeb ja inimeste mälus pildid muutuvad. Tekib ka tahtmine kirjalikke allikaid „suulise pärimusega“ parandada. Seekord autori hinnangul kindlasti eksiti, sest esimeste ristitavate arv 14 käib varastest kirjutistest muutumatuna läbi.

Esimese reisi lõpus peatus Schiewe Tallinnas ja ristas seal ühe mehe. Ristimise tahtjaid oli veel.³³⁰

5.7.3 Schiewe teine reis Eestisse

Mälestustes on öeldud, et Schiewe tuli koos perega kümneks nädalaks Eestisse, võttes end Peterburi-tööst selleks ajaks vabaks.³³¹ Schiewe teine reis Eestisse on mälestustes välja toomata – reisi Tallinna-osa on pandud esimese reisi lõppu ja Haapsalu-osa kolmanda reisi juurde. Tegelikult käis ta teist korda Eestis üksi ja läks koju korraks tagasi. Reise võimaldavad eristada Wahrheitszeuges vahetult sündmuste järel ilmunud artiklid.

Mälestuste järgi läks Schiewe esimese reisi lõpus Tallinnas kellegi juurde, kelle oli Haapsalus ristinud, tõenäoliselt oli selleks Madis Pinsler. Jutt oli läinud laiali ja kokku oli tulnud suur koosolek. Kohal oli ka pristav ja üks politseinik, kes soovitasid mitte koosolekut pidada, vaid enne superintendendiga ja kuberneriga rääkida ning luba saada. „Härra superintendendiga on mul niisama palju tegemist, kui juudi rabbiga,“ oli Schiewe vastus, aga kubeneri juurde lubas ta minna. Koosoleku pidas ta ka ära ja soovitas inimestel kodus mitte magada, vaid oma hingerahu eest võidelda. Järgmisel päeval tulid mõned teatama, et on rahu saanud.³³²

Teisel päeval läks Schiewe kuberner Viktor Polivanovi juurde, kes vaigistas tema iseseisva tegutsemise rõõmu teatega, et 1879. aasta seaduse kohaselt peavad baptistijutlustajad olema kubeneri poolt kinnitatud. Ta soovitas Schiewel palvekirja kirjutada, mida see ka oma korteris tegi. Kuna Tallinnas midagi enam teha ei olnud, sõitis ta Peterburi. Seal sai ta ka kinnituskirja, mis lubas tal Eestimaa kubermangus baptistide seas töötada ja ametitalitusi toimetada.³³³

Artikli kohaselt, mille Schiewe oma teise misjonireisi kohta kirjutab, oli kirjeldata hoopis teise reisi alguses, algas see 1884. aasta 6. mai hommikul (uue kalendri järgi), kui ta Peterburist Tallinna jõudis. Kubeneri juurde läks ta järgmisel päeval. Schiewe tegutses Tallinnas mõned päevad, suur hulk inimesi tuli eestpalvele, iga järgmine koosolek oli eelmisest suurem ja lõpuks oli ruum pungil täis. Schiewe ristas Ülemiste järves seitse hinge, pidas püha õhtusöömaaja ja reisis koos teda

³²⁹ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 10; Kaups, R., „Jooni Eesti baptistkoguduste ajaloo“ – *Usurändur*, 1 (1955), 11. Arvu 17 esitab ka Kaups, *Heasõnum*, 74, 113.

³³⁰ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 9 (1884), 96.

³³¹ Mälestused – *Tk*, 21 (1924), 311.

³³² Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 290; Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 10.

³³³ Mälestused – *Tk*, 21 (1924), 311. Viktor Polivanov oli kuberneriks aastatel 1875–1885 (https://et.wikipedia.org/wiki/Viktor_Polivanov (21.10.2021)).

tõlkinud August Johannsoniga Haapsallu. Ristides mõtles Schiewe Jeeriko vallutamisele ja Hamburgi koguduse algusele.³³⁴ Seega lähtus Schiewe ajaloolistest eeskujudest. Kuna see artikkel on kirjutatud vahetult pärast sündmusi, tuleb see mälestustest õigemaks tunnistada ja omaks võtta, et Schiewe käis kuberneri juures 7. mail, mitte 1884. aasta veebruaris.

Haapsalu-reis algas dramaatiliselt. Viletsa tee ja hobuste vähesuse tõttu venis teekond oodatust pikemaks. Haapsalus oli neli usklikku arreteeritud, sealhulgas Karl Hööveli raugaeas isa. Kohtufoogt oli Schiewele kirja kirjutanud, nõudes enne koosolekute pidamist tegutsemisõigust tõendavate dokumentide esitamist. Üks mees oli kirja vastu võtnud ja politseis raamatusse allkirja andnud ning teine kirja kohe noaga avanud. Politseinik võttis kirja tagasi ja viis uuesti kohtufoogtile. Võõra kirja avamist käsitleti kuriteona. Karl Hööveli otsustav protest päästis tema sündmuses osalenud vana isa vangi panemisest.³³⁵

Schiewe pöördus kohe kohtufoogti ametkonda ja tugines dokumendile, mille ta ka esimesel Haapsalu-reisil esitanud oli, aga sellest ei piisanud – nõuti Eestimaa kuberneri erilist kinnitust. Nii loodeti Schiewe Haapsalust eemale tõrjuda ja ülejäänutega kui võimuesindajate arvates lihtsameelsetega oleks juba kergem. Schiewe teatas kohtufoogtile, et tema ei ole kirja avamise pärast kellegi peale kaevanud ja sellepeale lasti kõik kolm vabaks.³³⁶

Schiewe saatis kubernerile telegrammi ja sai umbes kuue tunni pärast oma õigusi kinnitava vastuse. Pühapäeva hommikul, seega 11. mail 1884. aastal, esitas Schiewe telegrammi kohtufoogtile. Tolle olekust oli näha, kui ebameeldiv see lüüasaamine talle oli.³³⁷

Aga veel laupäeval, 28. aprillil (10. mail) peeti üldkoosolek. Otsustati järgmisel päeval õnnistada palvesaal ja määrati Jüri Zeisig pühapäevahommikuste palvetundide juhatajaks. August Johannson valiti rändjutlustajaks ja koguduseliikmete külastajaks. Arutati ka rahaasju.³³⁸

Schiewe pidas pühapäeval saksakeelse ja eestikeelse jumalateenistuse. Esmaspäeva ennelõunal viis ta läbi veel ühe koosoleku eestlastele ja siis sõideti umbes kolme kilomeetri kaugusel olevale saarele, kus oli ristimine. Tagasi sõites läks lugu karmiks. Nimelt otsustas loots nende paadid kummuli ajada. „Hirmsasti wandudes püüdis ta meie laewa külge sõita, et laewa ümberlükata, aga wennad olid osawad, ja õnnetus jäi tulemata. Ainult ükskord trehwas ta üht laewa, mille tõttu üks wanem õde wigastada sai, kuid mitte kardetawalt.“ Hoop oli siiski tugev ja mõnel olid hambad lahti ja verised. Rannal ootas neid mõnitav rahvamass, aga sellele tähelepanu ei pööratud. Jälle koosolekuruumis, peeti saksa keeles teenistus. Schiewe

³³⁴ Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161. Jeeriko vallutamisest vt Jos 6. Johann Gerhard Onckeni jt ristimisega Hamburgis 1834. aastal sai alguse saksa baptism (1.2 „Baptismi algus, levik ja õpetus“).

³³⁵ Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161.

³³⁶ Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161.

³³⁷ Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161.

³³⁸ HBKpr 5 28.04.1884.

enda hinnangul kuulutas ta seal erilise jõuga. Tema arvates olid mõju põhjuseks samal ajal tagaruumis palvetavad eestlased.³³⁹

Teisipäeval plaaniti jälle ristimist, seda taheti tähelepanu vältimiseks öösel läbi viia. Kuna maja oli vastaste ja segajate poolt ümber piiratud, ei saanud seda teoks teha. Segajate hulgas oli ka keegi Haapsalus tuntud isik ja Schiewe pidi tema pärast kohtufoogti juurde minema, sest Schiewe läkitatud mees saadeti tühjalt tagasi. Kohtufoogt ei olnud just armastusväärne. Ta heitis Schiewele ette, et ta on terve Haapsalu pea peale pööranud ja ainult tema on süüdi, et muidu nii rahulik linnakene sellisesse ärevusse on sattunud. Luteri pastor Leopold Dietrich Rödder oli kahetsust avaldanud lootsi käitumise pärast ja muret tundnud, et Schiewe hakkab välismaal lootsi tüüpilise Haapsalu luterlasena esitama. Kui Schiewe küsis foogtilt, kas ta võiks sellisena esitleda hoopis enda arvates õiget usku kaitsvaid mürgeldajaid, hoolitses foogt selle eest, et segamine lõpeks.³⁴⁰

Kolmapäeval ristas Schiewe veel üheksa inimest. Et neid ei häiritaks, mindi ristimiskohta üksikhaaval. Pärast tuli soovijaid veel, aga Schiewe pidi juba ära sõitma. Schiewe oli küll väsinud, ent vaim oli üles tõstetud. Haapsalus oli nüüd 65 baptisti.³⁴¹

Palju inimesi käis Schiewega vestlemas. Muidugi oli ka neid, kes püüdsid teda ümber veenda, nende hulgas ka Haapsalu luteri pastor Rödder, aga nähes, et sellest ei ole tulu, nad rohkem ei tulnud. Aga mõnedest käijatest said baptistid.³⁴²

Tallinnas sai Schiewe teada, et üle 20 isiku taotleb enda kinnitamist baptistijutlustajaks. Ernst Aderi hinnangul olid need priilased. Schiewe protesteeris ja nõudis, et jutlustajapaberid saaks ainult need, kes on tõesti baptistid ja baptistkoguduse poolt kinnitamiseks esitatud. Ise sai ta kätte kuberneritunnistuse, et võib kogu Eestis tegutseda. Kuigi Schiewe oli kaks ööd magamata, pidi ta ka Tallinnas korra jutlustama. 16. mail jõudis ta tagasi Peterburi.³⁴³ „Kogu Eesti“ tähendas sel ajal Eestimaa kubermangu Vene impeeriumis.

5.7.4 Schiewe kolmas reis Eestisse

Kuna Schiewe mälestustes pandi teine ja kolmas reis kokku, siis kerkib küsimus, millal algas kolmas reis tegelikult?

³³⁹ Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161 (ristimise kuupäevaks on 19. mai, aga see on ilmselt trükiviga, sest siis oli Schiewe juba Peterburis tagasi ja sündmuste kirjeldus muutuks ebajärjekindlaks; õige kuupäev on 12. mai); Mälestused – *Tk*, 21 (1924), 311–312.

³⁴⁰ Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161. Leopold Dietrich Rödder oli Haapsalu luteri koguduse õpetaja aastatel 1878–1897 (https://et.wikipedia.org/wiki/Leopold_Dietrich_Rödder (6.10.2023)).

³⁴¹ Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161.

³⁴² Mälestused – *Tk*, 21 (1924), 312. See võis käia nii Schiewe teise kui ka kolmanda reisi kohta.

³⁴³ Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161; Ader, 113.

Schiewe teatas Wahrheitszeuges, et tema aadress on 15. juunist 15. augustini Haapsalu, Zeisigi maja. 9. juunil ristas ta Peterburis 31 inimest ja oli järelikult kindlasti seal. Schiewe alustas 16. (28). augustil 1884. aastal tagasireisi Peterburi. Järgmisel päeval lahkus ta Tallinnast.³⁴⁴ Kümme nädalat Eestis algaks seega 20. juunist, aga juuksekarva ei maksa lõhki ajada – tegelik reisi algus võis olla sellest kuupäevast veidi erinev.

Kolmandast reisist rääkides kirjeldas Schiewe ka Eestimaa olusid, mida käsitletakse uurimuses hiljem.³⁴⁵

Selle kümne nädala jooksul pidas Schiewe igal nädalal viis kuni seitse ettekannet, neist kaks saksa kuulajatele. Eestlaste koosolekuid külastati reeglina väga hästi, nii et sageli jäi ruumist puudu. Sakslaste puhul seda kahjuks ei juhtunud.³⁴⁶ Schiewe esimesel külastusel oli sakslaste huvi suur, miks see vähenes, seda ta ei selgitanud.

Sellesse perioodi jäi neli Haapsalu koguduse üldkoosolekut. Otsustati, et naised võivad kogudusetundides rääkida ainult siis, kui neilt küsitakse. Juhid peavad enne kokku leppima, millega üldkoosolekul koguduse ette tullakse. Ka mehed ei või muidu rääkida, kui tõstavad käe ja neile luba antakse. Ei räägita omavahel, vaid valjusti kõigi kuules. Pandi paika mitmed töötægijad Sutlepas, Hiiumaal, Haapsalus ja Vormsis. Kolm meest said palgalisteks kuulutajateks: Jüri Zeisig, Gustav Engbusk ja August Johannson. Tallinna kogudusest pandi välja Madis Pinsler, kes oli üles astunud Schiewe, Johannsoni ja Zeisigi vastu. Lahendati ka tüliküsimusi. Mingid probleemid, mida protokollis täpselt ei nimetatud, lubas Schiewe kubeneri ja ministrini viia.³⁴⁷

1. (13). juulil sõitis Schiewe Vormsisse. Rahvas ootas viis tundi, sest tuul oli vastu ja saarele jõudmine ei olnud lihtne. Seal puutus Schiewe kokku ka Lars Johan Österblomiga, leides tema juures lahketa vastuvõtmist ja kosutust. Koosolek peeti metsas, sest vajaliku suurusega ruumi polnud kuskilt võtta. Keegi usklik daam Peterburist tõlkis Schiewe jutu rootsi keelde, sest 9/10 kuulajatest olid rootslased. Schiewe rääkis Sakkeusest (Lk 19:1–10), paljud kuulajad olid roninud puu otsa. Kui siis Schiewe hüüdis: „Sakkeus, tule kiiresti maha, sest täna pean ma jääma sinu kotta!“ (salm 5), tekkis puude otsas liikumine, nagu tahaks inimesed tõesti alla tulla ja oma südamed Issandale anda. Koosolek jäi Schiewele vana eani meelde. Tema jutlus mõjus ka pilkajatele. Schiewe viibis Vormsis kaks päeva, pidas veel ühe koosoleku ja läks siis tagasi Haapsallu. Vahetute muljete põhjal kirjutas Schiewe, et tuul oli hea ja sõit kiire. Tagasivaatavalt tundus tuul valju ja ohtlikuna, aga hea juhtimise tõttu jõuti vigastusteta Haapsallu.³⁴⁸

³⁴⁴ „Adreßveränderungen“ – *Whz*, 12 (1884), 132; „Kurze Mitteilungen aus unsern Gemeinden“ – *Whz*, 13 (1884), 140; „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253.

³⁴⁵ 5.14 „Mõned kirjeldused eestlaste kohta“.

³⁴⁶ „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253.

³⁴⁷ HBKpr 7 24.06.1884; 8 15.07.1884; 9 5.08.1884; 10 12.08.1884; „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 211.

³⁴⁸ „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 210–211; Mälestused – *Tk*, 6 (1925), 68.

Sellejärel läks Schiewe Hiiumaale. Ernst Ader nentis, et allikaid esimeste hiidlaste ristimiste kohta on keeruline omavahel kooskõlastada. Muuhulgas ei olnud tema arvates Kärkla koguduse liikmeraamatu esimesed kanded usaldusväärsed, sest raamatut täideti takkajärele. Autor lähtub Schiewe kolmandast artiklist 1884. aasta kohta, mille järgi läks ta 10. (22.) juulil esimest korda Hiiumaale³⁴⁹ ja peab teateid varasematest baptistlikest ristimistest Hiiumaal ekslikuks.

Liikmeraamat, mida autor kasutas, kogu Aderi infot ei sisalda – seal on esimene osa takkajärele kuskilt maha kirjutatud, enamasti ilma ristimisandmeteta, ja seejärel on numeratsiooni järgi puudu umbes 900 kirjet. Näib, et kunagi oli või on veel mingi varasem raamat, aga autoril seda leida ei õnnestunud.

Allikates olevad erinevad kuupäevad ristimiste kohta on tekitanud järelduse, et Schiewe ristas mõned hiidlased mitu korda. Niisugust praktikat esines ärganute hulgas enne Schiewe tulekut, aga Schiewe pidas seda valeks.³⁵⁰ Autor ei pea tõenäoseks, et Schiewe oleks avalikult ja teadlikult iseenda arusaamade vastaselt tegutsema hakanud.

Aga hiidlastega oli Schiewe juba varem kokku puutunud – 30. aprillil 1884. aastal (kindlasti vana kalendri järgi) ristas ta Haapsalus kaheksa või üheksa Hiiumaa inimest, teise versiooni järgi toimus esimene hiidlaste ristimine Haapsalus 24. juunil 1884. aastal. Schiewe ei võinud muidu Hiiumaale minna, kui seal pidi juba olema vähemalt kaheksa koguduse liiget, muidu oli oht karistuse alla sattuda. Kubernerilt oli tal küll luba kogu Eestimaa kubermangus baptistide seas tegutsemiseks.³⁵¹ Tõenäoliselt sõltus Schiewe tegevusvabadus sellest, kuidas keegi tema tegevusluba tõlgendas – baptistide puudumisel võidi teda takistada.

Hiiumaal tuli Schiewele vastu Peeter Kuusik, kelle ta oli veidi varem Haapsalus ristinud. Nimeliselt mainis Schiewe oma tuttavana veel Peeter Kaupsi. Esimese juures oli Schiewe öömajal ja seal peeti ka koosolekud. Sõites Heltermaalt koosolekupaika, kohati kedagi ametimeest, kes soovitas Schiewel kõigepealt luteri pastori ja mõisapolitseiga ühendust võtta. Schiewe lükkas selle nõudmise tagasi,

Lk 19:1–10: „Ja kui Jeesus jõudis Jeerikosse, läks ta sealt läbi. Ja vaata, seal oli mees, Sakkeus nimi; see oli tõlnerite ülem, ja ta oli rikas. Sakkeus püüdis näha saada, milline neist on Jeesus, aga see ei õnnestunud rahvahulga pärast, sest ta oli lühikest kasvu. Siis ta jooksis ettepoole ja ronis mooruspuu otsa, et teda näha, sest Jeesus pidi sealtkaudu minema. Ja kui Jeesus sinna paika jõudis, vaatas ta üles ja ütles temale: „Sakkeus, tule kiiresti maha, sest täna pean ma jääma sinu kotta!“ Ja Sakkeus tuli kiiresti maha ja võttis Jeesuse rõõmuga vastu. Ja seda nähes nurisesid kõik: „Tema on patuse mehe juurde öömajale läinud!“ Sakkeus ütles aga Issanda ette astudes: „Vaata, Issand, poole oma varandusest annan ma vaestele, ja kui ma olen kelleltki midagi välja pressinud, siis ma annan neljakordselt tagasi.“ Aga Jeesus ütles talle: „Täna on sellele kojale tulnud pääste, sest ka tema on Aabrahami poeg. Sest Inimese Poeg on tulnud otsima ja päästma kadunut.““

³⁴⁹ „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 211; Kärkla baptisti-koguduse liikmeraamat; Ader, 260–261.

³⁵⁰ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 8 (1884), 85; Saard, Riho, *Hiiumaa ja hiidlased. Usutuultest tormatud ja piiratud* (Tallinn: 2009), 238–239.

³⁵¹ Johansson, A., „Baptisti koguduste sündimine Hiiumaal“ – *Ajaloolik album*, 27; Mälestused – *Tk*, 21 (1924), 311; Kaups, *50 aastat*, 31; Tatter, 3.

sest ta oli ametlikult tegutseva koguduse pastor Peterburist. Mees soovitas tal siiski ettevaatlik olla, sest saarel olevat palju petiseid. Schiewe palus selle enda mureks jätta.³⁵²

Vastuvõtukoht oli lihtne, aga külalist austav. Kuulajad olid enamasti luteri kirikust lahkunud, pidasid omavahel püha õhtusöömaega ja isegi laulatasid. Jutluse järel andsid ristimiskandidaadid oma tunnistuse. Õhtul oli veel suurem koosolek. Kohal olid ka segajad, kes ümbritsesid koosoleku järel parvena hoonet, vandusid, pilkasid ja kasutasid ebaviisakat kõneviisi. Üks ähvardas revolvriga aknast sisse lasta. Mereranda viivad teed olid vastased oma kontrolli alla võtnud, aga mingeid kõrvalteid mööda mindi ikka ristima. Ristitavaid oli 21 hinge. Järgmise päeva hommikul peeti äsjaristitutega püha õhtusöömaega ning pärast seda väike nõupidamine. Seejärel sõitis Schiewe ära.³⁵³

Õhtul toimus veel koosolek Heltermaal ja järgmisel päeval sõitis Schiewe Haapsallu. Nii kestis Schiewe tegevus kolm päeva ja kolm ööd – enne jutlus, siis 42 hinge vastu võtta, ristimine, püha õhtusöömaeg, jälle jutlus. Schiewe imestas, et ta sellisele pingele vastu pidas.³⁵⁴ Ristitavate arvus oli Schiewe Wahrheitszeuge artiklis ja mälestustes kahekordne vahe. Autor peab õigeks arvu 21 kui vahetult pärast sündmusi kirjapandut.

Jälle Haapsalus, sai Schiewe krahv Ungern-Sternbergilt käsu, et ta saadaks nende nimekirja, keda ta Hiiumaal „jälleristis“. Schiewe lükkas selle termini tagasi ja ütles, et on vaba mees, keda krahv ei saa käskida. Teener tuli varsti tagasi ja seekord juba krahvi palvega. Mõne päeva pärast saatiski Schiewe soovitud nimekirja. Kohtumine krahviga toimus juba Schiewe järgmisel Hiiumaa külastusel.³⁵⁵ Kuna Ungern-Sternbergide suguvõsa oli suur, püüab autor järgmises alapeatükis selgust saada, millis(t)ega neist Schiewe suhtles.

Schiewe käis kaks korda Noarootsis. Koosolekud toimusid ühes küünis, mis väikeseks osutus. Koguduse liikmeid oli „saarel“ juba umbes 30. Schiewe lootis, et varsti on neil kolmel saarel ehk Hiiumaal, Vormsil ja Noarootsis, iseseisvad kogudused asutatud.³⁵⁶ Schiewe artiklist õhkub optimismi, kuigi ta ei jätnud ei vastutööd ega ka valeõpetusi nimetamata.

Schiewe ärasõidul Haapsalust hüüdis rahvas talle hüvastijätuks „Jumalaga!“ ja „Terwis Koggodus Peterburgis!“ Tagasi Peterburis kodus, ei saanud Schiewe sealgi rahu – 36 soovijat ootasid, et ristitud saada.³⁵⁷ Nii jõudis hüvastijätulausete eesti keel Schiewe kaudu ka saksa lugejateni, kahjuks küll moonutatult.

Nendele kirjeldustele annab veidi lisainfot August Johannson, kes mainis, et käis koos Schiewega misjonireisidel Noarootsis, Vormsis, Hiiumaal, Paldiskis,

³⁵² Mälestused – *Tk*, 21 (1924), 312.

³⁵³ „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 211.

³⁵⁴ Mälestused – *Tk*, 21 (1924), 312; 23 (1924), 338.

³⁵⁵ Mälestused – *Tk*, 23 (1924), 338.

³⁵⁶ „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 211. Schiewe rääkis Nune saarest, mida autor peab Noarootsiks.

³⁵⁷ „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253; Mälestused – *Tk*, 23 (1924), 338.

Tallinnas ja Narvas. Igall pool tekkisid väikesed koguduse jaoskonnad. Ta nimetas tublidest juhtidest Jüri Zeisigit Haapsalus, Gustav Engbuski Sutlepas ja Mats Rönnerbergi Vormsis.³⁵⁸

5.7.5 Schiewe neljas reis Eestisse

Kolmanda reisi lõpus arvas Schiewe, et tema sõidud Eestisse on selleks aastaks lõppenud, aga ta kutsuti jälle tagasi. Ta jõudis 26. oktoobril (7. novembril) 1884. aastal Haapsallu. Järgmine päev oli laupäev ja ta pidas kaks jutlust, ühe sakslastele ja teise eestlastele. Pühapäeval jutlustas ta jälle kaks korda ja pidas kogudusetunni, püha õhtusöömaaja ning ristas suure rahvahulga ees 11 hinge. Edasi läks sõit aurikuga koos August Johannsoni ja Jüri Zeisigiga Hiiumaale.³⁵⁹

Krahv Ungern-Sternberg kutsus Schiewe külla ja võttis ta lahkelt vastu. Krahv oli baptistide suhtes heatahtlik ja Schiewe nimetas teda inimsõbralikuks härraks. Krahv oli koguduse tööd lausa edendada püüdnud. Viimasel kohtumisel Schiewega tunnistas krahv, et inimesed on Schiewe tegevuse läbi teiseks saanud. Nad teretavad lahkelt, maksavad korralikult makse ja külas on kohe näha, kus baptistid elavad – majade esised on korras ja akende ees on kardinad. Krahv pakkus baptistidele matmispaika ja ehitusplatsi kabeli püstitamiseks, kui nad vaid soovi avaldaksid. Muidugi avaldas Schiewe seda soovi.³⁶⁰ Schiewe tekstidest on näha, et jutt käis mitmest kohtumisest krahviga. Aga millise krahviga?

Varem nimetas Schiewe oma töö takistajate hulgas krahv Ungern-Sternbergi. Richard Kaups kirjutas „vabriku parunist“ Ernst Ungern-Sternbergist, kes keelas oma maa-alal koosolekute pidamise ja lubas represseerida koosolekute pidajad. Oma tööst kokkuvõtet tehes kirjutas Schiewe aga kiitvalt: „Üks nendest, krahv Ungern-Sternberg, Hiius, oli pärast poole meie vastu väga sõbralik.“ Palade surnuaia maa kinkis Suuremõisa krahv. Kärkla kogudusele kinkis ehitusplatsi ja palke 1895. aastal „Suuremõisa pärris herra Grahw E. Ungern Sternberg“. Mõlema kingituse tegemise ajal oli Suuremõisa omanikuks Ewald Alexander Andreas von Ungern-Sternberg.³⁶¹ Tema oligi ilmselt krahv, kellega Schiewe suhtles.

Riho Saard kirjutas, et Schiewe läbirääkimistel Ernst Friedrich von Ungern-Sternbergiga saavutati kokkulepe, et Suuremõisa krahv ehk sama isik kinkis palvelale krundi ja ehitusmaterjali. Aga autorile kättesaadavatel andmetel oli Kärkla kalevivabriku juhiks Ernst Otto Adam von Ungern-Sternberg.³⁶² Schiewe kohtumistest vabriku juhiga autoril andmed puuduvad.

³⁵⁸ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 12.

³⁵⁹ „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253.

³⁶⁰ „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253; Mälestused – *Tk*, 23 (1924), 338.

³⁶¹ Teadaandmine (E. Ungern-Sternbergi kinkekiri 29.11.1895 Kärkla baptistikoguduse omanduses); Mälestused – *Tk*, 21 (1924), 311; 21 (1925), 223; Kaups, *50 aastat*, 31; Kaups, *Hea sõnum*, 39; https://et.wikipedia.org/wiki/Hiiu-Suuremõisa_mõis (9.10.2023). Krahvi kingituste kohta vt veel 5.8.3 „Eesti koguduste majandusolud“.

³⁶² Saard, *Hiiumaa ja hiidlased*, 242; https://et.wikipedia.org/wiki/Hiiu-Kärkla_kalevivabrik (16.10.2023).

Schiewe reisi sihtpunktis tulid jälle jutlus, 20 inimese ristimine, püha õhtusöömaaeg ja nii kuni hommikuni. Õhtul oli jälle suur koosolek, mis kestis hommikuni. Jutluse lõpetanud, pani Schiewe Johannsoni ja Zeisigi kõnelema ja üritas magada. Sellest ei tulnud midagi välja, sest üks noor tüdruk, keda sugulased ristimisele ei lubanud, oli kodust põgenema pääsenud ja seitse kilomeetrit läbi öö käinud. Kui ta oli ristitud, tuli teine, kellel juhtus sama lugu. Riided olid Schiewel veel vahetamata ja ta läks märgades riides uuesti vette. Kell neli hommikul läks aurik Haapsallu. Hiiumaal oli nüüd 57 ristitud hinge. Haapsallu jõudes sai Schiewe teada, et Noarootsist tulnud inimesed olid teda 24 tundi oodanud. Schiewe ristas ilma segamata suure rahvahulga ees üheksa hinge. Veelkord püha õhtusöömaaeg, lühike tervituskõne ja Schiewe lahkus Tallinna. Mõni tund peatust koos koguduseliikmete külastamisega ja siis läks sõit jälle kodu poole. Kurnatuna, kuid heas seisukorras jõudis ta koju.³⁶³

Oma kirjas Karl Kaupsile 1921. aastal lisas Schiewe kodust salaja ristimisele tulnud tüdruku loo esimese Hiiumaa-külastuse juurde, ka 42 hinge ristitud ta siis ühe ööga. Aga tekstis on ka sõnad „kui ma ei eksi“.³⁶⁴ Autor lähtub jällegi sellest, et vahetult pärast sündmusi Wahrheitszeuges avaldatud tekst on usaldusväärsem.

Schiewe kirjutas kokkuvõtvalt, et ristas Eestis aasta jooksul 202 hinge ja see on ainult suurte asjade väike algus. Läbi Schiewe ja tema kaaslaste ebatäiusliku tegutsemise Haapsalu ümbruses on kohutavad segadused peaaegu lõppenud. Ruumipuudus Haapsalus sunnib mõtlema palvela püstitamisele.³⁶⁵

Eesti töö kõrvalt pidi Schiewe muidugi ka Peterburi kogudusega tegelema. Seal ristas ta 1884. aastal 50 hinge, seega kokku 252 inimest. Samas teatas Schiewe ka kuue koguduseliikme väljaviskamisest Eestis.³⁶⁶

Aga statistilise aruande järgi ristiti 1884. aastal Peterburi koguduses 216 inimest.³⁶⁷ Võib spekuloida, et see on kirjaviga või et statistikasse pandi ainult nende ristitudite arv, kes aruande esitamise hetkel veel koguduses olid. Kui viimane oletus on õige, siis oli inimeste väljalangevus kogudusest üsna suur.

1884. aastal oli Schiewe edukas. Ta näitas üles suurt töövõimet ja pühendumust. Enne, kui järgmiste aastate juurde minna, on kasulik vaadelda majandusküsimusi, mida Schiewe lahendada pidi. Teema haarab kogu Peterburi ja Eestit käsitlevat perioodi ning raha kogumise eesmärgil tehtud väga olulisi välisreise aastatel 1885–1887.

³⁶³ „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253; Mälestused – *Tk*, 23 (1924), 338.

³⁶⁴ Schiewe, A. R., „Sõnumed A. R. Schiewest“ – *Tk*, 3 (1921), 44.

³⁶⁵ „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253.

³⁶⁶ Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 5 (1885), 56.

³⁶⁷ *Statistik 1884*, 6–7.

5.8 Schiewe ja majandusprobleemid

Alates 1. juulist 1872. aastal oli Schiewe palgaline vaimulik töötegija.³⁶⁸ Autoril puudub info, et Schiewe oleks hiljem mingi muu töö eest saanud sissetulekut. Schiewe teenimisaeg oli pikk ja mitmetes paikades, rahaühikud olid erinevad. Selletõttu jäävad siin eri aegade töötasud võrdlemata.

Schiewe palk oli tööle asudes väike, õnneks oli tal toetajaid. Ka teiste Poola vaimulike töötegijate sissetulek oli kehv, mõned oleksid käsitöolistena või äris palju enam teeninud.³⁶⁹

Schiewe suutis siiski hakkama saada ka rasketes oludes. Volõõnias ja hiljem ka Eestis tuli tal mõnikord olla väga vaeste inimeste juures, kus soovida jättis nii sanitaarne olukord kui ka pakutav toit. Samas hindas ta puhtust ja korralikkust ning pidas seda uskliku inimese juures loomulikuks.³⁷⁰

Et Schiewe ei läheks Poolast Preisimaale või Sorotšeni, pakkusid mõned talle majanduslikku toetust, aga tegelikult see kohale ei jõudnud. Sorotšeni koguduselt õnnestus Schiewel välja kaubelda esialgu lubatust 1,5 korda suurem palk. Sorotšeniist väljasaatmise tõttu sattus Schiewe raskustesse, Johann Gerhard Oncken saatis talle tagakiusatute kassast pisut raha. Volõõnia kogudused maksid Karl Ondra ja Schiewe palga nende peredele välja ka pärast pereisade väljasaatmist, nad ise said uues asukohas usklikelt abi.³⁷¹

Nii oli Schiewe teatud määral ette valmistatud Peterburis ees ootavaks kitsikuseks.

5.8.1 Majanduslik kitsikus Peterburis

Peterburis kui kallis linnas elamiseks oli Schiewe palk liiga väike, liiatigi saadeti seda Ameerikast ja maksti takkajärele. Nii jäi ta kohe algul hätta. Pastorivahetus ei suurendanud esialgu Ameerika-poolset toetust kogudusele. Eelmine pastor Johann Kargel oli olnud vallaline, ent Schiewe peres kasvas viis last ja seega nende vajadused olid erinevad. Palgatõus tuli alles teisel tööaastal. Oli häid aitajaid, keda Schiewe veel umbes 40 aastat hiljem nimeliselt meenutas. Schiewe perekond elas koguduse koosolekuruumides. Tema lapsed põdesid raskeid nakkushaigusi. Schiewe vältis endale võlgade võtmist. Pere vaesuse iseloomustamiseks on ajastukohane näide, et tema naine pidi öösiti tööd tegema, sest ei suutnud palgata teenijat. Hea, et kohtutäitur ei tulnud mööblit ära viima. Kogu Peterburi-perioodil oli Schiewel probleeme üüriga. Palju raha kulus ka laste koolitamisele.³⁷²

³⁶⁸ 3.5 „Palgaline vaimulik töötegija Schiewe“.

³⁶⁹ G. L., 257; Mälestused – *Tk*, 4 (1912), 54.

³⁷⁰ „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 211; Mälestused – *Tk*, 19 (1912), 296–297; 6 (1925), 69.

³⁷¹ Ondra, Karl, Schiewe, Reinhold, „Dank“ – *Mb*, 8 (1878), 147; Mälestused – *Tk*, 22 (1912), 345; 6 (1913), 92.

³⁷² Kirjad 8.04.1882; 23.01.1884; 1.11.1889; Schiewe, A. R., „Bericht aus Rußland“ – *Der Sendbote*, 14.06.1882, 186; Schiewe, A. R., „Weiteres aus Petersburg“ – *Whz*, 11 (1886), 115; Mälestused – *Tk*, 17 (1924), 262–263; 19 (1924), 289.

Pilt 19. Schiewe üks elukohti ja koguduse kogunemiskohti Peterburis oli Bolšaja Podjatsšeskaja 22. Foto: Alex Orlov

Mõned Schiewe elukohad ja koguduse kogunemiskohad Peterburis on aadressi järgi teada. Tema esimeseks elukohaks oli Bolšaja Podjatsšeskaja 29–9. 1882. aasta aprillis elas ta Bolšaja Podjatsšeskaja 22–2 (vt pilti 19), aga ei ole teada, millal ja kust ta sinna kolis. Schiewe kurtmine Ameerika sponsoritele, et koguduse umbes 50 majanduslikult vähekindlustatud liiget ei suuda koosolekuruumi üüri maksta ja 1882. aasta augustis tuleb ruumist loobuda, kandis vilja, sest seda ruumi kasutati veel ligi aasta. 1883. aasta suvel sai järgmiseks aadressiks Prjadilnaja (praegu Labutina) 15–6 (vt pilti 14). Sellel aadressil elas ta kindlasti veel 1888. aastal. 1893. aastal oli Schiewe aadressiks Ofitserskaja (praegu Dekabristov) 49. Schiewe kirjutas, et kogudus ei saa koosolekuid pidada ühest kohast teise liikudes nagu apostlite ajal, sest tegutsemisloa üheks tingimuseks on võimude poolt kinnitatud kogunemiskoht.³⁷³

Schiewe kirjeldas ameeriklastele Peterburi kui uut, väga ilusat ja rikast linna, kus on ka palju vaesust ja joomarlust. Peterburi on elanike ja keelte rohkuse poolest tegelikult mittevene linn. Kuigi on positiivseid näiteid, on enamik inimesi surnud oma üleastumistes ja patus, ehkki kannavad kristlase nime. Baptistid on pärast 30-aastast rasket rõhumist nii Peterburis kui provintsis täiesti vabad ja nende omand ei ole ohustatud. Kui kuskil provintsis mõni ametnik seadust rikub, ei

³⁷³ Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 21 (1880), 167; Schiewe, A. R., „Bericht aus Rußland“ – *Der Sendbote*, 14.06.1882, 186; Kirjad 8.04.1882; 24.09.1888; 09.1893; „Adreßveränderung“ – *Whz*, 13 (1883), 136; Raud, Roman, e-mail autorile 1.05.2021; [\(https://ru.wikipedia.org/wiki/Улица_Декабристов_\(Санкт-Петербург\)\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Улица_Декабристов_(Санкт-Петербург)) (8.04.2022).

tohiks baptistid sellega leppida. Ameeriklased toetavad Saksamaa, Prantsusmaa, Kreeka ja Hispaania kogudusi ja need kasvavad. Venemaal on suurem vabadus kui kuskil mujal Euroopas ja rohkem saaki töötav misjonipõld. Misjon saaks uue hoo, kui Peterburi kogudus saaks endale kiriku ehitada. Schiewe lootis, et lugejate südamed avanevad ja hakatakse toetama misjonit Venemaa pealinnas.³⁷⁴ Pilt Venemaa usuvabadusest oli rohkem küll Schiewe soovunelm, eriti kui vaadata õigeusust lahkunud vene baptistide olukorda. Artikli ilmseks eesmärgiks oli julgustada neid, kes kartsid annetuste kaotamist Venemaal.

Mõned nädalad enne jõule 1885. aastal selgus, et koguduse kasutuses olevad ruumid ei vastanud sanitaarsetele ja tuleohutuse nõuetele. Schiewe kutsuti aru andma, moodustati komisjon ja esitati konkreetsed nõuded ruumide olukorra parandamiseks. Kehtestati piirang, et koguneda võib kuni 60 inimest. Majaomanik polnud aga ümberehitamisega nõus. Algul antud kümnapäevast tähtaega õnnestus Schiewel pikendada kuni 13. aprillini 1886. aastal. Ta käis vaatamas enam kui 300 ruumi ja pani ajalehtedesse kuulutusi, aga kõik sobivad ruumid osutusid koguduse jaoks liiga kalliteks. Schiewe leidis, et kogudus vajaks oma maja ja küsis Saksamaalt toetust. Abipalvet toetas Jonas Jonsson Stadling Stockholmist, kelle sõnul on vaesed Rootsi baptistikogudused juba appi tulnud ja seda võiksid ka sakslased teha. H. Berneike Königsbergist (Kaliningrad) kirjutas, et Peterburi on „sõbraliku naaberriigi“ pealinn ja kiitis Vene valitsuse tegevust baptistikoguduste heaks. Misjonitöö edu suure riigi pealinnas peaks olema kõigi poolt soovitud. Lisaks Peterburile tegutses Schiewe ju ka Eestis. Berneike lootis, et nii sakslased kui ka teiste maade usklikud appi tulevad.³⁷⁵

Schiewel õnnestus ruumide sulgemise aega jälle pikendada kuni 13. augustini 1886. aastal. Ta põhjendas, et suvel ei külastata koosolekuid nii rohkearvuliselt, neid peetakse päeva ajal ja tuleohtu ei ole ning aknaid saab avatuina hoida. Ruumi-probleem olevat ammu, küll aga viimastel aegadel aktualiseerunud. Olukorra teeb raskemaks see, et ka tema pere elab samades ruumides ja viimasel ajal on halvast kliimast ja ebatervislikust veest põhjustatuna tema lapsed pidanud palju nakkushaigusi põdema: eelmisel suvel oli kuus last tuulerõugetes, siis neli läkakõhas, seejärel tuli tüüfus ja üks laps haigestus difteeriasse. Tänu arsti inimsõbralikkusele ei pannud politsei ruume kinni. Rootsis, Inglismaal, Šotimaal ja Ameerikas palvetatakse nende pärast. Ka Charles Haddon Spurgeon lubas oma ajakirja kaudu neid toetada. Schiewe arvas, et kui Ameerika, Inglismaa ja Saksamaa kogudused appi tuleksid, võiks lahenduse leida. – Samas ajakirjanumbris rõõmustas Julius Herrmann, et sai Riias tasuta krundi palvela jaoks ja küsis ka rahalist toetust selle ehitamiseks.³⁷⁶ Raske hinnata, kas see kuidagi Schiewe šansse vähendas või ei.

³⁷⁴ Schiewe, A. R., „Brief von Br. Schiewe“ – *Der Sendbote*, 21.05.1884, 162–163; 28.05.1884, 170–171.

³⁷⁵ „Die gegenwärtigen Verhältnisse unsrer Gemeinden in St. Petersburg“ – *Whz*, 8 (1886), 85.

³⁷⁶ Herrmann, J., „Freudige Nachricht aus Riga“ – *Whz*, 11 (1886), 115; Schiewe, A. R., „Weiteres aus Petersburg“ – *ibid*, 115–116.

Leidus neid, kes olukorra tõsiduse kahtluse alla seadsid. Schiewe kutsus neid vaatama ja lubas selle inimese kulud katta, kes sobiva ruumi leiab. Ruume oli Peterburis tõesti palju, kuid Schiewe sai üürida ainult sellise, millest jõud üle käis. Et edasi töötada, tuleks praeguste ruumide kasutamiseks küsida luba kodukoosolekuteks kuni 20 inimese osavõtul. Saksa keeles saaks pidada kaks-kolm koosolekut, kõik teised tuleks ära jätta. Alus oli pandud neljas eri keeles töötavale kogudusele: saksa, rootsi, eesti ja läti. Rootslasi oli üle saja, neil oli oma osadus, aga nad olid Schiewe koguduse kaitse all ja kasutasid nende ruume.³⁷⁷

Rikkad venelased oleksid Schiewet toetanud, kui leivamurdmine oleks olnud lahtine, aga Schiewe ei olnud sellega nõus. Ta ei suutnud vältida võlgade võtmist kogudusele. Schiewe pidi end pidevalt meelde tuletama, kiites annetajaid ja laites neid, kes ei annetanud.³⁷⁸ Mainitud rikkad venelased olid ilmselt paškovlased.

5.8.2 Schiewe välismaalt raha küsimas

Schiewe käis ka ise välismaalt toetajaid otsimas. 1885. aasta maikuu lõpus läks ta Rootsi. Pärast kuut nädalat pidi ta sõidu katkestama, sest tema peres olid rõuged ja ta sõitis koju. Raha korjamine seetõttu ei edenenud. 1886. aastal sõitis ta Inglismaale. Ta jõudis pühapäeva hommikul kohale, jaamahoone oli suletud ja ta pidi tänavale ootama jääma. Seal oleks ta peaaegu avalikult paljaks varastatud. Ka raha korjamine ei edenenud. „Siin olgu tähendatud, et Londonis on raske sissepeasu leida, iseäranis materiaalsest küljest; siis on inglane kinnine. ... Ma sain soovitusi, häid soove hulk, aga vähe ja harva raha, nii et ma sagedasti ei teadnud, kuidas läbi saada.“³⁷⁹

Inglismaal oli Schiewe kaks kuud. Ta pidas oluliseks kohtumist Charles Haddon Spurgeoniga, kellega oli Peterburist kirjavahetuses. Spurgeon toetas Schiewe soovi minna Ameerikasse.³⁸⁰

Schiewe koges Ameerikas, et raha küsija ei ole populaarne inimene. Tema hinnangul peab edukal rahakorjajal olema julgust, vastupidavust ja mitte vähe häbematumust, aga seda viimast polnud tal sugugi. Kellegi „heal“ nõul ei võtnud ta Ameerikas raha enda kätte, vaid palus selle saata misjonikassasse. Schiewe hindas seda veaks, sest lubatud raha ta kätte ei saanud. „Olen mitmes koosolekus, rahwaga täidetud ruumides kõnelnud, ja paljud pidasid iseäraliseks auks, selle mehe kätt suruda, kes Kristuse pärast wangikojas ja põlatud olnud. Aga kõik see ei võinud mind aidata.“ Lubatud raha misjonikassast ei saadatud (seda asjaolu teadmata on raske aru saada nendest kirjadest, mis Schiewe Ameerika-sõidu järel

³⁷⁷ Schiewe, A. R., „Weiteres über die Verhältnisse unsrer Gemeinde in St. Petersburg“ – *Whz*, 17 (1886), 175.

³⁷⁸ Kirjad 23.01.1884; 29.03.1895; Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 5 (1885), 56; Mälestused – *Tk*, 18 (1924), 277.

³⁷⁹ Mälestused – *Tk*, 24 (1924), 348–349.

³⁸⁰ Kirjad 12.03.1886 (kirja järgi küsis Schiewe Ameerikast, kas peaks Inglismaale ja Ameerikasse minema, seega oli see tema plaan); Mälestused – *Tk*, 1 (1925), 6 (selle järgi soovitas Spurgeon Schiewel Ameerikasse minna). Põhitekstis on nende kahe kombinatsioon.

saatis). Ta lootis asjata selle raha kohalejõudmist veel 1895. aastal. Ameerikast saadetud komisjon leidis, et ebastabiilse olukorra tõttu Venemaal ei ole otstarbekas Peterburi kogudusele raha veel anda. Tuli võidelda kuulujuttudega raha ebasihipärasest kulutamisest. Tegelikult läksid raha puudumise tõttu kaduma ka uue palvela ettemaksud.³⁸¹

Ameerikast tagasi jõudnult teavitas Schiewe sellest Wahrheitszeuge lugejaid ja ütles, et juba kuudeviisi kogunenud kirjadele ei ole enam aega ega mõtet vastata.³⁸² Huvitaval kombel Schiewe oma reisimuljeid Wahrheitszeuges ei jaganud, võib-olla oli ta viletsate tulemuste tõttu liiga löödud meeleolus. Aga võimalik, et Ameerikast raha otsimine oleks saksa sponsorid Schiewest eemale peletanud.

Kirjades Ameerikasse esineb „heade“ ameeriklaste vastandamist sakslastele, kes Venemaa tööst ei hooli³⁸³ – ilmse lootusega saada Ameerikast raha.

Peterburist Saksamaale lahkudes küsis Schiewe Ameerikast raha edasi, sest lahkumine ei lahendanud tema isiklikke probleeme, ta pidi odavalt maha müüma oma vara, pere ümberkolimine oli kallis ja ka Saksamaal oli pastori palk suure pere elatamiseks liiga väike.³⁸⁴

Millal käis Schiewe Inglismaal ja Ameerikas? Ameerikast jõudis Schiewe tagasi millalgi 1887. aasta augustis ja kirjutas sellest Wahrheitszeuges. 9. septembril 1887. aastal kirjutas ta Ameerikasse, et on õnnelikult koju jõudnud.³⁸⁵

Probleemi ei ole tema kojujõudmise ajaga. Küsimus on, millal ta reisile läks. 12. märtsil 1886. aastal kirjutas Schiewe Ameerikasse ja küsis, kas peab Inglismaale ja Ameerikasse raha korjama minema või saab ilma hakkama. Järgmine säilinud kiri ongi 9. septembrist 1887. aastal, kui ta juba tagasi oli. Poolteist-aastasest vahemikust ei leidu ühtegi kirja. Terve aasta jooksul ei avaldatud ühtegi Schiewe artiklit Wahrheitszeuges. Gregory Nicholsi andmetel asendas 1886. aastal Schiewet Peterburis Johann Kargel, kelle kiri Vassili Paškovile 23. septembrist 1886. aastal näitab, et Schiewe oli juba ära sõitnud. Schiewe kirjutas mälestustes, et kui ta oli terve aasta oma perekonnast eemal olnud, igatses ta nende järele ja mõtles ärasõidu peale. Inglismaal viibis ta kaks kuud, osaledes ka ühel suurel konverentsil 1886. aasta oktoobris, edasi läks ta Ameerikasse. 1886. aasta kohta ei esitanud Schiewe Peterburi koguduse aruannet Saksamaale, mis võib tähendada, et tal ei olnud terve aasta andmeid ja ta oli aruannete esitamise ajal Peterburist ära.³⁸⁶ Nende andmete järgi peaks sõidus olemise aeg olema umbes üks aasta.

Schiewe juhtis 23. juunil 1886. aastal Haapsalus esimest Eesti baptistide konverentsi. Haapsalu baptistikoguduse protokolliraamatu järgi toimus seejärel kuni 1887. aasta märtsini Schiewe ülevaatamise all viis täiskogu koosolekut. Siis tekkis

³⁸¹ Kirjad 9.09.1887; 24.09.1888; 31.10.1888; 10.01.1894; 11.03.1895; Mälestused – *Tk*, 2 (1925), 22–23.

³⁸² Schiewe, A. R., „Rückkehr des Br. A. R. Schiewe“ – *Whz*, 16 (1887), 166.

³⁸³ Kirjad 8.04.1882; 9.06.1882; 23.01.1884.

³⁸⁴ Kirjad 29.03.1895; 26.06.1895; 1.08.1895; 16.10.1895.

³⁸⁵ Schiewe, A. R., „Rückkehr des Br. A. R. Schiewe“ – *Whz*, 16 (1887), 166; Kirjad 9.09.1887.

³⁸⁶ Kirjad 12.03.1886; *Statistik 1886*, 6–7; Nichols, 115; Mälestused – *Tk*, 1 (1925), 6; 2 (1925), 22.

viiekuuline vahe ja järgmine protokoll on 24. augustist 1887. aastal.³⁸⁷ Neid arvestades jääksid ainult nimetatud viis kuud reisiks – kaks kuud Inglismaal, umbes kaks kuud Ameerikas, lisaks sõiduaeg. Kumb variant siis õige on?

Kõigi selle perioodi protokollide algusesse on küll kirjutatud „A. R. Schiewe ülevaatamise all“, ometi ei ole üheski neist enne 24. augustit 1887. aastal juttu Schiewe enda sõnavõttudest. Autor teeb järelduse, et „ülevaatamine“ ei tähendanud Schiewe kohalolemist ega mitteolemist, vaid tema kontrolli koguduse töö üle. Sellest järeldusest lähtub autor ka teiste protokollide puhul.

Seega sõitis Schiewe Inglismaale ja Ameerikasse hiljemalt 1886. aasta septembris ja jõudis tagasi hiljemalt 1887. aasta augustis

5.8.3 Eesti koguduste majandusolud

Schiewe ja tema kaastöölised püüdsid Eesti koguduste majanduse kohe alguses tööle saada. Juba esimesel Haapsalu koguduse üldkoosolekul 13. (25.) veebruaril 1884. aastal otsustati, et diakonid koguvad annetusi vaeste heaks ja koguduse tarviduseks ning selle eest vastutajaks saab Karl Höövel. Järgmisel, 1. märtsi koosolekul algas arutelu Jüri Zeisigilt maja üürimise üle. 28. aprillil leiti, et tarvis on „püha kassat“. Höövel hakkas rahakorjamise taldrikuga seisma pärast koosolekut ukse kõrval. Moodustati vabatahtlik misjonikassa ja August Johannson valiti palgaliseks rändjutlustajaks. Otsustati koosolekuruumi üüri küsimused. 7. mail ühendati vaestekassa ja misjonikassa. 24. juunil otsustati, et iga hing iga kuu esimesel kuupäeval midagi misjoni heaks annab ja valitakse inimesed, kes need annetused kokku korjavad. 15. juulil võeti palgale koguni kolm inimest: Zeisig ja Gustav Engbusk pidid saama 200 rubla aastas kelleltki misjonisõbralt Saksa maalt ning Johannson koguduselt 120 rubla ainult ühe aasta jooksul, siis pidi ta Hamburgi kooli minema. Teisel tööaastal, 23. aprillil 1885. aastal tehti juba juttu Haapsalu kogudusele kabeli ehk palvela ehitamisest.³⁸⁸ Nimetatud summad olid ilmselt aastapalgad.

Peeter Kuusik rääkis esimesel Eesti baptistide konverentsil 23. juunil 1886. aastal Haapsalus, kuidas Hiiumaa naised misjoni heaks üks päev nädalas koos käivad ja käsitööd teevad. Johannes Markus tõi eeskujuks apostlite aja, mil igal nädalal midagi misjoni heaks anti. Johannsoni sõnul peab see olema vabatahtlik ja armastusest. Schiewe rääkis traktaatide levitamisest ja nende kulude katmisest. Jumal kasutab eelkõige vaesemaid inimesi. Misjoni jaoks võib ka kana pidada. Misjoni- raha võiks saata Peterburi, kust seda siis saaks jaotada.³⁸⁹

³⁸⁷ HBKpr 32 23.06.1886 kuni 38 24.08.1887.

³⁸⁸ HBKpr 2 13.02.1884; 3 1.03.1884; 5 28.04.1884; 6 7.05.1884; 7 24.06.1884; 8 15.07.1884; 17 23.04.1885.

³⁸⁹ HBKpr 32 23.06.1886; KBKpr 5 23.06.1886.

Haapsalu kogudus kandis enamiku Schiewe reisikuludest. Teisel konverentsil Haapsalus 25. veebruaril 1888. aastal seisis Schiewe selle eest, et Johannson oma palga kätte saaks.³⁹⁰

Kolmandal konverentsil Haapsalus 20. juunil 1888. aastal tõstis Schiewe üldise koguduse kassa loomise küsimuse.³⁹¹ Tõenäoliselt mõtles ta Eestis tekkiva baptistiliidu kassat.

Schiewe neljanda Eesti-reisi ajal 1884. aasta novembris (uue kalendri järgi) lubas Suuremõisa krahv Ewald Alexander Andreas von Ungern-Sternberg anda kogudusele kalmistu ja kabeli ehk palvela jaoks maad. Kalmistu võeti 20. aprillil 1885. aastal kasutusele. Kabeli ehitamise tingimuseks oli, et koguduseliikmeid taluperemehed tasuvad oma rendivõlad, mida ka tehti. 19. aprillil 1885. aastal arutati Hiiumaal kabeli ehitamise küsimust. Schiewe lubas omalt poolt ehitust toetada 200 rublaga, tehti korjandus ja küsiti, kui palju keegi ehituseks lubab. Samal teemal räägiti 19. veebruaril 1886. aastal ja Schiewe lubas 200 rubla siis, kui ehitusega on alustatud. Viienda konverentsi esimesel pooltel Hiiumaal 5. märtsil 1893. aastal arutati taas kabeli ehitamise küsimust ja valiti inimesed, kes selle teemaga tegelema hakkavad. 14. mail 1895. aastal olid esimesed palgid kabeli jaoks Kärddlasse jõudnud. Ehitus kestis kolm kuud. 14. septembril 1895. aastal mindi esimest korda palvega palvelasse sisse ehk avati pühakoda. Krahvi kinkekiri maa ja palkide kinkimiseks on tehtud alles 29. novembril 1895. aastal.³⁹² Siit tuleb kaks vastusetat küsimust: miks sai palvela valmis alles 11 aastat pärast krahvi lubadust anda selleks maad ning miks vormistas krahv palkide ja maa andmise alles siis, kui palvela oli valmis? Ja Schiewe oli selleks ajaks Vene impeeriumist juba lahkunud.

1921. aastal meenutas Schiewe, et ta surus koos Johannsoniga läbi, et palvela ehitataks Kärddlasse, mis oli ka krahvi tahtmine – enne koguneti maal: „Ma usun, et wennad-õed selle üle minuga mitte kurjad ei ole ja sellest õpisid, et enamusel mitte igakord õigus ei ole.“³⁹³

Omapärane raha korjamise algatus Haapsalus ja Hiiumaal oli nn salgamise nädal kabeli püstitamiseks Hiiumaale – jätad midagi nädala jooksul kulutamata ja tood raha kogudusele.³⁹⁴

1896. aastal Eestis käies tuli Schiewel seista Abram Ernesaksa eest, kellele Rummu kogudus kabeli ehitamise raha võlgu oli. Ernesaks ise ütles, et koguduse

³⁹⁰ HBKpr 40 25.02.1888; Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 12.

³⁹¹ HBKpr 42 20.06.1888.

³⁹² „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253; HBKpr 16 19.04.1885; KBKpr 1 19.02.1886; 10 5.03.1893; 14 14.05.1895; 23 (kuupäevata); Teadaandmine (E. Ungern-Sternbergi kinkekiri 29.11.1895 Kärddla baptistikoguduse omanduses); Kaups, *50 aastat*, 31–32; Kaups, *Hea sõnum*, 78.

³⁹³ Schiewe, A. R., „Sõnumed A. R. Schiewest“ – *Tk*, 3 (1921), 44.

³⁹⁴ HBKpr 72 lisa 19.07.1892; 73 16.08.1892.

liikmed on enamasti vaesed ja küsis, kas ei saaks välismaalt abi. Andres Tetermann soovitas usklikel kümnist maksta, millega kaasneb Jumala õnnistus.³⁹⁵

Saksa baptistide usutunnistuse järgi võib vaimulikku tööd teha ilmaliku töö kõrvalt, aga kui asjalood lubavad ja nõuavad, on soovitav, et vanem või õpetaja – nende nimetuste alla kuulub ka pastor –, ainult oma vaimulikku tööd teeb.³⁹⁶ Schiewe eeskuju – olla täisajaga vaimulikul tööl ja elada sellest saadavast palgast – ei ole leidnud Eestis ei kajastamist ega enamiku Eesti EKB Koguduste Liidu pastorite poolt järgimist. Sellist mõtteviisi pole ka kogudustel. Pastorite killustamine ilmaliku ja kogudusetöö vahel vähendab nende töö efektiivsust. Autor on teadlik sellest, et koguduste rahalised võimalused on piiratud, aga need olid sarnased ka Schiewe ajal.

Autori hinnangul oli Eesti koguduste majandamine paremini korraldatud kui Peterburi koguduse oma. Üks võimalikke põhjusi oli, et Schiewe võttis Peterburis liiga palju vastutust enda kanda. Eestis andis ta ülesandeid aga kohalikele inimestele, kes sellega paremini hakkama said.

5.9 Schiewe tegevus keskusega Haapsalus pärast 1884. aastat

Pärast 1884. aastat saab Schiewe Eestis tegutsemisest anda ainult fragmentaarse ülevaate. Peamisteks kronoloogilises järjekorras allikateks on Haapsalu ja Kärdla baptistikoguduste protokolliraamatud. Schiewe tegevuse keskpunktiks oli Haapsalu.

Schiewe ise osales või vähemalt võttis sõna vähestel koosolekutel,³⁹⁷ mis viitab „võimu“ üleminekule pikkamööda kohalike inimeste kätte. Enne koguduste iseisvusumist Peterburi alt pärineb Haapsalust 86 protokollit ja Hiiumaalt 11 protokollit, nende hulka kuuluvad ka Eesti baptistide Schiewe-aegsete konverentside protokollid. Koosolekute peateemadeks olid: liikmete vastuvõtmine ja väljaarvamine, majandusküsimused ja töötegijate ametisse määramine.

1885. aasta märtsis käis Schiewe jälle Eestis. Kaasas oli tal Jonas Jonsson Stadling Rootsist. Põhiline osa selle reisi kirjeldusest on seotud sõitmistega. Karl Höövel tuli Keilasse saaniga vastu. Saan läks 35 korda ümber. Höövelil olid pikad veesaapad jalas, linnameestel muidugi mitte. Ühes kõrtsis peatuti, et hobuseid sööta, aga paha õhu tõttu ei saanud ruumis olla ja söödi väljas leiba. Kõrtsis oli kellelgi müts ära varastatud ja korraks läks kahtlus Schiewe seltskonnale, aga õnneks saadi aru, et neil sellega tegemist pole. Saani ümberkukkumiste tõttu läks kaduma osa Uusi Testamente, mis jagamiseks kaasa olid võetud. Stadling sai külma ja käis ainult Vormsil. Schiewe käis Hiiumaal, kuhu sõites saan veel kolm korda ümber läks, ja Haapsalus. Tagasiteel Tallinna sai ta sulailmaga läbimärjaks

³⁹⁵ RBKpr 19.05.1896.

³⁹⁶ *Usutunnistus*, 53.

³⁹⁷ Vt järeldust Schiewe osalemise kohta koosolekutel 5.8.2 „Schiewe välismaalt raha küsimas“.

ning külmetas kõvasti. Seetõttu kiirustas ta Peterburi. Ta jäi nii haigeks, et Stockholmis kardeti, et ta töövõimetus jääb.³⁹⁸

13. augustil 1888. aastal tõstas Schiewe Haapsalus misjonikooli küsimuse. Õppida võiksid need, kel vähegi andi Jumala sõna kuulutada. Koguduselt küsiti selle jaoks korterit, ahju kütmist, raamatuid, paberit, tinti ja sulgi.³⁹⁹

Mälestustes selgitas Schiewe küsimust pikemalt. Neid mehi, kes arvasid end jutlustamiseks kõlbulikud olevat, oli palju, aga nende jutt tegi Schiewele muret. Jutluse aluseks valiti liiga raskeid kirjakohti, mõni jutlus läks riigivõimu suhtes kriitiliseks ja seega ohtlikuks. Vastutava isikuna tundis Schiewe, et peab midagi ette võtma.⁴⁰⁰

1890. aasta märtsis avaski Schiewe Haapsalus „esimese Baptisti usuteaduse kooli Eestimaal“. Osales 18 meest. Schiewe käsitles nelja nädala jooksul kirja efeslastele ja andis õpetust, kuidas kõnesid ette valmistada, kokku kaheksa tundi päevas. Lektoritena teenisid Schiewe ja August Johannson, viimane peamiselt Schiewe tõlgina. Pärast kursusi palvetati kaks nädalat ärkamiste pärast. Eeskujuks oli tõenäoliselt Kicini kursus, mille Schiewe ise läbi tegi.⁴⁰¹

Kohalikud jutlustajad korraldasid hiljem juba ise kursusi. Schiewe ja ka tema õpingukaaslane Julius Herrmann edustasid Eesti jutlustajate iseõppimist. Hamburgi seminaris õppis esimesena aastatel 1893–1894 August Johannson, tema järel tulid teised. Õpiti ka teistes välismaa õppeasutustes.⁴⁰²

Vana mehena soovitas Schiewe Johannsonil Eestis talviti jutlustajate kursusi pidada, sest paljudel jätavad oskused soovida. Ta pakkus veel endagi abi: „Ka mina võiksin sellel põllul veel kaasa töötada!“⁴⁰³ Kuidas ta kavatses aidata, jääb teadmata. Lahendus Eesti baptistijutlustajate väljaõppele tuli Eesti Baptisti Jutlustajate Seminari asutamisega 1922. aastal, millele Schiewe tegevus teed valmistas.

Schiewe viis jutlustajate kursustega samal ajal Haapsalus pidevalt läbi ka koosolekuid. Schiewe mälestuste järgi oli see neli ja pool nädalat raske, kuid rikkalikult õnnistatud. Mitte ainust puhkepäeva polnud selle aja jooksul. Kaheksa tundi õpetas ta vendi ja koosolekud kestsid pärast seda kella üheni öösel, töö käis 14 tundi päevas. Väside polnud tal aega. Selle töö tulemusena pöördus 120 hinge, osa neist pärast Schiewe tagasipöördumist koju. Vist samal sõidul kestsid Hiiumaal koosolekud kolm päeva ja ööd järjest. Kodus sai Schiewe aru, kui suur oli pinge

³⁹⁸ Mälestused – *Tk*, 24 (1924), 348.

³⁹⁹ HBKpr 44 13.08.1888.

⁴⁰⁰ Mälestused – *Tk*, 8 (1925), 92.

⁴⁰¹ Mälestused – *Tk*, 9 (1925), 101; Schmidt, M., „Eesti baptisti jutlustajate usuteadusliku hariduse ajaloost“ – Kaups, *50 aastat*, 175 (artikli järgi oli Haapsalu kursus 1891. aasta kevadepoole ja osalejaid oli 16). HBKpr 47 2.12.1889 järgi pidi ühekuuline misjonikool algama veebruari lõpus, seega on 1890 õige aastaarv. 1890. aastat kinnitavad ka Kirjad 09.1893 ning Ader, 374. Kicini kursustest on juttu 3.4.2 „Schiewe Kicini kursustel ja Hamburgi misjonikoolis“.

⁴⁰² Schmidt, M., „Eesti baptisti jutlustajate usuteadusliku hariduse ajaloost“ – Kaups, *50 aastat*, 174–178.

⁴⁰³ Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Tk*, 15 (1911), 231.

olnud, sest väljapuhkamiseks kulus terve nädal. Martin Schmidt'i andmetel oli pöördujaid 70 inimest ja enamik neist liitus kogudusega; kursuste ja vaimuliku tegevuse peale kulus kokku kuus nädalat.⁴⁰⁴

Schiewe kirjutas, et käis iga kahe-kolme kuu järel kolm nädalat Eestis. 1891. aasta märtsis käis ta jälle ka Hiiumaal, vähemalt neli meest ja kaks naist pöördusid. Tagasi mandrile tuli sõita üle sulava merejää. Haapsalus oli ta pikemalt kui plaanis, sest töö oli edu ja teda ei lastud ära. Pöördus ligi 40 inimest. „Nii palju, kui mäletan, pole ma iial Eestimaale ühte reisi teinud, ilma et poleks hinged päästetud saanud.“ Järgmised neli aastat Eestis ja Peterburis olid rahulikumad, „siiski kasvas Issanda töö“.⁴⁰⁵

Huvitav on see, et 1890. aasta jutlustajate kursuse käik ja suur ärkamine Haapsalus ning järgmine ärkamine 1891. aastal ei kajastu Haapsalu baptistkoguduse protokolliraamatus. Võib-olla ei olnud üldkoosolekute pidamiseks kiire tegutsemise hoos vajadust ega aega.

Sellest perioodist on autori hinnangul kõige tähelepanuväärsemad Eesti baptistide esimesed viis konverentsi, Tallinna probleemide lahendamine ning Schiewe ja priilaste vastuolu. Üldisematest teemadest aga Schiewe suhted riigivõimuga, sakslaste hinnang eestlastele, Schiewe käsitlemine mittebaptistlikus ajakirjanduses ja koguduste iseseisvus Eestis, Schiewe personalipoliitika ja küsimus, miks just Schiewest sai Eesti baptismi alustaja ja juht. Neile teemadele on pühendatud järgnevad alapeatükid.

5.10 Eesti baptistide konverentsid

Schiewe tegutsemise ajal peetud konverentsidest on säilinud protokollid Haapsalu ja Kärdla baptistkoguduste protokolliraamatutes.

Konverentsidest tehti hiljem väga kokkusurutud ülevaade Teekäijas.⁴⁰⁶ See artikkel on abiks määratlemisel, milline kokkusaamine oli konverents ja milline mitte.

Schiewe ajal ja tema juhtimisel toimus viis konverentsi. Kuupäevad on võetud protokollidest ja peaks olema vana kalendri järgi, mida sel ajal Eestis kasutati. Kuna kaks konverentsi peeti kuupäevadel, mis on lähedased Haapsalu koguduse aastapäevale uue kalendri järgi, siis võib eelneva väite ka kahtluse alla seada.

Esimene konverents peeti Haapsalus 23. juunil 1886. aastal, protokollid on talletatud nii Haapsalu kui ka Hiiumaa baptistkoguduse protokolliraamatutes.⁴⁰⁷ Protokollide sõnastuse erinevus on üsna väike.

⁴⁰⁴ Mälestused – *Tk*, 9 (1925), 101–103; Schmidt, M., „Eesti baptisti jutlustajate usuteadusliku hariduse ajaloost“ – Kaups, 50 aastat, 175.

⁴⁰⁵ Mälestused – *Tk*, 10 (1925), 115–116.

⁴⁰⁶ „Esimesi Ühenduse konverentse“ – *Tk*, 10 (1934), 171–172.

⁴⁰⁷ HBKpr 32 23.06.1886; KBKpr 5 23.06.1886.

Teine konverents toimus Haapsalus 25. veebruaril 1888. aastal kahes osas ja sellest on kaks protokollit. Esimese osa teemaks oli baptistide ja priilaste suhted ning sellest tuleb juttu eraldi. Teist osa nimetatakse koguduse tunniks ja Teekäijas seda üldse ei mainita, aga seal oli arutusel oma kogudusest laiem temaatika – töötegija läkitamine Tallinna. Ka osalejaid oli tulnud väljastpoolt.⁴⁰⁸ Siin on muidugi hinnangu küsimus, kas seda võib konverentsi osaks pidada, autor on seda teinud.

Kolmas konverents peeti Haapsalus 20. juunil 1888. aastal ja neljas Haapsalus 24. veebruaril 1892. aastal.⁴⁰⁹

Viies konverents peeti kahes kohas: 5. märtsil 1893. aastal Hiiumaal ja edasi 8. märtsil 1893. aastal Haapsalus. Nii on ka protokollid kahes osas vastava koguduse protokolliraamatus.⁴¹⁰

Eesti baptistiliitu Schiewe ajal veel ei olnud. Kolmandal konverentsil seletas Schiewe vastuseks Jüri Milli küsimusele, et koguduste asemel on tegelikult osakonnad ja saadikute asemel koguduste liikmed, aga sagedasem vendade läbikäimine on vajalik. Ernst Ader nägi Milli küsimuses liidu moodustamise alget, aga seda võib näha ka konverentside toimumises endas ehk alates 1886. aastast. Liit moodustati Pärnu konverentsil 6.–7. juunil 1897. aastal ja võeti ametlikult Venemaa Baptistikoguduste Uniooni ehk saksakeelsesse liitu all-liiduna 20.–21. oktoobril 1900. aastal uniooni konverentsil.⁴¹¹

Kahte esimest konverentsi nimetatakse koguduse konverentsideks, kolmandat lihtsalt konverentsiks, neljanda kohta on öeldud, et see on „koguduse protokoll Haapsalu nõu kogus“. Viieandat konverentsi Hiiumaal nimetatakse koguduse tunniks ja Haapsalus konverentsiks.

Konverentsidel käsitletud majandusküsimusi sai eespool kajastatud ja Tallinna koguduse probleemidest tuleb juttu eraldi.⁴¹² Järgnevalt ei ole välja kirjutatud sõnavõtjate nimesid, sest autor peab lõppseisukohtade eest vastutavaks Schiewet, kes konverentse juhatas.

5.10.1 Koguduste töötegijate temaatika ja õpetuslikud küsimused

Schiewe pidas vajalikuks juhiametite selget piiritlemist. Esimesel konverentsil tutvustas ta oma vastuskirja Pühalepa õigeuspreestri küsimusele, kes on baptistide ametlikud jutlustajad Hiiumaal: Johannes Markus, Peeter Kuusik ja Peeter Kaups. Seaduse- ja piiblivastased peavad oma tegude eest ise vastutama. Veel rääkis Schiewe, et õigeid töötegijaid tuleb hinnata ja nimetas nendena Johan Hansmanni, Johannes Markust ja August Johannsoni.⁴¹³ „Seaduse- ja piiblivastased“ olid autori hinnangul isehakanud juhid.

⁴⁰⁸ HBKpr 39 ja 40 25.02.1888; 5.12 „Schiewe ja priilased“.

⁴⁰⁹ HBKpr 42 20.06.1888; 67 24.02.1892.

⁴¹⁰ KBKpr 10 5.03.1893; HBKpr 80 8.03.1893.

⁴¹¹ HBKpr 42 20.06.1888; Dahl, H. V., „Ülevaade Liidust“ – Kaups, *50 aastat*, 19; Ader, 373.

⁴¹² 5.8.3 „Eesti koguduste majandusolud“; 5.11 „Probleemid Tallinnas“.

⁴¹³ HBKpr 32 23.06.1886; KBKpr 5 23.06.1886.

Kolmandal konverentsil kerkis küsimus, kas kõik võivad jutlustada, kes tahavad. Schiewe arvas, et kui Jumal kedagi on kutsunud, on ta sellest ka kogudusele märku andnud. Piibel räägib ametisse seadmisest. Kogudusetunde võivad ka teised pidada, aga kogudusevanema loaga ja tema juhatuse all. Neljandal konverentsil otsustati, et Noarootsi abistamiseks lubab seadus ainult Johannsoni ehk registreeritud töötajad kasutada.⁴¹⁴

Viendal konverentsil arutati diakonite rolli – diakon on Jumala poolt antud töötaja, kellesse tuleb selliselt suhtuda. Pattu langenud ja meelt parandanud diakonit ei ole hea ametisse tagasi võtta, parem on teine asemele panna ja eksinud diakon teise kohta saata. Kogudus otsustab, kas inimene on diakoni ametiks kõlbulik ning kas ja millal teda ametisse õnnistada. Ühtset korda ei ole.⁴¹⁵

Kolmandal, neljandal ja viendal konverentsil arutati leivamurdmisega ehk püha õhtusöömaajaga seonduvat. Ainult usklikult ristitud inimesed võivad leivamurdmisest osa võtta. See ei ole inimeste armastamise küsimus, vaid tuleb Piiblist. Kes eraseltsides käivad leivamurdmisel, on koguduseliikme seisuse kaotanud. Leiba ei tohi kordamööda murda, see on kogudusevanema töö. Naisterahvas ei või leiba murda, sellise ambitsiooniga naised tuleb kogudusest välja panna, kui nad manitsemist ei kuula.⁴¹⁶

Kolmandal konverentsil arutati hingamispäeva ehk pühapäeva pühitsemise küsimust. Schiewe võttis seisukoha, et kes sellel päeval midagi teeb, on samasugune süüdlane nagu varas. Jumal on inimesele töö jaoks andnud kuus päeva ja inimene varastab seitsmenda lisaks, aga Issand tahab seda päeva endale.⁴¹⁷

Viendal konverentsil arutati ristimisküsimusi. Teistes kogudustes ristitudid võib vastu võtta, kui nad on oma usu peale suure veega ristitud. Vastuvõtmisel tuleb ette vaadata ja inimesi ristimisele mitte sundida. Ei või vastu võtta naise ristitudid ja iseenda ristitudid. Uskmatuna ristitu tuleb uuesti ristida. Luteri kirikusse lastele vaderiks minna ei tohi. Kas ristimata võib õndsaks saada? Võib küll, kui ristimine on võimatu nagu röövlil ristil. Ristimine on õndsakssaamiseks vajalik, aga see pole uussünd. On suur vahe, kas inimene on sunnitud midagi tegemata jätma või ta ei hooli sellest või pole see asi talle veel selge.⁴¹⁸

Viendal konverentsil arutati, mida teha sulgudes kirjakohtadega Piiblis. Kõik on pühakiri. Kas iga piiblisalm kõlbab jutluse aluseks? Kõigest võib kõnelda, aga mitte kõigest jutlustada. Kõike ei või koosolekul Piiblist naiste ja laste kuuldes ette lugeda. Valida tuleb lihtne tekst. Jutlustaja peab jutluseks korralikult ette valmistama ja rääkima sellest tekstist, mille võttis. Arutati ka Piibli raskeid kirjakohti.⁴¹⁹

⁴¹⁴ HBKpr 42 20.06.1888; 67 24.02.1892.

⁴¹⁵ HBKpr 80 8.03.1893.

⁴¹⁶ HBKpr 42 20.06.1888; 67 24.02.1892; KBKpr 10 5.03.1893.

⁴¹⁷ HBKpr 42 20.06.1888.

⁴¹⁸ HBKpr 80 8.03.1893.

⁴¹⁹ KBKpr 10 5.03.1893; HBKpr 80 8.03.1893.

5.10.2 Koguduste praktilise töö küsimused

Esimese ja kolmanda konverentsi esimeseks teemaks sai misjonitöö, millest kõneles Schiewe.⁴²⁰

Esimesel konverentsil oli juttu väljalükatutest – ei tahetud, et nad kogudusest kaugemale läheksid. Väljalükkamine ei ole inimestest, vaid see on Issanda karistus. Süütult väljalükatu peaks sellega leppima ja kannatama. Väljalükatuid ei või vennaks nimetada, kuni nad ümber ei pööra. Neljandal konverentsil leiti, et kes meelega pattu teeb, tuleb välja panna, kes nõtrusest eksib, sellele tuleb andeks anda. Viiendal konverentsil otsustati, et kui koguduse liige on ühest kogudusest välja lükatud, siis ei või teda teise vastu võtta ilma esimese loata.⁴²¹

Kolmandal konverentsil arutati, et vaja oleks noormeeste ja tütarlaste seltse ning laulukoore. Schiewe abikaasa ja tütar olid Haapsalus kooriga alustanud juba 1884. aastal. Andres Tetermann juhatas juba Pärnus koori ning Schiewe soovitas tal Haapsalus sama teha. Oleks vaja palvetunde, mis ka paika pandi. Ei piisa Jeesuse vastuvõtmisest, on vaja kasvada, palvetada ja Issanda teenritele sõnakuulelik olla.⁴²² Tõenäoliselt tegutses Schiewe abikaasa alustatud koor Haapsalus lühikest aega ja Tetermannil tuli otsast peale hakata. Kahjuks ei ole nimetatud Schiewe tütre nime. Võimalik, et see oli vanim tütar Emma, kes oli sel ajal 13-aastane.

Neljandal konverentsil leiti, et tundmatusse kogudusse minnes peab inimesel oma kogudusest tunnistus kaasas olema. Üle tulles tuleb endisest ehk ilmselt luteri kogudusest enne ristimist väljaastumise tõend võtta. Sõnastusest jääb mulje, et seda peaks ka takkajärele tegema, kui kohe tõendit ei võetud. Koguduse liikme- raamat tuleb sisse seada, kuhu ristimised, sünnid, surmad jne sisse kantakse. Inimeste vahelistes vastasseisudes peab kogudus ilmalikust kohtust ette jõudma ja probleemid enne ära lahendama. Neljahäälset laulu peeti sobivaks kasutada, sellest räägiti veel ka viiendal konverentsil.⁴²³

Viiendal konverentsil nenditi, et Vormsis on olukord paha. Neid ei saa Haapsalu, Peterburi ega Stockholm aidata, kui nad isekeskis riius on. Sinna saadeti delegatsioon uurima ja otsuseid tegema.⁴²⁴

Viiendal konverentsil arutati, keda võib laulatada. Muidugi koguduse liikmeid. Laulamine pole koguduse, vaid pruutpaari ja laulataja asi. Kuidas on uskondadevaheliste abieludega? Apostlite ajal pani isa tütre mehele. Meie teeme kõike Jumala sõnaga. Peab vaatama, kas see Jumala auks ja hingele õnnistuseks tuleb. Laulataja peab väga ettevaatlik olema, sest ta peab Jumalale vastust andma.⁴²⁵

⁴²⁰ HBKpr 32 23.06.1886; 42 20.06.1888; KBKpr 5 23.06.1886.

⁴²¹ HBKpr 32 23.06.1886; 67 24.02.1892; 80 8.03.1893; KBKpr 5 23.06.1886.

⁴²² HBKpr 42 20.06.1888; Kaups, *50 aastat*, 28 (kooritöö olevat „hoosse“ läinud Tetermanni Haapsallu elama asudes 1886 – ilmselt on aastaarv vale, sest 1888 oli kooriga (uuesti) alustamine alles päevakorral). Ader, 239 andmetel võeti kooritöö ulatuslikumalt käsile 1889.–1890. aastatel, kui Tetermann Haapsalus elas.

⁴²³ HBKpr 67 24.02.1892; KBKpr 10 5.03.1893.

⁴²⁴ KBKpr 10 5.03.1893.

⁴²⁵ HBKpr 80 8.03.1893.

Veel praktilisi küsimusi viiendalt konverentsilt. Kas on parem, kui maailmas usklikke kiidetakse või laidetakse? Kas koguduse juhatajal on ikka vaja õppida? Õppimisest on palju kasu, aga peamine on, et pühakirja peab teadma ja vaimulikult kasvama, vaja on Jumala Vaimu. Rumal on see noor inimene, kes oma õppimise aega raiskab. Tõstati pühapäevakooli küsimus ja otsustati, et kogudus valib kellegi sellega tegelema. Arutati käitumist jumalateenistuse eel, ajal ja pärast. Jutluse lõpus peaksid jutlustaja ja kuulajad „aamen“ ütleva, kui just valeõpetust ei kuulutata. Schiewet ei võetud ühes koguduses vastu, kui ta oma habet ära ei aja, nii peab mõndagi teiste nõtruste pärast tegema. Miks on koguduse tunnid ehk liikmekoosolekud kinnised, niikuinii lähevad jutud laiali? See on liidu otsus. Ameerikas on avalikud ja arutatu pannakse ajalehte. Inimeste isiklike küsimusi ei taha kõigile teada anda, aga kui ka edaspidi suud ei peeta, tuleb hakata koosolekuid lahtiselt pidama.⁴²⁶

Neljandal konverentsil küsiti, mida peab tegema koguduses oleva tütarlapsena, kes uskmata poistega ümber ajab? Isegi koguduses olevate noorte meestega ei kõlba ümber ajada. Tuleb teda manitseda ja kui see ei aita, välja lükata.⁴²⁷

Konverentsid on märgiks, et kogudused ei jäänud igäiks ainult oma asju ajama. Käsitletud teemadest näeme tolleaegset problemaatikat. Konverentside osavõtjatest ja sõnavõtjatest kujunesid kohalikud ja Eesti baptismi juhtivad isikud.

5.11 Probleemid Tallinnas

Tallinna esimese baptistikoguduse (tänapäeval Kalju baptistikogudus) juhtide nimekirjast on näha, et koguduse algusaeg ei olnud kerge: Madis Pinsler (1884–1885), Johan Hansmann (1885–1888), August Johannson (1888. aastal paar kuud), Peeter Kaups (1888. aastal paar kuud), Johannes Markus (1888. aastal paar kuud), Jüri Mill (1888–1889), Andres Tetermann (1890–1920).⁴²⁸ Esimesed kuus aastat olid väga ebastabiilsed, kuni tuli 30 aastaks Tetermann ja koguduse üles ehitas.

Schiewe nimetas Tallinna oma valulapseks. Ta oli seal korduvalt ristunud. Ühe kõneanniga mehe ristas ta Tallinnas juba oma esimesel reisil Eestisse tagasiteel Haapsalust Peterburi ja tundus, et töö edeneb. „Kolm meest hiilisid kogudusse, kes midagi Jumalast ei teadnud,“ kirjeldas Schiewe olukorra halvenemist. Vahepeal tekkis isegi mõte töö ajutiselt peatada, sest polnud tööjõudu. Üks lootustandev noormees sai Schiewelt isegi individuaalset väljaõpet Peterburis, aga tuli kogudusest välja panna. Siis tegi Schiewe Pärnus tegutsevale Millile ettepaneku Tallinna tööle asuda.⁴²⁹

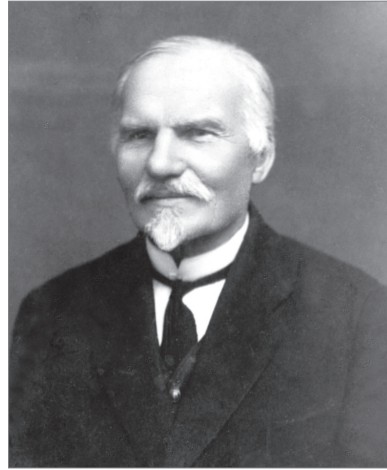
⁴²⁶ KBKpr 10 5.03.1893; HBKpr 80 8.03.1893.

⁴²⁷ HBKpr 67 24.02.1892.

⁴²⁸ Kaups, *50 aastat*, 30.

⁴²⁹ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 9 (1884), 96; Mälestused – *Tk*, 2 (1925), 23.

Selguse huvides tuleb minna ajas tagasi. Oma teisel reisil Eestisse ristas Schiewe 7. mail 1884. aastal (uue kalendri järgi) Ülemiste järves seitse hinge – mitte kaheksa või kolm, ka ei olnud see esimene ristimine Tallinnas. Nii oli tekkinud Tallinnas väike kogudus ja Schiewe pani Madis Pinsleri, Haapsalus esimeste hulgas ristitud mehe, seda juhtima. Probleemid algasid üsna varsti. Vähemalt korra oli Pinsler 1884. aasta augustis kogudusest välja pandud. Põhjuseks oli Schiewele, August Johannsonile ja Jüri Zeisigile vastuhakkamine. Segaduste tõttu koguduses pani Schiewe 1885. aastal Pinsleri asemele Johan Hansmanni. Pinsler astus kogudusest välja ja asutas Tallinna priikoguduse.⁴³⁰

*Pilt 20. Andres Tetermann
Foto: Kaups, 50 aastat, 109*

Jüri Mill ja Andres Tetermann, kes 1884. aasta suvel käisid jalgsimatkal Pärnu-Tallinn-Haapsalu-Pärnu, et baptistide kohta selgust saada, hindasid Tallinna baptistide jumalateenistusi segaseks ja korratuks ning nende teadmisi baptismist nõrgaks. Päris lootusetud nad Tallinna baptistide tuleviku suhtes siiski ei olnud.⁴³¹

Eespool nimetatud lootustandev noormees oli Hansmann. Esimesel Eesti baptistide konverentsil tegi tema alguspalve, Schiewe pani ta oma sõnavõtus Johannes Markuse ja August Johannsoniga ühte ritta ja käskis neid kalliks pidada. Aga koguduses tekkis lõhe, Hansmann hakkas endale pooldajaid korjama, ajas Schiewest mööda minnes asju kuberneriga ja lõpuks lahkus enamiku liikmetega. Teisel konverentsil soovitas Schiewe Peeter Kaupsi Tallinna saata, aga mees oli vastu ja Hiiumaa ei olnud nõus teda ära andma. Teisena pakkus Schiewe Johannsoni, aga Haapsalu jällegi ei olnud nõus teda loovutama. Jäädi arvamuse juurde, et Schiewe kirjutab Pärnusse ja palub Millil Tallinnas ametisse astuda. Kui ta ei nõustu, siis peab minema Markus. Lühikese aja oli neist igaüks ju Tallinnas ka. Lepituskatsed

⁴³⁰ Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161 (ristitavate arvu osas on artikkel kõige usaldusväärsem); HBKpr 9 5.08.1884; Kaups, *50 aastat*, 28; Dahl, H. V., „Tallinna I Baptisti Kogudus 1884–1934“ – *Tk*, 5 (1934), 86–87. Ilmalike lehtede teated on vastuolulised. „Locales“ – *Revalsche Zeitung*, 30.04.(12.05).1884, 3 järgi ristas Schiewe 25. ja 26. aprillil 1884. aastal kuus naist ja kaks meest. „Omalt maal“ – *Sakala*, 26.05.1884, 3 väitel ristas „Baptisti papp R. Schiewe“ kuus meest ja kaks naist. Ader, 123 seadis kahtluse alla Tallinna priikoguduse asutamise Pinsleri poolt, sest sellest kogudusest polnud hiljem midagi kuulda.

⁴³¹ Mill, J., „Pärnu Baptisti koguduse lühike, ajaloolik ülevaade“ – *Ajaloolik Album*, 46–47, 61.

Hansmanniga ebaõnnestusid ja kolmandal konverentsil 1888. aastal pandi terve kogudus välja. Mill saadeti Tallinna, et uuesti alustada.⁴³²

Probleemid Hansmanniga ei olnud aga lõppenud. Tetermanni ajal asus kogudus Hansmanni majja, aga siis tekkis uus lõhe, mida neljandal konverentsil arutati. Hansmann käis võimude juures kaebamas ja vahepeal keelati Tetermannil jutlustamine või keelati 1891. aastal koosolekud lihtsalt ära. Hansmann tahtis, et ka teda jutlustajaks kinnitataks. Schiewe pidi politsei ja kubermanguvalitsuse vahet jooksma, enne kui sai loa seal jutlustada. Hansmanni kogudusse vastuvõtmine kuulutati veaks. Aga Eduard Magnus Jakobson, kes elas nüüd Riias, oli Hansmanni poolt. Protokolli andmetel laimas ta Schiewet ja Julius Herrmanni ning ähvardas, et kui Schiewe Hansmanni ja tema pooldajaid vastu ei võta, võtab ta nad Riia kogudusse. Otsustati, et Hansmanni pooldajad ei ole vennad. Segadustest annab tunnistust ka see, et Tetermann tuli 1894. aastal vormistada Rummu koguduse jutlustajaks, et ta saaks võimaluse ka Tallinnas tegutseda.⁴³³

Schiewe ja Jakobsoni vastuolust tuleb juttu hiljem.⁴³⁴

Eelpool on nimetatud veel kedagi kolme meest kui pahandusetekitajaid. Nende perekonnanimed on Schiewe mälestustes kirjas. Kolmandal konverentsil toetas üks neist Hansmanni. Millist nad jagu ei saanud ja püüdsid teda ametist kõrvaldada, saates tema kohta valekaebusi, mis kandsid vilja. Mill läks Pärnusse tagasi. Need kolm meest kaebasid ka Schiewe peale, et ta levitab Eestis keelatud ja tsensuurist läbi käimata raamatuid. Raamatud toodi laevalt otse Schiewe Peterburi korterisse ja ta hakkas neid levitama. Schiewet ähvardas koguni kolmeaastane vangistus, kuid tal õnnestus end välja rääkida.⁴³⁵

Raamatud oli üks Schiewe mureteemadest. Ta kurtis, et eesti rahvas on kristliku kirjanduse poolest väga vaene ja nii pidas ta vajalikuks seda hankida – juba 1884. aasta lõpus õnnestus tal Inglismaalt saada tasuta jagamiseks saksa-, vene- ja eestikeelseid kirjutisi. Statistilise aruande kohaselt levitas Peterburi kogudus 1884. aastal kümme tuhat lehekülge traktaate.⁴³⁶

Pärast viimast Eesti külastamist 1911. aastal kirjutas Schiewe: „Kui mina viimast kord Eestimaal olin, siis oli Tallinnas üks väikene hulgake, kellel õelate

⁴³² HBKpr 32 23.06.1886; 40 25.02.1888; 42 20.06.1888; KBKpr 5 23.06.1886; Dahl, H. V., „Tallinna I Baptisti Kogudus 1884–1934“ – *Tk*, 5 (1934), 87.

⁴³³ HBKpr 67 24.02.1892; Dahl, H. V., „Tallinna I Baptisti Kogudus 1884–1934“ – *Tk*, 5 (1934), 87–88; Ader, 333.

⁴³⁴ 5.15.2 „Teine alternatiivne kirjeldus ristimisest Haapsalus ja Schiewe vastuolu Eduard Magnus Jakobsoniga“.

⁴³⁵ HBKpr 42 20.06.1888; Mälestused – *Tk*, 3 (1925), 31–32. Ei ole selge, millistest raamatutest või brošüüridest on juttu. Schiewe nimetab kahte (?) kirjakest „Ristimise seadmine ja imeline sündmus“, mille ta varsti pärast esimest ristimist oli lasknud tõlkida ja Gdańskis (Danzig) trükkida. Võimalik, et siin on eksitus ja Schiewe räägib juba olemasoleva raamatu kordustrükist. Haapsalu delegatsioonile andis Schiewe ju Peterburis Lorenz Johannes Schwani kirjutatud „Ristimise seadmisest; keda peab ristima ja milwiisil see peab sündima“ (5.6.4 „Schiewe kutsuti Eestisse“).

⁴³⁶ „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 211; Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 5 (1885), 56; *Statistik 1884*, 6–7.

elementidega ja mittekohtlaste isikutega palju wõitlemist oli; kuid nüüd nägin mina, ühe suure töö põllu ennast awanud olewat.“ Seda oli ta küll juba varem aimanud, et Tallinnas ja Eestis suured asjad sündima hakkavad.⁴³⁷

Ometi jäid Tallinna pahandused Schiewele hinge. Vanas eas kirjutab ta: „Aga siin asub pime punkt minu waimusilma ette ja selles näen ma walewendi – Tallinnas – kes mulle palju muret ja raskust on sünnitanud. Anna Jumal neile andeks, kui mina neile olen andeks annud!“⁴³⁸

5.12 Schiewe ja priilased

Schiewe ja priilaste suhted vajavad käsitlemist seetõttu, et Schiewele heidetakse praeguseni ette priilaste mittemõistmist ja lõhe tekitamist Läänemaa ärkamises.

5.12.1 Kes on priilased?

Läänemaa ärkamise kirju pilt tekitab vajaduse osalejate vahele piirjooni tõmmata ja autor esitab oma arvamuse. Käsitlusest jäävad välja irvinglased.

Robert Võsu jagas ärganud Haapsalu ja Ridala koguduste meelsuste järgi alalhoidlikeks ja radikaalideks.⁴³⁹ See tähendaks piirdumist vaid kahe organiseerunud uskkonnaga, baptistide ja priilastega. Ärganute ring oli aga laiem. (Enese)määrang koguduse kaudu aitab siiski ärganuid lahterdada, aga piirjooned ei ole kindlasti teravad.

Esimesse kuulusid need, kes jäid luteri või õigeusu kirikusse ehk nad said ärkamisest kõige vähem mõjutatud.

Teise kuulusid baptistid ja kolmandasse priikoguduste liikmed. Neist on selles uurimuses kõige rohkem juttu, sest nad seostuvad Schiewega.

„Just usuliikumise äärmuslikumad esindajad ja usuveidrused kippusid kujundama suhtumist kogu ärkamisliikumisse,“ kirjutab Jaanus Plaat.⁴⁴⁰ Neljanda ehk kõige äärmuslikuma tiiva esindajaid iseloomustasid äärmine emotsionaalsus, haarav, kuid vales osutunud prohvetlus ja sageli ka ebamoraalsed eluviisid. Sellest tiivast distantseerusid kõik teised, aga märk jäi kõigile külge.

Priilastena vaadeldakse käesolevas uurimuses Läänemaa ärkamise neid osalisi, kes liitusid priikogudustega ning sama usulaadiga inimesi baptistikogudustes. Samasuguse või lähedase hingelaadiga usklikke, kes jäid neist kogudustest eemale, ei käsitleta sellepärast, et nad jäid Schiewe tegutsemisalast välja.

Richard Kaups kirjutab priilaste nimest, et see võib tähendada lindpriisid või lihtsalt vabasid, patust vabakssaanuid. Lindprii Läänemaa ärkamise kontekstis tähendab inimesi, kes luteri kirikust välja heideti või ise astusid ja seaduse kaitsest

⁴³⁷ Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Tk*, 15 (1911), 230.

⁴³⁸ Mälestused – *Tk*, 21 (1925), 223.

⁴³⁹ Võsu, Robert, „Haapsalu ja Ridala“ – *Logos*, 2 (1984), 17.

⁴⁴⁰ Plaat, 78.

ilma jäid. Sõna „prii“ tähendab eesti keeles kas poliitiliselt, orjusest või vangistusest vaba isikut. Rootsikeelne „fri“ ja saksa „frei“ tähendavad sama. Ernst Ader kirjutas aga, et priilaste nimi tuli hoopis 1878. aastal Rootsis Paul Petter Waldenströmi asutatud vabakirikliku liikumise rahvapärase nimetuse „frikyrkan“ tõlkest.⁴⁴¹ Nii saksa kui rootsi keele mõju oli Läänemaa ärkamisalal olemas.

Õpetuslikelt vaadetelt – usklikuks saamine, ristimine – olid priilased ja baptistid väga lähedased. Priilastel puudus kindel koguduslik korraldus, nad ei olnud ametlikult registreeritud, algusaegadel peeti registreerimist mõnede poolt valeks, neil puudus kantseleilik asjaajamine. Mõnikord puudus nende kogudustel ka valitud juht. Kuna priilased olid tagakiusatavad, puudus mõnel kogudusel kindel kooskäimise koht. Priilaste koosolekutel valitses rõõmus meeleolu, hõisati, plaksutati käsi ja hüpati. Priikoguduste alustajate hulgas oli endisi kõrtsi pillimehi, seetõttu loobuti igasuguste pillide kasutamisest koosolekutel – kõike ilmalikku püüti vältida. Mõnel pool loobuti ka koorilaulust, samas koosolekutel lauldi väga palju. Kuni kogudused ei olnud registreeritud, ei tunnustanud riigivõim nende sõlmitud abielusid ja lapsed vormistati vallaslastena.⁴⁴²

Kui priikogudusi hakati registreerima, siis muutusid need paikseks, tekkis priikoguduste liit ja paberlik asjaajamine.

5.12.2 Schiewe ja priilaste vastuolu

Juba Schiewe ja ärganute delegatsiooni kohtumisel Peterburis tuli välja esimene arusaamade vahe – ärganud olid ristitud piserdamisega ja Schiewe nõudis nende ümberristimist.⁴⁴³ Lõhe puudutas otseselt ka delegatsiooni – August Johannsonist sai Schiewe tõlk ja hiljem Haapsalu baptistikoguduse pastor, Mihkel Krabi jäi aga priikogudusse. Ristimisega seotud vastuolust saadi priilaste praktika baptistlikuks muutudes üle.

Schiewe ja priilaste vaheline kõige suurem vastuolu seisnes suhtumises rõõmuavaldustesse. Ärganuid iseloomustas ülevoolav rõõm, kiire laul, käteplaksutamine, hüppamine ja hõiskamine, aga Schiewel oli saksapärase ratsionaalne väheste emotsioonidega usuelu mudel. Ühist keelt ei suudetud leida ja tekkis kaks usuliikumist. Ka priikoguduste juhid olid kinni oma mõtteviisis ja ei püüdnudki kompromissi leida.⁴⁴⁴

Järgnevalt mõned hinnangud Schiewele seoses priilastega varasemast kirjanusest.

Mihkel Busch: „Oleks ta kannatlikult seda asja tundma õppinud ja järeleandlikumalt otsustanud, siis ei oleks ainust priilast siia järele jäänud, vaid kõik

⁴⁴¹ Kaups, *Hea sõnum*, 65; Ader, 109. Nimi „priikogudus“ tekitab probleeme tõlkimisel, sest näiteks saksa „Freikirche“ ei tähenda ühte kindlat uskkonda, vaid vabakogudusi (või vabakirikuid) üldiselt, sõna võib olla ka mõne uskkonna nimes.

⁴⁴² Ader, 152–155.

⁴⁴³ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 7.

⁴⁴⁴ Veevo, Enn, *Priikoguduste spiritualiteedi väljendumine ajakirjas Armu Hääl* (Tartu: Kõrgem Usuteaduslik Seminar, 2008), 5, 14.

oleksid baptisti nime omandanud, mis piibli põhjal ka täiesti õige on. Siiski peab teda austama kui meest, kes omas sihis kindel on, ja iga asja, mis ta põhjalikult ei tunne, ära põlgab. Ka on ta Eesti usklike pärast palju waewa näinud ja kannatanud, ja ka meie wendi pühakirja sisse sügawamini juhatanud ja usulis asjus palju head õpetust annud.⁴⁴⁵

Karl Kaups: „Kui välismaalane, kes siinse rahva meelt, keelt, vajadusi ja viise ei tundnud, võis tema ka paratamata vigu teha, mis pärast rasked parandada. Üks niisuguseist on kahtlemata omaaegne priikoguduslik lõhe.“ Karl Kaups ise tundis suurt hingelähedust priilastega ja pooldas nendega ühinemist.⁴⁴⁶

Richard Kaups: „Vaimulikkude segaduste vastu, mis tol ajal Eestis olid, astus ta kindlalt üles, mille tõttu omas „vaimu ja rõõmustamise vastase“ kuulsuse. Ta ei olnud aga seda. Teda hinnati ja hinnatakse praegugi mõnelt poolt valesti.“⁴⁴⁷

Schiewe ise kirjutas priilaste kohta: „Need olid inimesed, kes selles arwamises olid, ... et nad ennast aina rõõmustama peawad ja hüppama. ... Oleks nad seda kodu teinud, siis poleks meil niisuguse kehaliku harjutuse vastu midagi olnud, kuid jumalakojas ja Jumala koguduse seas ei olnud see lubataw nõrkade pärast.“ Ta hindas priilaste jumalateenistusi külgetõmbavateks ja ohtlikeks: „See kisa ja mitmesugused hääled olid uimastawad. Ma vaatasin ja kuulasin rahulikult pealt ja andsin end mõistuse meelewalda, mis mind hoidis, et kaasa ei karjunud ja hüppanud, sest nende inimeste tegewus oli nii külgehakkaw, et kõik jõu pidi kokku wõtma, et mitte kaasakistud saada. ... Iga sõna peame terve piibli mõttega wõrdlema, ja see manitseb meid, et meie jumalateenistus peab olema mõistlik. Üks minu õpetajadest ütles kord: „Wennad, ärge unustage ial Jumalat paluda, et Ta teile terve mõistuse annaks.“⁴⁴⁸

Ometi ei õnnestunud Schiewel end priilastest eemale hoida: „Kõige ettewaatuse peale hoolimata olime mõned kogudusse wastu wõtnud, kes mitte terwed usus ei olnud, ja selle tõttu eksitustele kaldusid.“ Hiiumaal olevat liikmete seas hüppamist ja karjumist jumalateenistuse ajal ette tulnud, aga seekord seda teadet eitati. Schiewe manitses, et jumalateenistusel peab kõik ausasti ja viisipäraselt käima. Oli inimesi, kes käisid vahet tegemata mõlemas koguduses, priikoguduses olevat lihtsalt elavam. Seda Eesti baptistide viiendal konverentsil Hiiumaal arutades otsustati, et neid inimesi peab manitsema.⁴⁴⁹

On selge, et ei Schiewe ega priilased saanud olukorraga rahul olla. Schiewe juhina pidi oma seisukoha läbi suruma ning priilaste ja baptistide lähenemine jäi kaugemat aega ootama.

⁴⁴⁵ Busch, 35.

⁴⁴⁶ Kaups, *50 aastat*, 113; „Mineviku teedel“ – *Põllu Vagudel*, 31 (1966), 85.

⁴⁴⁷ Kaups, *Hea sõnum*, 72.

⁴⁴⁸ Mälestused – *Tk*, 23 (1924), 338; 6 (1925), 69.

⁴⁴⁹ HBKpr 17 23.04.1885; KBKpr 10 5.03.1893; Mälestused – *Tk*, 23 (1924), 338.

5.12.3 Hiiumaa koguduse „puhastamine“ Schiewe poolt

Schiewe ja priilaste vastuolu tuli kõige teravamalt välja Hiiumaal, kus priilased ja baptistid olid ühes koguduses ja mõlemal poolel olid tugevad eestvedajad.

Hiiumaa koguduse iseseisvumisel Haapsalu koguduse alt 19. veebruaril 1886. aastal sai koguduse juhiks ja protokollide kirjutajaks Johannes Markus. Ametis jätkasid diakonid Peeter Kuusik, Peeter Kaups, Peet Mägi, Nigulas Kalju ja Peet Sauer. Püha õhtusöömaaja jagajaks jäid ajutiselt Peeter Kuusik ja Peeter Kaups, kogudus pidi neli nädalat aega võtma, et jõuda selgusele, kumb neist selle töö peale jääb.⁴⁵⁰

Juba 5. märtsil 1886. aastal esitati püha õhtusöömaaja jagajaks Peeter Kaups. Osa koguduse liikmeid tõstsid protesti – kogudus olevat juba valinud Peet Saueri ja teist pole vaja. Ja käe tõstmine olevat sama kohatu kui vandumine.⁴⁵¹ Protestijad olid ilmselt priilased. Schiewet kohal ei olnud.

31. märtsil 1886. aastal loeti ette Schiewe kiri. Johannes Markus oli kirjateel Schiewe poole pöördunud ja seda pandi kuulajate poolt pahaks. Schiewe heitis ette, et nelja nädalat selguse otsimise aega polnud kasutatud ja ta ei tunnustanud seetõttu valimisi. Kaupsi ja Kuusiku volitused pidid veel nädal aega kestma. Vastaspoole esindaja teatas, et apostlitel polnud mingeid protokolliraamatuid, lisaks oli tal muidki etteheiteid.⁴⁵² Jällegi on näha vastuolu priilaste ja baptistide mõtteviisi ning praktika vahel.

Hiiumaal oli priilastele muidugi probleemiks, et Schiewe rõõmuavaldusi ei sallinud, kuulusid ju nemadki baptistikogudusse. Käis jutt, et Schiewe olevat öelnud: „Kes nõnda karjuvad, mingu kõrtsi ja karjugu seal. Jumala koguduses ei ole nende koht.“ Omaette priikogudust luua ei julgetud, sest kardeti, et neid usklikke hakatakse jälle taga kiusama, kes baptistikogudusest lahkuvad. Schiewe juuresolekul käituti vaoshoitult. Viimaks hakati nõu pidama, kaua nii võib, et kui isa on kodus, siis ollakse vaikselt, aga kui ta kodust ära on, siis ükskõik kuidas.⁴⁵³

18. juunil 1886. aastal toimunud koguduse koosolekul tekkis oht, et Schiewe ütleb Hiiumaa tööst üldse lahti. Lõpuks heitis ta kogudusest kõik liikmed välja ja hakkas neid siis üksshaaval tagasi võtma. Poole tunni jooksul võeti kogudusse 93 inimest – 87 võeti tagasi ja kuus ristiti. Väljalükatud olevat koguduse vaenlased ja neid ei või enne vennaks pidada, kui nad on oma süüd tundnud.⁴⁵⁴

Ei tohi siiski kõike Schiewe arvele panna, temaga koos olid Hiiumaal Johann Kargel, August Johannson, Andres Tetermann, Gustav Engbusk ja Johan Hansmann. Väljapanemise ettepaneku algatajaks on peetud Johannsoni, kuid Schiewe

⁴⁵⁰ KBKpr sissejuhatav kirje 19.02.1886; 1 19.02.1886.

⁴⁵¹ KBKpr 2 5.03.1886.

⁴⁵² KBKpr 3 31.03.1886.

⁴⁵³ Tatter, 4.

⁴⁵⁴ KBKpr 4 18.06.1886 (protokollil kuupäev peaks andma õige sündmuse toimumise kuupäeva); Mälestused – *Tk*, 24 (1924), 347.

ütles oma mälestustes selgelt, et selle tegi Kargel. Uuesti võttis liikmeid vastu Schiewe koos Johannsoniga.⁴⁵⁵

Schiewe kirjutab: „Mis asjasse enesesse puutub, siis ei soovi ma kellegile niisugust katset teha, sest see asi on liiga tõsine ja wastutus liig suur, ka wõiks niisugune teguwiis jutlustajale palju paha teha. Meie toimetasime hädapärast ja meil polnud midagit ajalikku kasu silmis. Mõtte Jumala riiki kaswatada oli eesplaani ja selle tõttu olid ka järeldused õnnistatud.“ Ta ei kahetsenud tehtut ka vanas eas: „See oli hea, et nii toimetasime, sest muidu oleks eksituste läbi wõib olla terve see töö Hiiu saarel ära häwinenud.“⁴⁵⁶

Täiesti erinev on Richard Kaupsi käsitus selle sündmuse kohta. Lõhe oli tekkinud sellepärast, et 13. veebruaril 1886. aastal valiti jutlustajaks Peeter Kaups ja mitte Peet Sauer. Schiewe kinnitas valimistulemuse ja tunnistas Hiiumaa koguduse Haapsalu kogudusest iseseisvaks. Sauer hakkas intrigeerima. Ta hakkas süüdistama neid, kes ei hõisanud ega hüpanud. Schiewe kutsuti asja selgitama. Kõik see toetuvat Kärkla koguduse protokollile nr 1, 13. veebruarist 1886. aastast.⁴⁵⁷ Niisugust protokollide autori käsutuses olevas protokolliraamatu koopias ei ole.

Richard Kaupsi andmetel toimus „puhastamiskoosolek“ 3. juulil 1886. aastal Kukkal Peedu talus. Kaups kirjutab sündmusest nii protokollidele kui ka isiklikele mälestustele toetudes, mida ta umbes 50 aastat pärast sündmuse toimumist osalejaid küsitledes oli saanud. Koosoleku protokollijaks oli kapten Teere, kes tegi seda tööd hoolega ja täpselt. Koosolekul mindi isiklikuks ja süüdistati üksteist. Schiewe ütles, et kes tahab kogudusse edasi jääda, teatagu sellest. Väljapanemist ei olnud. Enamik liikmeid jäid, Sauer 32 liikmega jäi kõrvale. Tekkis kaks kogudust. Mõlemad pooled olevat manitsemist väärt.⁴⁵⁸ Jällegi – niisugust protokollide autori käsutuses olevas protokolliraamatu koopias ei ole ja selle raamatu ehtsuses Kärkla kogudus ei kahtle.

„Puhastamiskoosoleku“ protokoll on üsna napp ja kirjutatud Johannes Markuse käega. Teere kirjutab esimese protokollidele alles ligi seitse aastat hiljem.⁴⁵⁹ Schiewe enda kirjutatule ja Markuse koostatud protokollidele toetudes tuleb jääda seisukohale, et toimus nii liikmete väljapanemine või koguduse töö lõpetamine kui ka tagasivõtmine või uuesti alustamine. Ei ole teada, milliseid allikaid Richard Kaups lisaks enda mälule Ameerikas raamatut kirjutades kasutada sai.

Kärkla koguduse pastor Eduard Heinla kirjutab, et mõnedel andmetel sai Peet Sauer usklikuks Peeter Kaupsi kuulutuse läbi, kuid ristiti enne Kaupsi. Sauer oli varem juhtimas ja korraldamas. Kaups tuli kogudusse hiljem, kuid hakkas rohkem poolehoidu võitma, sest oli loogilisem kõneleja ja edukam ärataja. Kaups oli

⁴⁵⁵ Mälestused – *Tk*, 23 (1924), 338; 24 (1924), 347; *Tatter*, 5 (allikas on kuupäevaks 3.06.1886, kuid sündmuste kirjeldus sobib teiste kirjutistega); *Seppur*, 33; *Veevo*, Enn (koostaja), *Läbi tule* (Palade Priikogudus, 2011), 14.

⁴⁵⁶ Schiewe, A. R., „Sõnumed A. R. Schiewest“ – *Tk*, 3 (1921), 44; Mälestused – *Tk*, 24 (1924), 347–348.

⁴⁵⁷ Kaups, *Hea sõnum*, 81–82.

⁴⁵⁸ Kaups, *Hea sõnum*, 82–83.

⁴⁵⁹ KBKpr 4 18.06.1886; 10 5.03.1893.

Pilt 21. Kukka Peedu talu 2021. aastal. Selle talu küünis toimunud koosolekul eraldusid Hiiumaa priilased baptistidest. Autori foto

tore mees, Sauer kindla sõnaga.⁴⁶⁰ Tõenäoliselt oli Kaupsi ja Saueri vastuolu nii koguduse praktikat puudutav kui ka isikutevaheline probleem. Schiewe eelistas Kaupsi ja temast sai Schiewele üks lähedasemaid kaastöölisi Eestis.

Priilased hindasid Schiewe seisukohti muidugi negatiivselt. Aleksander Seppuri hinnangul Johannson mõtles Schiewe peaga ja tundis Schiewe südamega, mis oli rõõmu vastane. Rõõmuvastastest koostati uus koguduse nimekiri. Rõõmu kõrvaldamine ei olevat ainult ebaloogiline, vaid ka Jumala sõna vägistamine. Samas väitis Seppur, et ta ei õigusta väärnähteid ega kaitse korralagedust vaimulikus tegevuses, mida pühakiri omaks ei võta. Ta tunnustab Jumala tööd nii priilaste kui ka baptistide poolel.⁴⁶¹

Puhastusaktsioon Hiiumaal meenutas puhastust Łódzis.⁴⁶² Schiewe püüdis seal pooli lepitada, aga August Penski tuli ja tegutses resoluutselt. Nüüd võttis Schiewe eeskuju Penskest. Nii Łódzis kui Hiiumaal jäid armid aastakümneteks. Aga mõlemad Hiiumaal tekkinud kogudused – Kärkla baptistikogudus ja Palade priikogudus – püsivad tänaseni ning nii Peeter Kaupsist kui ka Peet Sauerist on saanud hinnatud ajaloolised tegelased.

⁴⁶⁰ Heinla, Ed. A. (koostaja), *Ajalooline kokkuvõte Kärkla baptisti koguduse arengust*, 25 (masinakirjaline brošüür, dateerimata).

⁴⁶¹ Seppur, 33–35.

⁴⁶² 3.5.2 „Schiewe probleemide lahendajana Łódzis“.

Palade priikoguduse pastor Enn Veevo kirjutas 2011. aastal: „Suuri õpetuslikke erinevusi jääjate ja lahkujate vahel ei olnud. Samal ajal oli Schiewe õlul vastutus Eesti koguduste arenemise ja õigetel alustel püsimise eest. Võib-olla oleks suurema sallivuse korral jäänud lahutus olemata. Sellel hetkel aga oli keeruline mõista, kuhu areng suundub. Kogemusi ebapiibellike ilmingute ja valeprohvetitega oli nii Läänemaal kui Hiiumaal. See tegi otsustajad ettevaatlikuks.“⁴⁶³

Muidugi ei kadunud priilaste probleem Hiiumaa koguduse lõhe vormistamisega. Neid, kes lõhega rahul ei olnud, oli mõlemal pool.

5.12.4 Baptistide ja priilaste lähenemine

Priidik Tatter kirjutas, et kuigi baptistidel ja priilastel oli vahe, siis ei anna see põhjust üksteisesse umbusuga suhtuda. Priilased tooks tublidust ja südamlikkust, baptistid õpetlikkust ja kindlama organisatsiooni. Nii kasvas ühinemise mõte just nooremate ja koguduste lihtliikmete seas. Vastaseid leidis vanemate ja juhtivate tegelaste seas, kes kartsid enda organisatsiooni ja selle nime ning võib-olla ka iseenda autoriteedi languse pärast.⁴⁶⁴

Ühinemiskatseid tehti juba Schiewe ajal – 1887., 1888. ja 1890. aastal, aga tulemusteta.⁴⁶⁵ Kui baptistid tegutsesid legaalselt, siis priilased pidid kannatama tagakiusu. Olles samast vaimulikust ärkamisest pärit, üksteist isiklikult tundes, olid ühinemise katsed loomulikud. Siin räägime koguduslikust tasandist – läbirääkimisi pidasid kogudused omavahel, liikmete liikumist koguduste vahel tuli muidugi ka ette.

Imselt oli ühinemiseks vaja kahepoolset huvi. Teisel baptistide konverentsil 25. veebruaril 1888. aastal Haapsalus Schiewel seda ei olnud ja ka priilased olid süüdistavad. Priilased pidasid baptistide õpetust õigeks, aga nägid nende praktikas vigu. Schiewe pidas priilasi määratsejateks ja vaimulikuks praagiks – baptistid on nagu nisu, mille seas on ka prahti, priilased on nagu praht, mille hulgas on ka nisu. Schiewe arvates tahtsid priilased ainult baptistide nime ära kasutada ja ta oli valmis minema kubernerile nende peale kaebama. Teekäijas öeldi, et see oli lühike koosolek, mille tagajärjel priilased baptistidest lahkusid ja protokoll lõppes „külmal“.⁴⁶⁶

Esimese koguduste ühinemiseni jõuti alles Schiewe lahkumise järel Saksa- maale. 1897. aastal külastas August Johannson usu pärast vangis olevat Mihkel Krabi ja tegi ühinemissetpaneku. Johannson oma artiklis Wahrheitszeuges pidaski ühinemist enda teeneks. Ridala priikoguduse ühinemiskonverents baptistidega peeti Haapsalus 2. augustil 1897. aastal. Ka seal nimetas Johannson enda algatavat rolli. Mõlemad pooled tunnustasid teise usklikkust ja esitasid oma seisukohad. Arutati läbi baptistide usutunnistus, kusjuures pikemalt peatuti ristimisel,

⁴⁶³ Veevo, *Läbi tule*, 16.

⁴⁶⁴ Tatter, 37–38.

⁴⁶⁵ Busch, 46.

⁴⁶⁶ HBKpr 39 25.02.1888; „Esimesi Ühenduse konverentse“ – *Tk*, 10 (1934), 171.

leivamurdmisel, koguduse teenritel, raskete küsimuste otsustamisel, pühitsusel, pühapäeva pidamisel ja vandeandmisel. Võeti seisukoht suitsetamise ja alkoholi tarvitamise vastu. 1. detsembril 1897. aastal sai Ridala kogudusest Haapsalu koguduse osakond ja järgmisel aastal iseseisev kogudus. Baptistidega ühines 168 hinge, umbes sama palju jäi edasi priikogudusse. Ühinemist valeks pidav Aleksander Seppur kirjutas, et üleminejad olid kergeusklikud. Nad püüdsid oma tõekspidamisi säilitada, aga ühinemine sellele kaasa ei aidanud.⁴⁶⁷

G. Liebert avaldas Johann Gerhard Onckeni välja antud „Ristitud kristlaste koguduse, mida tavaliselt nimetatakse baptistideks, usutunnistuse“ lühendatud variandi.⁴⁶⁸ On võimalik, et Johannson oli selle kunagi Schiewelt saanud ja kasutas seda, sest täistekst on küllaltki pikk. Ühinemiskoosoleku protokollist on näha, et usutunnistus ei olnud eestikeelne. Saab ainult spekuloida, mida Johannson kasutas – kas tema enda või kellegi teise tehtud käsikirjalist tõlget või tõlkis seal-samas mingit saksakeelset varianti. Saksa baptistide usutunnistuse eestikeelne tõlge ilmus trükist alles 1912. aastal.

Jaanus Plaat kirjutas, et 1890. aastate teise pooleni olid priilased kõige arvukamaks vabakoguduslikuks vooluks Lääne- ja Hiiumaa usuliikumistes. Seejärel hakkasid nad alla jääma baptistikogudustele, kuhu siirdus üha enam tagakiusatud priilasi. Lõplik pööre baptismi kasuks toimus poolte Ridala priikoguduse liikmete liitumisel baptistidega.⁴⁶⁹

Ridala priikoguduse ühinemine baptistidega oli väga oluline, aga see ei tähendanud kõigi priilaste ühinemist. Ühinemine käis kogudusehaaval. Viimased priikogudused ühinesid juba Nõukogude Liidus moodustatud EKB liitu, aga siis ei küsinud keegi ei nende ega baptistide nõusolekut. Kui Eesti taas vabaks sai ja igauks võis oma kogudust nimetada jälle nii, nagu ise tahtis, tekkisid Eesti EKB Koguduste Liitu uuesti ka priikogudused.

Hinnates Schiewe rolli, peab meeles pidama, et ta kutsuti Eestisse segaduses olevasse ärkamisse selgust looma, mitte pealtvaatajaks. Üheks kutsujaks oli priikoguduste oluline tegelane Mihkel Krabi. Kui Schiewe kogus tema arvates sobivad inimesed baptistikogudusse, siis valiku tegid ka priilased – iga end ärganuks pidanu neile ei kõlvanud. Ei maksa kõike ainult ühe inimese arvele kirjutada, isegi kui tema roll on olnud väga suur.

Paratamatult on olemas emotsionaalsed inimesed, kellest osale sobis priikogudus, ja vähem tundelised inimesed, kellest osale sobis baptistikogudus. Siiski oli mõlemad mõlemas liikumises. Schiewe ajal ei olnud Eestis usuvabadust. Kui see tuli, said mõlemad liikumised tegutseda ka ühes liidus enda omapära hülgamata.

⁴⁶⁷ HBKpr 113 2.08.1897; 117 6.01.1898; Johannson, A., „Unser Werk in Esthland“ – *Whz*, 7 (1898), 55; Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 14; Busch, 46–49; Seppur, 49; Ader, 241–242. Baptistide usutunnistusest tuleb juttu 7.1 „Schiewe õpetusest ja veendumustest“.

⁴⁶⁸ G. L., 264–269 (tekstis „Glaubensbekenntniß der Gemeinde getaufter Christen, gewöhnlich Baptisten genannt, herausgegeben von J. G. Oncken, Hamburg“).

⁴⁶⁹ Plaat, 89.

Baptistide ja priilaste vastuolus tuli välja ka küsimus suhtumisest riigivõimu. Schiewe oli varem pidanud ka ise kannatama usu pärast tagakiusu. Nüüd oli ta riigi seaduste kohaselt ametisse pandud pastor. Kas tema töös oli mingeid riigiga kokkumängu tunnuseid?

5.13 Schiewe suhted riigivõimuga Peterburi-perioodil

Schiewe esines Eestis seadusliku koguduse esindajana ning kindlustas end vajalike paberite ja kõrgemate ametnike, ka Eestimaa kubeneri, lubadega, mis Eestis tema vastaseid üllatas. Peterburis ristas ta koguni politsei kaitse all.⁴⁷⁰ Ilmselt mõjutasid varasemad tagakiusud Schiewe käitumist Peterburis ja Eestis. Baptism oli Vene impeeriumis siis juba lubatud.

Keiserliku ukaasi kohaselt pidid välismaalased, kes tahtsid baptistijutlustajad olla, andma kõigepealt truudusevande ja Schiewe valmistus selleks. Johann Kargel tegi läbi naturalisatsiooniprotsessi ja teda ei saanud enam Venemaalt välja saata. Lorenz Johannes Schwani kaebuse tõttu lükkus aga Schiewe ametisse kinnitamine Peterburis edasi. 1. märtsil 1881. aastal tapeti keiser Aleksander II ja kõik meesterahvad alates 14. eluaastast pidid uuele keisrile Aleksander III truudust vanduma. Koguduses pidi neid vannutama Schiewe, kes oli veel ametisse kinnitamata ja pidi enne järele uurima, kas ta vannutada võib.⁴⁷¹

Fr. Kiefer kirjutas Peterburist Ameerikasse, et tänu baptistlikule mõjule on Venemaal tekkinud ärkamisi, kuid neil puuduvad õiged juhid ning ärganud satuvad mitmesugustesse eksitustesse. Pahatihti nimetavad nad end baptistideks. Igal talvel on mingit liiki allakastja töötanud Peterburis evangelistina ja nende mõju on olnud baptistide vastu. Schiewe pidi Kieferi Peterburis viibimise ajal vähemalt kaks korda nädalas käima välismaiste religioonide ministrile selgitamas, et baptistid pole segadustes süüdi. Kõrgetel kohtadel olevad isikud arvavat, et baptistid on agressiivne sekt, kes ohustab õigeusu kiriku rahu ning baptistidele usuvabadust andes on tehtud viga.⁴⁷²

Võib-olla rääkis Schiewe samadest pahandusetegijatest, kui kirjutas, et 1883. aastal oli tal muresid eksiteele sattunud isikute ebapuhaste püüdlustega. Üks ebakristliku käitumise pärast kogudusest välja pandud noor lätlane läks oma jultumuses niikaugemale, et ristas õigeusklikke. Kolm korda pidid nad – ehk keegi teine ka veel peale Schiewe – käima usuasjade ministeeriumis ja neil kästi kõigest, mida nad sellest asjast teavad, vene keeles kirjalikult ette kanda. Kuna see lugu oleks

⁴⁷⁰ Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 1 (1882), 7; Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161. Miller, 67 kirjutab ekslikult, et Schiewe olevat Peterburi-perioodil korduvalt vangistatud. Schäfer, Fr., „Adam Reinhold Schiewe“ – *Jahrbuch 1930*, 11 on öeldud, et Schiewe pandi Venemaal korduvalt vangi ja saadeti lõpuks veel Siberisse, kust ta Saksamaale põgenes ja oma pere järele tõi. Tegelikult pandi ta korduvalt vangi Vene-Poolas ja Siberisse teda ei saadetud.

⁴⁷¹ Mälestused – *Tk*, 17 (1924), 263; 18 (1924), 277; Nichols, 64.

⁴⁷² Kirjad 23.01.1884.

võinud Schiewele või kogudusele kahju teha ja nende õigusi kitsendada, teatasid nad, et kõik Venemaa kogudused mõistavad hukka sellised õiguserikkumised ja kõrvalekalded nende ühisest usutunnistusest.⁴⁷³ Schiewe käitumist selles olukorras võis mõjutada tema väljasaatmine Volõõniast, mille põhjuseks oli ju väidetav õigeusklike ristimine – Schiewe püüdis vältida niisuguse süüdistuse kordumist.

Teisel ristimisel Haapsalus, milleks vastased olid valmistunud, käitus Schiewe seadusemehena: „Manitsesin inimesi, mitte segada, sest sellel võib pahu tagajärgi olla. Meie oleme riigi poolt tunnistud ususelts, ja keegi ei tohi meid meie ametitalitustes segada, olgu, et ta tahab tegemist teha wangikojaga. Wendade poole pöörates, ütlesin järgmist: „Pange hoolega tähele, kui keegi julgeb segada, kes ta on, ja ma ei saa mitte wiibima, teda ülesanda politseile.“ See aitas.⁴⁷⁴

Kui Schiewe läks 15. mail 1884. aastal Tallinnas oma paberite järele, teatati talle, et üle 20 isiku taotlevad enda kinnitamist baptistkoguduse jutlustajaks. Schiewe protesteeris kirjalikult ja suuliselt ning palus, et kinnitataks ainult sellised isikud, kes on tõesti baptistid ja baptistkoguduse poolt kinnitamiseks esitatud, mitte neid, kes püüavad end baptistide nime taha varjata.⁴⁷⁵

Schiewe esimese tööaasta lõpus Eestis vastutöö vähenes, „sest nähti wist, et võitlus tõe vastu asjata“. Suuremad probleemid tekkisid, kui vürst Sergei Šahhovskoi sai Eestimaa kuberneriks (kuberner aastatel 1885–1894). Haapsalus, Hiiumaal ja Vormsis käis rahva meelitamine õigeusu kirikusse ja Schiewe tegevus oli sel taustal väga vastumeelt. Aga Schiewel oli ministeeriumis keegi toetaja ja süüdistused läksid paberikorvi.⁴⁷⁶

Mõni sõna Šahhovskoi arusaamadest. Venemaa ja õigeusk on sünonüümid. Luterlus on ainuke side Balti provintside elanike ja sakslaste vahel. Rahvuse tähendus väheneb või kaob õigeusus üldse. Õigeusk on alati tõmmanud inimesi Venemaa poole, impeeriumi piirides eriti. Vene rahvast tõmbab omakorda ainult õigeusklike poole nende rahvusest sõltumata. Tähtsaimaks ülesandeks on kohalike elanike sulatamine usu poolest Venemaaga kokku, et nad tunneksid, et nende heaolu sõltub olemuslikult täielikust ühtesulamisest suure õigeuskliku vene perekonnaga. Tuleb tugevdada seda edu, mida õigeusk on juba Eestimaal saavutanud ja tagada õigeusu laienemine.⁴⁷⁷ Sellise programmi puhul Šahhovskoi ja Schiewe muidugi ühist keelt leida ei saanud.

Kui kuberner laskis Abram Ernesaksa vangi panna, koostas Schiewe saksa keeles protestikirja. Keegi tõlkis selle vene keelde ja Ernesaks kirjutas alla, kuigi ei osanud vene keelt. Schiewe osalust ei õnnestunud võimudel tõestada, kuid kahtlus jäi.⁴⁷⁸

⁴⁷³ Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 5 (1884), 58. Ministeeriumi nimetus on kirjutistes erinev.

⁴⁷⁴ Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 290.

⁴⁷⁵ Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161.

⁴⁷⁶ Mälestused – *Tk*, 23 (1924), 338; 3 (1925), 31; „Šahhovskoi, Sergei Vladimirovitš“ – *EE*, 14 (2000), 500.

⁴⁷⁷ *Iz arhiva*, V.

⁴⁷⁸ Mälestused – *Tk*, 3 (1925), 31.

Ernesaks ehitas Rummu koguduse jaoks enda krundile kabeli, mille kohta kuberner ütles, et ei anna iialgi selle avamiseks luba. Schiewe läks Peterburis ülevenemaalise salapolitsei ülema sekretäri juurde ja rääkis asja ära. Sekretäri teenijateks oli usklik abielupaar Rummust, kes omakorda leivaisale olukorda selgitasid. Schiewe sai kirja Šahhovskoile. Riiginõunik, kelle kaudu Schiewe Tallinnas asju ajas, näitas talle aga Hiiumaalt ja Rummust tulnud kaebuste pakki. Schiewe kuulutas need valeks. Sellepeale lubas riiginõunik isiklikult kohale sõita. Positiivne roll oli veel Andres Tetermannil, kelle riiginõunik üle kuulas. Kogudus sai kabeli avamise loa 1894. aastal.⁴⁷⁹

1891. aastal keelati millegipärast koosolekud Vormsis, Hiiumaal ja Tallinnas. Haapsalus ei lubatud mingil formaalsel põhjusel tegutseda August Johannsonil ja tema ülesanded pandi Schiewe ettepanekul ühele diakonile, sest diakonit ei püüdnud võimude poolt kinnitada. Otsustati advokaadi abil koostada palvekiri senatile, sest võimul oleva kubermanguvalitsuse poolt ei olnud midagi head loota – kõik palvekirjad sinna jäid tagajärjeta. Kui Tetermann läks kubermanguvalitsusest vastust küsima, ei teatud seal palvekirjast midagi. Schiewe soovitas oma kirjas uus palvekiri koostada.⁴⁸⁰ Tõenäoliselt pidi senati vastus tulema kubermanguvalitsusse.

Ka hiljem, Gorzów Wielkopolskis oli Schiewel veel vaja vastastega tegeleda, kes takistasid kogudusel surnute matmist ja süüdistasid Schiewet rahurikkumises. Siiski õnnestus Schiewel karistamist vältida, aga selliseid probleeme ei olevat olnud isegi Peterburis.⁴⁸¹

Kuna Schiewe asjaajamine võimudega oli avalik tegevus, millest kaastöötajad ja tema kirjutiste lugejad olid teadlikud, ei saanud see olla kokkumäng. Riigiga suhetest rääkides ei tohi unustada, et Schiewe oli ka Saksamaa alam. Võib-olla sundis see teda olema Venemaa suhtes kuidagi rohkem riigitruu. Aga tema eesmärk oli kogudusetöö edendamine.

Pärast Eesti iseseisvumist soovitas Schiewe eestlastel hinnata täielikku vabadust, mis Eestis on.⁴⁸²

5.14 Mõned kirjeldused eestlaste kohta

Järgnevasse alapeatükki on koondatud mõned Johann Kargeli, Julius Herrmanni ja Schiewe arvamused eestlaste kohta. Võõramaalased näevad kohalikke inimesi teise pilguga ja võrdlevad kõike oma kodumaaga või varem kogetuga. Mõnikord on kasulik selliseid arvamusi lugeda, et ka ise oma olukorrast aru saada ja vajaduse korral midagi muuta.

1876. aastal kirjutas Johann Kargel, et eestlastel on päris erilisi omapärasid, eelkõige see, et nad raudse visadusega oma vanadest kommetest kinni peavad.

⁴⁷⁹ *Ajaloolik album*, 91–94; Mälestused – *Tk*, 4 (1925), 44–45; Kaups, *50 aastat*, 36.

⁴⁸⁰ HBKpr 61 25.05.1891; 63 1.09.1891.

⁴⁸¹ Schiewe, A. R., „Jahresbericht aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 5 (1908), 40.

⁴⁸² Schiewe, „A. R. Schiewe kiri Saksamaalt“ – *Tk*, 8 (1922), 120.

Nad pöördusid alles 13. sajandil kristluse saksa ristirüütlike vägivaldse misjoni tulemusena. Kui miski rüütlike usule ei vastanud, tarvitati mõõka. Sageli juhtus, et päeval jões ristitud eestlased öösel sealsamas otsaette ja rinnale tehtud ristid maha pesid ning kuulutasid avalikult, et nad pole kristlased. Lõpuks tuli ometi vägivaldsele alluda. Kui sellesse kanti tuli reformatsioon, said eestlastest luterlased. Head edu saavutas vennastekogudus, aga see allub ka luteri kirikule.⁴⁸³

Julius Herrmann kirjutas pärast Inglismaa külastust Eestimaa-reisist, et inglaste ja eestlaste vahel on suur ja kirjeldamatu vahe. Eestlased on mitte ainult väga madalal kultuuritasemel, vaid ka usuasjades teadmatud.⁴⁸⁴

Sissejuhatuses oma Eesti-tööle ütles Schiewe, et eesti rahvas on vaevalt 25 aastat tagasi pärisorjusest vabanenud. Tsivilisatsioonis ei ole nad eriti palju edusamme teinud. Neid on vaevalt miljon hinge ja nad on kodust peale luterlased. Eestlaste isandad, kellega pastorid rangelt kokku hoidsid, on neid karmilt kohelnud, võib-olla mitte karmimalt kui pärisorje üldiselt, aga lihtsam neil ka ei olnud. Sellistes oludes on loomulik, et usuvabaduse üle eriti ei kaevatud.⁴⁸⁵ Pärisorjusest vabane-mise aeg oli artiklis muidugi vale.

Vormsi kohta rääkis keegi Schiewele, et saareelanikud olid veel 15 aastat varem piraadid, kes kaluritöö kõrvalt võõraste laevade riisumisega lisa teenisid. Paljud neist olid nüüd saanud usklikeks. Aga tsivilisatsioonis olid nad veel tagapool kui venelased. Nende riietus oli nii koomiline ja vanamoeline, millist Schiewe kuskil mujal ei olnud näinud.⁴⁸⁶

Seda kirjutas Schiewe Wahrheitszeuges, aga mälestustes oli ta Vormsit kirjeldades veel värvikam. Küll mainis ta puhast kodu, kus teda lahkelt vastu võeti, aga tema silmis imelikest asjadest on pikem kirjeldus. Schiewe oli 1885. aastal tund enne koosolekut kohale jõudnud, aga rahvast polnud veel kutsutud. Veerand tundi enne algust läks võõrustaja välja, puhus jäärasarvega mitmesuguseid hääli ja rahvas hakkas kabeli poole ruttama. Koosoleku alguseks oli kabel puupüsti rahvast täis. Koosoleku ajal kõik naised ja isegi väikesed tütarlapsed kodusid. Kirjakoha lugemise, kõne ja palve ajal peeti vahet, laulmise ajal hakati uuesti kuduma. Vormsi naiste riietus oli iseäralik ja mitte just ilus. Midagi niisugust polnud Schiewe kuskil mujal näinud, igal maal omad kombes. Öömajakohas Schiewe õieti süüa ei saanud, kuigi kõht oli tühi, sest või haises, kartulitest oli näha, et need olid mustade kätega kooritud, nuga ja kahvel olid pesemata, kahvel pealegi pooleteist haruga, salvrätikut oli ka lapse mähkmena kasutatud. Õled voodis laskis Schiewe ära vahetada ja osa endale padjaks puntrasse siduda. Et kõik oli hästi mõeldud, selles Schiewe ei kahelnud. Halvasti magatud öö järel sõideti Hiiumaale ja teel peatuti Hari saarel. Seal võeti neid väga hästi vastu, anti süüa ja Schiewe pidas perekonnapea soovil jumalateenistuse.⁴⁸⁷

⁴⁸³ Kargel, J. G., „Wieder etwas aus St. Petersburg“ – *Mb*, 11 (1876), 185.

⁴⁸⁴ Herrmann, J., „Verschiedenes aus Riga“ – *Whz*, 3 (1886), 28.

⁴⁸⁵ „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 8 (1884), 85.

⁴⁸⁶ „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 211.

⁴⁸⁷ Mälestused – *Tk*, 6 (1925), 68–69.

Hiiumaa kohta kirjutas Schiewe, et talupojahütis, kus ta öömaja sai ja ka koosolek peeti, oli põrand kuuseokstega kaetud, mis pidi külalisi austama. Majakraam koosnes umbes kaks meetrit pikast lauast, mille ümber seinte ääres olid töötlemata pingid ja suur magamislavats, mis väga ei erinenud vene vanglates olevatest naridest. Kõik see oli enamasti kirvega valmistatud. Ruumi valgustas väike tossav ripplamp ja laual oli väike nõu täis värsket vett, kust igaüks, kellel janu tekkis, lonksu võttis. Hommikuks, lõunaks ja õhtuks pakutakse suitsutatud, kuivatatud või soolatud kala ja jämedat musta leiba. Külalisele antakse ka tass kohvi, aga see vaevalt maitseb, sest kõik toit tehakse ühes nõus. Vaenlaste rünnakuid ei pidanud kartma, sest puust lusikad, millega süüakse ja mille talupojad ise välja lõikavad, oleksid kõlvanud ka kaitserelvadena kasutada. Schiewe tunnistas, et tal on vaja tõsist enesesalgamist, et nendes oludes tegutseda.⁴⁸⁸

Hiiumaa rahvast pidas Schiewe vaeseks. Õnneks ei olevat ka nende vajadused suured – kõik tehakse ise, nii maja, majapidamis- kui põllutööriistad, riided, kingad, saapad, isegi nahka pargitakse ise. Raha on väga haruldane, saadustest ei jää müügiks palju üle ja ülejääki ei saa rahaks teha,⁴⁸⁹ ilmselt ostujõuliste inimeste puudusel.

Kuid eestlastel oli Schiewet samuti algul raske omaks võtta. Kuigi Schiewe oli ise lihtsat päritolu, oli tema kui pealinna mehe ja Läänemaa talurahva vahel silmaga nähtav riietuse vahe. Teda tembeldati Haapsalus algul uhkeks meheks, aga tema käitumise tõttu arvamus muutus.⁴⁹⁰

Seisusevahet tundis ka Peet Saueri abikaasa Madli Sauer, kui ta tahtis ristimisele minna ning Schiewe ja tema kaaslastega kohtus: „Kõik suured härrad. Valged kraed kaelas, mansetid käte ümber...“ Pärast palvetamist vahe kadus: „Sisse astudes ei näinud enam härrasid, vaid minu ees seisid vennad.“⁴⁹¹

Kultuurilistele erinevustele vaatamata hindasid nii Schiewe kui ka Herrmann endi töö tulemusel Eestis tekkinud koguduste usulist tegevust positiivseks.

5.15 Schiewe mittebaptistlikus ajakirjanduses

Schiewe tegevus huvitas ka mittebaptistlikku ajakirjandust Eestis ja väljaspool. Üsna raske oleks leida kõiki Schiewest kirjutatud artikleid ja nuppe ning selleks pole ka vajadust. Palju on korduvat infot. Kuna järgnevas teemaks on artiklid ja nupud ise, on nende refereeringud pikemad kui mujal uurimuse peatükkides.

⁴⁸⁸ „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 211.

⁴⁸⁹ „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253.

⁴⁹⁰ Mälestused – *Tk*, 19 (1924), 289.

⁴⁹¹ Tatter, 3.

5.15.1 Esimene alternatiivne kirjeldus ristimisest Haapsalus ja Schiewe vastus

Juba kaheksa päeva pärast esimest ristimist Haapsalus, 19. veebruaril 1884. aastal vana kalendri järgi, saatis keegi kaastöö ristimise kirjeldusega *Revalsche Zeitung*ile. Artikkel on allkirjata ja Schiewe nime seal ei mainita.

Nõndanimetatud hüppajate sekt on jälle esiplaanile tõusnud. Üks baptistide misjonär kastis oma konvertiidid neid uuesti ristides kümnekraadise külмага jääauku. Tavaliselt toob külma vee juga rumalad inimesed uuesti mõistusele, aga seekord külma veega ülevallamine ei aidanud. Inimesed hüppasid nagu ennegi ja jäid terveks, aga üks vanem mees pidi oma rumaluse eest surmaga maksma. Härra misjonär paistab suheldes täitsa mõistlik ja Piiblist teadlik mees olevat, ometi laskis ta oma usuvendadel ja -õdedel peaaegu alasti, pesuväel, terava külмага jääs supelda. Inimesed värisesid külma tõttu nii ihulikult kui hingeliselt. Misjonäri oli endal nahast ja kummist ristimiskostüüm. Märjad inimesed panid end uuesti riidesse ja pidid siis veel hilja õhtuni misjonäri jutlusi kuulama. Muidugi oli ka hämmastunud pealtvaatajaid, kes vallatusi tegid. Aga härra misjonär ei olnud siiski oma kohaliku sektiga päris rahul, nende lootused ja soovid olid ju ka väga ekstravagantsed. Üks mees istus mitu päeva õlgkatusel, et peatselt kõlavat taevase pasuna heli paremini kuulda. Pimedatel öödel kogunetakse kaldast kaugele külmunud merele, et seal palvetada või kes teab mida veel teha. Aga mida oodata harimatutest vendadest, kui haritud juht nendega selliseid ekstravagantseid karastamisi ette võtab? Mis vahe on õpetajal ja õpilasel? Asutatakse ometi paremaid koole, kus süda ja pea tõeliselt haritud saavad. Ainult usulased selliste kahetsusväärsete eksitustega toime ei tule. – See kirjeldus ilmus lühendatult ka eesti keeles ajalehes *Walgus* koos sündmust hukkamõistva kommentaariga.⁴⁹²

Schiewe vastus ei ilmunud *Revalsche Zeitung*i artikli originaalile, vaid selle ümbertrükile *St. Petersburger Herald*is, mida käesoleva uurimuse autori käsutuses ei ole.⁴⁹³ Kui palju veel ümbertrükke, refereeringuid ja täiendatud versioone ilmus, ei ole vajadust uurida. Järgnev on Schiewe teksti refereering.

Haritud lugeja saab isegi aru, et artikkel on väljamõeldis, aga vastus on nendele, kes on korrespondendiga samal haridusastmel. Loos on õige ainult see, et Schiewe Haapsalus 29 inimest nende enda tungival soovil ristis. Soov esitati kolm korda kirjalikult ja siis ka suuliselt. Muu on pahatahtlik vale ja laim, mille tasemele haritud inimene iial ei laskuks. Ristitud ei ole kunagi kuulunud hüppajate sektis, nad pole enne hüpanud ega hüppa nüüd ka. Korrespondent tahab usulised liialdused, mis sealkandis juba aastaid toimuvad ja mida halva kohtlemisega välja juurida püüti, Schiewe arvele kanda. Ükski ristitu ei kurda halva tervise üle ega ole ka ära surnud. Kui härra korrespondent on juhtumisi tislert (mõeldud on ilmselt kirstumeistrilt), hauakaevaja või midagi muud sarnast ja lootis raha teenida, siis seekord

⁴⁹² „Inland“ – *Revalsche Zeitung*, 21.02.(4.03).1884, 1; „Omalt maalt“ – *Walgus*, 28.02.1884, 1.

⁴⁹³ Artiklis on ümbertrüki algtekstina nimetatud ajalehte *Revaler Zeitung*, aga tõenäoliselt on see vigane.

see ei õnnestunud. Niipalju kui teada, pole kunagi keegi apostliku ristimise läbi ära surnud, küll on seda juhtunud imikutega, kes külma on saanud. Kogu see kirjeldus on alatu, ainult korrespondendi pärast poleks tinti tasunud raisata. Artiklis on juttu kolmest ristimismeetodist: jääauku kastmisest, külma vee joast ja ülevalamisest, see on nii vastuolusid täis, et tekib küsimus, kas kirjutajal ülemisel korrusel kõik korras on. Ristitavad olid rietatud ja kõlblusnorme ei rikutud. Austatud härra prilliklaasid olid vist jääs, et ta nii halvasti nägi. Kes Schiewet tunneb, olgu sõber või vaenlane, ei usu seda, et ta hakkaks märgades riietes inimestele külmal talve-ööl jutlustama. Lugupeetud härra kujutusvõime on viletsavõitu ja ta ei ole eriti terava mõtlemisega. Talle võib imelik tunduda, et inimesed Issanda korraldusi ristimise osas täidavad. Ütlevad ju kaasaegse tsivilisatsiooni tipus olevad inimesed, et Jumalat ei ole või loobuvad oma usust kasu nimel. Samas läksid Jeesuse jüngrid tsirkuseareenidele surema oma veendumuste pärast. Kas korrespondent üldse mõistab, mis on mõistlik ja mis mitte, kui ta riiklikult tunnustatud uskkonna kohta valet levitab, tagajärgi kartmata? Peale korrespondendi pole keegi kuulnud öistest koosolekutest jää peal. Ta on neid vist ise pidanud, sest oskab neid nii täpselt kirjeldada. Miks ta ei püüdnud õlgkatusel istuvat vaest meest ümber pöörata? Kooliharidus ei ole maailma õndsakstegija, seda näitab kasvõi Prantsuse revolutsioon. Muidugi on vaja üha paremaid koole, aga neist pole härra korrespondendile enam kasu. Talle oleks parim, kui ta pühakirja sõnu „Sa ei tohi tunnista oma ligimese vastu valetunnistajana“ nii kaua kordaks, kuni need talle lihasse ja verre läheksid. Ta tegi targasti, et oma nime alla ei kirjutanud.⁴⁹⁴

Schiewe meenutas artiklit ja sellele antud vastust ka oma mälestustes. Vastus õnnestus avaldada ainult *St. Petersburger Heroldis*. Schiewe kirjutas, et ilmus pikk artikkel, mille kirjutaja ei olnud ise sündmuste pealtnägija, „waid poisikeste jutu järgi kirjutanud“. Artikkel oli täis moonutusi. Schiewe olevat jões jääaugus 17-kraadise külmaga inimesi aadamakostüümis ristinud. Üks vana mees uppunud ära ja Schiewe olevat öelnud: „Mine Issanda nimel!“ Ristitavad olevat märgades riietes jää peal tantsinud noorte rõõmuks. Ta olla haritud mees, ei olevat arusaadav, kuidas ta niisuguse asjaga nõus on ja seda teeb. „Ma pole seda härrat mitte nahakinnastega paitanud, oli minu meelest natuke teraw, aga pidi wist nii olema, sest minu vastus saawutas tagajärgi: nimetud härrast pole enam kuulda olnud.“⁴⁹⁵ Schiewe vastus oli tõesti hoopis teises stiilis kui tema artiklid kristlikes ajakirjades. Põhjus võis olla ka artiklite toimetamises. Siin oli näha iroonilist Schiewet.

Paistab, et Schiewe kasutas mälestustes veel ka mingi teise artikli andmeid või ringi liikunud kuulujutte või ei mäletanud ta enam kõike täpselt.

⁴⁹⁴ „Local-Nachrichten“ – *St. Petersburger Herold*, 11.03.1884, 3.

⁴⁹⁵ Mälestused – *Tk*, 21 (1924), 311.

5.15.2 Teine alternatiivne kirjeldus ristimisest Haapsalus ja Schiewe vastuolu Eduard Magnus Jakobsoniga

Ajalehes *Walgus* tuli peatselt juba uus versioon esimese ristimise kohta, mis vajab ka refereerimist.

Rigula kihelkonda tuli üks sakslane, kes uut ristimisviisi kasutas ja iga ristitu kohe taevasse lubas. Ristimise eest võttis ta igäühelt kolm rubla. Ta laskis jäässe augu raiuda ja kastis ihualasti ristitavad kolm korda vette. Mõned jäid haigeks ja surid ära. Pärast talitust tehti kadakatest tuli maha, millest läbi joostes patte põletati. Kes terveks jäi, kuulutati taeva pärijaks, kes viga sai, saatana omaks. Kolme-nelja päevaga ristiti 90 inimest, kellelt kelm suure koguse raha välja pettis ja siis minema läks. Teenistust pidas ta saksa keeles, sest seda pidavat ka taevas räägitama. Inimesed ootasid, millal neid taevasse võetakse, aga kuna see nii ruttu ei sündinud, ronisid katusele ja hakkasid seal käsi ringutades hirmsasti ulguma. Üks mõisaomanik sõitis mööda ja laskis nad alla ajada. Mõned jooksid röökides metsa ja said sealt ühe naise kätte ning tahtsid ta ära tappa, sest ilma inimese ohvrivõetava taeva ei saa. Õnneks oli haagikohtunik kahe mõisnikuga metsas jahil ja päästis naise ära. Kirjeldus lõppes sooviga: „Jah, armsad Eestiwennad, nõnda on meie maal lood, mis rahwa haridust ja kooliõpetust jäledal kombel surma saadavad. Meie ihaldame hinge põhjast, et ometi kord kõrgemalt poolt aitaja ilmuks!“ – Selle teise versiooni refereeringu trükkis ära ka ajaleht *Sakala*.⁴⁹⁶

Eduard Magnus Jakobson tegi *Sakala* versioonist tõlke *Wahrheitszeugele*. Ta mainis, et tekst on ilmunud kahes Eesti ajakirjas ja Schiewe ei tahtnud neile vastata. Seepärast saatis ta ise *Sakalale* vastuse, mille teksti ta ära tõi ja mille refereering on järgnevalt ära toodud: Läänemaal ristiti tõesti järves ligi 30 hinge, aga ristija polnud keegi muu kui Peterburi baptistipastor Schiewe, kes on riigi valitsuse poolt ametisse kinnitatud ja kelle Peterburi usklikud Eestisse saatsid, et ta seal vastavalt baptistide usutunnistusele ristiks; nende usutunnistus on saksa keeles ilmunud ja igäühle kättesaadav; sellest nähtub, et igasugused teated läbi tule jooksmisest ja lootusest kohe taeva saada ning rahapettused ei ole õiged. Pärast Jakobsoni vastust olevat kõik vaikseks jäänud, aga see ei tähenda, et salaja ei tehta midagi Jumala sõna tühjakstegemiseks. Sellepärast hüüab ta ikka ja jälle, et Issand saadaks töötegijaid oma viinamäele. Muidugi kutsus ta saksa lugejaid ka appi.⁴⁹⁷

Schiewe neljanda Eestit käsitleva artikli järele on *Wahrheitszeuge* toimetus pannud õienduse. Toimetus ei pidanud vajalikuks rohkearvulisi vihaseid moonutusi eesti- ja venekeelsetest lehtedest ära trükkida, ilma milleta ka vastustel mõtet ei ole. Sellepärast avaldati ainult Schiewe parandus Jakobsoni artiklile: Schiewe ei jätnud artiklile vastamata, *St. Petersburger Herold* on tema vastuse ära avaldanud; pärast on teistes lehtedes veel sarnaseid laimuartikleid ilmunud, aga Schiewe vastused on jäänud tähelepanuta, kuigi see rikub ajakirjandusseadust.

⁴⁹⁶ „Omalt maalt“ – *Walgus*, 16.03.1884, 1; „Omalt maalt“ – *Sakala*, 7.04.1884, 2–3.

⁴⁹⁷ Jacobsen, E., „Über die Erweckung in Esthland“ – *Whz*, 23 (1884), 241–242. Jakobsoni eestikeelne vastus ilmus „Omalt maalt“ – *Sakala*, 12.05.1884, 3.

Tekst lõppes tõdemusega, et me saame sellises olukorras ainult palvetada ja julgelt edasi töötada.⁴⁹⁸

Kuigi seda pole öeldud, võis Schiewe reageeringust Jakobsoni artiklile jääda okas nii tema enda kui ka Schiewe südamesse. Schiewe ju tõrjus avalikult Jakobsoni abi. Puudub teave, kas Jakobsonile oli Peterburi koguduse töös üldse mingit rolli jäetud. Konfliktil oli nii eel- kui ka järellugu.

Jakobson oli Lorenz Johannes Schwani raamatu „Missioni mesilane“ illustreerija,⁴⁹⁹ seega tegid nad koostööd ka väljaspool Peterburi baptistikogudust. Schwani kõrvaletõrjumine Schiewe poolt ei tarvitsenud Jakobsonile meeldida.

1882. aasta oktoobris-novembris külastas Peterburi Johann Wieler ja pidas koosolekuid Carl H. Plonuse, Schwani ja Jakobsoni kodudes.⁵⁰⁰ Kas Schiewe oli koosolekuist teadlik, sellest info puudub. Aga ta võis „ilma loata“ peetud koosolekuid pidada enda võimu kahjustavateks ja see võis olla üks Schiewe ja Jakobsoni teineteisest eemaldumise põhjuseid.

Jakobson võis Peterburis kokku puutuda Johan Hansmanniga ja neil võisid tekkida head suhted. Võib-olla just sellepärast toetas ta Hansmanni Tallinnakonfliktis ja tahtis teda Riia kogudusse võtta.⁵⁰¹ Aga Tallinna kogudus oli Peterburi koguduse osakond ja Hansmanni kogudusest oleks saanud Riia koguduse osakond. Autorile ei ole teada, et Jakobsonil oleks olnud võimu niisuguseid otsuseid teha. Julius Herrmann oli ju veel Riias ja otsustaja oli tema.

1896. aastal tuli Jakobson Tallinna ja tal tekkis konflikt ka Andres Tetermanniga. Selgus, et ka Riias olid tal pahandused. Tetermann kirjutas tema kohta, et ta ei olnud rahunõudja.⁵⁰² Nii ei saa kõiges Schiewet süüdistada.

5.15.3 Mõned argumenteerivad artiklid

„Ristirahwa püüpäewa leht“ käsitles ühes oma artiklis algavat baptismi luterlikust vaatevinklist. Kuus aastat varem ehk 1878. aastal oli Inglise piibliselts saatnud Eestisse baptistist piiblimüüja B., kes uskkondliku kuuluvuse tõttu ametist lahti lasti. Tema „ususegajad“ kirjad, mis mõnede poolt rõõmuga omaks võeti, jäid rahva kätte. Neil inimestel ei olnud baptisti õpetajate juhatust ja õpetust ning nad hakkasid isekeskis uuesti ristima. Kui tekkisid raskused võimudega, kutsuti Schiewe Haapsallu. Schiewe ei pidanud nende ristimist õigeks ja ütles, et neid tuleb kolmandat korda ristida. Üks osa ei olnud sellega nõus, nad jäid Schiewe tööst kõrvale ning nende hulgas on suur segadus, kõige tühisemad mõtted ja ootused. Teised lasksid end Schiewel Haapsalu lähedal jääaugus üsna alasti ristida. Selline ristimise komme ei sobi meie ilmadega ja mitu inimest jäid haigeks.

⁴⁹⁸ „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253.

⁴⁹⁹ Schwan, Johannes, *Missioni mesilane*. Esimene jagu (Tartu: H. Laakmann, 1873). Info kataloogist <https://www.ester.ee> (7.10.2021), raamatu sisu ei puutu käesoleva uurimuse teemasse.

⁵⁰⁰ Dyck, 185–187.

⁵⁰¹ 5.11 „Probleemid Tallinnas“.

⁵⁰² Tetermann, A., „Tallinna esimene Baptisti kogudus“ – *Ajaloolik album*, 75.

Suvel oli Schiewe jälle mõne aja Haapsalus, õnnistas palvemaja omausulistele ja käis neid Haapsalu ümbruses vaatamas. Ta pidas kohtu keelust hoolimata ka niisugustes kohtades lugemisi, kus tal luba polnud ja püüdis luterlasi nende usust ära pöörata. Koosolekud olid vahest üsna tormilised ja võis karta, et Schiewele minnakse kallale, sest rahvas läks sinna nagu vaatamängule. Kuna Schiewe püüdis naisi oma õpetusega võrgutada, siis oli mitu meest kanget viha täis. Kui üks mees püüdis oma naist baptistide juurest ära viia, vahetasid mees ja Schiewe sõnu, mis mitte ilusad ei olnud kuulda. Schiewe pole küll peksta saanud, aga mis ta ise ja tema järelkäijad tagakiusamistest räägivad, seda tuleb ettevaatlikult kaaluda. Paha on see, et Schiewe tahab olla niisuguse rahva õpetaja, kelle keelt ta ei oska ja ta on endale üsna viletsad tõlgid ning nõuandjad leidnud ja nende jutu eest vastutada oleks tal üsna raske. Schiewe on nüüd Haapsalust lahkunud ja oma väikese umbes sajaliikmelise koguduse niisuguste kohalike hooleks jätnud, kes selle edendamiseks vist hakkama ei saa. Neil, kes oma lapseristimisest lahti on ütelnud, pole enam osa luteri kirikust, koolist ega surnuaiast. Maadega seotud kirikumaksud jäävad neile aga alles. Ristitud lapsed peavad muidugi koolis käima ja leeriajani jõudes saavad nad ise otsustada, kas tahavad luterlasteks jääda või baptistideks saada. Baptistide ristimata lapsed on ristirahva lapsed ja ei ole roojased, siiski jäävad nad Jumala Pühast Vaimust ilma. Oma vanemate süü ja pööraste mõtete pärast saavad nad lihalikust vaimust aetud ja tulevik näitab, kas kõige hoolsamgi kasvatamine nende juures midagi head teeb. Kes baptisti usku lähevad, neid ootavad raskused, mitte ilmalik kasu, aga nad loodavad oma uuest ristimisest suurt vaimulikku kasu. Kuid õpetus laste ristimisest on pühakirja järgi Issandast meile antud ja tema õnnistab seda.⁵⁰³

5. oktoobril 1884. aastal saatis Schiewe Rootsi abipalve, mis läks ka aja-lehtedesse. Ta kurtis oma koguduse väiksust ja vaesust. Suureks raskuseks oli oma palvela puudumine Peterburis. Alles pärast selle saamist võiks rikkalikku viljakandmist oodata. Saksamaa kogudusi Venemaa misjon ei paista huvitavat. Baptistid on ainus valitsuse poolt tunnustatud misjoniühing ja juba see peaks manitsema välismaal elavaid usuvendi neid toetama. Bostonist tuleb toetust 500 dollarit aastas, aga sellest ei jätku, sest kõik on kallis ja Schiewe peres on kaheksa last. Peterburis on umbes seitse tuhat rootslast, kelle hulgas on töötanud mõned waldenströmlastest misjonärid, nii et suur hulk on leidnud lunastuse Kristuses. Nad ei saa vabalt töötada ja kolm neist on pidanud juba võimude sunnil lahkuma. Neid ei võetud kuskil vastu ja nii pidid nad baptistikoguduse ruumides jutlustama. See on kaasa toonud ebameeldivusi eelkõige Schiewele, kelle pere samades ruumides elab. Ka waldenströmlastele ei meeldi, et nad baptistidega nii tihedalt seotud on. Neist rootslastest on Schiewe ristinud 70 inimest ja järgmine ristimine on ees. Ka Vormsi saarel ja Noarootsis on ta rootslasi ristinud ja paljud on kogudusele juba lähedale jõudnud. Kui Rootsi baptistikogudus siia ühe jutlustaja saadaks ja tema ülalpidamise kulud kannaks, võiks siia peatselt suur

⁵⁰³ „Waimulikud segadused ja lahkumised“ – *Ristirahwa pühapäewa leht*, 30.09.1884, 320–321.

baptistikogudus tekkida. Need 70 rootslast on veel waldenströmlastega seotud, aga paljud neist on juba otsustanud üle tulla ja oleks juba vist tulnud, kui oleks rootsikeelne baptistijutlustaja. Oleks vaja rootsikeelseid ristimistraakte ja ajakirju. Koguduse ruumid on terve pühapäeva tööd täis ja tekkiv aur mõjub Schiewe tervisele. Eestis ei ole inimestel vaimulikku kirjandust, on väga halvasti tõlgitud Piibel, luterlik lauluraamat ja katekismus. Sada laulu on tõlgitud, aga nende väljaandmiseks puudub raha. Rootsi 30 tuhat usklikku võiks aidata igauks ühe veeringuga Peterburi ja Eestit.⁵⁰⁴

Kirjale ilmus ka vastulause. Seati kahtluse alla väide, et baptistid on ainus valitsuse poolt tunnustatud misjoniseelts ja omab erilist kohta Venemaa evangeliseerimises. Seaduses pole juttugi sellest, et Venemaa on baptistide misjoni- piirkond. Kriitikule ei meeldinud, et baptistid peavad kõiki teisi kirikuid oma misjonialaks. Rootsi baptiste kutsutakse koostööle, sest uuestiristijate jaoks pole paremat aega. Suured rahvamassid on Venemaal hirmus väheteadlikud ja kõrgkiht saab oma hariduse Prantsusmaalt koos vabamõtlemisega. Nii hukuvad tuhanded teadmatuses ja patus. Schiewe suhtumist teistesse kirikutesse näitab tema suhtumine Peterburi rootslastesse. Seitsmest tuhandest rootslasest olevat lunastatud Kristuses ainult need, kes waldenströmlastest misjonäre kuulda võtavad. Schiewe laseb waldenströmlastel ebaseaduslikult oma ruumides jutlustada ja lõikab nende töö vilja, olles juba 70 nende pooldajat ristinud. Ometi pole nende vaated veel kindlad, sest Schiewe küsib Rootsist ristimisalaseid traakte. Ka Eesti poole on ta oma ahned silmad pööranud ja edukalt võrgud välja visanud. Kriitik ei olnud rahul Schiewe halva hinnanguga eestikeelsele piiblitõlkele ja eestikeelse kirjanduse vähesuse kohta. Schiewe küsib Rootsist raha ja leiab kaasaelamist. Karta on, et varsti on lisaks saksakeelsele jutlustajale ka rootslane Eestis tegutsemas ja hakkab töötama Vene riigi rohket saaki töötavat misjonipõldu. Selleks kasutatakse ristitud, kes varem või hiljem välja läkitatakse, sest ise nad ju keelt ei oska.⁵⁰⁵

Schiewe kirjutas ka poleemikast luteri pastorigega Peterburi ajakirjanduses. Mõnikord järgnes ajakirjaartiklitele isiklik kirjavahetus. Schiewe ütles, et niisugused riid ei too tavaliselt mingit kasu.⁵⁰⁶

5.15.4 Lühiteateid Schiewest ja mõnitavad kirjutised

Schiewe tegevusest ilmus Eesti ajakirjanduses neutraalses toonis lühiteateid, näiteks et Schiewe ristas Ülemiste järves 1884. aasta aprillis ja õnnistas 22. juunil 1886. aastal Haapsalus koguduse surnuaia.⁵⁰⁷ Enamik sõnumeid ei olnud siiski neutraalsed.

⁵⁰⁴ „Inland“ – *Revalsche Zeitung*, 12.(24).12.1884, 1. Kiri ilmus 5.11.1884 ajalehes Wecko-Posten rootsi keeles ja tõlgiti tagasi saksa keelde. „Eesti maalt“ – *Wirulane*, 2.01.1885, 2 ilmus eestikeelne refereering. Waldenströmist vt 5.6.2 „Evangeelse Kodumaa Ühenduse misjon Eestis“.

⁵⁰⁵ „Inland“ – *Revalsche Zeitung*, 16.(28).03.1885, 1.

⁵⁰⁶ Mälestused – *Tk*, 7 (1925), 82.

⁵⁰⁷ „Locales“ – *Revalsche Zeitung*, 30.04.(12.05).1884, 3; sama sündmus „Omalt maalt“ – *Sakala*, 26.05.1884, 3; „Isamaalt“ – *Eesti Postimees*, 16.07.1886, 2.

Haapsalus jäi 1885. aastal liitumine baptistidega peaaegu seisma. Schiewe, kes aasta varem mitu korda ristida püüdis ja keda ikka segati, on nüüd terve aasta kohta ainult neli inimest ristida võinud, neistki kolm maalt. Aga Hiiumaal läks tal korda parkümmend inimest ära ristida.⁵⁰⁸ Baptismi lõppu siiski ei ennustatud.

Pühalepas ristas Schiewe 1884. aasta suvel ligi 40 inimest baptistideks. Schiewe läks Peterburi ja ristitud on nüüd ilma juhita. Noarootsis ristiti umbes 30 inimest. Ka Haapsalu ümbruses on paljud baptismi üle läinud. Mitmed on kaks-kolm korda ümber ristitud. Üks ristija M. P. võtnud igalt ristitavalt kolm rubla. Kohtu poolt pandud viimaks meestele seaduslik piir ette.⁵⁰⁹

Kui Schiewe ise oli reisil, keelas üks koguduse liige Peterburis Schiewe abikaasa toetusel baptisti misjonäril Sacksil kantslisse minna. „Kes teab, kus ta ümberluusunud ja nüüd tuleb ta siia jutlust pidama!“ olevat Schiewe abikaasa öelnud.⁵¹⁰

Üks lugu rääkis sellest, kuidas Schiewe pikemal äraolekul tema koguduses Hiiumaal kord käest ära läks ja keegi ise vaimulikke talitusi pidama hakkas. Et omavolitsejatel ei lastud enam avalikult tegutseda, panid nad kuskil hobuselaudas tõrre kummuli ja kasutasid seda altarina. Seetõttu hakati baptiste tõrreusulisteks hüüdma. Aga siis tuli Schiewe kohale, pani mitmed vande alla ja tõukas niikauaks kogudusest välja, kuni nad meelt parandavad, oma eksitust tunnevad ja avalikult andeks paluvad. Pärast seda saab nad jälle kogudusse tagasi võtta.⁵¹¹

Walgus kirjutas, et mõne aasta eest oli Läänemaal kõik vaikne nagu surnuaias, seal puudus silmaselgus ja vaimuvalgus. Seepärast leidis seal pinda usu-määratsemine. „Palwe mehed ja naised määratsesiwad, kunni wiimaks oma usujampsusega Baptistlaste padrikusse välja jõudsiwad, ennast Luteruse kogudusest ära lahkusiwad ja hiljuti Uguru jões Baptistlase Schiwe läbi 10 graadilise külmaga ümber ristida lasksiwad.“ Baptism on vaimuhariduse vaenlane ja takistaja, rumaluse alalhoidja ja sünnitaja. Baptistid on nagu pimeduse torni vangistatud, peavad kõike tarkust patuks, kuigi neil endil mingit teaduslikku tundmist ega tarkust ei ole. Edasi on juttu õigeusku ülemineemisest ja kurdetakse koolihariduse nõrkuse üle, mis on kõigi nende hädade põhjuseks. „Seepärast oleks soovida, et meie Luteruse wallakoolides siimaalse üleliigse usuõpetusega koormamise asemelle parajus astuks, ja muu vaimuharidus suuremal määral maad leiaks.“ Koolikohad on viletsad ja palgad väikesed, seepärast otsivad targemad endale paremaid töid. Koolimajad on madalad ja pimedad „kui ane-nuumamise laudad, kelle pärast juba mõnel mehel mõte on olnud – elaja kaitsmise seltsidelt abi paluma minna“.⁵¹²

⁵⁰⁸ „Eesti maalt“ – *Wirulane*, 21.01.1886, 2.

⁵⁰⁹ „Eestimaalt“ – *Olewik*, 24.09.1884, 2; lühendatud tõlge sellest „Inland“ – *Revalsche Zeitung*, 6.(18).10.1884, 1.

⁵¹⁰ „Omalt maalt“ – *Sakala*, 29.06.1885, 3; „Isamaalt“ – *Perno Postimees ehk Näddalileht*, 19.07.1885, 2.

⁵¹¹ „Isamaalt“ – *Saarlane*, 22.06.1887, 3.

⁵¹² „Omalt maalt“ – *Walgus*, 4.05.1884, 2.

Üks sõnum teatas, et 25. veebruaril 1888. aastal läks 30 usumäratsejat Vormsi saarelt paljajalu Haari saarekese poole ja ristiti kahe saare vahel, umbes kaks versta kaldast eemal, jääaugus nende kuulsa prohveti Siive poolt. Külma oli 25 kraadi. Siis jälle paljajalu koju tagasi. Mõned nooremad kannatasid selle külma ära, aga üks 60-aastane emakene oli ree külge kinni külmunud ja tuli koos reega ahju peale sulama viia. Teisel päeval heitis vanake hinge. Ka palju teisi olevat haigeeks jäänud. „Piaks ometi walitsuse poolt midagi niisuguste rahwa eksitajate takistuseks tehtama,“ arvas toimetus. Sõnumile vastas August Johannson, et Schiewe käis küll 23. veebruaril Vormsis ja ristis neli inimest ning 27. veebruaril Haapsalus kaks inimest, aga keegi pole haigeeks jäänud ega ära surnud. Ka olid ristimise juures muud külainimesed ja see oli hoopis teisel pool saart paarikümne sammu kaugusel rannast. Toimetus oli ometi võidukas – ikkagi kasteti inimesed veebruarikuus külma vette!⁵¹³

Viimati nimetatud sündmustest on ka mõistlikus toonis teade. Laupäeva öösel 27.–28. veebruaril 1888. aastal ristis Schiewe Haapsalu lähedal merevees 20-kraadise külmaga kaks naist ning Vormsis ja Hiiumaal kuus inimest baptistideks ümber, „kellede hulgas ka paar enam õpetatud inimest olnud“.⁵¹⁴

Sensatsioonilisi kuulujutte sisaldavate lugude puhul ei ole üllatav negatiivne üldhinnang: „Ainult nõrgemad ja vähem mõistlikumad oma senist usku on maha jätnud ja Schiewe läbi endid Baptistlasteks ristida lasknud. Mõistlikumate juures ei mõjunud Schiewe katsed midagi.“⁵¹⁵

Info levis ka vene keeles. K. Veltistov refereeris läbi venekeelsete kirjutiste ajalehte *Wirulane* ja andis edasi kuulujutu, et 1884. aastal olevat Eestis propagandat teinud keegi Saksamaalt tulnud misjonär, kes saavutas edu, aga ta ei teadnud selleks Schiewet pidada. 1885. aastal olevat aga tulnud Schiewe.⁵¹⁶

Mittebaptistliku ajakirjanduse artiklid Schiewest olid enamikus kollase ajakirjanduse tasemel. Enamasti ei saa neist lisainfot Schiewe kohta, küll aga näitavad need negatiivset õhkkonda, milles tal tuli töötada.

1895. aastal sai Schiewe tööaeg Vene impeeriumis otsa. Kuigi tal polnud äraminekuplane, olid Eesti kogudused selleks ette valmistatud.

5.16 Koguduste iseseisvumine Eestis

Schiewe pidi Peterburi-perioodil tegema kahte teineteisega väga vähe seotud tööd – juhatama Peterburi kogudust ja arendama Eesti baptistkogudusi. Tõenäoliselt oli see Schiewele raske, kuigi ta ei kurda, ja veel raskem oleks see olnud järgmistele Peterburi pastoritele pärast Schiewet. Lisaks juriidilise iseseisvuse andmisele Eesti kogudustele oli oluline kohalike juhtide ametisepanek.

⁵¹³ „Kodumaalt“ – *Wirmaline*, 26.03.1888, 1; 16.04.1888, 2.

⁵¹⁴ „Eestimaalt“ – *Wirulane*, 7.03.1888, 2.

⁵¹⁵ „Eesti maalt“ – *Wirulane*, 2.01.1885, 2.

⁵¹⁶ Veltistov, II poolaasta (1904), 1325.

Pilt 22. August Johannson

Foto: Haapsalu baptistikoguduse kogu

August Johannsoni ordineerimiskoosolekust Haapsalus, 26. juunil 1888. aastal, on säilinud protokoll. Kõigepealt kirjeldas Johannson enda usklikukssaamist. Seejärel esitas Schiewe Johannsonile rea küsimusi (ta teietas Johannsoni): kuidas jõudis ta järeldusele, et peab Issanda teenistusse asuma; milline on inimese loomulik seisund (Jumala ees); kas inimene võib midagi teha oma hinge õnnistuseks; kuidas mõista patuse pöördumist ja uuestisüüdi; mis on õigeksmõistmine; mis tähtsus on (Jumala) käsul ja kas kõik käsud on võrdsed; (milline on Johannsoni arusaamine) pühitsusest, abielust, Issanda tulemisest ja kogudusest; kas ka Haapsalu kogudus on Issanda tõeline kogudus. Kogudus jäi Johannsoni vastustega rahule. Kohal olid külalised Pärnust,

Tallinnast, Vormsist ja Hiiumaalt.⁵¹⁷ Kas ordineerimispalve pidas Schiewe üksi või oli teisi ka osalemas, seda öeldud ei ole.

Võiks küsida, kelleks Johannson ordineeriti? Protokoll järgi oli tegemist õpetajaametisse õnnistamisega. Ernst Aderi tõlgendusel ordineeriti Johannson diakoniks. Aga juba Haapsalu koguduse asutamisel valiti Johannson ja Jüri Zeisig kuulutajateks ning lisaks valiti kolm diakonit.⁵¹⁸ Seega oli diakoniamet selgelt eristatud ja juba Johannsoni algne kuulutajaamet oli sellest tähtsam. Tema õpetajaks õnnistamist peaks autori hinnangul tõlgendama pastoriks ordineerimisena.

Johannson kirjutab, et ta juhatab Haapsalu kogudust selle algusest peale ja kogudus töötas ka osakonnana iseseisvalt. Aastatel 1884–1888 toimetas Schiewe kõik ametitalitused, sellest alates toimetas neid juba Johannson.⁵¹⁹ Nii oli Johannsoni ordineerimine üheks sammuks teel koguduse ametliku iseseisvumise poole – Schiewe tõmbus teadlikult, aga mitte veel lõplikult, veidi tagasi.

Samal ajal, kui Haapsalu baptistikogudus oli juriidiliselt Peterburi baptistikoguduse alluvuses, olid uued tekkivad tööpunktid Eestis omakorda Haapsalu koguduse alluvuses. Hiiumaa (Kärdla) koguduse protokolliraamatu sissejuhatavas kirjes on öeldud, et kogudus sai alguse 1884. aasta juunis, oli kuni 19. veebruarini 1886. aastal Haapsalu koguduse alluvuses ja koguduse asjad selle kuupäevani on Haapsalu protokolliraamatus kirjas. Näiteks Sutlepa tööpunkti probleemidest on Haapsalu protokolliraamatus 1886. aastal juttu mitmes protokollis jne.⁵²⁰

⁵¹⁷ HBKpr 43 23.06.1888.

⁵¹⁸ HBKpr 2 13.02.1884, 43 23.06.1888; Ader, 238.

⁵¹⁹ Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Ajaloolik album*, 14.

⁵²⁰ HBKpr 25 15.02.1886 ja järgnevad; KBKpr sissejuhatav kirje 19.02.1886.

Vabanedes seotusest Haapsalu kogudusega, jäi Hiiumaa kogudus Peterburi koguduse otsealluvusse.

Juba enne probleemide tekkimist Peterburis riigivõimu esindajatega, soovis Schiewe Haapsalu ja Hiiumaa koguduste iseseisvumist. 24. augustil 1887. aastal ehk kohe pärast Ameerikast tagasitulekut, esitas ta Haapsalu koguduses eestpalve-soovi, et Hiiumaa ja Haapsalu kogudused saaks iseseisvateks kogudusteks. 17. veebruaril 1894. aastal ütles ta Hiiumaal, et jaoskonnad ei tohi ise midagi teha, vaid kõigeks tuleb emakoguduselt luba saada. Ometi on nad käitunud iseseisvatena ja Schiewe pole neile sellepärast raskusi teinud. Nüüd on vaja päriselt iseseisvaks saada. Sellepeale vastas Peeter Kaups, et neil pole juhatajat ja ilma

Pilt 23. Peeter Kaups abikaasaga vanas eas.

Foto: erakogu

Schieweta nad hakkama ei saa. Mitmed teised ei olnud ka rahul, et Schiewe lahkub, aga Schiewe jäi kindlaks ja kogudus otsustas iseseisvuda Kärkla koguduse nime all. Koguduse juhatajaks ehk pastoriks valiti Peeter Kaups. Schiewe oli valmis ka edaspidi kogudusele külla tulema, kui kutsutakse.⁵²¹

20. veebruaril 1894. aastal oli sama teema üleval Haapsalu koguduses. Schiewe põhjendas iseseisvumist sellega, et ta ei oska eesti keelt, elab kaugel ning kogudus on juba käitunud iseseisvana. Rahvas räägib, et sakslased, rüütlid ja pastorigid on neid ülekohtuselt valitsenud ning et seda Schiewe kohta ei öeldaks, on ta ennast tagasi hoidnud. Ta annab ka edaspidi nõu, kui kogudus palub.⁵²²

Nimetatud koosolekul ei osalenud August Johannson, kes õppis sel ajal Hamburgis. Ligi pool aastat hiljem tuli ta kohale ja nõudis Schiewe lahkumise kohta aru. Johannson valiti kogudusevanemaks ehk pastoriks.⁵²³

1894. aastal sai Tallinna kogudus iseseisvaks. Koguduste iseseisvumine jätkus ka pärast Schiewe lahkumist Vene impeeriumist.⁵²⁴ Kirjutistes on aastaarvudes

⁵²¹ HBKpr 38 24.08.1887; KBKpr 11 17.02.1894.

⁵²² HBKpr 86 20.02.1894.

⁵²³ HBKpr 87 6.08.1894; Linder ja Pilli, 175.

⁵²⁴ Kaups, *50 aastat*, 18–19.

erinevusi, aga käesoleva uurimuse seisukohalt on oluline iseseisvumine ise. Eesti koguduste side Schiewega ei katkenud, kuid otsuseid hakkasid tegema kohalikud juhid.

5.17 Schiewe ja teised juhid

Eesti baptismi alguse käsitlustes on arutatud selle üle, kas Schiewe asemel oleks võinud olla keegi teine. Karl Kaups pidas Julius Herrmanni eeldusi juhiks saada Schiewe omadest paremateks, kuid rohkem konkreetseid isikuid juhi rolli ei ole nimetatud.⁵²⁵ Schiewe suhted tema Hamburgi õpingukaaslaste Johann Kargeli ja Julius Herrmanniga on seni jäänud eestikeelsetes kirjutistes kahjuks üsna tähelepanuta. Ometi oli mõlemal oma osa Eesti baptismis. Sellepärast tuleb vastata küsimusele, miks neist ei saanud Schiewe asemel Eesti baptismi alustajat ja/või hilisemat juhti.

„Kui liikumine oleks jäänud ainult rootslaste ja sakslaste juhtida, oleks see nende lahkudes kokku varisenud,“ kirjutab Richard Kaups ja nimetas eestlastest juhtidena August Johannsoni, Jüri Milli, Andres Tetermanni ja Peeter Kaupsi.⁵²⁶ Nii tuleb käsitleda ka teemat, kuidas Schiewe kasvas uusi juhte või tõrjus oma konkurente.

5.17.1 Johann Kargel

Schiewe sai Sorotšenis ja Peterburis pastoriks pärast Johann Kargelit ja ilmselt tema kutsel.⁵²⁷

Schiewel ja Kargelil olevat olnud 1883. ja 1884. aastate vahetusel vastuolu, kui Vassili Paškov soovitas Kargelil hakata Schiewe juhitava Peterburi saksa-keelse baptistikoguduse kaaspastoriks. Paškovi tegelikuks eesmärgiks võis olla paškovlaste ja baptistide viimine ühte majja. Schiewe olevat Kargeli kohta Saksa baptistiliidule kaebekirja kirjutanud, aga seda kirja ei õnnestunud autoril leida. Kargel eemaldus konservatiivsest baptismist.⁵²⁸ Schiewe oli ju vastu sellele, et baptistide varju alla tuleksid need, kes tegelikult baptistid ei olnud. Kui Schiewe ja Kargeli vahel tõesti vastuolu oli, siis oli põhjus ilmselt vaadetes.

Oletatav vastuolu ei takistanud Schiewe ja Kargeli hilisemat koostööd. Ühel keerulisemal momendil Schiewe Eesti-töös, koguduse „puhastamisel“ Hiiumaal 1886. aastal, andis talle selle kohta nõu Kargel. Schiewe Ameerikasse reisimise

⁵²⁵ K. K., „Kaks sakslast-organiseerijat“ – Kaups, *50 aastat*, 112; Kaups, *Hea sõnum*, 73.

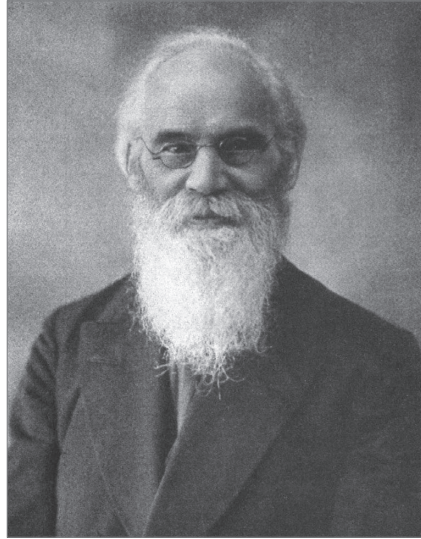
⁵²⁶ Kaups, *Hea sõnum*, 73.

⁵²⁷ 5.1 „Peterburi saksa-keelne baptistikogudus enne Schiewet“.

⁵²⁸ Nichols, 98–99, 105. Autori suulisele päringule kaebekirja kohta vastati Oncken-Archivist Elstalis, et Saksa baptistiliidu kirjavahetus hävis Teise maailmasõja ajal Hamburgis, arhiivi põlemise tõttu.

ajal asendas teda Peterburis 1886. aastal mõned kuud Kargel, ja seda Schiewe enda palvel.⁵²⁹

Schiewe oli Inglismaal ja Ameerikas 1886. aasta septembrist kuni 1887. aasta augustini. 1887. aastal olevat Kargel teinud väga edukat uskkondadevahelist tööd Haapsalus ja Hiiumaal. Haapsalus kuulus Kargeli gruppi kuni 80 inimest ja koosolekud toimusid esialgu eesti keeles, tõlkega vene keelde – jääb mulje, et Kargel oskas mingil tasemel ka eesti keelt. Kui sakslased hakkasid koosolekuid külastama, hakkas Kargel kõnelema saksa keeles. Hiiumaal tuli Kargelit ja dr Baedeckeri kuulama kuni 500 inimest. Kärkla vabriku töölised ei olevat kiirustanud Hiiumaa baptistkogudust külastama.⁵³⁰ Viimane lause näitab, et Kargeli ja dr Baedeckeri töö Hiiumaal toimus väljaspool kohalikku baptistkogudust. Autor ei leidnud Kargeli sellise töö kohta ühtegi lisaallikat ja kirjeldus tundub olevat ühekülgne. Tõenäoliselt pidas mingi grupp usklikke koos Kargeliga koosolekuid, kuid töö lõppes seoses Kargeli lahkumisega. Kuna Schiewe oli reisil Inglismaal ja Ameerikas, ei saa rääkida ka tema suhtumisest sellesse töösse.

Pilt 24. Johann Kargel
Foto: Nichols, 334

1887. aastal asutas dr Baedecker Haapsalus pühapäevakooli. Kargeli ajal oli selles pühapäevakoolis kaks ärkamist laste seas: esimeses ärkasid 26 ja teises 14 last, kellest suur osa astusid koguduse liikmeks.⁵³¹ Info „Kargeli aja“ kohta on kahjuks dateerimata, aga vähemalt osa sellest võis olla Schiewe reisi kestel Inglismaale ja Ameerikasse. Muidugi ei piirdunud Kargeli tegevus pühapäevakooliga.

Kargel ristas Eestis juba enne Schiewet. Ta veetis mitmel korral suvepuhkusi Voldemar Korjuse Haapsalus asuvas kodus ja kõneles Haapsalu baptistkoguduses. Ta käis ka Keilas konverentsil kõnelemas. Haapsalus sündis tema tütar Maria.⁵³²

Kas Kargelist oleks võinud saada Eesti baptismi juht Schiewe asemel? Kargelist jääb mulje kui väga andekast, tugevast ja kohanemisvõimelisest mehest. Ta tuli Peterburi sakslasena, kuid õppis ära vene keele ja võeti venelaste poolt omaks,

⁵²⁹ Mälestused – *Tk*, 24 (1924), 347; Nichols, 115.

⁵³⁰ Nichols, 140–143; 5.8.2 „Schiewe välismaalt raha küsimas“.

⁵³¹ Korjus, T., „Pühapäevakoolitöö areng baptisti kogudustes 50 a. jooksul“ – Kaups, *50 aastat*, 155.

⁵³² Korjus, Voldemar, „Ühe vana võitleja mälestusi“ – *Usurändur*, 5 (1957), 14; 3 (1958), 13 (info on dateerimata ja Peterburi osas ebatäpne, ka Kargeli nimi on valesti kirjutatud); Kuznetsova, 284; Nichols, 75.

teda hakati peaaegu venelaseks pidama. Ta suutis töötada erinevate rahvaste ja ühiskonnakihtidega. Samas hakkab silma tema püsimatuse – ta ei tahtnud ühtegi tööd väga pikalt järjest teha. Nii soovitas ta kaks korda Schiewele pastorikohti, millest tahtis ise vabaneda. Kargeli haare oli palju laiem kui väike Eesti ja Eestis pikemaks töötamiseks polnud tal tahtmist. Selle töö jättis ta Schiewele, nagu juba varem Sorotšeni ja Peterburi kogudused.

Oma mälestustes ei ole Schiewe Kargelit kordagi kritiseerinud. Tõenäoliselt ületas nende isiklik sõprus lahkavõimused, mis nende vaadete vahel võisid olla.

5.17.2 Julius Herrmann

Pilt 25. Julius Herrmann

Foto: Donat, *Das wachsende Werk*, 528 + 6 pildilehte

Julius Herrmann oli Riia saksakeelse baptistikoguduse pastor. Eesti baptistlik ajalookäsitlus on baptismi tulekut Eestisse vaadelnud kahe paralleelse iseseisva sündmusena – Schiewe asutas Haapsalu koguduse 24. veebruaril 1884. aastal ja Herrmann Pärnu koguduse 18. augustil 1884. aastal. Ometi olid nad vanad tuttavad. Kirjalikud andmed Schiewe ja Herrmanni koostöö kohta nii enne kui ka pärast 1884. aastat on enamasti saksakeelsed, eestikeelsed on äärmiselt napid ja jäid Eesti baptistidel hiljem ilmselt tähtsustamata.

Herrmann oli Peterburis külas sealse koguduse iseseisvumisel ja kirjutas kohe ka Schiewe raskest olukorrast. Schiewe omakorda käis Riias sealse koguduse ametlikul avamisel 27. juunil 1881. aastal, külastusi oli veelgi. Vaimulikust ärkamisest Eestis kirjutas Herrmann juba enne Schiewe tulekut Eestisse, vastates Wahrheitszeuges esitatud küsimusele. Herrmann esitas koos Schiewega palvekirja Ameerikasse, küsides abi ka Riia kogudusele. Schiewe ja Herrmann kuulusid mõlemad vähemalt 1892. aastal Venemaa saksakeelse baptistiliidu juhtkonda.⁵³³

Herrmann kirjutas oma sidemetest eestlaste ja Eestiga ning sellest, et on teadlik Schiewe sealsest tegevusest. 1888. aastal organiseeriti ühiselt konverentsi

⁵³³ Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 21 (1880), 167; „Kurze religiöse Nachrichten. Eine religiöse Bewegung in Estland“ – *Whz*, 1 (1881), 3; „Die religiöse Erweckung in Esthland“ – *Whz*, 7 (1881), 68–69; Herrmann, J., „Riga“ – *ibid*; Herrmann, C., „Riga“ – *Whz*, 9 (1882), 91 (initsiaal peaks olema J); Kirjad 8.04.1882; Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 5 (1884), 58; „Reisepredigt der Ostpreußischen Vereinigung“ – *Whz*, 16 (1887), 164; Herrmann, J., „Die neue Kapelle in Riga“ – *Whz*, 6 (1889), 55; Veltistov, II poolaasta (1904), 1326.

Haapsalus, kuid Herrmanni nime osalejate hulgas ei ole. Andres Tetermanni saatmisel Tallinna pastoriks oli nende mõlema käsi mängus.⁵³⁴

Pärast Peterburist pagemist palus Schiewe ameeriklastel saata talle kirju Herrmanni kaudu (aadress oli kummaliselt napp: Danzig, Germany).⁵³⁵

Pärnu ümbruskond jäi Läänemaa ärkamise lõunaserva. Pärnus pöördunud inimesed olid teadlikud Haapsalu ja Tallinna baptistikoguduste olemasolust ja käisid seal oludega tutvumas, aga neil oli juba tekkinud kontakt Herrmanniga. Pärnu kuulus Liivimaa kubermangu, selle keskus asus Riias ja Herrmannil oli kubermangus tegutsemiseks luba olemas.⁵³⁶ Eeltoodu põhjal on autori hinnangul ilmne, et baptistikoguduste tekkimine Haapsalus ja Pärnus oli omavahel seotud.

Miks piirdus Herrmanni roll Eestis Pärnu koguduse alustamisega ning Eesti baptismi juhiks sai Schiewe? Herrmanni eeldused olid ju paremad. Herrmanni osa ja tundus saksa baptismis oli palju suurem kui Schiewe oma.

Herrmann nägi end oma Riia-perioodi mingil hetkel ainsa saksa baptisti-juhtlustajana Vene impeeriumi Balti kubermangudes ja tundis huvi eelkõige saksa-keelse töö vastu, kuigi Riia koguduses toimusid ka läti- ja eestikeelsed koosolekud. Herrmann kuulus jõukamasse ja haritumasse ühiskonnakihti, ta suutis Riias aastaid isiklikust varandusest end elatada ja isegi väikese palvela püstitada.⁵³⁷ Autori hinnangul tegeles ta teiste rahvastega vaid niipalju, kui koguduse töö seda päevakajaliselt nõudis. Võimalik, et ta ei oleks talunud ka selliseid elamis- ja töötingimusi, millega Schiewe vaesema rahva seas tegutsedes leppima pidi.

Nii jättiski Herrmann töö Eestis Schiewe hooleks, sest usaldas teda. Selle negatiivse tagajärjena arenes baptism Lõuna-Eestis ehk Liivimaa kubermangu põhjaosas tunduvalt aeglasemalt kui Põhja-Eestis ehk Eestimaa kubermangus. Ei ole teada, et Schiewe oleks kunagi Liivimaa kubermangu eesti aladel käinud.

Kargel ja Herrmann võisid olla sobivad isikud Eestis baptismi alustamiseks ja selle juhtimiseks, kuid kummalgi polnud selleks tahtmist. On väheviljakas arutada, kas nad oleksid selle tööga Schiewest paremini hakkama saanud, sest nad lihtsalt ei võtnud seda enda peale. Et just Schiewe neid rolle täitis, millest selles uurimuses on juttu, seda on Eesti baptistid enamasti pidanud Jumala juhtimiseks.

⁵³⁴ Herrmann, J., „Verschiedenes aus Riga“ – *Whz*, 18 (1884), 191; Herrmann, J., „Eine Reise unter den Esthen“ – *Whz*, 4 (1885), 37; Herrmann, J., „Verschiedenes aus Riga“ – *Whz*, 3 (1886), 28; Mill, J., „Aus Pernau in Esthland“ – *Whz*, 7 (1888), 67; HBKpr 42 20.06.1888; Mill, J., „Pärnu Baptisti koguduse lühike, ajaloolik ülevaade“ – *Ajaloolik album*, 55.

⁵³⁵ Kirjad 29.03.1895.

⁵³⁶ Herrmann, J., „Eine Reise unter den Esthen“ – *Whz*, 4 (1885), 37; Mill, J., „Pärnu Baptisti koguduse lühike, ajaloolik ülevaade“ – *Ajaloolik album*, 46–48, 52.

⁵³⁷ Herrmann, J., „Riga“ – *Mb*, 5 (1878), 85–86; Herrmann, J., „Riga“ – *Whz*, 21 (1880), 167; Herrmann, C., „Riga“ – *Whz*, 9 (1882), 91; Kirjad 8.04.1882; Haupt, W., „Nach und in Riga“ – *Whz*, 3 (1889), 27; K. K., „Kaks sakslast-organiseerijat“ – *Kaups*, 50 aastat, 115.

5.17.3 Schiewe personalipoliitikast

Miks ei kerkinud Peterburi koguduses Schiewe 15 tegevusaasta jooksul esile ühtegi väljapaistvat töötajat, aga Eestis said tuntuks August Johannson Haapsalus, Peeter Kaups Hiiumaal, Jüri Mill Pärnus, Andres Tetermann Tallinnas, Abram Ernesaks Rummus jt? Miks ei hakanud Eesti baptismsis kaalukat rolli mängima Lorenz Johannes Schwan, Eduard Magnus Jakobson ja Aleksander Neyman, kellel enne Schiewet ja tema tegevuse alguses oli Peterburi koguduses kindel koht? Järgnevalt kirjapandu on spekulatsioon.

Schiewe puhul oli tegemist pealinna mehega, maailma näinud, Läänemaa aktiivsetest ärkanud meestest harituma ja vanema autoriteediga. Ta ei põlanud vaest talupoega, kuigi oli sakslane. Pärnu kogudusest pärit Mill ja Tetermann nägid, et neile autoriteetne Julius Herrmann toetas Schiewet ja asusid temaga koostööd tegema. Schiewele alluti ja tema omakorda toetas neid, kes talle allusid.

Schiewe ise nägi end Eestis kutsutuna, kes peab talle antud võimu rakendama ja siis ära minema. Ta hakkas kohe esimesel Haapsalu-külaskäigul kohalikke mehi ametisse panema ja moodustama teovõimelist koguduse struktuuri. Kümne aastaga viis ta Eesti kogudused teadlikult iseseisvumiseni.

Peterburis oli olukord teine. Linnas oli Schiewega samast klassist mehi palju. Schiewe oli vaene mees, kellel polnud kunagi raha ja kelle perel ei olnud korralikku kodu. Et kogudus oleks pidanud midagi tema heaks tegema, sellest mõtlesid vähesed armulikud aitajad. Eesti päritolu Peterburi koguduse mehed ei olnud lihtsad talupojad, nad olid elu näinud inimesed. Nende silmis polnud Schiewel niisugust „aupaistet“ kui Eestis elavate inimeste arvates.

Schiewe tundis end ka Peterburis ametisse kutsutuna, aga alalise töötajana, kes peab oma missiooni ellu viima. Ta oli suhteliselt noor ja ei tulnud selle peale, et koguduses tuleks kasvatada endale järeltulijaid – Volõoniast väljasaatmine oleks võinud ju niisugust vajadust näidata. Ainult rootslastele oli vaja omakeelset juhti, sest nad ei osanud saksa keelt. Schiewe tõrjus kõrvale neid, kes tema arvates kogudusetööd takistasid, korda rikkusid või võimu üritasid haarata.

Schiewe järel täitis Peterburi koguduse pastori ülesandeid koguduse rootsi osakonna juhataja ja alles 1899. aastal saadeti pastoriks Friedrich August Arndt, kes oli seal 1914. aastani.⁵³⁸ Peterburist lahkumine tuli Schiewele ootamatult, ta lootis tagasi tulla, ja nii ei andnud ta oma ametit koguduses kellelegi üle, vaid töö jätkus isevoolu teed.

Nii Schwani kui Jakobsoni puhul peab ütlema, et nende endi isikuomadused soodustasid Schiewega vastuollu minemist. Jääb teadmata, mis oleks juhtunud siis, kui Schiewe oleks meelitanud Schwani, Jakobsoni ja Neymani Eestisse ja pannud nad asutatavates kogudustes sobivatele kohtadele. See oleks ju Peterburis võinud tugevdada Schiewe positsiooni – konkurendid on lahkunud! Kahju, et ta seda isegi ei proovinud teha.

⁵³⁸ Ader, 46.

5.18 Peatüki kokkuvõte

Peatükk on osa teise ja kolmanda uurimisküsimuse ehk Schiewe kui baptisti ja vaimuliku töökäigu käsitlemisest ning Schiewe käitumisest ühiskonnas. Milline oli Schiewe töö Peterburis ja Eestis, kuidas ta lahendas koguduste vaimulikke ja majandusprobleeme, kes olid temaga seotud olulisemad isikud, sh milline oli tema personalipoliitika, milline oli tema kirjalik pärand, kuidas ta suhtles riigiga ja ühiskonnas oluliste isikutega, kuidas kujutati teda mittebaptistlikus ajakirjanduses, milline oli tema vaade Eestile ja eestimaalastele.

Peterburi ja Eestit käsitlev peatükk kujunes uurimuse kõige pikemaks osaks. See on õigustatud Schiewe enda hinnanguga tema Eesti-tööle ja uurimuse eesti-keelsusega.

4. septembril 1880. aastal asus Schiewe koos perega Peterburi ja sai sealse saksakeelse baptistikoguduse pastoriks. Uurimuses on spekulatsioon selle üle, kuidas Schiewel tagasi Venemaale minna õnnestus.

Peterburi koguduses tegutsesid enne Schiewet aktiivselt kaks eestlast – Lorenz Johannes Schwan ja Eduard Magnus Jakobson. Schiewel tekkis kohe vastuolu Schwaniga ja hiljem ka Jakobsoniga.

Nii Sorotšenis kui Peterburis oli enne Schiewet pastoriks Johann G. (Ivan Veniaminovitš) Kargel, Schiewe Hamburgi-aegne koolivend, kes oli ilmselt Schiewe kutsumise initsiaator. Kargel oli Peterburi koguduse 1879. aastal registreerinud, kuid 14. septembril 1880. aastal korraldas Schiewe asutamiskoosoleku, selle tõenäoline mõte oli koguduse registreerimise tähistamine.

Peterburi kogudus oli suure linna mõistes vähetähtis, kuid baptistikogudusena Schiewe perioodil edukas, eriti koguduste rajamise tõttu Eestis. Kui Schiewe tuli Peterburi, oli koguduses koos Moskvas elavate liikmetega umbes 70 inimest. 1893. aastaks oli Schiewe ristinud Eestis 550 ja Peterburis 220 inimest. Linnas kõneldi 11 keelt, neist kogudusse tekkis viis keelerühma: sakslased, rootslased, lätlased, eestlased ja venelased. Peterburis ja Eestis oli vormiliselt tegemist ühe koguduse tööga, aga tegelikult tuli Schiewel teha kahte erinevat tööd, ja Schiewe osutus edukaks.

Schiewe pidi Peterburis kogu aeg võitlema majanduslike raskustega. Ta oli alates 1872. aastast palgeline jutlustaja ehk misjonär ja ei ole teada, et ta oleks sellest ajast alates pidanud mingit muud ametit. Suure ja kalli Peterburi linna kohta oli palk Schiewe lasterohke pere jaoks liiga väike, pealegi saadeti seda Ameerikast. Kogudus kasutas üüripindasid, vähemalt üks neist ei vastanud linnas kehtestatud normidele, sealsamas elas ka Schiewe perekond. Schiewe soov oli ehitada või osta kogudusele oma maja, ent see ei õnnestunud tal kunagi. Schiewe käis ise välismaalt raha küsimas, ta külastas Rootsit, Inglismaad ja Ameerika Ühendriike. Viimases ei võtnud ta raha enda kätte, vaid soovitas selle saata misjonikassasse. See raha jäi Peterburi kogudusel saamata. Eesti koguduste majandus oli paremas seisus, seda võib-olla ka sellepärast, et Schiewe tegeles üldjuhtimisega ja detailid jäid eestlaste korraldada. Schiewe eeskuju – olla täisajaga vaimulikul töö ja elada

sellest saadavast palgast – ei ole leidnud Eestis ei kajastamist ega enamiku Eesti EKB Koguduste Liidu pastorite ja koguduste poolt järgimist.

Autor pidas vajalikuks talle teadaolevad Schiewe-eelsed eesti baptistid ja Eestist kirjutatud artiklid ära nimetada. Schiewe Eestisse kutsumisele eelnes nn Läänemaa ärkamine. See tekkis Rootsi Evangeelse Kodumaa Ühenduse misjonitöö tulemusel Eestis elavate rootslaste keskel, laienedes eestlaste hulka. Ärkamine väljus misjonäride kontrolli alt –, ei olnud ühtset juhtimist ega õpetust, äärmuslikumates gruppides esines usumäratsemist ja ebamoraalsust. Ärkamise mõõdukas tiib otsis võimalust segadustest eemaldumiseks ja võimude poolt tunnustatud koguduse moodustamiseks. Nende initsiatiivil kutsutigi Eestisse Schiewe.

Schiewe valis ärگانute hulgast välja tema arvates baptistikogudusse sobivad inimesed. 23. veebruaril 1884. aastal ristas ta esimesed 14 Haapsalu baptistikoguduse liiget. Schiewe asus kohe üles ehitama teovõimelist kogudust. Ta pani paika Haapsalu koguduse juhtkonna ja struktuuri. 1884. aastal käis ta Eestis neli korda, pannes aluse ka Hiiumaa ja Tallinna baptistikogudustele. Enne lahkumist Vene impeeriumist 1895. aastal viis Schiewe Eestimaa kubermangus asuvad baptistikogudused Peterburi koguduse alluvusest iseseisvumiseni.

Schiewe juhatas Eestis viite baptistikoguduste konverentsi. Konverentsid viitasid sellele, et kogudused ei jäänud igäüks ainult omi asju ajama. Käsitletud temaatikast on näha tolleaegseid probleeme. Konverentside osavõtjatest ja sõnavõtjatest kujunesid kohalikud ja Eesti baptismi juhtivad isikud. Konverentsid olid aluseks Eesti baptistiliidu tekkimisele.

Probleemiks kujunes Schiewele Tallinna kogudus, kuna mitu aastat ei õnnestunud leida sobivat juhti. Schiewe personalipoliitika oli vastuoluline. Eestis delegeeris ta töö kohalikele inimestele, sest pidas enda tegevust seal ajutiseks, Peterburis hoidis aga võimu kindlalt enda käes. Eestis kujunesid Schiewe kõige mõjukamateks kaastöölisteks August Johannson, Peeter Kaups, Jüri Mill ja Andres Tetermann.

Eesti baptistlikus kirjanduses on spekulieritud selle üle, kas keegi teine oleks võinud olla Eesti baptismi alustaja ja juhi rollis Schiewe asemel. Uurimus tõi välja argumente, miks Schiewe kohta ei täitnud Johann Kargel ega Julius Herrmann, Schiewe Hamburgi koolivennad. Kuigi seni on Eestis Schiewe ja Herrmanni tööd käsitletud kui teineteisest sõltumatuid, tuleb autori hinnangul baptismi Eestisse tulekut vaadelda ühe protsessina.

Schiewe jättis baptistikogudustest kõrvale Läänemaa ärkamise veidi radikaalsema grupi, neist moodustusid võimude poolt tunnustamata ja tagakiusatavad priikogudused. Seda heidetakse Schiewele ette tänapäevani. Lõhet õnnestus vähendada hakata alles pärast Schiewe lahkumist Eestist.

Schiewel tuli Vene impeeriumis palju suhelda riigivõimuga, see oli avalik tegevus, mitte kokkumäng.

Schiewe tegevusest Eestis 1884. aastal ja Eesti baptismi algusest annavad kõige parema ülevaate tema neli artiklit, mille ta avaldas ajakirjas Wahrheitszeuge.

Mittebaptistlikus ajakirjanduses Schiewe kohta ilmunu näitab, millises keskkonnas tal tuli töötada. Mõnes artiklis leidis tõepärast infot, teistes üldse mitte. Osa teateid liigitatakse tänapäeval n-ö kollase ajakirjanduse alla või kõlbaks följetonide ja anekdootide rubriiki. Osade artiklite ilmne eesmärk oli Schiewe tegevust naeruvääristada ja kahjustada.

Schiewe Peterburi- ja Eesti-perioodi võib autori hinnangul pidada edukaks.

6 SCHIEWE ELU VIIMANE PERIOOD

Peterburi-perioodile järgnenud rohkem kui 35 aastat kuni Schiewe surmani on väga vähe dokumenteeritud. Samas on just sel perioodil Schiewe ise kirja pannud oma mälestused, mis on põhiliseks kogu tema elu katvaks infoallikaks.

Schiewe lahkumine Peterburist oli seikluslik. Kuna fakte on teada vähe, tuleb ka spekuloida.

6.1 Schiewe lahkumine Vene impeeriumist

Schiewe Venemaalt lahkumise põhjuseks 1895. aastal oli Saksa kodakondsusse astumine 1878. aastal. Vene kodakondsusest ta ei loobunud, sest arvas, et tema taotlus oleks jäänud selleaegsete olude tõttu tähelepanuta.⁵³⁹ Mida see täpselt tähendab, ei ole selge.

Välismaalane, kes tahtis Venemaal baptistikoguduses jutlustaja olla, pidi truudusevande andma. Peterburi jõudes andis Schiewe taotluse sisse, et ta saaks jutlustajaametisse kinnitatud. Selle kohta kirjutas ta, et teda oleks võinud suur õnnetus tabada, kui oleks välja tulnud, et ta on astunud teise riigi alamaks ilma Vene valitsuse käest luba küsimata. Aga keegi ei tulnud selle peale.⁵⁴⁰

Teises kohas kirjutas Schiewe, et Peterburi tulles registreeris ta end Saksa riigi alamana. Aga aja jooksul tekkis tal hirm, et sel võivad olla halvad tagajärjed, iseäranis siis, kui tema vanem poeg aega teenima pidi minema. Sellepärast pöördus ta advokaadi poole ja küsis nõu. Advokaat ütles, et tegemist pole üldse haruldase asjaga ja kui see päevavalgele tuleb, määratakse talle lihtsalt 50 rubla trahvi ning asi korras. Schiewe rahunes.⁵⁴¹

1894. aastal kutsuti Schiewe poega Saksa sõjaväkke, kuid talle anti gümnaasiumi lõpetamiseks kaks aastat ajapikendust. 1895. aastal tuli teade Łódźi politseipresidendilt, et Schiewe poeg peab Vene sõjaväkke minema. Ka küsis politseipresident Peterburist järele, milliste dokumentidega Schiewe elab, sest ta polnud 1876. aastast passi vahetanud.⁵⁴²

Peterburi politseile oli Schiewel näidata nii Saksa kui Vene dokumente. Politsei pidas tema eksimust aegunuks. Aga Schiewe läks Łódźi politseipresidendi kirjaga ministeeriumisse teda toetava tuttava ametniku juurde ja vihjas, et kõik on valitsuse seadusevastase tegevuse ehk Schiewe Volõõniast väljasaatmise tagajärg. Ametnik eitas loo aegumist ja saatis Schiewe siseministeeriumi. Teda ähvardati eluks ajaks Siberisse saatmisega ja vara võõrandamisega. Tõenäoliselt loodeti talt hoopis altkäemaksu saada. Schiewe naine hakkas kartma ja soovitas tal ruttu Saksamaale lahkuda. Kuigi Schiewe sai Saksa konsulaadist vajalikud reisidokumendid, kirjutas

⁵³⁹ Mälestused – *Tk*, 11 (1925), 126.

⁵⁴⁰ Mälestused – *Tk*, 17 (1924), 263; 18 (1924), 277.

⁵⁴¹ Mälestused – *Tk*, 11 (1925), 126.

⁵⁴² Mälestused – *Tk*, 11 (1925), 126–127.

ta ühe ametniku soovitusel veel palvekirja keisrile ja jäi terveks kuuks Peterburi. Sellesse aega jäi ka hõbepulm. Talle anti lootust, et kui ta Saksamaale läheb, saab asjad korda ajada ja siis võib ta Venemaale tagasi tulla. Saksamaale sõitmiseks sai Schiewe koguni priipileti kogu Venemaa raudteede jaoks ja mingi kirja, mille tõttu kogu tee kõik Vene ametnikud teda eriti tähtsaks isikuks pidasid ja teda uudishimulikult ning iseäranis aupaklikult kohtlesid. Schiewe eelistas jäädagi nende jaoks salapäraseks.⁵⁴³

Schiewe Peterburist lahkumise aeg ei ole täpselt teada. 6. oktoobril 1895. aastal asus ta pastorikohale Templinis ja oli enne seda viis kuud koduta.⁵⁴⁴ Selle järgi oli lahkumise päevaks 6. mai 1895. aastal, aga „viis kuud“ ei tarvitse olla päevapealt täpne määrag. Ka hõbepulmapäev 6. aprillil 1895. aastal oleks pidanud jääma viimase kuu sisse, mitte olema selle esimene päev. Rongisõit võttis kindlasti natuke aega. Autor peab tõenäoliseks, et Schiewe lahkus Peterburist 1895. aasta aprilli lõpus või mai esimestel päevadel.

Autori hinnangul ei oleks Schiewe üldse pidanud Venemaalt põgenema. Schiewe ise oma äramineku õigsust kahtluse alla ei seadnud. Tundub siiski, et ta läks paanikasse või siis juhtus see tema naisega, kes käskis tal ruttu lahkuda. Tegelikult teda ju ei arreteeritud, lahkuda otseselt ei kästnud, tal soovitati viivitada, anti priipilet ja mingi suure mõjuga kaitsekiri, tal lubati aasta pärast tagasi külla tulla...

Poolas andis Schiewe altkäemaksu, et politsei vaateväljast eemale saada.⁵⁴⁵ Oleks ta seda tolleaegse „hea kombe“ kohaselt ka Peterburis teinud, oleks kõik hädad vist tulemata jäänud.

Schiewe tegeliku seisundi hindamiseks oleks vaja teada, milline pass Schiewel Peterburis oli ja milliseid dokumente talle väljastati. Kahjuks jäid tulemusteta autori katsed arhiividest vastavat teavet saada. Nii tuleb lähtuda ainult Schiewe mälestustest, aga pooliku info alusel tehtud järeldused ei tarvitse päris õiged olla.

1876. aastal sai Schiewe kas päris uue passi või pikendati vana, sest seda aastat nimetas Łódźi politseipresident oma kirjas. 1877. aastal saadeti Schiewe Volõõniast välja ja mingi paber tuli talle kaasa anda, mida ta Poolas näitama pidi.

Schiewega koos Volõõniast välja saadetud Karl Ondral oli kurjategija punane pass, aga selle asemel kasutas ta mingit legitimeerimisraamatut, mis võimaldas tal vabalt kubermangus ringi reisida, lubamata siiski kuskil üle kolme päeva kohapeal olla. Teised punase passi omanikud saadeti Łódźist välja, Ondrat mitte, temasse suhtuti hästi. Autori hinnangul ei saanud Ondra selle passi tõttu minna Königsbergi konverentsile, kus Schiewe käis ehk siis Schiewel oli tavaline pass. Ometi põgenes Schiewe Saksamaale teise mehe passi kasutades.⁵⁴⁶ Võib-olla oli tal Peterburis

⁵⁴³ „Verfolgung in Rußland“ – *Whz*, 22 (1895), 172; Mälestused – *Tk*, 11 (1925), 127; 13/14 (1925), 151.

⁵⁴⁴ „Telegramme“ – *Whz*, 41 (1895), 326; Mälestused – *Tk*, 13/14 (1925), 151.

⁵⁴⁵ 4.3 „Schiewe Tczewis (Dirschau) ja pere äratoomine Volõõniast“.

⁵⁴⁶ Ondra, Karl, „Łodz“ – *Mb*, 12 (1878), 202–203; 4.2 „Püüded tagasi Volõõniasse pääseda“; 4.3 „Schiewe Tczewis (Dirschau) ja pere äratoomine Volõõniast“.

alles sama Vene passi, millega ta Volõõnias elas, aga sinna tehti mingil hetkel tema õigusi piirav märke, millepärast ta dokumenti hiljem pikendada ei tahtnud.

Et Schiewe 1878. aastal Saksa passi võttis, on mõistetav, sest tal oli vaja Saksa maal kehtivaid dokumente. Peterburi mineku võimaldas Schiewele Volõõniast väljasaatmise otsuse tühistamine, aga selle puhul arvestati ilmselt tema Vene kodakondsusega. Nii oleks pidanud tema topeltkodakondsus kohe välja tulema, kui ta end Saksa kodanikuna registreeris. Kuna Schiewe kui võõramaise pastori-kandidaadi truudusevande andmise kohta andmed puuduvad, siis käsitleti teda tõenäoliselt Venemaa kodanikuna. Õige aeg paberite korrastamiseks oleks olnud vist siis, kui ta lubati taas Venemaale.

Autor peab võimalikuks, et Schiewe võis karta kaotada Saksa kodakondsust. Ühe vihje järgi sellist ohtu küll ei olnud,⁵⁴⁷ aga selleaegseid seadusi tundmata ei või selles päris kindel olla.

Milles üldse seisnes Schiewe seaduserikkumine? Kas selles, et tal oli topeltkodakondsus? Või selles, et Vene riik ei olnud tema topeltkodakondsusest teadlik või ei olnud selleks luba andnud? Ei ole usutav, et Schiewe oma passi lihtsalt hooletusest ei pikendanud, ta ju isegi konsulteeris advokaadiga. Mingi dokument pidi tal siiski olema, et suhelda Vene ametnikega. Saksamaal, Rootsis, Inglismaal ja Ameerika Ühendriikides käies pidi tal olema reisidokument, mida Vene piiril näidata.

Eesti baptismi arengule tuli Schiewe lahkumine ja tema eestkostest vabane-mine autori hinnangul kasuks – kujunesid välja kohalikud liidrid ja eestipärased kogudused ning areng jätkus. See ei vähenda kuidagi Schiewe tähtsust koguduste alustajana ja esimese juhina. Areng jätkus ka Peterburis.

6.2 Peterburi ja Eesti pärast Schiewet

Peterburi saksakeelne baptistikogudus, mida juhtis Schiewe, ei kujunenud keelelistel ja etnilistel põhjustel linna baptismi ajaloo peamiseks tegijaks. Linn on ju venekeelne ja kuigi seal on elanud palju teisi rahvusi, on kõik mittevene kogudused kõrvalliinid. Autor otsustas Peterburi puhul piirduda mõne teatega, mis on kuidagi Eesti või Schiewega seotud. Eesti arengu kirjeldamisel jõuab autor tänapäeva, Peterburi puhul on piiriks riigikorra muutumine.

6.2.1 Vabakogudused Peterburis pärast Schiewe lahkumist

Schiewe külastas Peterburi ja Eestit uuesti juba järgmisel aastal pärast Venemaalt põgenemist. Pärast taotlust keiserlikku kantseleisse Peterburi sai ta 1. veebruaril 1896. aastal Berliinis asuvast Vene konsulaadist loa Venemaale sõitmiseks. Peterburis oli ta lühikest aega.⁵⁴⁸ Võib arvata, et koguduses ei olnud aastaga midagi erilist muutunud.

⁵⁴⁷ Nichols, 64.

⁵⁴⁸ Mälestused – *Tk*, 13/14 (1925), 152.

1907. aastal kirjutas Eestist pärit parun Woldemar von Üxküll oma rahakorjamisreisist Ameerikasse. Ta tahtis ameeriklasi, „keda Jumal maiste vahenditega õnnistanud on“, Venemaa evangeliseerimisest huvituma panna. Otseseks eesmärgiks oli Venemaale jutlustajate kõrgkooli asutamine. Parun külastas suuri jumalateenistusi ja konverentse. Ta kohtus Washingtonis kahel korral Ameerika Ühendriikide presidendi Theodore Rooseveltiga. Ühel korral kohtus von Üxküll presidendiga konverentsil Venemaa delegatsiooni liikmena ja teisel korral toimus poole tunnine eraldi vestlus presidendi kabinetis. Viimatinimetatud kohtumise korraldas talle Venemaa saadik.⁵⁴⁹

Saadud raha eest omandati Peterburis kinnistu koos majaga, selles seati sisse kogunemiskoht ja jutlustaja korter. Tegelikult oli seminar asukoht vaidluseobjektiks ja lõpuks asutati seminar hoopis Łódži palvelas Nawrot 27. Teekäijas kirjutas von Üxküll, et ta kogus raha Łódži seminari jaoks.⁵⁵⁰

1910. aasta septembris pandi Peterburis nurgakivi „esimesele vene baptistipalvelale Peterburis“. Koguduse pastoriks oli William Fetler. Suurejoonelisel üritusel osales esindajaid Austraaliast, Inglismaalt, Liivimaalt, Eestist, Saksamaalt, Poolast, Soomest ja Venemaalt –, kõiki olevat pastor nende emakeelest tõlkida suutnud. Teiste hulgas olnud ka Eesti baptistiliidu president Taubert, aga selle nimelist pole kunagi olemas olnud. Läti baptistipastor Edgars Godiņš pakkus autorile välja, et tegemist võis olla Läti baptistipastori, luuletaja, tõlkija ja toimetaja Pēteris Laubertsiga, kes olnud oma aja tähelepanuväärsemaid isiksusi.⁵⁵¹ Sel juhul ajas artikli kirjutaja esinejad segamini ja kirjutas nime pealegi valesti.

1911. aastal külastas Schiewe Peterburi ja Eestit viimast korda. Peterburis oli ta kolm kuud oma laste juures – autoril on kahju, et ta nende nimesid ei loetlenud – kuulutas saksa koguduses ja jagas püha õhtusöömaega. Ta kõneles kahel vene koosolekul ja rõõmustas, „kui suuri edusamme Issanda töö ses suures linnas oli teinud“. Iseäranis venelaste juures oli töö edenenu.⁵⁵²

Enne Esimest maailmasõda peeti Peterburis 25 kohas jumalateenistusi, oli kuus usklikult ristitud kristlaste kogudust, nii baptistid kui evangeeliumi kristlased. Oli kolm venekeelset, lisaks saksa, läti ja eesti kogudused. Ka linnast väljaspool oli kogudusi. Edukad oldi ka tagakiusu tingimustes. Tegutses õitsev vene jutlustajatekool, õpilasteks vene ja läti baptistid ning evangeeliumi kristlased. Fetleri kogudusel ja Friedrich August Arndti juhataval saksa kogudusel ehk Schiewe endisel kogudusel olid oma palvelad. Jutlustajate kooli jaoks oli ostetud suur ehitusplats. Ivan Prohhanovi juhataval evangeeliumi kristlaste vene kogudusel oli linna südames ostetud suur kinnisvara. Vaimuliku töö keskusteks olid Fetleri ja Prohhanovi kogudused. Esimese maailmasõja puhkedes mobiliseeriti paljud koguduseliikmed.

⁵⁴⁹ Üxküll, W., „Auf der Kollektenreise in Amerika“ – *Whz*, 29 (1907), 232.

⁵⁵⁰ „Parun W. von Üxkülli Amerika misjoniteekond“ – *Tk*, 4 (1909), 29–30; Kluttig, 240. Łódži seminari seotusest eestlastega on juttu lisas 6 „Mõned niidiotsad järgmistele uurijatele“.

⁵⁵¹ F. G. L., „Grundsteinlegung in St. Petersburg“ – *Whz*, 47 (1910), 376; Godiņš, Edgars e-mail autorile 12.08.2020.

⁵⁵² Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Tk*, 15 (1911), 230; Mälestused – *Tk*, 18 (1925), 195.

Saksa kodakondsusega või uskkondliku kuuluvuse tõttu saksasõbralikeks peetud jutlustajad saadeti kaugetesse piirkondadesse. Fetleril lubati emigreeruda, Arndt saadeti Volga äärde, Martin Schmidt Põhja-Venemaale, tema naine Saksamaale. Prohhanov jäi kohapeale, tal õnnestus Siberisse saatmist vältida. Koosolekud olid kaua keelatud, kristlikke lehti ei ilmunud. Pärast veebruarirevolutsiooni saabusid Vene kodanikest jutlustajad tagasi, palvelad avati, lehed ilmusid taas ja peeti konverentse. Oktoobrirevolutsiooniga majandusolukord halvenes – lubati paradiisi, aga toodi põrgu. Omand võeti ära, ka usklikud vaesestusid ja misjoni edule mõjus see halvasti. Kogudused jäid väga väikesteks, liikmed rändasid välja sinna, kus rohkem toitu oli. Jumalateenistusi peeti veel kümnes kohas. Prohhanov oli veel Peterburis, Johann Kargel Sise-Venemaal, Fetler Ameerikas, Arndt Saksamaal ja jutlustajatekool kinni. Lootus oli, et kõik taastub, kui olukord normaliseerub.⁵⁵³ Nagu teada, see lootus ei täitunud.

Peterburi saksakeelse baptistikogudusega oli seotud ka eestikeelsete prii- ja baptistikoguduste teke selles linnas. Peab nentima, et kirjutised ei klapi omavahel ja täpne ajalugu jääb teadmata.

6.2.2 Eestikeelne priikogudus Peterburis

Peterburis töötas eestlaste seas Briti ja Välismaa Piibliselti teenistuses olev Noarootsis pärit rootslane Aleksander või Andres Neyman, kes oli Schiewe poolt ristitud. Kord, kui Schiewe oli pikemalt Saksamaal, ristis Neyman mõned soovijad. Schiewe kahtlustas teda võimuhaaramises ja pani ta kogudusest välja – Schiewe olevat öelnud, et õigem oleks olnud ristida üks kirjatundmatu voorimees Neymani asemel, too poleks üritanud tema ametit üle võtta. Koos Neymaniga lahkus kogudusest veel kaheksa inimest. Neyman alustas iseseisvat tööd väljaspool baptistikogudust. Tekkis priikogudus, Schiewele see sugugi ei meeldinud.⁵⁵⁴

Teise versiooni järgi alustas Neyman 1884. aastal järjekindlat tööd eestlaste keskel. 1. mail 1885. aastal sai ristitud seitse õde. Nendega sai alguse nn „Neymani kogudus“. Töö laienedes liitus Neyman priilastega, sest nendega oli tal kõige rohkem kontakte. Koguduse asutamisel kutsuti Ridalast kohale Villem Rõõmus ja Mihkel Krabi. Liikmete hulk kasvas üle saja. Kuna kogudusel polnud võimude tunnustust, tekkis probleeme näiteks laulatustega. Seetõttu otsustati liituda vene evangeeliumi kristlaste ehk Ivan Prohhanovi juhitud liiduga. Koguduse töö lõppes kommunistide võimule tulles.⁵⁵⁵

Järgmise versiooni kohaselt oli Neymanil südamel eestlastele evangeeliumi kuulutada ja ta pühendas ennast sellele missioonile. See lõpetas tema sideme saksakeelse baptistikogudusega, aga teda ei pandud sealt välja. 1888. aastal Noarootsis külas olles kutsus ta Ridala vendi endale Peterburi appi. Esimesena tuli

⁵⁵³ Schmidt, Martin, „Unser Werk in Petersburg“ – *Whz*, 19 (1919), 151. Kargeli nimi on valesti kirjutatud.

⁵⁵⁴ Tatter, 36; Seppur, 106–107.

⁵⁵⁵ K. K., „Jooni Aleksander Neymani elust“ – *Tk*, 17/18 (1933), 163–164.

Hans Krabi 1889. aastal, teist korda tuli ta järgmisel aastal ja ristis 12 inimest. Ka teised Ridala kuulutajad külastasid korduvalt Peterburi ja selle ümbrust. Tekkis ärkamine ja rajati kogudus Ridala eeskujul. Kohapealseks juhiks jäi Neyman ning hiljem kutsus kogudus end priikoguduseks. 1896. aastal oli koguduses peaaegu 200 liiget, aga Soomest tungis sisse „kaanani vaim“ –, oma loomult olnud see umbes samasugune nagu ka Ridalas tegutses. Samas Mihkel Busch pidas „kaanani vaimu“ Läänemaal jm tegutsenud eksitaja vaimu sarnaseks. „Kaanani vaim“ põhjustas segadust, millepärast mõistliku meele ja vaimuga usklikud olid sunnitud endale uut vaimulikku kodu looma. Nii asutati 1902. aastal August Kuusikuga eesotsas eesti baptistikogudus.⁵⁵⁶

Eelmisest veidi erinevas versioonis tegi Hans Krabi esimese reisi Peterburi 1889. aasta algul ja maikuu teise. 1890. aastal käis seal Mihkel Krabi ja ristis igatsejaid usklikke. Suvel sõitis sinna jällegi Hans Krabi, ristis 19 hinge ja viibis viis nädalat Peterburis. Priilasi jälitati ja kiusati taga ning Neyman ei saanud ise tegutseda, sest ta oleks kohe tabatud. Tööd tegid mujalt tulnud vennad, kes kohe kiiresti lahkusid.⁵⁵⁷

Hilisem tuntud baptistipastor Voldemar Korjus annab veel ühe versiooni. Tema ise tuli 1897. või 1898. aastal järjekordselt Peterburi, aga ta oli vahepeal priikogudusest baptistikogudusse üle läinud. Priikoguduse senised juhid Neyman ja Jaan Tomm olid tööst eemale jäänud, kogudust juhtis keegi vend Kivisepp. Korjust peeti koguduse vahetamise pärast patustanuks ja langenuks ning sõna talle ei antud. Korjus läks saksakeelse baptistikoguduse koosolekule, selle suhted priilastega olid teravad.⁵⁵⁸

Robert Võsu andmetel ei olnud Narva, Peterburi, Peipsi-taguste eestlaste juurde ja sealt Lõuna-Eestisse laienenud priikogudustes rõõmuavaldusi,⁵⁵⁹ seega oleks Peterburi priikogudus pidanud olema üsnagi baptistlik. Kuidas Peterburi priikogudus rõõmuavaldustest eemale jäi, on arusaamatu, koguduses käisid ju abiks Ridala priilased.

6.2.3 Eestikeelne baptistikogudus Peterburis

Saksakeelsel baptistikogudusel, kuhu Voldemar Korjus koosolekule läks, oli üüritud suur saal. Kohe esimesel kohtumisel tegi pastor Friedrich August Arndt Korjusele ettepaneku alustada eestikeelsete jumalateenistustega. Nii sai alguse eestikeelne baptistikogudus. Koos käidi algul neljapäeva õhtuti. Juba esimesel õhtul oli saal rahvast täis. Priikogudusel polnud oma saali, koguneti erakorterites. Aleksander Neyman ja Jaan Tomm ning üsna palju priikoguduse rahvast hakkasid baptistide koosolekutest osa võtma. Need eestlased, kes olid seni käinud William Fetleri juures vene koguduses, tulid eesti kogudusse üle. Sakslased otsisid endale

⁵⁵⁶ Kaups, *Hea sõnum*, 93; Busch, 70.

⁵⁵⁷ Seppur, 107, 110.

⁵⁵⁸ Korjus, V., „Ühe vana võitleja mälestusi“ – *Usurändur*, 5 (1956), 9–10.

⁵⁵⁹ Võsu, Robert, „Sada aastat priikoguduste algusest“ – *Logos*, 4 (1982), 2.

maja ja eestlased jätkasid nende juures kogunemist neljapäeviti ja hiljem ka pühapäeviti. Kogudus kasvas, ka eemalejäänuid tuli tagasi. Pärast Korjuse lahkumist juhtis kogudust Jaan Tomm ja hiljem Karl Kaups.⁵⁶⁰ Nii jäid eesti baptistid varem Schiewe juhitud koguduse ruumidesse omaette kogudusena tegutsema.

Richard Kaupsi ja Ernst Aderi andmed on omavahel sarnased, kuid ei klapi Korjuse omadega. Kogudus sai alguse 1902. aastal, kui Peterburi asus elama August Kuusik. Neymani juhitud priikogudusest lahkus „kaanani vaimu“ tõttu aastatel 1902–1903 osa liikmeid ja hakkas omavahel erakorterites koosolekuid pidama. Seda tööd juhatas Kuusik. 1906. aastal asutati iseseisev baptistikogudus, sest ühinemine priikogudusega ei teostunud. Kuna Kuusik lahkus Eestisse, valiti pastoriks Tomm. Nende palvesaal õnnistati Arndti poolt. Kogudus töötas kõigest kaks aastat. Osa töötajaid lahkus Peterburist, enamik liikmeid läks 1908. aastal tagasi priikogudusse ja ülejäänud 1909. aasta algul Fetleri kogudusse. Seal algasid ka eestikeelsed koosolekud. Tööd hakkas juhtima Johann Möhl. Järgnevatel aastatel peeti eestikeelseid koosolekuid mitmes paigas, viimati läti koguduse väikses saalis. Esimese maailmasõja ajal töö iseseisvus. 1916. aastal kogudus suleti ja sel hetkel kogudust juhtinud Karl Rink saadeti linnast välja. Pärast revolutsiooni ei saadud seniseid ruume kasutada ja asuti saksa koguduse juurde. Olid koorid, pühapäevakool, noorsootöö, kirjandusselts, misjonijaamad. Töö lõppes 1920. aastal usuvastase voolu ja majandusliku kitsikuse tõttu. Korjuse nimi on ära märgitud ühena teiste töötajate seas.⁵⁶¹

Ühe vastuolu saab ehk ära seletada. Tõenäoliselt olid lood noore Korjusega nagu noore Schiewega – nad alustasid siin-seal tööd, aga järjepidevalt tegutsema jäi keegi teine, kellele sai siis ka alustaja „au“.

6.2.4 Läänemaa ärkamisest Eesti baptismi tulevikku

Baptism ei jäänud Eestis ajutiseks nähtuseks. Schiewe töö tulemusena tekkinud baptistiliit on läbinud mitu arenguetappi ja püsib Eesti EKB Koguduste Liitu sulandununa tänaseni.

Tõnu Lehtsaar nimetas äärmuslike usugruppide tekke põhjustena muuhulgas traditsioonilise kiriku hoolimatust ebavõrdsuse suhtes, selle võimetust rahuldada oma liikmete usulisi vajadusi ja seda, et uutes usuliikumistes osalejad on enamikus noored inimesed, kes otsivad oma teed.⁵⁶² Lehtsaar ei rääkinud konkreetset Läänemaa ärkamisest, aga need nähtused olid seal olemas.

Teisal kirjutas Lehtsaar, et õpetuse poolest sarnased usuliikumised võivad erineda emotsionaalselt, jällegi noorte osast uutes usuliikumistes ja usuliikumisest lahkumisest intellektuaalsete kahtluste tõttu.⁵⁶³ Emotsionaalsed erinevused

⁵⁶⁰ Korjus, V., „Ühe vana võitleja mälestusi“ – *Usurändur*, 5 (1956), 10.

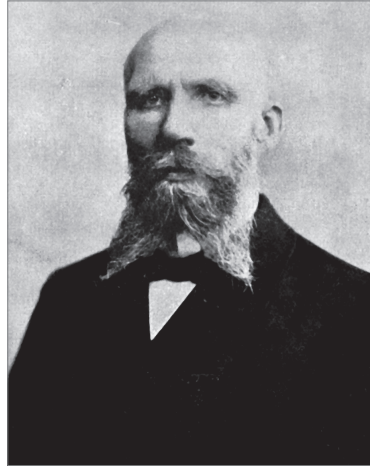
⁵⁶¹ Kaups, *50 aastat*, 96; Kaups, *Hea sõnum*, 93–94; Ader, 366–367.

⁵⁶² Lehtsaar, Tõnu, *Hingepilk* (Tallinn: Logos, 1994), 185–186, 188.

⁵⁶³ Lehtsaar, Tõnu, *Äärmusliku usugrupi psühholoogia* (Tartu: Tõnu Lehtsaare kirjastus, 1997), 13, 30, 34.

tekitasid vahe baptistide ja priilaste vahele ning Haapsalu baptistikoguduse moodustasid inimesed, kellel tekkis vaadete vastuolu Läänemaa ärkamise kohaliku haruga.

Kui noored olid koguduste juhtideks kujunenud mehed? Schiewe oli Haapsallu tulles 40-aastane ja Julius Herrmann esimest korda Pärnus käies 31-aastane. Peterburis käinud delegatsioon oli August Johannson 19-, Mihkel Krabi 29- ja Karl Höövel 31-aastane. Peeter Kaups oli Hiiumaa koguduse „puhastamise“ ajal 29-aastane ja Peet Sauer 28-aastane. Jüri Mill oli 23- ja Andres Tetermann 30-aastane, kui nad käisid baptismiga tutvumas jalgsimatkal Pärnu-Tallinn-Haapsalu-Pärnu. Priilaste mõjukaks juhiks kujunenud Hans Krabi pidas oma esimese äratuskõne 18-aastaselt.⁵⁶⁴ Mill,

Pilt 26. Jüri Mill

Foto: Kaups, 50 aastat, 107

Tetermann ja Johannson said tulevikus tänapäevases mõistes Eesti baptistiliidu presidentideks. Kuigi kaks esimest neist olid Pärnu päritolu, said nad Schiewe kaastöölisteks.

Riho Saard kirjutas baptismi kohta, et see sobis kokku moderniseeruva ühiskonnaga, selle käsitlusega kodaniku- ja südametunnistuse vabadustest, demokraatiast ja parlamentarismist. Baptism oli angloameerikalike usuliste ja poliitiliste vaadete kuulutaja. Võrreldes luterluse ja õigeusu kirikuga oli baptism mitu korda vähem konfliktis mõistuspärasusega, loobudes sakramentidest. Kui priikogudus levis peamiselt eestlastest maaelanikkonna hulgas, siis baptism pigem linnaeestlaste ja -sakslaste seas, suunates oma tähelepanu keskklassile, maa- ja linnakodanlusele.⁵⁶⁵

Eesti baptistid olid ühiskonnas aktiivsed. Eesti baptismi 25. juubeli ajaks ehk sel ajal, kui Schiewe viimane külaskäik Eestisse oli veel toimumata, oli nende seas vallatalitajaid, kohtupresidente, linnavolikogude liikmeid. Viimaste hulgas oli näiteks ka August Johannson.⁵⁶⁶ Vene impeeriumi kokku kukkudes ja Eesti iseseisvumisel mindi juba üleriigilisse poliitikasse.

1918. aastal kandideeris Asutavasse Kogusse kolm baptisti, sh Andres Tetermann, 1919. aastal üks baptist. 1920. aastal kandideeris riigikogusse kolm, 1923. aastal kolm, 1926. aastal seitse, 1929. aastal üksteist ja 1932. aastal kolm baptisti ning 1938. aastal riigivolikokku üks baptist. Need isikud on nimeliselt teada, tegelikult võis kandideerijaid veel olla. Kolm baptisti olid ka edukad: aastatel 1923–1926 oli asendusliikmena riigikogus Gustav Kroon, aastatel 1928–

⁵⁶⁴ Vt kuupäevi lisa 2 „Lühiinfo olulistest isikutest“.

⁵⁶⁵ Saard, Riho, „Eesti varane baptism – arukas ja empaatne?“ – *Tk*, 4 (1999), 20.

⁵⁶⁶ Johannson, A., „Juubeli aasta Eesti Baptisti ühenduses“ – *Tk*, 3 (1909), 18; Linder ja Pilli, 176.

1929 lühikest aega asendusliikmena Voldemar Korjus ja aastatel 1938–1940 riigivolikogus täisliikmena Karl Kaups.⁵⁶⁷

Baptistikoguduste tulevikku vaadati optimismiga. Karl Kaupsi arvates pidid baptistid Eestis üha enam tunnustust leidma. Selles nägi ta ka ohtu – usklikud võivad hakata kaasa minema ilmaliku kultuuriga, kogudus etendaks ühiskonnas usualal küll teatud osa, aga tema elujõud kaoks. „Sellepärast kõik tulevikujuhid peavad olema sel ajal eriti valvel, kui nemad omavad avaliku arvamise tunnustuse, et see neid ei joovastaks ja ilmlikkudele teedele ei tõmbaks.“ Riigivõimu lojaalsust usuausus ja usuvabadust tuleb kindlasti hinnata ja kodanikuna ustav olla. Teiste uskkondade hulgas nägi ta neid, kellega kokku sulatakse ja teisi, kellega vaated lahku lähevad. Viimaste hulgast tuli ühtedega häid suhteid pidada ja teistest täiesti eemale hoida. Aga usuausus ja teiste uskkondade suhtes ei peaks baptistid kunagi kasutama ilmalikku võimu.⁵⁶⁸ Loodetud arengutee katkes okupatsioonidega.

Tänapäeva kohta kirjutas Toivo Pilli, et võrreldes varasemaga on Eesti vabakogudused rohkem seotud laiema evangeelse ja üldkirikliku maailmaga. Oma identiteeti ei otsita enam vastandumise kaudu, teistest eristudes, vaid on õpitud üles näitama suuremat lugupidamist ühise kristliku pärandi suhtes.⁵⁶⁹

Aga Tõnu Lehtsaar kirjutas tänapäeva Eesti kirikute kohta, mitte otse baptistide kohta, pessimistlikult: „Jälgin masendusega, kuidas kirik sörgib, saba jalge vahel, tagaplaanil, püüdes ära teenida ühiskonna heatahtlikke pilke.“⁵⁷⁰ Schiewe ja tema ajastu baptistide kohta seda küll öelda ei saanud.

6.3 Mida Schiewe võis pärast viimast Eesti külastamist Eesti kohta lugeda?

Veel Schiewe eluajal ilmus Wahrheitszeuges materjale Eesti kohta. Ta võis neid lugeda, aga samal ajal oli tal ka endal kirjavahetus Eestiga ja seega võimalus infot saada. Peaaegu kõik refereeritavad artiklid kirjutavad arengust Eesti baptistikogudustes ehk Schiewe töö jätkust Eestis.

Esimese maailmasõja aegset Saksa okupatsiooni Eestis kujutati Wahrheitszeuges positiivsena. Vahepeal keelatud kogudusetöö sai jälle alata. Kogudused tuli registreerida, kuid see oli üllatavalt lihtne. Neil, kes on pidanud kaua aega küürutama, pole kerge end sirgu ajada. Haapsalus toimus 21. juunil 1918. aastal baptistiliidu konverents, valdavaks teemaks oli tänutunne vabanemise eest. 1913. aastast alates polnud enam statistikat avaldatud, nüüd otsustati seda jälle teha. Viiele jutlustajale määrati rahaline toetus. Erilist tähelepanu pöörati noorteühendustele ja kahetseti nelipühiliikumise tungimist kogudustesse. Otsustati otsida

⁵⁶⁷ Toomla, Jaan (koostaja), *Valitud ja valitsenud* (Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 1999), 44, 53, 70; Linder, Üllas, „Baptistid Teise maailmasõja eelses riigikogus“ (avaldamisel).

⁵⁶⁸ Kaups, K., „Pilke tulevikku“ – Kaups, *50 aastat*, 204–205.

⁵⁶⁹ Pilli, Toivo, *Usu värvid ja varjundid* (Tallinn: Allika, 2007), 177.

⁵⁷⁰ Lehtsaar, *Väike vaimuraamat*, 183.

kontakte saksa baptistidega. Issand on andnud sõja läbi uued tööpõllud Eestimaal, Kuramaal ja Liivimaal, seal oodatakse nõu ja abi. Eesti rahvas töötab rikkalikku lõikust taevastesse aitadesse ja ootab sobivaid lõikajaid.⁵⁷¹

Üks teade Eestist algas tõdemusega, et sealsed vennad-õed on võrreldes teiste Kirde-Euroopa liitudega end kõige kiiremini taas jalule ajanud. Järgnes statistika 1920. aastast. Üldiselt hinnati seda positiivseks, kuid noortetöö puhul arvati, et see võiks paremini minna. Kirjad Eestisse ei tahtnud kohale jõuda. Järgmisele konverentsile Saksamaale oodati nelja esindajat Eestist.⁵⁷²

Martin Schmidt, kes oma elukohaks nimetas Ida-Preisimaad, kirjutas oma reisist kodumaale 1921. aasta detsembris. Elu läänepool Saksa piiri on palju ilusam ja odavam. Leedu, Läti ja Eesti ametnikud on väliselt viisakad. Leedus ja Lätis on endine vene hiilgus kadunud. Sõja jälgi on teel vähe näha, Riias aga leidub neid küll. Riia sadamas on vähe laevu ja linnas vähe suitsevaid vabrikukorstnaid. Aga Tallinnas elu käib, sadamas on palju laevu ja vabrikud töötavad. Kuigi saksa okupatsioon oli raske aeg, suhtutakse sakslastesse hästi ja loodetakse tulevikus kahe riigi vahel paremat koostööd. Baptiste on Eestis neli tuhat ja kaks tuhat ristitud nõndanimetatud vabakogudustes, kes ehk ka baptistiliiduga liituvad – tõenäoliselt on mõeldud evangeeliumi kristlasi. Eestis on suured misjonivõimalused, töötajate puudust peaks hakkama leevendama loodav seminar, kuhu Schmidt õppejõuks kutsutakse. Eestlased on muusika- ja laulurahvas. Palju on allianss-meelsust. Luterlased ja vennastekogudus annavad oma ruume baptistidele kasutada. Baptistiliidu konverentsi lõputeenistus 1921. aasta mais peeti Pärnu luterlikus Eliisabeti kirikus, kus kõik kolm tuhat kohta olid täielikult hõivatud ning pasuna- ja laulukoorid oma parimat taset näitasid. Baltikumi kogudustel on Saksa omadega palju ajaloolisi sidemeid ja nende soov on, et need sidemed tulevikus mitmes suunas veel sisulisemaks muutuksid.⁵⁷³

Juba mõni ajakiri edasi oli juttu seminari avamisest Keilas. Baptistide Maailma-liit asutab paljudes Euroopa pealinnades seminare töötajate väljaõpetamiseks. Eesti garanteerib igale kodanikule usu- ja südametunnistuse vabaduse. Endised riigikirikud on rahva usalduse kaotanud, riigist lahutatud ja vabakirikuteks muutunud. Rahvas, ka kõige haritumad, on suures näljas Jumala sõna järele. Samas on paljud kogudused jutlustajata. Paljudes kohtades on viimasel ajal ärkamisi olnud, aga puuduvad haritud jõud, kes neile tuultele Jumalale meelepärase suuna annaksid. Maa oma pooleteist miljoni elanikuga on küps lõikuseks. Nii on seminaril tähtis ülesanne ees. Kuna Eesti ei ole hariduse poolest halvemas seisus kui lääneriigid, on koguduses piisavalt haritud noormehi ja tütarlapsi, kes tahavad oma elud Jumalale pühendada ja seminari astuda. Kursus on nelja-aastane. Selles on tuntud üld- ja teoloogilised ained. Palju tähelepanu pööratakse eesti, saksa ja inglise keelele. Esimesel kursusel on 12 venda ja neli õde. Milliseks seminar kujuneb, on Jumala kätes. Avapäeval, 5. märtsil 1922. aastal, lehvis hoonel suur

⁵⁷¹ F. G. L., „Unsere estnischen Brüder“ – *Whz*, 18 (1918), 143.

⁵⁷² „Aus der Schmiede“ – *Whz*, 30 (1921), 228.

⁵⁷³ Schmidt, Martin, „Eine Reise nach dem Baltikum“ – *Whz*, 5 (1922), 39–40.

Eesti lipp. Järgnes avapäeva lühikirjeldus. Artikli kirjutaja Martin Schmidt kutsus sakslasi uue „prohvetikooli“ eest palvetama.⁵⁷⁴

Selles artiklis nimetatud vabakiriklik suund oli luteri kirikus küll olemas, aga üldiselt pidas see kirik end vabaks rahvakirikuks.⁵⁷⁵

1922. aastal ilmus pilt Hamburgi seminaris õppivatest välismaalastest. Pildil on 21 meest, neist kuus eestlast.⁵⁷⁶

Karl Kaups kirjutas 1922. aastal ärkamisest Hiiumaal, eriti Harju külas. Ta ei jätnud kasutamata juhust tänada sakslasi võimaluse eest õppida Hamburgi seminaris.⁵⁷⁷

Teatati karmidest keeldudest Eestis alkoholi impordile, ekspordile, transiidile ja ümberlaadimisele territoriaalvetes.⁵⁷⁸

1927. aastal teatas Karl Kaups oma abikaasa surmast ja meenutas tema külas-käiku Saksamaale aastatel 1921–1922.⁵⁷⁹

Ühes reisikirjas öeldi, et Saksa noorus seisis koos eestlastega Soome vabaduse eest ja seepärast on Saksamaal ärganud huvi põhjamaade vastu. Nii tõmbas midagi ka artikli kirjutajat sinna. 36 tundi pidi ta merehaigust kannatama. Tallinna tornid hakkasid paistma ja sõideti mööda endisest suurimast jäävabast Vene sõjasadamast, seega Paldiskist. Viis hiiglaslikku kraanat seisis tööta, Venemaa oli need endale ostnud. Pooletunnise peatuse järel sõideti Helsingisse, aga see osa reisikirjeldusest väljub uurimuse teemast. Soomes hakkas muuhulgas silma põhjamaine aeglus. Kolme päeva pärast jälle tagasi Tallinna. Troskad on Tallinnas uskumatult räpased; äsja oli just juttu Soome puhtast misjonihotellist. Eesti majandus on Soomest viletsamal järjel. Helsingis ja Tallinnas saab saksa keelega vabalt hakkama, Riias ei taheta selles keeles jutule võtta. Kirjutaja käis Tallinnas Kalju baptistikoguduses. Seal palvetati palju ja katkematult, oli tunda teistega kaasalvetamist, paljud nuuksusid. Koguduste liikmed on enamasti vähemkindlustatud rahvakihist. Vaja oleks raha kirjanduse trükkimiseks. Eestlaste keelteoskus on silmatorkav. Juba enne Esimest maailmasõda pidid nad saksa, vene ja eesti keelt oskama. Soome keel pole eestlastele raske. Võib lisanduda ka rootsi keel, sest nemad olid siin esimesed kolonisaatorid. Vend, kes kirjutajat saatis, oskas kuuenda keelena inglise keelt. Tallinn on keskaegne linn nagu Danzig (Gdańsk), aga on sarnasust ka Nürnbergiga. Toompeal oli esimene saksa kool Euroopas. Sakslased on siia hea tüki kultuuri jätnud, nüüd on aga pidanud riigi juhtimisest taanduma ja oma suured maaomandid jätma. Ometi on suhtumine sakslastesse Eestis parem kui Lätis ja Leedus. Muljetavaldav on Tallinna sõjamuuseum. Seda ei ole soovitatav enne lõunat külastada, siis kaob söögiisu ära. Vene õigeusu kiriku ees olid

⁵⁷⁴ Schmidt, M., „Predigerseminar in Estland“ – *Whz*, 15 (1922), 112.

⁵⁷⁵ Rohtmets, Priit, *Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934* (Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012), 447–448.

⁵⁷⁶ G., „Unser Seminarnachwuchs und sein Werk“ – *Whz*, 16 (1922), 116.

⁵⁷⁷ Kaups, K., „Aus Estland“ – *Whz*, 33 (1922), 255.

⁵⁷⁸ „Umschau“ – *Whz*, 36 (1922), 280.

⁵⁷⁹ „Telegramme“ – *Whz*, 48 (1927), 228.

kerjused. Kirikus olid noore naise matused. Laul seal meeldis väga. Silma hakkas kiriku rikkus, aga inimese sisemuse jaoks sellest midagi üle ei jää. Õhtuse aeglase rongiga sõitis kirjutaja Tartusse, kus sattus laadapäevale. Saksa laadad kahvatuvad selle ees, mida kõike seal ei müüdüd. Venemaa lähedusest andsid märku mingi ametiisiku matused, kellest relvadega üliõpilased mööda marssisid. Ülikoolis loetakse veel mõned loengud saksa keeles. Sellest ülikoolist on alguse saanud hiilgavad teadlaseteed. Millal küll ehitatakse üles toomkiriku varemed? Neis maades elatakse veel inimesemoodi rahulikult, mis Lääne-Euroopas on kaduma läinud.⁵⁸⁰

Refereeritud artiklid olid Eesti suhtes heatahtlikud. Eesti ja Saksamaa suhete rõhutamine sakslaste poolt oli loomulik. Eestlaste seisukohalt ei ole vastuvõetav pidada Saksa okupatsiooni positiivseks.

6.4 Schiewe viimased tööaastad, vanadus ja surm

Algav alapeatükk pöördub tagasi 1895. aastasse, kui Schiewe lahkus Vene impeeriumist Saksamaale. Kõik temaga sel perioodil Saksamaal seostunud paigad peale Templini asuvad tänapäeval Poolas.

Schiewe lootis peatselt Venemaale tagasi pöörduda. Katsed olukorda lahendada palvekirjade ja -telegrammidega tulemusi ei andnud. Side Peterburi jäänud perekonnaga oli katkendlik, kirju ei lastud läbi. Osa pereliikmeid tuli varem Saksamaale. Kui kõik Saksamaale jõudsid, oli vaja leida nii elukohta kui ka sissetulekut. Viis kuud pärast Venemaalt lahkumist ja mitmel pool koha otsimist pidi Schiewe 6. oktoobril 1895. aastal vastu võtma pastorikoha Templinis. Seda ta ise heaks lahenduseks ei pidanud. Osakondade koosolekutel oli vähe inimesi isegi külaliste olemasolul. Muidugi oli Templinis igasuguseid päevi, Schiewe teatas näiteks ühest teemantpulma pidamisest ja väärika isiku matusest, küll väljaspool Templini, tõenäoliselt koguduse osakondades.⁵⁸¹

Schiewel lubati tema suureks rõõmuks 1896. aastal käia Peterburis ning Eestis: Rummus, Tallinnas, Haapsalus ja Hiiumaal. Kärdlas ristiti nelipühade ajal 47 inimest ja Schiewe ordineeris Peeter Kaupsi. Mis täpselt Rummus paika pandi, ei ole selge. Protokollis on Schiewe sõnad, et nüüd moodustavad Rakvere, Järva ja Rummu kõik kokku Rummu koguduse, kuni Rakvere ja Järva osakonnad suuremaks kasvavad. Wahrheitszeuges ilmunud teates kirjutab Schiewe, et 31. mail moodustati või korrastati Rummu kogudus koos Järva, Rakvere ja Narva

⁵⁸⁰ Voigt, W., „Finnland – Estland – Lettland – Memelland“ – *Whz*, 5 (1928), 39–40; 6 (1928), 46–47.

⁵⁸¹ „Telegramme“ – *Whz*, 41 (1895), 326; 3 (1897), 23; Sturm, J., „Ein Besuch in den Gemeinden Templin und Prenzlau“ – *Whz*, 1 (1896), 7; Schwiewe, A. R., „Heimgang des alten Br. W. F. Ziehmendorf in Vitmansdorf“ – *Whz*, 26 (1897), 207 (kirjutaja nimes on trüükiviga); Mälestused – *Tk*, 13/14 (1925), 151–152.

osakondadega iseseisvaks koguduseks ja sellest päevast saab koguduse ajaloo üks haripunkte. Hiljem ei maini koguduse ajalugu seda päeva üldse.⁵⁸²

1896. aastal Eestit külastades pidas Schiewe ise end veel Venemaal ametis olevaks ning Saksamaal viibimist ajutiseks. Ta avaldas Rummus lootust, et võib kogudust veel külastada. 1902. aastal kirjutaski ta eestlastele, et plaanib oktoobris Eestisse tulla.⁵⁸³ See külastus aga ei saanud teoks.

1897. aastal tekkis konflikt Schiewe ja Peterburi koguduse vahel, selle sisu kohta info puudub. Autori hinnangul oli Schiewe oma lootusega Peterburi tagasi pääseda jätnud koguduse ebamäärasesse olukorda. Andres Tetermann kirjutas Schiewe toetuseks kirja, millele ta Eesti kogudustelt allkirju tahtis. Järgnevalt on selle kirja refereering.

Schiewe on „tühja asja pärast“ välja lükatud. Schiewe tegutses Eestis aastatel 1884–1895 ja on paljudele õnnistuseks olnud. Eesti baptism on Schiewe läbi tekkinud ja ta töötas Eestis ennastalgavalt. Ta on end üleval pidanud kui vend vendade hulgas, olnud nõuandjaks ja abiks, temale vaadatakse kui vaimulikule isale. Tema kristliku karakteri kohta ei ole kunagi olnud põhjust midagi ette heita. Ta on neli aastat suvekuudel oma perekonnaga Eestis olnud ja teda tuntakse läbilõhki. Tema lahkumine on allakirjutanuid sügava valuga täitnud. „Kui Issand seda armast wenda jälle meie keskele tahaks saata tõeste kõikide silmist rõõmpisarad woolama saaksiwad.“ Peterburi vendade Piibli- ja usutunnistuse vastane käitumine mõisteti hukka ja kinnitati, et Schiewet tunnustatakse, armastatakse ja austatakse ka edaspidi kui venda, jutlustajat ja isa Kristuses ning soovitakse tema tagasitulekut. Kirjale olid juba alla kirjutanud Rakvere, Narva, Rummu, Tallinna ja Hiiumaa koguduste diakonid. Haapsalu kogudus otsustas kirjale alla kirjutada, kuid sellest tuli välja jätta kohtumõistmine Peterburi koguduse üle, sest see hakkas südametunnistuse vastu ja ei sobinud kokku Jumala sõnaga. Peterburi kogudus oli pealegi hukkamõistva otsuse tegemiseks Haapsalule liiga vähe tuttav.⁵⁸⁴

1911. aastal Peterburi külastades kuulutas Schiewe ka oma endises koguduses ja jagas püha õhtusöömaaega. Ta ei tahtnud seda teha, aga teda sunniti. „Kui nägin ja arusain, et sellega taheti näidata, et mulle on ülekohut tehtud ja nüüd püütakse heaks teha, siis täitsin koguduse soovi,“ kirjutas Schiewe.⁵⁸⁵ Kunagise vastuolu põhjus jääb siiski teadmata.

Templiniist lahkus Schiewe tõenäoliselt 1897.–1898. aastavahetusel või uue aasta alguses – ta ei kirjutanud, et oleks vahepeal töötanud. 30 aastat hiljem,

⁵⁸² RBKpr 19.05.1896; „Telegramme“ – *Whz*, 25 (1896), 198 (kaks eraldi teadet; teine on trükivigu täis, sh Schiewe initsiaalides); KBKpr 23 kuupäevata (teade ordineerimisest 12.05.1896 ja palvelasse esimest korda sisse minemisest 14.09.1895); Mälestused – *Tk*, 13/14 (1925), 152; Kaups, *50 aastat*, 36–38. Sõna „konstituieren“ tähendab saksa keeles nii rajamist kui ka korrastamist.

⁵⁸³ RBKpr 19.05.1896; 8.09.1902.

⁵⁸⁴ HBKpr 109 15.04.1897.

⁵⁸⁵ Mälestused – *Tk*, 18 (1925), 195.

Pilt 27. Schiewe elukoht Landsberg an der Warthe, Meydamstraße 64 (Gorzów Wielkopolski, Mieszka I 64) praegusel kujul. Foto: Klaudia Szymczak

Templini koguduse 80. juubelil tuletati teda veel meelde ja nimetati, et ta veel elab.⁵⁸⁶

Schiewe elu kõige pikem periood oli seotud Gorzów Wielkopolski (Landsberg an der Warthe) linnaga ja seal ta ka suri.

Aastatel 1898–1910 oli ta seal pastor. Schiewe hindas tööd edukaks, kuigi põld oli kõva. Baptiste peeti luterlaste poolt usulahuks, kuigi neid endid peeti usulahuks katoliiklaste poolt. Teiseks takistuseks oli materialism. Schiewe jätkas traditsiooni kirjutada oma töö edust Wahrheitszeuges. Need olid valdavalt lühiteated pöördumistest ja ristimistest, aga ka koguduse juriidilisest positsioonist, tähtpäevadest ja matustest. Schiewe ei jäänud ainult kohapeale, vaid külastas ka naabreid. Koguduse suurimas osakonnas Guschterbruchis oli ärkamine. Olid ka pühapäevakool

⁵⁸⁶ Kassühlke, C., „Achtzigjähriges Gemeindejubiläum in Templin“ – *Whz*, 33 (1928), 263 (artikli järgi oli Schiewe Templinis kuni 1897. aastani, ilmselt oli see tema viimane täisaasta seal; järgmine pastor tuli Templini 1899); Donat, *Das wachsende Werk*, 339 järgi alustas järgmine pastor Templinis tööd 1898 ja samal aastal alustas Schiewe Landsberg an der Warthes.

ja aktiivne muusikatöö. Koguduse 50. aastapäeval nimetati ka Schiewe nime, aga kohalolijate nimekirja ei avaldatud. 60. aastapäeval oli Schiewe kohal ja võttis ka sõna.⁵⁸⁷ Andmeid perioodi pikemaks kirjeldamiseks kahjuks napib. Ka hiljem ei ilmunud autorile teadaolevat lisainfot.

Ühes kokkuvõtlikumas artiklis ütles Schiewe, et 1906. aastal oli koguduses 53 ristitavat, aga 1907. aastal „ainult“ kuus. 1906. aasta oligi vist kõige edukam.⁵⁸⁸

Schiewe lõpetas töö 25. septembril 1910. aastal. Tema lahkumisteenistus oli ühtlasi laulukoori 25. juubel ja koorijuhhi 25. ametijuubel ning külas olid mitmed teiste koguduste koorid. Tema suureks rõõmuks kingiti talle tammepuust tugitool. Schiewe oli otsustanud, et pastorikohta ta enam vastu ei võta, kuigi jõudu veel oli. Ta oli küll valmis veel teenima, kus vaja, näiteks kui kuskil pole pastorit.⁵⁸⁹

Pärast ametist lahkumist käis Schiewe kutse peale kahes koguduses abiks, ligi kuu aja jooksul igal õhtul kuulutades. 1911. aasta veebruaris reisis ta koos abikaasa ja noorema tütreaga viimast korda Peterburi ja Eestisse. Ta rõõmustas arengu üle Peterburis. Eestis külastas ta Tallinnas Kalju ja Allika kogudusi ning pidas Adam Podini majas Keilas kaks saksakeelset koosolekut. Haapsalus keelas kreisiülem tal kõnelemise, põhjuseks oli politseis töötav kogudusest välja pandud endine baptist. Seejärel käis ta Rummus. Ta kahetses, et ei saanud Hiiumaad külastada.⁵⁹⁰

Mai lõpus tagasi koju jõudnud, puhkas Schiewe terve suve ja täitis oma aega lugemisega. Septembris ei suutnud ta enam logeemist kannatada. Ta oli aastatel 1911–1913 Bydgoszczi (Bromberg) I ja II koguduse pastori kohustetäitjaks. Bydgoszczis nägi ta oma rolli ajutisena ja ootas alalist pastorit. Ometi teatas ta jätkuvalt ristimistest, mingiks hetkeks oli ta linna esimeses koguduses juba 17 inimest ristinud. Kuus kuud sellest ajast töötas ta koos uue pastoriga. Mõlema

⁵⁸⁷ „Telegramme“ – *Whz*, 2 (1899), 14; 4 (1899), 30; 13 (1899), 102; 15 (1899), 118; 2 (1901), 14; 17 (1901), 135; 22 (1901), 175; 39 (1901), 311; 41 (1901), 328; 49 (1901), 391; 10 (1902), 79; 37 (1902), 295; 18 (1903), 143; 24 (1904), 191; 37 (1904), 295; 17 (1906), 136; 20 (1906), 160; 26 (1906), 208; 30 (1906), 240; 43 (1906), 344; 2 (1908), 16; 19 (1908), 152; 30 (1909), 240; Rohloff, Gustav, „Unser Missionsfest in Gr. Mellen“ – *Whz*, 30 (1899), 239; Schiewe, A. R., „Ein herrliches Tauffest in Tschernow“ – *Whz*, 24 (1901), 190–191; Schiewe, A. R., „Fünfzigjähriges Ehejubiläum“ – *Whz*, 5 (1906), 40; Schiewe, A. R., „Erweckung in Guschterbruch“ – *Whz*, 7 (1906), 55; Schiewe, A. R., „Taufe und Erweckung in Landsberg a. W.“ – *Whz*, 12 (1906), 96; Straus, E., „Sängerfest in Landsberg a./W.“ – *Whz*, 17 (1908), 135–136; Schneider, J., „Jubiläum in Landsberg a./W.“ – *Whz*, 51 (1912), 407; Pasche, Ad., „Allerlei aus der Geschichte der Gemeinde Landsberg a.d. Warthe“ – *Whz*, 4 (1923), 30–31; Mälestused – *Tk*, 13/14 (1925), 152.

⁵⁸⁸ Schiewe, A. R., „Jahresbericht aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 5 (1908), 40. Mälestused – *Tk*, 13/14 (1925), 153 järgi oli 1903. aastal ärkamine 54 ristitavaga. 1906 on kindlasti õige aastaarv, sest andmed on aasta kokkuvõttest. 1903. aasta vist nii edukas ei olnud, sest 1903. aasta ainsast ja 1904. aasta esimesest lühiteatest niisugust ristitavate arvu ei leia („Telegramme“ – *Whz*, 18 (1903), 143; 24 (1904), 191).

⁵⁸⁹ „Telegramme“ – *Whz*, 44 (1910), 352 (kirjutajaks Otto Hoffmann); Schiewe, A. R., „Mein Abschied von Landsberg a./W.“ – *Whz*, 46 (1910), 366.

⁵⁹⁰ Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Tk*, 15 (1911), 230; Mälestused – *Tk*, 18 (1925), 195–196.

koguduse uued noored pastorid kukkusid oma ametis kahjuks läbi. Schiewe nimi on ajaloos sees.⁵⁹¹ Kahjuks on info Schiewe tööst selles linnas napp.

Ainult vaimulikupalgast elamine tõi kaasa selle, et vanas eas oli Schiewe rahata ja sõltus laste abist. Ta ei pidanud normaalseks, et eluaeg vaimulikku tööd teinud inimene on vanana elatusvahenditeta. „Kui jõud otsas siis wisatakse teda wana raua hulka ... Kas on see Issanda meele pärast? – Igatseme, et see tulewikus paraneks.“ Esimene maailmasõda tõi kaasa viletsuse. Auguste Schiewe suri sõjast vintsutatuna, pärast kaheksakuulist lamamist 29. aprillil 1919. aastal vähki. Pere oli peaaegu näljas ja toit läks surijale.⁵⁹²

Sõja ajal postiühendus Eestiga katkes. Aga Schiewe tegutses ikka edasi. Ta käis veel mitmes kohas jutlustamas ja töötas Vene sõjavangidega, nende hulgas oli ka üks eestlane Rakverest.⁵⁹³ Pärast sõda ilmusid Teekäijas Schiewe mälestused ja mõned kirjad.

Ka sõja järel polnud olukord kerge. „Talwe kuudel istun Kritti jõe ääres wana Eliasega, kuulan ... kaarnate krääksumist ja waatan, kas mulle liha ja leiba ei tooda! Wett on mull weel üsna rohkesti, kuid liha ei too nad mitte, sest et seda kusagilt saada ei ole.“⁵⁹⁴

1926. aastal käis Schiewe veel Berliinis Saksa baptistiliidu konverentsil ja kohtus seal Eesti esindajaga. Eestit külastada aga tervis enam ei võimaldanud.⁵⁹⁵

Schiewe vanem poeg suri. Vene-Hiina halvenenud suhete tõttu raskenes ühendus Harbiniga ja Schiewe jäi ilma seal elavate laste toetustest. Eesti baptistiliit hakkas talle abi organiseerima.⁵⁹⁶

Schiewe suri pärast neljanädalast rasket gripi põdemist 29. detsembril 1930. aastal Gorzów Wielkopolskis. Eesti ja Saksa baptistidel ei jäänud tema lahkumine märkamata. Sakslased teatasid sellest Wahrheitszeuges ja Teekäijas ilmus kokkuvõtte Schiewe mälestustest. Haapsalu, Tallinna, Kärkla ja Rummukla kogudused avaldasid aga leinakuulutused.⁵⁹⁷

Autor püüdis teada saada, kas Schiewe haud on säilinud – Schiewe suri ju linnas, mille elanikkond pärast Teist maailmasõda täielikult vahetus.

⁵⁹¹ Schiewe, A. R., „Eine Mutter in Israel heimgegangen“ – *Whz*, 51 (1911), 407; „Telegramme“ – *Whz*, 18 (1912), 136 (Schiewe nimi on valesti kirjutatud); 24 (1912), 192; Becker, E., „Fünfzigjähriges Jubiläum der Gemeinde Bromberg“ – *Whz*, 3 (1925), 23; Mälestused – *Tk*, 18 (1925), 196; Kupsch, 317; Kluttig, 155.

⁵⁹² Mälestused – *Tk*, 18 (1925), 196–197; 19/20 (1925), 206.

⁵⁹³ Schiewe, A. R., „Armas wend Tetermann!“ – *Tk*, 7 (1920), 108–109.

⁵⁹⁴ Schiewe, A. R., „Kiri Saksamaalt“ – *Tk*, 1 (1921), 13. Siin on viide Piibli kirjakohtadele 1Kn 17:5–7: „Ja ta läks ning tegi Issanda sõna järgi: ta läks ja elas Kriti jõe ääres, mis on ida pool Jordanit. Ja hommikuti tõid kaarnad temale leiba ja liha, samuti õhtuti leiba ja liha, ja ta jõi jõest. Aga mõne aja pärast juhtus, et jõgi kuivas, sest maal ei olnud vihma.“

⁵⁹⁵ Matson, D. H., „Isiklikke muljeid A. R. Schiew'est“ – *Tk*, 3/4 (1931), 43; K. K., „Kaks sakslast-organiseerijat“ – Kaups, 50 aastat, 114.

⁵⁹⁶ Schiewe, A. R., „Armas wend!“ – *Tk*, 23 (1929), 280–281.

⁵⁹⁷ „Aus der Schmiede“ – *Whz*, 4 (1931), 29; Krolow, H., „A. R. Schiewe †“ – *Whz*, 14 (1931), 111–112; „Adam-Reinhold Schiewe“ – *Tk*, 2 (1931), 23–25; leinakuulutused ibid, 18.

Pilt 28. Mälestuskivi Kopernikuse pargis Gorzów Wielkopolskis: „Meie linna elanike mälestuseks, kes maeti sellele surnuaiale aastatel 1831–1945.“ Foto: Klaudia Szymczak

1907. aastal oli Schiewe juhitaval kogudusel probleeme surnute matmisega, aga midagi täpsemat ta ei kirjutanud. Gorzów Wielkopolski arhiivist teatati, et Schiewe matmiskohta nad ei tea. Gorzów Wielkopolski linnavalitsuse kiri teatas, et linnas on endiste elanike mälestuspaiku, sealhulgas lapidaarium ehk hauakivide kogu Kopernikuse pargis ja ossarium ehk luukamber kommunaalkalmistul. Alles 1962. aastal asutatud kommunaalkalmistul Schiewe hauda olla ei saa, aga luud võivad seal olla. Kopernikuse park on rajatud endise evangeelse peakalmistu kohale.⁵⁹⁸ Lisaks peakalmistule pidi olema ka teisi. On võimalik, et kohalikes vastasseisudes tõrjuti baptistikoguduse matused vähemtähtsatele kalmistutele. Nii võib küll oletada, et Schiewe maeti Kopernikuse parki, aga kindel see ei ole.

Aga see, mida Schiewe hauaga tehti, ei mõjuta hinnangut tema elule.

⁵⁹⁸ Schiewe, A. R., „Jahresbericht aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 5 (1908), 40; Gorzów Wielkopolski kommunaalkalmistu e-mail 10.04.2020; Gorzów Wielkopolski linnavalitsuse e-mail 7.07.2020; Gorzów Wielkopolski arhiivi (Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim) kiri OE.6342.210.2020 13.07.2020. Ühel uurimuses avaldamata jäetud Klaudia Szymczaki fotol on kivil tekst: „Hauakivid lapidaariumis tunnistavad sellest, et Kopernikuse park oli 1831–1945 Landsberg a.d. Warthe linna evangeelne peakalmistu.“

6.5 Peatüki kokkuvõte

Schiewe viimast ja kõige pikemat eluperioodi on keerukas reaalse sisuga täita, sest infot napib. Peatükk käsitleb kõiki kolme uurimisküsimust ehk Schiewe eluolulisi andmeid, Schiewet kui baptisti ja vaimulikku ning Schiewet ühiskonnas.

Saksa kodakondsuse võtmisest tingitud segaduste tõttu lahkus Schiewe 1895. aastal Vene impeeriumist. See muudatus lõpetas tema elu kõige olulisema ja eestlasi kõige rohkem huvitava perioodi. Lahtiseks jääb, kas ta pidi lahkuma, aga sellega astus Eesti baptism uude ajajärku.

Pärast Venemaalt lahkumist võttis Schiewe Saksamaal vastu pastorikoha Tempelinis (aastatel 1895–1897 või 1898), see aga ei osutunud talle meelepäraseks. Seal lahkus ta Landsberg an der Warthesse (tänapäeval Gorzów Wielkopolski Poolas), töötas aastatel 1898–1910 pastorina ja seal ta ka suri. Pärast lahkumist selle koguduse pastori kohalt oli ta veel aastatel 1911–1913 ajutiselt pastori kohustetäitja Brombergi (tänapäeval Bydgoszcz Poolas) I ja seejärel II koguduses. Töötamistest kõigis neis kogudustes on ainult lühiteateid, sealhulgas ristimistest. Schiewe suureks rõõmuks õnnestus tal veel kahel korral külastada Peterburi ja Eestit – 1896. ja 1911. aastal.

Schiewe vanadusaastatele lisasid raskust Esimene maailmasõda, abikaasa ja poja surm, elatusvahenditeta jäämine ja pere hajumine. Schiewe pilk oli jälle aeg-ajalt tagasivaatavalt pööratud Eestile. Schiewe suri 29. detsembril 1930. aastal Gorzów Wielkopolskis. Tema haud ei ole säilinud – tõenäoliselt oli see linna evangeelsel peakalmistul, mille kohal on tänapäeval park.

Schiewe oli sel perioodil aktiivne kirjutaja – eesti keeles ilmusid temalt mälestused ja mõned kirjad, saksa keeles teatas ta Wahrheitszeuges kuni oma pastoritöö lõpuni selle käigust.

Wahrheitszeuge kajastas Eesti ja eestlaste teateid ka Schiewe vanas eas. Peatähelepanu oli vaimulikul tööl, mida kujutati loomulikult positiivsena. Suhteid saksa ja eesti baptistide vahel esitati alati headena. Esimese maailmasõja ajal kirjeldati Saksa okupatsiooni kui heategu. Vastloodud Eesti Vabariiki suhtuti positiivselt. Rõhutati eestlaste haritust ning normaalset rahulikku elukorraldust.

Peterburis jätkus vabakoguduste töö ka pärast Schiewet, eelkõige vene keeles. Peterburi saksakeelne baptistikogudus oli lähtepunktiks eestikeelsetele baptisti- ja priikogudustele linnas. Nende koguduste pikema püsimise tegi võimatuks riigikorra muutumine Venemaal.

Schiewe poolt Eestis alustatud töö on jätkunud tänaseni. Tema asutatud Haapsalu, Kärkla ja Tallinna Kalju baptistikogudused loevad oma ajalugu aastast 1884. Schiewe algatuse tulemusena tekkinud Eesti baptistiliit jätkab oma tegevust sulanduna Eesti EKB Koguduste Liitu.

Tänapäeval on Schiewe selle eluperioodiga seotud kogudustest Saksamaal ja Poolas veel alles Templini, Gorzów Wielkopolski ja Bydgoszczi kogudused.⁵⁹⁹ Kaks viimast neist on elanikkonna vahetumise tõttu sisuliselt uued kogudused.

⁵⁹⁹ <https://www.befg.de> (23.05.2022); <https://baptysci.pl> (19.08.2022).

7 ÜLDHINNANG SCHIEWELE

Oma elutöö kokkuvõtteks kirjutas Schiewe, et tagasi vaadates tundub mõnigi asi ebareaalsena, aga oli ometi tõsi. Tal oli raske lapsepõlv, hiljem majanduslikud probleemid ja laste haigused, ülekoormavad misjonireisid Eestis. Tal on ka häid päevi olnud, aga harva. Vaeste ja võimukandjate juures on teda vastu võetud. Ta on vaeste juures õnnistusi kogenud ja tagakiusu ametivõimude poolt. Kõik olid tema kui ketseri ja valeprohveti vastu. Midagi ei jäetud proovimata, et teda kahjutuks teha.⁶⁰⁰

Schiewe kirjutas vanas eas, et on kuut kogudust teeninud, aga ühegagi neist ei saavutanud ta sellist osadust nagu kogudustega Eestis. „Vaimus“ rändas ta ühest kohast teise: Haapsalust Noarootsi, Vormsisse, Laitsesse, Jälgimäele, Tallinna, Rummu, Järva (Lehtsesse), Rakverre ja Narva.⁶⁰¹ Kahjuks ei ole kõigi nende kohta andmeid, mida Schiewe seal tegi.

Autor on nõus Schiewe enesehinnanguga, eelkõige selles, et tema parimad päevad olid Eestis. Aga temale üldhinnangu andmiseks tuleb mõned teemad veel üle vaadata.

7.1 Schiewe õpetusest ja veendumustest

Schiewe õpetusest on säilinud ainult omavahel seostamata killukeksi. Kui neist püüda mingit süsteemi kokku panna, võib välja tulla midagi, mille üle Schiewe ise väga üllatunud oleks. Nii tuleb piirduda üksikute omavahel väheseotud piltidega.

1. Schiewe kirjutas oma ajakirjateadetes väga palju ristimistest, ilmselt oli see tema jaoks oluline õpetuse osa ja töö edukuse näitaja. Pikem kirjeldus on esimesest ristimisest Peterburi linna piirides 2. oktoobril 1881. aastal. Ristimine toimus ühe panga basseinis politsei kaitse all. Schiewe seletas politseinikule oma vaateid, mille see õigeks kuulutas. Algul käsitles Schiewe koguduse palvesaalis ristimist kui piibellikku talitust. Ristimispaigas õpetas ta, et püha ristimine on Jumala seadmine ja seda peab täpselt Piibli järgi korraldama. Usklike suur eesõigus on astuda ristimishauda, mille Jeesus oma eeskuju läbi on pühitsenud. Kristlik tava on usklike ristida allakastmisega, tava läheb tagasi apostlite aega. Oma vaadete kinnituseks tsiteeris ta Justinus Märtrit. Muidugi seletas ta, et lasteristimine on hilisemat päritolu. Seejärel ristas ta Kolmainu Jumala nimel.⁶⁰² Autori hinnangul ei saa politseinikku pidada just kõige kompetentsemaks õpetuslike küsimuste üle otsustajaks.

⁶⁰⁰ Mälestused – *Tk*, 19/20 (1925), 206–207.

⁶⁰¹ Mälestused – *Tk*, 23 (1925), 244; Ader, 291.

⁶⁰² Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 1 (1882), 6–7.

2. Schiewe oli veendunud kinnise püha õhtusöömaaja ehk leivamurdmise pooldaja.

Rait Tõnnori selgitas oma diplomitöös avatud ja suletud või lahtise ja kinnise püha õhtusöömaaja tähendust ning tänapäeva praktikat Eesti EKB Koguduste Liidus. Suletud püha õhtusöömaaja puhul on osalemise eelduseks usuristimine ja koguduslik kuuluvus. Avatud püha õhtusöömaaja puhul peetakse ristimisest ja koguduslikust kuuluvusest tähtsamaks seda, kas osaleja on uuestisündinud kristlane ja kas tema isiklik vahekord inimeste ja Jumalaga on korras. Sisuliselt võivad avatud õhtusöömaajast osa võtta kõik, kes soovivad.⁶⁰³

G. Lieberti lühendatud saksa baptistide usutunnistuses on kokkuvõtvalt öeldud, et ristimine eelneb õhtusöömaajale, ainult usklikke võib ristida ja ainult ristitud usklikud võivad õhtusöömaajast osa võtta.⁶⁰⁴

Samale seisukohale jõuti ka Eesti baptistide konverentsidel.⁶⁰⁵

Kui Peterburi baptistikogudus oleks pidanud lahtist õhtusöömaega, oleks rikkad venelased, ilmselt paškovlased, olnud nõus neile palvesaali ehitama. Keegi palvetas Schiewe pärast: „Issand, võta selle wennalt ta kitsas süda ja anna talle laia südame, et ta baptistide laua ärakaotaks ja Issanda laua asemele seaks.“ Kogudus oli lahtise leivamurdmisega nõus, aga Schiewe mitte: „Kuid minu süda ei jäänud sellega rahule, sest see oli piibli vastu.“⁶⁰⁶

Fr. Kiefer kirjutas Peterburist Ameerikasse, et Peterburi kogudust meelitatakse toetuste ja sobiva palvela pakkumisega, kui õhtusöömaeg muudetakse avatuks.⁶⁰⁷ Kiefer kiitis Schiewet ilmse eesmärgiga saada Peterburi kogudusele Ameerikast toetusi, järelikult pidasid sealsed sponsorid õigeaks kinnist õhtusöömaega.

1884. aasta aprillis toimus Peterburis ülevenemaaline evangeelsete uskkondade konverents, mille eesmärk oli neid ühendada. Et mitte peletada eemale paškovlasi, oli juba varem võetud seisukoht lahtise leivamurdmise kasuks. Schiewet konverentsiga seoses ei nimetata, aga ta ei olnud Johann Wielerile nime poolest tundmatu, vähemalt hilisematel aastatel.⁶⁰⁸ Schiewe eemalejäämise põhjuseks tema tegevuspiirkonnas toimuvast olulisest konverentsist ja järgnenud ettevõtmistest võis olla leivamurdmise küsimus ja eemalejäämise üheks tagajärjeks eesti ja vene baptismi üsna nõrk seotus.

21. aprillil 1889. aastal saatis Schiewe Peterburist Haapsalu kogudusele kirja. Ta kirjutas, et on neid, kes propageerivad lahtist püha õhtusöömaega, ent selles küsimuses ei tohi toetuda inimeste seisukohtadele, vaid Piiblile. Keegi ei ole veel suutnud Schiewele Piibli alusel lahtist püha õhtusöömaega põhjendada. Lahtist õhtusöömaega pooldatakse sellepärast, et see on inimlikult lihtsam. Schiewe

⁶⁰³ Tõnnori, Rait, *Püha õhtusöömaaja talituse läbiviimine EKB Liidu kogudustes* (Tallinn: Kõrgem Usuteaduslik Seminar, 2021), 16–17.

⁶⁰⁴ G. L., 267.

⁶⁰⁵ 5.10.1 „Koguduste töötajate temaatika ja õpetuslikud küsimused“.

⁶⁰⁶ Mälestused – *Tk*, 18 (1924), 277.

⁶⁰⁷ Kirjad 23.01.1884.

⁶⁰⁸ Dyck, 118, 124–126, 267.

lubas küsimuse viia Łódzis konverentsi ette. Kõik on koguduses vabatahtlikult ja kellele see õpetus ei meeldi, see võib ära minna.⁶⁰⁹

Tänapäeva Eesti EKB Koguduste Liidus on nii avatud kui ka suletud püha õhtusöömaaja pooldajaid, ühtset arusaama ei ole.⁶¹⁰ Aga see on ühendliit baptistidest, evangeeliumi kristlastest, priilastest ja nelipühilastest.

3. Eesti baptistide kolmandal konverentsil võttis Schiewe range seisukoha pühapäeva pidamise kasuks.⁶¹¹ Schiewe ei olnud oma rangusega erand.

1883. aastast pärineb kirjeldus piibliselti ja traktaadiselti vastuolust mingil näitusel Moskvast – piibliselt ei olnud nõus pühapäeval, kui käis palju külastajaid, Piibleid levitama, aga traktaadiselt tegi oma tööd. Artikli kirjutaja oli veendunud, et ka kirjanduse levitamine on töö ning pühapäeval seda teha ei tohi.⁶¹²

Pühapäeva ehk nädala esimese päeva pidamise kohta on G. Lieberti lühendatud saksa baptistide usutunnistuses öeldud, et esimeste kristlaste eeskujuga Jumala sõna alusel tuleb seda kui Issanda päeva pühaks pidada; sel päeval tuleb puhata igapäevategevustest ning pühenduda avalikele ja kodustele jumalateenistustele, hingekosutusele ja õpetamisele.⁶¹³

4. Schiewe tunnistas usutervendamist.

Reisides 1885. aasta maikuu Rootsi, kohtus Schiewe ühe uskliku haige daamiga, kellest hiljem kuulis, et see usupalve läbi terveks sai. Schiewe käis ka usutervendaja ja jutlustaja Fredrik August Boltziuse juures, kelle läbi paljud olid abi saanud. Schiewe juhtis mälestuste lugejate tähelepanu kirjakohtadele Jk 5:13–15: „Kui keegi teie seast kannatab kurja, siis ta palvetagu! Kui kellelgi on hea meel, siis ta laulgu tänulaule! Kui keegi teie seast on haige, siis ta kutsugu kogudusevanemad enese juurde ja need palvetagu tema kohal teda õliga võides Issanda nimel. Ja usupalve päästab tõbise ja Issand tõstab ta üles, ja kui ta on pattu teinud, siis antakse talle andeks.“ Ta ütles, et paljud saaksid aidatud, kui nad seda sõna usklikult ja praktiliselt võtaksid.⁶¹⁴

5. Uurimuse autori käsutuses on ainult üks Schiewe jutlus, mis on kirjutatud ühe tema kunagise konverentsikõne põhjal. Jutlus näitab Schiewe arusaama uskliku inimese vaimulikust kasvamisest. Järgnevalt selle jutluse lühirefereering.

Jäädakse seisma kristliku elu algastmesse, kuigi algus pole veel lõpp. Ei tohi piirduda jumalateenistuse väliste vormidega. Vaimulik elu on inimsilma eest varjul. Kasvamisest saab rääkida ainult sel juhul, kui vaimulik elu tõeliselt olemas on. Formaalne jumalateenistus ei aita. Jeesus ei tulnud uut õpetust, ristimist või

⁶⁰⁹ HBKpr 46 6.05.1889.

⁶¹⁰ Tõnnori, 36.

⁶¹¹ 5.10.1 „Koguduste töötajate temaatika ja õpetuslikud küsimused“.

⁶¹² Galling, W. E., „Moskau“ – *Whz*, 1 (1883), 6.

⁶¹³ G. L., 268.

⁶¹⁴ Mälestused – *Tk*, 24 (1924), 348. Boltziusest vt Dahl, 235–236.

püha õhtusöömaaga sisse seadma, vaid elu ülirohkesti tooma. Sõda, mis nii palju ohvreid nõudis – mõeldud on Esimest maailmasõda – on patu põhjustatud. Patt näitas end oma koleduses Kolgatal Jeesuse tapmises. Peaksime patu nagu katku eest põgenema. Ei aita Kristusesse uskumisest, igavene elu peab meie isiklikuks omanduseks saama. Selleks tuleb Kristus vastu võtta. Kõik elav kasvab sisemiselt ja vaimselt kuni oma täiuse mõõduni. Kus kasvamine puudub, seal puudub ka elu. Elukogemused ja vaimulik kasv ei ole sama asi. Kasvamine on elutingimus. Kahjuks koosneb paljude usu elu ainult minevikumälestustest. Inimesed võivad teatud määrani väliselt korralikku elu elada, aga Jumala ees maksab ainult uus loodu. Jumala meelepärane on ainult see, mida Püha Vaim ja Kristuse armastus on inimeses korda saatnud. Sisemised vaimutegevused jäävad inimlikule nägemisele varjatuks. Järeldusi võib teha vaimuviljade ilmumisest. Kus maailmameel end ilmutab, on surm. Vaimulikku elu hooletusse jättes tulevad välja kahjulikud nähted. Vaimulik kasvamine toimub pikkamööda. Vaimulik elu sõltub uskliku tunnetusest. Sellel elul on oma astmed. Laps peab kasvama nooreks meheks, meheks ja isaks Kristuses. Kas usklik võib midagi ise teha enda kasvamiseks? Usklik peab seisukoha võtma, nagu kõik sõltuks temast. Paljudel puudub teadmine, et uskliku elu on kasvamine. Esimene abinõu on Jumala sõna. Vajalik on palve, ühendus teiste usklikega, töö hingede päästmiseks, töö iseendaga. Kannatusi tuleb eri allikatest. Osa tekitavad valu, teised puhastavad usklikku. Vajalik on ühendus Issandaga. Vaimuliku kasvamise eesmärk on täiuslikkus, Kristuse sarnaseks saamine.⁶¹⁵

Schiewe kirjutas 1922. aastal Eestisse, et ei aita patust pöördumisest ja ristimisest, sest see on alles usutee algus. Tuleb töötada iseendaga. Eeskujuks tuleb võtta Kristus. Tuleb aidata hädalisi, mitte mõista üksteise üle kohut, tuleb armastada üksteist.⁶¹⁶

6. Schiewe oli konservatiivne baptist ja veendunud baptistide õpetuse õigsuses. Tema vastased olid muidugi teisel arvamusel, mõnikord läks diskussiooniks või koguni konfliktiks.

Noarootsis üllatas Schiewe parunit oma veenmisoskusega ja teadmistega. „Seal vaatates ta üsna imestades minu otsa ja ma lugesin ta näost, mida ta umbes mõtles. Tema, kui ka teised usuwad, et usklikult ristitud kristlaste kogudusewanemad on kõik niisugused inimesed, kes ei tea „mikspärast kolm korda kolm üheksa on“. Ma sain mulje, et ta minu isiku kohta sarnatselt enam ei mõtle. See härra sai wäga lahkeks ja meie lahkusime wäga kenasti.“ Alati nii ei läinud. Väliselt viisakas vestlus Noarootsi pastori Wilhelm Reinhold Heinrich Girgensohniga lõppes sellega, et pastor pärast Schiewe lahkumist kohe teenija kutsus ja käskis sohva, kus Schiewe istus, välja kloppida ja tolmu pühkida. Selle mehega Schiewel enam kunagi kokkupuutumisi ei olnud.⁶¹⁷

⁶¹⁵ Schiewe, A. R., „Waimline kasvamine“ – *Tk*, 11 (1924), 163–164; 13 (1924), 196–197; 15 (1924), 228–230.

⁶¹⁶ Schiewe, „A. R. Schiewe kiri Saksamaalt“ – *Tk*, 8 (1922), 120.

⁶¹⁷ Mälestused – *Tk*, 7 (1925), 82.

Alati ei käinud kõik viisakalt, ja mitte ainult Schiewe vastaste süül. Peterburis tahtis üks daam luteri kirikust lahkuda ja baptistikogudusse astuda. Ta läks enne veel oma pastori juurde ja võttis Schiewe kaasa, kuid Schiewe ei tutvustanud algul ennast. Schiewe sai pastori väidetega hakkama, aga pastor ei teadnud ju, kellega kõneles. Vestlus läks mingil hetkel inetuks, kuigi lõpuks jõuti viisakusteni. Pastor hindas hiljem seda vestlust enda suureks langemiseks, aga Schiewe kohta ütles: „Aga üht pean ütleva, härra Schiewe on waga ja õpetatud mees.“ Õpetatuks Schiewe end ei pidanud.⁶¹⁸

Schiewet on peetud koguni äärmuslikult konservatiivseks.

Fr. Kiefer püüdis oma Peterburist Ameerikasse saadetud kirjas jätta mulje, et Schiewe on parem teistest või vastuolus teiste evangelikaalsete tegelaste ja liikumistega: paškovlastega, Georg Mülleriga, Spurgeoniga, lord Radstockiga ja dr Baedeckeriga. See on äratanud tähelepanu.⁶¹⁹

Schiewe vaateid tuleks otsida eelkõige tema enda kirjapandust, kus räägitakse lord Radstockist, Paškovist, Spurgeonist ja Müllerist positiivselt.⁶²⁰ Kieferi kirja puhul tuleks arvestada, et tegemist oli erakirjaga ja võtta seda kui katset esitada Schiewet konservatiivse Ameerika sponsori silmis võimalikult konservatiivsena, Ameerikast pärit aitajaid sakslastest arusaavamatena.

Kieferi artiklis Wahrheitszeuges, milles on samuti näha soovi Schiewet ja Peterburi kogudust aidata, mingit vastandamist ei ole.⁶²¹

Tundub siiski, et Schiewe esialgne positiivne arvamus paškovlastest muutus mõne aasta jooksul. Ta kirjutas usklikuna ristitud venelastest, kes lasevad oma lapsi õigeusu kirikus ristida. Schiewe võrdles neid Baali teenritega Karmeli mäel – iseloomulik tsitaat on 1Kn 18:21 (autori rõhutatud salm): „Kui kaua te lonkate kahe karguga? Kui Issand on Jumal, siis käige tema järel; aga kui Baal on see, siis käige tema järel!“ Nende ristitute hulgas oli ka polkovnik Paškov. Schiewe ütles, et baptistikogudusel nendega sidet ei ole. Paškovlaste sümpaatia saavutamiseks tuleks omaks võtta lahtine püha õhtusöömaaeg ja sellega ka nende põhimõtted.⁶²² Paškovlased ei moodustanud ju kindlaks määratud korra ja õpetusega uskkonda ning Schiewele ei olnud see vastuvõetav. Kui Schiewe õppis neid rohkem tundma, pettus ta nende ebajärjekindluse ning surve pärast temale endale ja Peterburi kogudusele. Schiewe enda vaateid paškovlased muuta ei suutnud.

Schiewe vaadetes pidi ometi toimuma areng. Päris eluõhtul ütles ta enda kohta: „Ma pole mitte seesama, kes olin 40–50 aastat tagasi. Ka minu waated

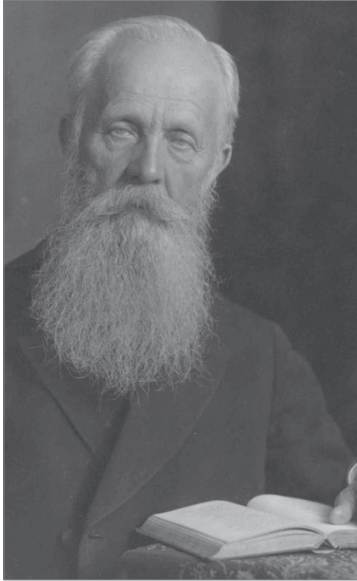
⁶¹⁸ Mälestused – *Tk*, 7 (1925), 83; 8 (1925), 91–92.

⁶¹⁹ Kirjad 23.01.1884 (Radstocki ja Baedeckeri nimed on valesti kirjutatud); Wardin, *On the Edge*, 298–299.

⁶²⁰ A. R. Sch., „Eine Versammlung bei Graf Paschkow“ – *Whz*, 24 (1880), 186–187; Mälestused – *Tk*, 1 (1925), 6.

⁶²¹ Kiefer, F., „Br. Kiefer in Rußland“ – *Whz*, 3 (1884), 27.

⁶²² Schiewe, A. R., „Brief von Br. Schiewe“ – *Der Sendbote*, 28.05.1884, 171. Paškovi nimi on valesti kirjutatud. Baali prohvetitest Karmeli mäel vt 1Kn 18.

Pilt 29. Schiewe 1922. aastal.

Foto: Eesti EKB Koguduste Liidu arhiiv

on muutunud.⁶²³ Kahjuks ei ole autor leidnud ühtegi allikat, kus Schiewe oma arenemist kirjeldaks ja tuleb piirduda üldsõnalise väitega.

Kas Schiewe konservatiivsus oli hea või halb, sõltub iga hindaja enda vaadetest. Schiewe põhimõtted olid algavas Eesti baptismiss muidugi tooniandvad. Kuna baptistide seisukohad ei ole kohustusliku usutunnistuse või mõne muu dokumendiga kindlaks määratud, ei saa keegi neid kohustada ühtemoodi mõtlema ja Schiewe eemaldudes Eesti-tööst hakkas tema mõju asenduma kohalike juhtide omaga.

7. Kaudne tõend Schiewe vaadete kohta on saksa baptistide usutunnistus. Võimalik, et Schiewe tutvus noores eas kõigepealt G. Lieberti poolt avaldatud lühendatud variandiga. Tõenäoliselt kasutasid seda ainult Poola sakslased ja need, kellele Schiewe seda lühema ning lihtsama sisu tõttu lugeda andis. Kindlaid tõendeid selle kasutamise kohta ei ole.

Saksa baptistide usutunnistus ilmus 1847. aastal, eesti keeles ilmus see 1912. aastal. Usutunnistus koosnes 15 jaost: Jumala sõnast, Jumalast, pattulangemisest, lunastamisest, äravalimisest õndsakssaamisele, patuse uuestsündimisest ja pöördumisest, pühitsemisest, armuabinõudest ja nende korraldusest (nimetatud on Jumala sõna, ristimist, püha õhtusöömaega, pühade osadust ja palvet; eraldi alapealkirja all on käsitletud Jumala käsku), ristimisest, leivamurdmisest, Issanda kogudusest (eraldi alapealkirjade all on käsitletud koguduse ameteid, vanemaid ja õpetajaid, teenreid (diakoneid), koguduseliikmete kohustusi, hääletamist, vastuvõtmist, koguduse karistust ja väljalükkamist), kristlikust pühapäevast, abielust, ilmalikust valitsusest ning Issanda jälletulemisest, surnute ülestõusmisest ja viimsest kohtust. Kõik teemad on lahti seletatud arvukate Piibli kirjakohtadega.⁶²⁴ Äravalimise õpetusest ilmneb, et usutunnistus on kalvinistlik ja seega Schiewe oli partikulaarbaptist ning partikulaarbaptistlik oli ka temalt õpetuse saanud Eesti baptisim.

Lorenz Johannes Schwan kasutas saksa baptistide usutunnistust juba 1865. aastal Saaremaal. Eduard Magnus Jakobson viitas usutunnistusele ajalehes Sakala Schiewet kaitstes. Andres Tetermann ja Jüri Mill otsisid ristimise kohta

⁶²³ Schiewe, A. R., „Armas wend!“ – *Tk*, 23 (1929), 280.

⁶²⁴ *Usutunnistus*, 3–88; Saard, *Baptismi Viron*, 70 (saksakeelse usutunnistuse pealkirjaks oli „Glaubensbekenntnis und Verfassung der Gemeinden getaufter Christen, gewöhnlich Baptisten genannt. Mit Belegen aus der heiligen Schrift“).

selgust usutunnistusest. August Johannson luges Ridala priilaste ja baptistide ühinemiskonverentsil ette usutunnistust. Mill viitas 1907. aastal Teekäijas usutunnistusele.⁶²⁵ Seega on usutunnistuse Eestis kasutamise kohta tõendeid ammu enne selle ilmumist eestikeelsena. Ei ole põhjust arvata, et kõik saksa-keelse usutunnistuse kasutamise juhtumid eesti baptistide poolt on autorile teada. Aga Schiewe-aegsete Eesti baptistide konverentside protokollides ei nimetata usutunnistust mitte kordagi. Kui palju teadsid baptistikoguduste lihtliikmed sellest usutunnistusest enne selle eesti keeles ilmumist, ei ole võimalik hinnata.

Saksa baptistide usutunnistusest on eesti keeles kirjutanud Riho Saard.⁶²⁶ Kuna usutunnistus on ainult kaudne tõend Schiewe vaadete kohta, ei pea autor vajalikuks seda detailsemalt analüüsima hakata. Usutunnistus vääriks mõne tulevase uurija tähelepanu ja põhjalikku käsitlust ning uues tõlkes avaldamist.

7.2 Hinnanguid Schiewele ja varasele Eesti baptismile autori kommentaaride ning omapoolse hinnanguga

Eesti baptistikoguduste 50. juubeli albumis on hinnangu Schiewele ja Julius Herrmannile kirjutanud Martin Schmidt andmete põhjal Karl Kaups. Kumma arvamust sealt rohkem leiab, ei ole võimalik välja lugeda. Järgnevalt selle hinnangu refereering.

Schiewe ei olnud Eesti baptismi apostel ja rajaja, vaid kohale kutsutud organiseerija. Ta oli keskpärane, ustav kogudusevanem ja jumalasalane. Tal polnud mingit erilist kuulsust Saksamaa baptistide hulgas, Julius Herrmann oli palju paremas positsioonis. Schiewe populaarsus olenes sellest, et just tema sattus Läänemaa ärkamise pesasse. Ta oli üks neist isikutest, keda ajaloo paratamatu käik leiutab ja oma kohale seab. Mõni teine baptistijutlustaja, kui ta oleks olnud Peterburis Schiewe asemel, oleks sama ülesande endale võtnud ja asjad korraldanud. Oli vaja ainult meest, kellele Jumala tõed ja baptismi põhimõtted tundud, kes on jutlustajaks seatud ja kellel on küllaldaselt Jumala tarkust ja vaimuandi asjade korraldamiseks. Schiewe jäi esimesil aastail tooniandjaks Eesti baptismis. Ta astus kindlalt üles vaimulike segaduste vastu, omandades vaimuvastase kuulsuse. Olusid mittetundva välismaalasena tegi ta ka paratamatult vigu, millest üheks oli priikoguduslik lõhe. Tema kui populaarseima Eesti baptistikoguduste organiseerija mälestus jääb alati kalliks.⁶²⁷ Arvamuses sisalduv Schiewe elulugu ei ole täpne ja jäi refereerimata.

Aldur Vunk andis Schiewele tagasihoidliku hinnangu: „Schiewe oli ettevõtlik ja julge, kuid üsna keskpärane evangeeliumi kuulutaja, kes ka saksa baptistide hulgas

⁶²⁵ „Wabameelsed usuasjade seletajad“ – *Tk*, 20 (1907), 6; Mill, J., „Pärnu Baptisti koguduse lühike, ajaloolik ülevaade“ – *Ajaloolik Album*, 45; Vunk, 73; 5.12.4 „Baptistide ja priilaste lähenemine“; 5.15.2 „Teine alternatiivne kirjeldus ristimisest Haapsalus ja Schiewe vastuolu Eduard Magnus Jakobsoniga“.

⁶²⁶ Saard, Riho, „Ühest äraunustatud usutunnistusest“ – *Tk*, 11 (1995), 6–8; Saard, *Hiiumaa ja hiidlased*, 226–230.

⁶²⁷ K. K., „Kaks sakslast-organiseerijat“ – *Kaups*, 50 aastat, 111–114.

erilist tunnustust ei saavutanud.“ Ja teisel: „Võõraste hulgast tulnud kirikujuhid hoolisid eeskätt korrast kogudustes.“⁶²⁸ Vunki vaieldamatuks teeneks on Lorenz Johannes Schwani eluloo kokkupanemine, võib-olla tegi Schwani ja Schiewe vastasseis teda Schiewe suhtes pessimistlikuks.

Donald Milleri arvates põles Schiewe läbi. Väidet võiks ehk kinnitada kaks usulist kriisi, kuid mõlemad olid autori hinnangul liiga Schiewe töö alguses. Aleksander Seppuri sõnul pidasid saksa baptistid Schiewet auahneks ja isekaks juhiks,⁶²⁹ aga autorile teadaolevad kirjutised seda ei kinnita.

Kahtlemata on kõik hinnangud mingil määral subjektiivsed, nagu ka käesoleva uurimuse autori oma.⁶³⁰ Tõenäoliselt ei oleks iga baptistijutlustaja Schiewe asemel hakkama saanud, mõni ehk küll (aga kes?). Tavaline keskpärane pastor poleks suutnud Läänemaa ärkamise spontaanset segadust taluda, ka Schiewe tahtis ju algul koju tagasi minna. Schiewel pidid selleks, et Läänemaa ärkamisest baptistikogudusse sobiv osa välja tuua, olema kindlad vaated ja arusaam koguduse korrast. Schiewe tegi kontrollimatust segapuntrast organiseeritud kogudused ja pani aluse baptistiliidule. Ta andis organiseerumiseks eeskuju ka priilastele, kes temaga küll rahul ei ole.

Schiewe positsioon Saksamaal ja suur korraarmastus vajavad kommenteerimist. Saksa baptismi edendati ikka eelkõige Saksamaal, aga Schiewe oli pärit ja töötas nooremas eas diasporaas ning Saksamaa jaoks üsna kaugetel misjoniväljadel. „Venemaa jutlustajana“ sai ta Preisimaal sakslaste seas enda kehtestamisega küll üsna hästi hakkama, kuigi äratas algul umbusku. Kauge misjonäri puhul on raske loota, et ta emamaal tugeva positsiooni saavutaks, eriti veel siis, kui sellist püüdlust millestki näha ei ole. Koguduse korra nõudmine oli Läänemaal vajalik, selleks Schiewe sinna kutsutigi, aga ta ei piirdunud sellega. Teda tuleks hinnata misjonäri, pastori ja koguduste asutajana.

Jaanus Plaat kirjutab, et olulisimateks eeldusteks baptismi levikule Eestis olid Lääne- ja Hiiumaa usuliikumistes kujunenud baptismile lähedased arusaamad. Aga luteri vaimulikkond pidas ärkamist hoopis metodistlikuks. Ärkamisele otsiti ka teisi seadustamise võimalusi enne Schiewe tulekut Haapsallu. Richard Kaups pakkus välja, et juhiks oleks võinud tulla mõni rootslane.⁶³¹

Et Läänemaa ärkamine sai Eestis just baptismi hälliks, ei ole seega sugugi isenesestmõistetav. Ilma Schiewete oleks Läänemaa ärkamise pingete lahendamine ja koguduste tekkimine võinud kujuneda teistsuguseks, aga missuguseks, selle üle

⁶²⁸ Vunk, 86–87, 91–92.

⁶²⁹ Seppur, 106; Miller, 68. Kriisidest on juttu 3.2 „Innukas vabatahtlik töötegitaja Schiewe“; 3.5.2 „Schiewe probleemide lahendajana Łódzis“.

⁶³⁰ Autor on lisaks OPREE, 37–39 oma hinnangut väljendanud ka artiklis [Linder, Üllas], „Adam Reinhold Schiewe. 90 aastat surmast“ – *Kuulutaja*, 12/374 (2020), 10 ja neid mõtteid on käesolevas alapeatükis kasutatud.

⁶³¹ „Die religiöse Erweckung in Esthland“ – *Whz*, 7 (1881), 68–69 (kirjutajaks oli Julius Herrmann); „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 8 (1884), 85; Tuttar ja Dahl, 67, 72; Kaups, *Hea sõnum*, 47, 73; Ader, 89; Plaat, 118.

saab ainult spekuloida. Läänemaa ärkamise üks osa muutus baptistlikuks alles pärast seda, kui Schiewe seal tegutsema hakkas.

Karl Kaups arvates sündis Eesti baptism Eestimaal ja eestlaste eneste kaudu.⁶³² Sellisel seisukohal on muidugi oma põhjused.

Uskondi seostatakse sageli mingi rahvusega ja „võõrausuline“ võib kaotada oma usaldusväarsuse või tõsiseltvõetavuse, teda peetakse esivanemate usu ja rahvusliku kultuuri hülgajaks. Ka Schiewe isa pidas poja baptistiks saamist algul isade usu salgamiseks.⁶³³ Pealispinnaliselt peetakse Eestis luterlust „eesti usuks“ ja õigeusku „vene usuks“. Rahvustundeid võidakse panna usulisse või usutundeid rahvuslikku vormi. Nii kujuneb rahvuslikkus usukuulutuse juures emotsionaalseks lisaargumendiks.

Toivo Pilli hinnangul kaldus Karl Kaups saksa mõjusid Eesti baptismis vähendama ja rõhutama Eesti baptismi kohalikku ja eestlaslikku iseloomu. Eesti baptistiliikumine võttis küll kohaliku värvi, kuid väliseid mõjutegureid ei maksa alahinnata. Eesti baptistikoguduste juhtimisstiil, koguduste töövormid ja jutlustamislaad on paljudi võtnud Saksa baptismist.⁶³⁴

Ernst Ader kirjutab, et eesti baptism on süntees, mille komponendid on meie rahvapärane usu tunnetamine ja selle väljaelamine ning saksa ja anglosaksi süsteemiline ja kindlapiiriline usutunnistuslik baptism. Eesti baptismi iseloomule on avaldanud mõju priikoguduslik vool ja rootsi rahvuslik hingelaad. Eesti baptismi õpetuslaused on kujunenud pikkade sajandite jooksul väljaspool Eestit. Tugevate sidemete tõttu välismaa baptismiga on nende jooned võtnud üha rohkem ülekaalu ja eesti baptism on muutunud läänelikumaks kui Ida-Euroopa baptism.⁶³⁵

Robert Võsu arvas, et priilased on läbinisti Eesti rahvuslik usuliikumine ja baptism võttis Eestis rahvusliku vormi. Jaan Bärenson arvas samuti, et nii prii- kui ka baptistikoguduste algus ja ajalugu on lahutamatu seotud Eesti rahvusliku eneseteadvuse kasvuga, need olid suurelt jaolt rahvuslikust tundest kantud usukogukonnad.⁶³⁶

Jaanus Plaat arutles erinevate uskkondade rahvapärasuse üle ja kirjutab, et Lääne- ja Hiiumaa puhul võib vabakoguduste usutraditsiooni pidada eestlastele ja eriti eestirootslastele omasemaks kui luterlust või õigeusku. Samas rahvusliku liikumise seos 1870.–1880. aastate Lääne- ja Hiiumaa usuliikumistega on habras – rahvuslik identiteet oli usuliikumistes osalenutele tunduvalt vähem oluline kui usuline identiteet.⁶³⁷

Autori hinnangul peaks Schiewet ja eestlasi selles küsimuses eraldi vaatama, Schiewet eesti rahvuslusega siduda ei saa. Usku kuulutas ta kuulaja rahvusele

⁶³² Kaups, K., „Eesti baptismi ideelised põhialused“ – Kaups, *50 aastat*, 12.

⁶³³ Mälestused – *Tk*, 24 (1911), 372; Saard, Riho, „Eesti varase baptismi eneserefleksioonist“ – Pilli, *Teekond*, 9–10, 14.

⁶³⁴ Pilli, *Usu värvid*, 226.

⁶³⁵ Ader, 221.

⁶³⁶ Võsu, Robert, „Sada aastat priikoguduste algusest“ – *Logos*, 4 (1982), 1; Bärenson, Jaan, „Läänemaa ärkamine ja baptistikoguduste tekkimine Eestis“ – Linder ja Pilli, 20.

⁶³⁷ Plaat, 384–385.

vaatamata, võimaluse korral tema emakeeles või tõlgi abiga. Schiewe töö nii Poolas kui Peterburis oli mitmekeelne ning Eestis kuulutas ta eestlastele, sakslastele ja rootslastele.

Baptism ennast ühegi rahvusega jäigalt ei seo. Eestis on tänapäeval eesti-, vene-, ukraina-, korea- ja inglisekeelsed Eesti EKB Koguduste Liitu kuuluvad kogudused, saksa- ja rootsikeelsete kadumisel on ajaloolised põhjused. Aga et usk võtab igal maal või koguduses midagi rahvuslikku või kohalikku ka endale külge, on inimlik.

Küllap eesti baptism ongi süntees, aga kõige suurem mõju sellele on ajalooliselt olnud saksa baptismil, millega Schiewe kaudu ja ka edaspidi oli kõige rohkem sidemeid. Kust tulevad mõjud tänapäeval, see jääb uurimuse teemast liiga kaugele.

Autori hinnangul oli Schiewe andekas jutlustaja. Pidada elus esimene jutlus 13 või 25 päeva pärast pöördumist ja rääkida ilma ette valmistamata kolmveerand tundi nii, et rahvas ei tüdine ja positiivne kuulujutt laiali läheb, ei ole kindlasti igale algajale jõukohane. Schiewe oli suure töövõime ja pingetaluvusega inimene. Mõnede inimestega koostöö tal ei laabunud (Johann Rohner, Lorenz Johannes Schwan jt). Oma arusaamisi väljendas Schiewe otse ja kompromissitult ning selle tõttu tuli tal ka realselt kannatada. Schiewet ei tohiks arvustada 21. sajandi arusaamade järgi, ta tuleks jätta oma ajastusse, kus ei tuntud veel poliitilist korrektsust ja ühiskond oli täis korruptsiooni.

Schiewe on väärt soliidset kohta ülemaailmse baptismi ajaloos, sest ta viis baptismi uuele maale – Eestisse. Ta peaks leidma kindlama koha nende maade baptismi ajaloos ja kirikuloos, kus ta tegutses – Eestis, Poolas, Venemaal, Saksa maal ja Ukrainas.

7.3 Peatüki kokkuvõte

Peatükk annab Schiewele hinnangu, sh kinnitab varasemaid seisukohti või lükkab neid ümber. Autor on nõus Schiewe enesehinnanguga eelkõige selles, et tema parimad päevad olid Eestis.

Schiewe vaadete kohta ei saa anda täielikku kirjeldust, kuid teadaoleva järgi oli ta konservatiivne partikulaarbaptist.

Eesti baptismi teket on peetud rahvusliku liikumise tulemuseks ja Schiewet ainult organiseerijaks, aga autori hinnangul oli just Schiewe teeneks, et Läänemaa ärkamise üheks tulemuseks oli baptistikoguduste rajamine. Schiewel pidid selleks, et Läänemaa ärkamisest baptistikogudusse sobiv osa välja tuua, olema kindlad vaated ja arusaam koguduse korrast. Schiewe tegi kontrollimatust segapuntrast organiseeritud kogudused ja baptistiliidu, viimane ei saanud küll Schiewe Eestis tegutsemise ajal veel ametlikult vormistatud. Ta andis organiseerumiseks eeskujuga priilastele, kes temaga küll rahul ei olnud.

Kõige suuremat mõju eesti alustavale baptismile avaldas tänu Schiewele saksa baptism. Pika aja jooksul oli eesti baptistidel just saksa baptistidega kõige rohkem sidemeid. Hilisemat arengut ja olukorda tänapäeval ei hakka autor analüüsima.

Autori hinnangul ei tõusnud Schiewe saksa baptismsilmapaistvale kohale sellepärast, et ta oli pärit ja töötas nooremas eas peamiselt diasporaas ning kaugemal misjoniväljadel ja ta ei püüelnud Saksamaal mingi positsiooni saavutamisele.

Autori hinnangul oli Schiewe andekas jutlustaja, suure töövõime ja pingetaluvusega inimene. Tal oli kalduvust autoritaarsele juhtimisstiilile. Teda ei tohiks arvustada 21. sajandi seisukohtade järgi, vaid jätta oma ajastusse. Ta on väärt soliidset kohta ülemaailmse baptismi ajaloos, sest ta viis baptismi uuele maale – Eestisse. Samuti vääriks ta suuremat tunnustust nende maade baptismi ajaloos ja kirikuloos, kus ta tegutses – Eestis, Poolas, Venemaal, Saksamaal ja Ukrainas.

KOKKUVÕTE

Käesolev uurimus on Adam Reinhold Schiewest, Eesti esimese baptistikoguduse alustajast.

Uurimuse kirjutamine oli tingitud vajadusest väärtustada Schiewet kui mõjusat isikut ning täpsustada tema elulugu ja Eesti baptismi ajalugu. On ju liikumise algus tugevalt Schiewega soetud. Vaja oli uut uurimust, milles leitud vead oleksid parandatud.

Uurimuses kasutatakse biograafilist meetodit ja tegemist on kvalitatiivse uurimismeetodiga.

Uurimisülesandeks on Schiewe allikapõhise ja kriitiliselt läbi töötatud eluloo koostamine. Uurimus on üles ehitatud Schiewe elu kronoloogiast lähtuvalt, käsitledes küll mõnda teemat kompaktsest. Esimene peatükk tutvustab Schiewe kirjalikku pärandit ja baptistide ajalugu. Schiewe saksakeelsete kirjutiste otsimine ja leidmine autori poolt oli üheks uurimuse kirjutamise eelduseks ja positiivseks tulemuseks. Teine peatükk käsitleb Schiewe päritolu ja perekonda. Kolmandast kuuenda peatükini on igale Schiewe eluperioodile elukoha järgi pühendatud üks peatükk: Łódźi piirkond, Volõõnia ja selle järellugu, Peterburi ja Eesti, elu viimane periood Saksamaal. Seitsmes peatükk annab Schiewele üldhinnangu.

Esimene uurimisküsimus on: millised olid Schiewe eluloolised andmed?

Schiewe sündis pere esiklapsena 22. mail 1843. aastal Poolas, Zduńska Wolas. Tema isa Adam Schiewe oli kangur, ema neiupõlvenimi oli Johanna Christiane Münnig. Perre sündis veel kuus last.

Schiewe abiellus 6. aprillil 1870. aastal Auguste Häuseriga. Abielu õnnestus riiklikult vormistada alles 16. jaanuaril 1871. aastal. Schiewe perre sündis vähemalt kümme last ja lapsena suri vähemalt kaks. Tema tänapäeval elavaid järeltulijaid ei õnnestunud tuvastada. Schiewe suri 29. detsembril 1930. aastal Landsberg an der Warthes (Gorzów Wielkopolski) Poolas.

Teine uurimisküsimus on: milline oli Schiewe kui baptisti ja vaimuliku töökäik?

Luteri kirikust pärit Schiewest sai baptist pikkade usuliste otsingute tulemusena, jõudes sihile tema ristimisega Łódźi koguduses 18. veebruaril 1869. aastal. Pärast ristimist sai Schiewest kohe aktiivne usukuulutaja. Algas seitsmeaastane tööperiood, kõigepealt vabatahtlikuna ja alates 1872. aastast palgalise jutlustajana (misjonärina) Łódźis ja selle ümbruskonnas.

Kuna baptistikogudustel polnud riiklikku tunnustust, tuli Schiewel usulise tegevuse tõttu kuus korda Poolas vangis istuda. Konkreetselt on teada kolm vangistust.

Schiewe haridustase oli lähedal gümnaasiumi astmele. Ta püüdis saada ise head haridust ja anda seda ka oma lastele. Schiewe oskas saksa, vene, poola ja inglise keelt, mõnedel andmetel veel kahte tuvastamata keelt.

Aastatel 1871–1872 töötas Schiewe õpetajana külakoolis, ent asukoht ei ole teada. Vaimulikku haridust sai ta 1872. aastal ühekuulisel kursusel Poolas, Kicinis ja 1874. aastal Hamburgis, baptistide misjonikoolis (seminaris). Koolidesse vastuvõtmine on tunnistus selle kohta, et Schiewe püüdlustes nähti olevat tulevikku. Schiewe ordineeriti 28. detsembril 1874. aastal.

1873. aastal osales Schiewe lõhenenud Łódźi baptistikoguduse taasühendamises. Uurimus lükkab ümber väite, et Schiewe oli aastatel 1872–1876 Łódźi koguduse pastor. Łódźi periood kujundas Schiewest konservatiivse usu-tegelase ja juhi tüübi, kes peab seisma kindlate seisukohtade eest ning need ellu viima.

Aastatel 1876–1877 oli Schiewe Volõõnias Sorotšeni koguduse pastor. Schiewe kirjutas alla Vene keisrile läkitatud ustavusdeklaratsioonile, milles lubati koostööd riigiga Vene-Türgi sõja ajal. Aga riik süüdistas teda ja tema kaaslast hoopis õigusklike pööramises baptismi ning nende ristimises ehk seadusega keelatud tegevuses. Selle tulemusel saadeti tema ja mitmed väärikad kaastöölised Volõõniast välja.

Väljasaadetute pered jäid Volõõniasse maha. Schiewe põgenes Preisimaale ja seal sai temast 1878. aastal Dirschau (tänapäeval Tczew Poolas) koguduse pastor. Väljapääsmatust olukorrast tingituna oli ta sunnitud seadusi rikkudes naasma Volõõniasse perekonda ära tooma. Autor teda ei kritiseeri. 1878. aastal võttis ta Saksamaa kodakondsuse, kuid ei loobunud Venemaa omast. Schiewe õppis sel perioodil keerulistest oludest väljapääsu leidma.

1880. aastal sai Schiewest Peterburi saksakeelse baptistikoguduse pastor. Kogudus oli suure linna mõistes vähetähtis, kuid baptistikogudusena Schiewe perioodil edukas, eriti koguduste rajamise tõttu Eestis.

Schiewe kutsumisele Eestisse eelnes nn Läänemaa ärkamine. See tekkis Rootsi Evangeelse Kodumaa Ühenduse misjonitöö tulemusel Eestis elavate rootslaste keskel. Ärkamine laienes eestlaste hulka ja tekkis Ridala priikogudus, aga sellel ei olnud võimudelt tegevusluba. Ärkamisel ei olnud ühtset juhtimist ega õpetust, äärmuslikumates gruppides esines usumäratsemist ja ebamoraalsust. Ärkamise mõõdukas tiib otsis võimalust segadustest eemaldumiseks ja võimude poolt tunnustatud koguduse moodustamiseks. Nende poolt kutsuti Eestisse Schiewe.

Schiewe valis ärgranute hulgast välja tema arvates baptistikogudusse sobivad inimesed. 23. veebruaril 1884. aastal uue kalendri järgi ristis ta esimesed 14 Haapsalu baptistikoguduse liiget. Schiewe asus kohe üles ehitama teovõimelist kogudust. Ta pani paika Haapsalu koguduse juhtkonna ja struktuuri. 1884. aastal käis ta Eestis neli korda, pannes aluse ka Hiiumaa (Kärdla) ja Tallinna baptistikogudustele. Kõik kolm jäid Peterburi koguduse alluvusse. Enne lahkumist Vene impeeriumist viis Schiewe need kogudused 1894. aastal Peterburi koguduse alt iseseisvumiseni.

Probleemiks kujunes Schiewele Tallinna kogudus, millele ei õnnestunud mitu aastat leida sobivat juhti. Schiewe personalipoliitika oli vastuoluline. Eestis delegeris ta töö kohalikele inimestele, sest pidas enda tegevust Eestis ajutiseks, Peterburis hoidis aga võimu kindlalt enda käes.

Schiewe jättis baptistikogudustest kõrvale Läänemaa ärkamise veidi radikaalsema grupi, neist moodustusid võimude poolt tunnustamata ja tagakiusatavad prii-kogudused. Vastuolu haripunktiks oli Hiiumaa koguduse „puhastamine“ priilastest 18. juunil 1886. aastal. Lõhet priilastega õnnestus vähendada hakata alles pärast Schiewe lahkumist Vene impeeriumist.

Schiewe juhtimisel peeti Eestis viis baptistikoguduste konverentsi. Arutati koguduste töötajatega seonduvat, õpetuslikke küsimusi ja kogudusetöö praktikat. Konverentsid olid sammuks tulevase Eesti baptistiliidu tekkimise teel.

Schiewe pidi Peterburis kogu aeg võitlema nii isiklike kui ka koguduse majanduslike raskustega. Raha saamiseks külastas Schiewe 1885. aastal Rootsit ning aastatel 1886–1887 Inglismaad ja Ameerika Ühendriike. Viimases ei võtnud ta raha enda kätte, vaid soovitas selle saata misjonikassasse. See raha jäi Peterburi kogudusel saamata. Eesti koguduste majandus oli paremas seisus, seda võib-olla ka sellepärast, et Schiewe tegeles üldjuhtimisega ja detailid jäid eestlaste korraldada.

Kuna Schiewe oli võtnud Venemaalt luba küsimata Saksa kodakondsuse, tekkisid tal Venemaal viibimisega probleemid. Nende mõjul lahkus ta 1895. aastal Saksamaale, kuid autori hinnangul ei olnud see hädavajalik. Schiewe lahkumisega jõudis Eesti baptism uude ajajärku, otsuseid hakkasid tegema kohalikud juhid. Schiewe Peterburi- ja Eesti-perioodi võib pidada edukaks.

Aastatel 1895–1897 (või 1898) oli Schiewe pastor Templinis. Seal läks ta Landsberg an der Warthesse (tänapäeval Gorzów Wielkopolski Poolas), olles aastatel 1898–1910 pastoriks. Seal ta ka suri. Aastatel 1911–1913 oli ta ajutiselt pastori kohustetäitja Brombergi (tänapäeval Bydgoszcz Poolas) I ja seejärel II koguduses. Schiewel õnnestus 1896. ja 1911. aastal veel külastada Peterburi ja Eestit.

Schiewe õpetusest ja veendumustest on kasutada ainult üksikuid pilte ja neist ei ole mõtet kunstlikult süsteemi luua. Üldistades saab öelda, et ta oli konservatiivne partikulaarbaptist.

Schiewega olid seotud mitmed olulised isikud. Poolas kuulus ta sealse baptismi alustaja Gottfried Friedrich Alfi meeskonda. Łódži koguduse kriisi lahendamisel mängis pearolli Preisimaa jutlustaja August Penski. Hamburgis õppisid koos Schiewega Johann Kargel ja Julius Herrmann. Volööniast väljasaatmisel oli kõige tähtsam isik Karl Ondra. Peterburi koguduses tegutses enne Schiewet ja tema töö alguses aktiivselt kaks eestlast – Lorenz Johannes Schwan ja Eduard Magnus Jakobson, nendega läks Schiewe vastuollu. Eestis kujunesid Schiewe kõige mõjukamateks kaastöölisteks August Johannson, Peeter Kaups, Jüri Mill ja Andres Tetermann.

Eesti baptistlikus kirjanduses on spekulieritud selle üle, kas keegi teine oleks võinud olla Eesti baptismi alustaja ja juhi rollis Schiewe asemel. Uurimus tõi välja argumente, miks Schiewe kohta ei täitnud Johann Kargel ega Julius Herrmann. Kuigi seni on Eestis Schiewe ja Herrmanni tööd käsitletud kui teineteisest sõltumatuid – Schiewe rajas esimese baptistikoguduse Haapsallu ja Herrmann Pärnusse, tuleb autori hinnangul baptismi tulekut Eestisse vaadelda ühtse protsessina.

Kolmas uurimisküsimus on: kuidas käitus Schiewe ühiskonnas?

Schiewel tuli palju suhelda riigivõimuga. See oli avalik tegevus, mitte kokkumäng.

Mittebaptistlikus ajakirjanduses tema kohta ilmunu näitab, millises keskkonnas pidi ta töötama. Mõnes artiklis leidis tõepärast infot, teistes üldse mitte. Osade artiklite ilmne eesmärk oli Schiewe tegevust naeruvääristada ja kahjustada. Schiewe vastuseid neile artiklitele enamasti ei avaldatud.

Uurimus annab ülevaate Schiewe jt sakslaste kogemustest eestlastega, mis ei olnud kõik positiivsed. Eestist ja eestlastest kirjutati ka Schiewe vanas eas, ta võis seda lugeda ja näha enda töö edasiarenemist.

Üldhinnang Schiewele.

Schiewel oli oluline roll selles, et Läänemaa ärkamise ühest osast võrsusid baptistikogudused. Selleks pidid tal olema kindlad vaated ja arusaam koguduse korrast. Schiewe tegi kontrollimatust segapuntrast organiseeritud kogudused ja pani aluse Eesti baptistiliidule. Ta andis organiseerumiseks eeskuju ka priilastele.

Schiewe ei tõusnud saksa baptismissilmapaistvale kohale sellepärast, et ta oli pärit ja töötas nooremas eas peamiselt diasporaas ning kaugetel misjoniväljadel ja ei püüelnud Saksamaal mingi positsiooni saavutamisele. Ometi oli ta kogu oma tegevusaja vältel ajakirjateadete kaudu saksakeelsetele baptistidele teada.

Tänu Schiewele on kõige suurem mõju eesti baptismitule selle alguses olnud saksa baptismitule.

Schiewe oli andekas jutlustaja, suure töövõime ja pingetaluvusega inimene. Tal oli kalduvust autoritaarsele juhtimisele. Teda ei tohiks kritiseerida 21. sajandi arusaamade järgi, vaid jätta oma ajastusse.

Schiewe on väärt soliidset kohta ülemaailmse baptismitule ajaloo, sest ta viis baptismitule uuele maale – Eestisse. Ta peaks leidma kindlama koha nende maade baptismitule ajaloo ja kirikuloos, kus ta töötas – Eestis, Poolas, Venemaal, Saksamaal ja Ukrainas.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiivimaterjalid

Ameerika Baptistide Ajalooühing (American Baptist Historical Society):
Schiewe, A. R. jt kirjavahetus.

Gdański arhiiv (Archiwum Państwowe w Gdańsku):
Schiewe, M. surmatunnistus nr 19 16.01.1879;
Schiewe, M. M. sünnitunnistus nr 287 15.08.1879.

Haapsalu baptistikoguduse protokolliraamat aastatest 1884–1914.

Kärdla (algselt Hiiumaa) baptistikogudus:
Kärdla baptistikoguduse liikmeraamat;
Kärdla baptistikoguduse protokolliraamat aastatest 1886–1929;
Teadaandmine (E. Ungern-Sternbergi kinkekiri 29.11.1895. aastast).

Linder, Ü. arhiiv (kirjad ja e-mailid):
Godiņš, E. 12.08.2020;
Gorzów Wielkopolski arhiiv (Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim)
OE.6342.210.2020 13.07.2020;
Gorzów Wielkopolski kommunaalkalmistu 10.04.2020;
Gorzów Wielkopolski linnavalitsus 7.07.2020;
König, G. 6.03.2019;
Łódźi arhiiv (Archiwum Państwowe w Łodzi) OII.6342.1210.2020 16.10.2020;
Łódźi arhiiv (Archiwum Państwowe w Łodzi) OII.6344.66.2016 22.03.2016;
Peterburi Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга) 923/T 19.04.2021;
Pieper, I. 20.07.2017, 16.02.2021;
Raud, R. 1.05.2021;
troika koosoleku protokoll nr 274 30.12.1937 väljavõte Šivõ, V. M. kohta.

Łódźi arhiiv (Archiwum Państwowe w Łodzi):
Häuser, A. sünnikirje;
Schiewe, A. R. sünnikirje;
Schiewe, A. R. ja Häuser, A. abielu sõlmimise akt.

Rahvusarhiiv:
EAA.1200.1.636 (Akte, betreffend den Baptisten Schwan);
EAA.3151.1.193 (EELK Kuressaare koguduse eesti pihtkonna personaalraamat).

Rummu baptistikoguduse protokolliraamat 1894–1917.

Internet

<https://baptysci.pl> (19.08.2022).
<https://cerkvi.com> (23.05.2022).
<https://de.wikipedia.org/wiki/Stadthauptmann> (30.11.2021).
https://en.wikipedia.org/wiki/Baptist_World_Alliance (4.02.2022).
<https://erb.nlib.ee/?kid=14685504> (17.12.2021).
[https://et.wikipedia.org/wiki/Aleksandra_Fjodorovna_\(1798–1860\)](https://et.wikipedia.org/wiki/Aleksandra_Fjodorovna_(1798–1860)) (1.10.2021).
https://et.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Wilhelm_III (1.10.2021).
https://et.wikipedia.org/wiki/Hiiu-Kärdla_kalevivabrik (10.10.2023).
https://et.wikipedia.org/wiki/Hiiu-Suuremõisa_mõis (9.10.2023).
https://et.wikipedia.org/wiki/Leopold_Dietrich_Rödder (6.10.2023).
https://et.wikipedia.org/wiki/Viktor_Polivanov (21.10.2021).
https://et.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Reinhold_Heinrich_Girgensohn (13.12.2023).
<https://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=3&zs=1744d&sy=1852&kt=3&plik=058-063.jpg#zoom=1&x=281&y=1985> (15.12.2021).
https://ru.wikipedia.org/wiki/Горчаков,_Александр_Михайлович (16.10.2021).
<https://ru.wikipedia.org/wiki/Градоначальник> (30.11.2021).
https://ru.wikipedia.org/wiki/Губернатор_Санкт-Петербурга (30.11.2021).
https://ru.wikipedia.org/wiki/Лорис-Меликов,_Михаил_Таризелович (8.10.2021).
[https://ru.wikipedia.org/wiki/Улица_Декабристов_\(Санкт-Петербург\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Улица_Декабристов_(Санкт-Петербург)) (8.04.2022).
<https://ru.wikipedia.org/wiki/Фёдоров> (30.11.2021).
[https://ru.wikipedia.org/wiki/Хорошев_\(Житомирская_область\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Хорошев_(Житомирская_область)) (29.09.2021).
https://sv.wikipedia.org/wiki/Jonas_Stadling (15.10.2021).
https://wiki.wolhynien.net/index.php/SCHIEWE,_Adam_Reinhold (19.05.2022).
<https://www.befg.de> (23.05.2022).
<https://www.ester.ee> (7.10.2021).
<https://www.geni.com/people/Mihkel-Krabi/6000000007589339831> (20.01.2023).
<https://www.liederindex.de/songs/4816> (4.11.2021).

Raamatud ja brošüürid

Ader, E. L., *Eesti usuajalugu*. II osa, VIII peatükk. Masinakirjaline raamat. Internetis <https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/9e1c351f-9032-42b0-82bc-c14d208df04e/content> (31.12.2023).

Baptisti koguduse Usutunnistus ja Põhjusseadus Pühakirja tunnistustega (Tallinn: J. Felsbergi ja Tetermanni trükk ja kirjastus, 1912). Internetis <https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:246755> (23.09.2023).

Baptistid, kes nad on, mida usuvad, kust nad pärit ja nende erilised omadused (Tallinn: E. B. K. Seltsi väljaanne, 1928). Internetis <https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:246145> (30.12.2020).

Busch, M., *Ridala ärkamise ajalugu* (Ridala Baptistikogudus, 1928).

Dahl, E. J., *Evangeelse maailma radadel. Pühitsus Piiblis ja ajaloos* (Tallinn: 1976). Masinakirjaline raamat.

Donat, R., *Das wachsende Werk* (Kassel: J. G. Oncken Verlag, 1960).

- Donat, R., *Wie das Werk begann* (Kassel: J. G. Oncken Verlag, 1958).
- Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911).
- Eesti (Nõukogude) Entsüklopeedia* (teine väljaanne).
- G. L., *Geschichte der Baptisten in Russisch-Polen, umfassend den Zeitraum von 1854 bis 1874* (Hamburg: Verlag von J. G. Oncken, ca 1875). Internetis urn:nbn:de:bvb:12-bsb00090903-6, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00090903> (7.09.2021).
- Gedenkschrift anlässlich des 50jährigen Jubiläums der Baptistengemeinde Lodz, Nawrot 27* (Drukarnia Neue Lodzer Zeitung, ca 1928).
- Heinla, Ed. A. (koostaja), *Ajalooline kokkuvõte Kärkla baptisti koguduse arengust*. Masinakirjaline brošüür, dateerimata.
- Jahrbuch 1930 des Bundes der Baptistengemeinden in Deutschland* (Kassel: Druckerei des Verlagshauses der deutschen Baptisten, J. G. Oncken Nachf.)
- Jannau, H. G. v., *Vene-õigeusu tulekust Lõuna-Eestis 1845.–46. a.* (Tartu: Loodus, 1927).
- Kaups, R. (toimetaja), *50 aastat apostlite radadel* (E. B. K. Liidu kirjastus, 1934).
- Kaups, R., *Hea sõnum ja Eesti baptisti kogudused* (Santa Barbara, Kalifornia: 1974).
- Kirss, T. ja Hinrikus, R. (koostajad), *Elust elulooks. Kuidas kirjutada elulugu – näiteid ja näpunäiteid* (Tallinn: Tänapäev, 2010).
- Kluttig, R. L., *Geschichte der deutschen Baptisten in Polen von 1858–1945* (Winnipeg, Manitoba, Canada: kirjastatud koostaja poolt, 1973).
- Krikmann, A. ja Olesk, S. (koostajad), *Võim ja kultuur* (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003).
- Kupsch, E., *Geschichte der Baptisten in Polen 1852–1932* (Zduńska Wola: kirjastatud koostaja poolt, 1932).
- Kuznetsova, M. R., *Early Russian evangelicals (1874–1929): historical background & hermeneutical tendencies based on I. V. Kargel's written heritage* (University of Pretoria, 2009). Internetis <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/26868/Complete.pdf?isAllowed=y&sequence=8> (14.12.2023).
- Kõlar, A., *Cyrillus Kreek ja Eesti muusikaelu* (Tallinn: Eesti Muusikaakadeemia, väitekirjad 5, 2010). Internetis https://ema.edu.ee/vaitekirjad/doktor/Anu_Kolar.pdf (14.12.2023).
- Lehmann, J., *Geschichte der deutschen Baptisten. Erster Teil* (Hamburg: J. G. Oncken Nachfolger (Phil. Bickel), 1896).
- Lehtsaar, T., *Hingepilk* (Tallinn: Logos, 1994).
- Lehtsaar, T., *Väike vaimuraamat*. Teine, täiendatud trükk (Allika, 2021).
- Lehtsaar, T., *Äärmusliku usugrupi psühholoogia* (Tartu: Tõnu Lehtsaare kirjastus, 1997).
- Linder, Ü. ja Pilli, T. (koostajad ja toimetajad), *Osaduses kasvanud* (Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit, 2009).
- Lotman, J., *Kultuurisemiootika* (Tallinn: Olion, 1990).
- Miller, D. N., *In the Midst of Wolves* (Portland, Oregon: Multnomah Printing, Inc., 2000).
- Nichols, G. L., *The Development of Russian Evangelical Spirituality: A Study of Ivan V. Kargel (1849–1937)* (Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2011).
- Pilli, T. (toimetaja), *Teekond teiseveas ajas* (Tartu: Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp Oü, 2005).
- Pilli, T., *Usu värvid ja varjundid* (Tallinn: Allika, 2007).
- Plaat, J., *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal* (Tartu: Eesti

- Rahva Muuseumi sari 2, 2001).
- Randall, I. M., *Communities of Conviction Baptist Beginnings in Europe* (Schwarzenfeld: Neufeld Verlag, 2009).
- Ristimine Eesti Kirikute Nõukogu liikmeskirikutes (Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2011).
- Ristmise seadmisest; keda peab ristima ja milwiisil see peab sündima (Hamburg: Druck von Ackermann & Wulff, 1876 (?)). Internetis https://www.ester.ee/record=b1717978*est (30.12.2020).
- Rohtmets, P., *Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934* (Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012). Internetis <https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:269362>.
- Rosenberg, G., *Jumala riigi väljalautamise lugu. Esimene jagu. Maailma algmisest kuni Luteruse aeani* (Tartu: H. Laakmann, 1872). Internetis <https://kivike.kirmus.ee/meta/AR-22327-53418-04311> (15.11.2023).
- Saard, R., *Baptismi Viron ja Pohjois-Liivinmaan kuvernementeissa 1865–1920* (Helsinki: 1994). Magistritöö.
- Saard, R., *Hiiumaa ja hiidlased. Usutuultest tormatud ja piiratud* (Tallinn: 2009).
- Saard, R., *Ristitud eestlane* (Argo, 2018).
- Seppur, A. (koostaja), *Jees. Krist. Evg. Priikoguduse tekkimine ja levinemine Läänemaa ärkamises* (Toronto: 1970).
- Statistik 1878 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Hamburg: Baptistische Verlagsbuchhandlung (Philipp Bickel)).
- Statistik 1879 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Hamburg: Baptistische Verlagsbuchhandlung (Philipp Bickel)).
- Statistik 1880 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Hamburg: Baptistische Verlagsbuchhandlung (Philipp Bickel)).
- Statistik 1881 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Hamburg: Baptistische Verlagsbuchhandlung (Philipp Bickel)).
- Statistik 1882 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Hamburg: Baptistische Verlagsbuchhandlung (Philipp Bickel)).
- Statistik 1883 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Hamburg: Druck und Verlag von J. G. Onckens Nachfolger (Philipp Bickel)).
- Statistik 1884 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Hamburg: Druck und Verlag von J. G. Oncken Nachfolger (Phil. Bickel)).
- Statistik 1885 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Baptisten) (Hamburg: Druck und Verlag von J. G. Oncken Nachfolger (Phil. Bickel)).
- Statistik 1886 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Baptisten) (Hamburg: Druck und Verlag von J. G. Oncken Nachfolger (Phil. Bickel)).
- Statistik 1887 der vereinigten Gemeinden getaufter Christen* (Baptisten) (Hamburg: Druck und Verlag von J. G. Oncken Nachfolger (Phil. Bickel)).
- Tatter, P., *Jausa koguduse ajalugu*. Elektrooniline koopia masinakirjalisest brošüürist, dateerimata.
- Toom, T., *Varakristlik teoloogia* (Tartu Ülikooli kirjastus, 2022).
- Toomla, J. (koostaja), *Valitud ja valitsenud* (Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 1999).
- Tuttar, H. ja Dahl, H. V., *Ärkamise aeg* (Tallinn: E. B. K. Selts, 1929).
- Tõnnori, R., *Püha õhtusöömaaja talituse läbiviimine EKB Liidu kogudustes* (Tallinn:

- Kõrgem Usuteaduslik Seminar, 2021). Diplomitöö. Internetis kus.kogudused.ee/wp-content/uploads/2021/06/Rait_Tonnoori_loputoo.pdf (31.10.2023).
- Wagner, W. L., *New Move Forward in Europe* (South Pasadena, California: William Carey Library, 1978).
- Wardin, A. W. Jr., *Gottfried F. Alf* (Brentwood ja Nashville, Tennessee: Baptist History and Heritage Society ja Fields Publishing Inc., 2003).
- Wardin, A. W. Jr., *On the Edge* (Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2013).
- Veevo, E. (koostaja), *Läbi tule. Palade Priikoguduse 125 aastat* (Palade Priikogudus, 2011).
- Veevo, E., *Priikoguduste spiritualiteedi väljendumine ajakirjas Armu Hääl* (Tartu: Kõrgem Usuteaduslik Seminar, 2008). Diplomitöö.
- Vunk, A., „*Kuningamäng*“ *ärkamisaja koidikul* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012).
- Võsu, R., *Evangeeliumi kristlaste-baptistide koguduste ajalugu* (Ev. Kristlaste-Baptistide Üleliidulise Nõukogu ENSV vanempresbüteri juures asuva presbüterite katsekomisjoni väljaanne nr 23, 1959).
- Дик, И. П., *У колыбели братства* (Steinhagen: Samenkorn, 2017).
- Изъ архива Князя С. В. Шаховского*. Томъ III. (С.-Петербургъ: Типографія В. М. Эриксъ, 1910). Internetis https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/32366/est_a_841_3_ocr.pdf?sequence=1&isAllowed=y (15.11.2023)
- История евангельских христиан-баптистов в СССР* (Москва: Издательство ВСЕХБ, 1989).
- Савинский, С. Н., *История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867–1917)* (Санкт-Петербург: Библия для всех, 1999).
- Торбет, Р., *История баптизма* (Одесская Богословская Семинария, 1996). Internetis https://stavroskrest.ru/sites/default/files/files/books/torbet_istoria_baptizma.pdf (24.10.2023).

Artiklid

- A. R. Sch., „Eine Versammlung bei Graf Paschkow“ – *Whz*, 24 (1880), 186–187.
- „Adam Reinhold Schiewe. 90 aastat surmast“ – *Kuulutaja*, 12/374 (2020), 10.
- „Adam-Reinhold Schiewe“ – *Tk*, 2 (1931), 23–25.
- „Adreßveränderung“ – *Whz*, 13 (1883), 136.
- „Adreßveränderungen“ – *Whz*, 12 (1884), 132.
- „Ajalugu õpetab“ – *Kuulutaja*, 1/363 (2020), 6–7.
- Alf, G. F., „Kicin“ – *Mb*, 6 (1874), 96–97.
- Alf, G. F., „Kicin“ – *Mb*, 3 (1878), 34–36.
- Aschendorff, C., „Zezulim“ – *Mb*, 6 (1874), 97.
- „Aus dem Tagebuche des Br. Alf für das 1. Quartal d. J.“ – *Mb*, 9 (1874), 155–156.
- „Aus dem Tagebuche des Br. J. Rohner“ – *Mb*, 2 (1870), 26–29.
- „Aus der Schmiede“ (rubriik) – *Whz*, 30 (1921), 228; 4 (1931), 29.
- „Aus Volhynien“ – *Mb*, 6 (1877), 109.
- „Balti kubermangud“ – *Eesti Entsüklopeedia*, 12 (2003), 33.
- „Baptisti misjoni algamise lugu eestlaste seas“ – *Amerika Teekäija*, 6 (1920), 85–88.
- Baur, N., „Die biographische Methode“ – *Bamberger Beiträge zur empirischen Sozial-*

- forschung*, 3 (2003), 5–23. Internetis DOI: 10.13140/RG.2.1.2704.9122.
- Becker, E., „Fünfzigjähriges Jubiläum der Gemeinde Bromberg“ – *Whz*, 3 (1925), 22–23.
- „Br. Schiewe’s Bestätigung in Petersburg“ – *Whz*, 16 (1881), 169.
- Bärenson, J., „Läänemaa ärkamine ja baptistikoguduste tekkimine Eestis“ – Linder, Ü. ja Pilli, T. (koostajad ja toimetajad), *Osaduses kasvanud* (Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit, 2009), 20–32.
- Curant, F., „3. Reise des Br. Curant in Russisch-Polen“ – *Mb*, 12 (1875), 208–209.
- Dahl, H. V., „Tallinna I Baptisti Kogudus 1884–1934“ – *Tk*, 5 (1934), 86–89.
- Dahl, H. V., „Ülevaade Liidust“ – Kaups, R. (toimetaja), *50 aastat apostlite radadel* (E. B. K. Liidu kirjastus, 1934), 17–22.
- „Dank für Unterstützung der verbannten Brüder Ondra und Schiewe“ – *Der Zionsbote*, 5 (1878), 37.
- „Der Evangelische Bund und die russischen Ostseeprovinzen“ – *Der Zionsbote*, 10 (1871), 75–77.
- „Die Conferenz der Preußischen Vereinigung zu Danzig“ – *Mb*, 7 (1878), 121–125.
- „Die gegenwärtigen Verhältnisse unsrer Gemeinden in St. Petersburg“ – *Whz*, 8 (1886), 85.
- „Die Reisepredigt der Preußischen Vereinigung. 1878“ – *Mb*, 7 (1878), 125.
- „Die Religionswirren in den russischen Ostseeprovinzen“ – *Der Zionsbote*, 5 (1872), 36–38.
- „Die religiöse Erweckung in Esthland“ – *Whz*, 7 (1881), 68–69.
- „Die Sache der ausgewiesenen Brüder“ – *Mb*, 10 (1877), 178.
- „Die verfolgten Brüder“ – *Mb*, 11 (1877), 196–197.
- „Eesti maalt“ (rubriik) – *Wirulane*, 2.01.1885, 2; 21.01.1886, 2.
- „Eestimaalt“ (rubriik) – *Olewik*, 24.09.1884, 2.
- „Eestimaalt“ (rubriik) – *Wirulane*, 7.03.1888, 2.
- „Esimesi Ühenduse konverentse“ – *Tk*, 10 (1934), 171–173.
- F. G. L., „Grundsteinlegung in St. Petersburg“ – *Whz*, 47 (1910), 376.
- F. G. L., „Unsere estnischen Brüder“ – *Whz*, 18 (1918), 143.
- Fetzer, J. G., „Nachrichten, unsre Schule betreffend“ – *Whz*, 47 (1895), 372–373.
- „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253.
- G., „Unser Seminarnachwuchs und sein Werk“ – *Whz*, 16 (1922), 116–117.
- Galling, W. E., „Moskau“ – *Whz*, 1 (1883), 6.
- Gülzau, J. A., „Die Eröffnung unserer Missionsschule in Hamburg“ – *Mb*, 4 (1874), 70.
- „Haapsalu Baptisti koguduse ajalooline ülevaade“ – *Tk*, 8 (1924), 121–125.
- Haupt, W., „Nach und in Riga“ – *Whz*, 3 (1889), 27.
- Herrmann, J., „Die neue Kapelle in Riga“ – *Whz*, 6 (1889), 55.
- Herrmann, J., „Eine Reise unter den Esthen“ – *Whz*, 4 (1885), 37.
- Herrmann, J., „Freudige Nachricht aus Riga“ – *Whz*, 11 (1886), 115.
- Herrmann, J., „Riga“ – *Mb*, 5 (1878), 85–86.
- Herrmann, J., „Riga“ – *Whz*, 21 (1880), 167.
- Herrmann, J., „Riga“ – *Whz*, 9 (1882), 91.
- Herrmann, J., „Verschiedenes aus Riga“ – *Whz*, 18 (1884), 191.
- Herrmann, J., „Verschiedenes aus Riga“ – *Whz*, 3 (1886), 28.
- Hinrikus, R., „Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive“ – Krikmann, A. ja

- Olesk, S. (koostajad), *Võim ja kultuur* (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003), 171–213.
- Hinrikus, R., „Elulugu – mis see on? Kellele ja kuidas?“ – Kirss, T. ja Hinrikus, R. (koostajad), *Elust elulooks. Kuidas kirjutada elulugu – näiteid ja näpunäiteid* (Tallinn: Tänapäev, 2010), 9–13.
- „Ida-Preisimaa“ – *Eesti Nõukogude Entsüklopeedia*, 3 (1988), 545–546.
- „Inland“ (rubriik) – *Revalsche Zeitung*, 21.02.(4.03).1884, 1; 6.(18).10.1884, 1; 12.(24).12.1884, 1; 16.(28).03.1885, 1.
- „Inland“ (rubriik) – *Zeitung für Stadt und Land*, 12.08.1872.
- „Isamaalt“ (rubriik) – *Eesti Postimees*, 16.07.1886, 2; 9.11.1883, 3.
- „Isamaalt“ (rubriik) – *Perno Postimees ehk Näddalileht*, 19.07.1885, 2.
- „Isamaalt“ (rubriik) – *Saarlane*, 22.06.1887, 3.
- Jacobsen, E., „Über die Erweckung in Esthland“ – *Whz*, 23 (1884), 241–242.
- „Jakobson, Eduard Magnus“ – *Eesti Entsüklopeedia*, 14 (2000), 107.
- Jansson, E., „Finland“ – *The Baptist Missionary Magazine*, Vol. LXIX, 8 (1889), 348.
- Johannson, A., „Baptismuse tulek Eestimaale“ – *Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911), 1–16.
- Johannson, A., „Baptisti koguduste sündimine Hiiumaal“ – *Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911), 20–42.
- Johannson, A., „Juubeli aasta Eesti Baptisti ühenduses“ – *Tk*, 3 (1909), 18.
- Johannson, A., „Unser Werk in Esthland“ – *Whz*, 7 (1898), 55.
- K. K., „Jooni Aleksander Neymani elust“ – *Tk*, 15/16 (1933), 142–144; 17/18 (1933), 163–165; 19/20 (1933), 183–185.
- K. K., „Kaks sakslast-organiseerijat“ – Kaups, R. (toimetaja), *50 aastat apostlite radadel* (E. B. K. Liidu kirjastus, 1934), 111–116.
- Kargel, J. G., „Wieder etwas aus St. Petersburg“ – *Mb*, 11 (1876), 184–187.
- Kassühlike, C., „Achtzigjähriges Gemeindejubiläum in Templin“ – *Whz*, 33 (1928), 263.
- Kaups, K., „Aus Estland“ – *Whz*, 33 (1922), 255.
- Kaups, K., „Eesti baptismi ideelised põhialused“ – Kaups, R. (toimetaja), *50 aastat apostlite radadel* (E. B. K. Liidu kirjastus, 1934), 10–15.
- Kaups, K., „Pilke tulevikku“ – Kaups, R. (toimetaja), *50 aastat apostlite radadel* (E. B. K. Liidu kirjastus, 1934), 203–207.
- Kaups, P., „Eesti baptismi algatajaid ja esimesi juhte“ – *Usurändur*, 1 (1984), 26–29.
- Kaups, R., „Jooni Eesti baptistikoguduste ajaloost“ – *Usurändur*, 1 (1955), 9–14.
- „Kelle mälestus on meile kallis“ – *Tk*, 2 (1934), 30.
- Kiefer, F., „Br. Kiefer in Rußland“ – *Whz*, 3 (1884), 27.
- „Kleine Mittheilungen“ – *Mb*, 9 (1873), 155.
- „Kodumaalt“ (rubriik) – *Wirmaline*, 26.03.1888, 1; 16.04.1888, 2.
- Korjus, T., „Pühapäevakoolitöö areng baptisti kogudustes 50 a. jooksul“ – Kaups, R. (toimetaja), *50 aastat apostlite radadel* (E. B. K. Liidu kirjastus, 1934), 155–160.
- Korjus, V., „Ühe vana võitleja mälestusi“ – *Kodumaa Hääled*, 7/8 (1951) – 11/12 (1951); *Usurändur*, 2 (1953) – 4 (1961).
- „Kristlikke tähtpäevi“ – *Logos*, 3/4 (1987), 87. Masinakirjaline ajakiri.
- Krolow, H., „A. R. Schiewe †“ – *Whz*, 14 (1931), 111.
- Kruus, H., „Lõuna-Eesti talurahva kreeka(vene)-õigeusku siirdumise algusest 1845. a.“ –

- Jannau, H. G. v., *Vene-õigeusu tulekust Lõuna-Eestis 1845.–46. a.* (Tartu: Loodus, 1927), V–XVI. Internetis <https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:457928> (29.09.2023).
- „Kurze Mitteilungen aus unsern Gemeinden“ – *Whz*, 13 (1884), 140.
- „Kurze religiöse Nachrichten. Eine religiöse Bewegung in Estland“ – *Whz*, 1 (1881), 3.
- Lehmann, J., „Die Konferenz der Preuß. Vereinigung zu Königsberg“ – *Mb*, 9 (1877), 150–155.
- Leinakuulutused – *Whz*, 11 (1919), 89 (Schiewe, A.); *Tk*, 2 (1931), 18 (Schiewe, A. R.).
- Linder, Ü., „Adam Reinhold Schiewe – A Cross-Border Man of Faith: A Baptist Trailblazer in Estonia, Poland, Ukraine, Germany, and Russia“ – *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 39, Iss. 1, Article 2. Internetis <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol39/iss1/2> (4.09.2020).
- Linder, Ü., „Baptistid Teise maailmasõja eelses riigikogus“ (avaldamisel).
- „Locales“ (rubriik) – *Revalsche Zeitung*, 30.04.(12.05).1884, 3.
- Loriss-Melikov, Mihhail Tarijelovitš – *Eesti Entsüklopeedia*, 5 (1990), 639.
- Marks, J., „Anerkennung einer Gemeinde in Schinne, Rußland“ – *Whz*, 24 (1881), 243.
- Masur, A., „Soroczin“ – *Mb*, 3 (1876), 41–42.
- Mathiesen, F., „Hapsal“ – *Whz*, 12 (1924), 95.
- Matson, D. H., „Isiklike muljeid A. R. Schiewe' est“ – *Tk*, 3/4 (1931), 43.
- „Merkwürdige Erweckungen in Estland“ – *Whz*, 8 (1884), 85; 9 (1884), 96.
- Mill, J., „Aus Pernau in Estland“ – *Whz*, 7 (1888), 67.
- Mill, J., „Pärnu Baptisti koguduse lühike, ajaloolik ülevaade“ – *Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911), 43–70.
- „Mineviku teedel“ – *Põllu Vagudel*, 1 (1954) – 40 (1969).
- „Missionsschule in Hamburg“ – *Mb*, 4 (1874), 71.
- „Nachrichten von Br. Ondra“ – *Mb*, 10 (1874), 175–178; 11 (1874), 192–195; 12 (1874), 210–214.
- „Narwa kogudus“ – *Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911), 117–119.
- „Neudorf“ – *Mb*, 5 (1877), 83.
- „Neue Verfolgungen“ – *Mb*, 7 (1877), 122–126.
- „Neue Verfolgungen in Rußland“ – *Der Sendbote*, august (1877), 245.
- „Neuestes aus Polen“ – *Mb*, 8 (1876), 140.
- Neuschäfer, Fr. „Schlußfeier der Missionsschule“ – *Mb*, 10 (1874), 170.
- „Omalt maalt“ (rubriik) – *Sakala*, 7.04.1884, 2–3; 12.05.1884, 3; 26.05.1884, 3; 29.06.1885, 3.
- „Omalt maalt“ (rubriik) – *Walgus*, 28.02.1884, 1; 16.03.1884, 1; 4.05.1884, 2.
- Oncken, J. G., „Aufruf“ – *Mb*, 3 (1878), 49–50.
- Ondra, K., „Bericht von Br. Ondra“ – *Mb*, 12 (1878), 202–204.
- Ondra, K., „Abermalige Rechtfertigung“ – *Mb*, 5 (1878), 81–85.
- Ondra, K., „Gemeindegründung in Zdunskawola (Russisch-Polen)“ – *Whz*, 10 (1885), 105.
- Ondra, K., „Lodz“ – *Mb*, 12 (1878), 202–204.
- Ondra, K., „Lodz“ – *Whz*, 16 (1881), 169.
- Ondra, K., „Missions-Nachrichten von Br. Ondra“ – *Mb*, 5 (1876), 81.

- Ondra, K., „Missionsbericht von Br. Ondra“ – *Mb*, 8 (1876), 129–131.
- Ondra, K., Schiewe, A. R., „Erklärung“ – *Mb*, 10 (1877), 179–180.
- Ondra, K., Schiewe, R., „Dank“ – *Mb*, 8 (1878), 147.
- Ondra, K., Vogel, J., „Gründung der Gemeinde“ – *Mb*, 5 (1878), 79–80.
- „Parun W. von Ükküllü Amerika misjoniteekond“ – *Tk*, 4 (1909), 29–30.
- Pasche, Ad., „Allerlei aus der Geschichte der Gemeinde Landsberg a. d. Warthe“ – *Whz*, 4 (1923), 30–31.
- Peeterburgi Baptistid, „Palwe tunnid Peeterburgis“ – *Sakala*, 1.04.1878, 4.
- Penski, A., „Danzig“ – *Mb*, 3 (1878), 33–34.
- Penski, A., „Ueberblick über das Missionswerk in Polen“ – *Mb*, 1 (1874), 4–12.
- Peters, C., „Ein Besuch in Petersburg“ – *Whz*, 36 (1890), 287.
- „Petershof bei Petersburg“ – *Whz*, 16 (1880), 122–123.
- Pilli, T., „Eesti EKB Koguduste Liidu ajaloo ja tänapäevast“ – Linder, Ü. ja Pilli, T. (koostajad ja toimetajad), *Osaduses kasvanud* (Tallinn: Eesti EKB Koguduste Liit, 2009), 9–19.
- „Poola“ – *Eesti Entsüklopeedia*, 7 (1994), 402.
- „Poolast leiab Eesti ajaloo kilde“ – *Kuulutaja*, 4/294 (2014), 5.
- „Reisepredigt der Ostpreußischen Vereinigung“ – *Whz*, 16 (1887), 164.
- „Reisepredigt-Plan der Preußischen Vereinigung pro 1875“ – *Mb*, 8 (1875), 143.
- Rohloff, G., „Unser Missionsfest in Gr. Mellen“ – *Whz*, 30 (1899), 239.
- „Rummu kogudus“ – *Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911), 86–94.
- „Rußland“ – *Whz*, 2 (1879), 15–16.
- Saard, R., „Ad fontes. L. Johannes Schwani kirjast Saaremaa ülemkirikueestseisjale N. von Ditmarile“ – *Tk*, 11 (1999), 6–8.
- Saard, R., „Eesti varane baptism – arukas ja empaatne?“ – *Tk*, 4 (1999), 18–21; 5 (1999), 18–21.
- Saard, R., „Eesti varase baptismi eneserefleksioonist“ – Pilli, Toivo (toimetaja), *Teekond teisenevas ajas* (Tartu: Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp Oü, 2005), 9–28.
- Saard, R., „Ühest äraunustatud usutunnistusest“ – *Tk*, 11 (1995), 6–8.
- Schiewe, „A. R. Schiewe kiri Saksamaalt“ – *Tk*, 8 (1922), 120.
- Schiewe, A. R., „Armas wend!“ – *Tk*, 23 (1929), 280–281.
- Schiewe, A. R., „Armas wend Tetermann!“ – *Tk*, 7 (1920), 108–109.
- Schiewe, A. R., „Bericht aus Rußland“ – *Der Sendbote*, 14.06.1882, 186.
- Schiewe, A. R., „Brief von Br. Schiewe“ – *Der Sendbote*, 21.05.1884, 162–163; 28.05.1884, 170–171.
- Schiewe, A. R., „Dies und das aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 16 (1909), 128.
- Schiewe, A. R., „Dirschau“ – *Mb*, 9 (1878), 154–155.
- Schiewe, A. R., „Ein herrliches Tauffest in Tschernow“ – *Whz*, 24 (1901), 190–191.
- Schiewe, A. R., „Eine Mutter in Israel heimgegangen“ – *Whz*, 51 (1911), 407.
- Schiewe, A. R., „Erweckung in Guschterbruch“ – *Whz*, 7 (1906), 55.
- Schiewe, A. R., „Fünfzigjähriges Ehejubiläum“ – *Whz*, 5 (1906), 40.
- Schiewe, A. R., „Heimgang des alten Br. W. F. Ziehmkendorf in Vitmansdorf“ – *Whz*, 26 (1897), 207.
- Schiewe, A. R., „Jahresbericht aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 5 (1908), 40.

- Schiewe, A. R., „Kiri Saksamaalt“ – *Tk*, 1 (1921), 12–14.
- Schiewe, A. R., „Kui mitte esimene, siis ometi üks esimestest Eesti baptistidest“ – *Tk*, 2 (1926), 21.
- Schiewe, A. R., „Local-Nachrichten“ – *St. Petersburger Herold*, 11.03.1884, 3.
- Schiewe, A. R., „Mein Abschied von Landsberg a./W.“ – *Whz*, 46 (1910), 366.
- Schiewe, A. R., „Mälestused minu 50 aastasest ametiajast“ – *Tk*, 16 (1924) – 23 (1925).
- Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 21 (1880), 166–167.
- Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 1 (1882), 6–7.
- Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 5 (1885), 56.
- Schiewe, A. R., „Päevaraamatu mälestused“ – *Tk*, 17 (1911) – 7 (1913).
- Schiewe, A. R., „Rückkehr des Br. A. R. Schiewe“ – *Whz*, 16 (1887), 166.
- Schiewe, A. R., „Soroczin“ – *Mb*, 6 (1877), 108–109.
- Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 20 (1882), 208.
- Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 5 (1884), 58.
- Schiewe, A. R., „Sõnumed A. R. Schiewest“ – *Tk*, 3 (1921), 44–45.
- Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161.
- Schiewe, A. R., „Taufe und Erweckung in Landsberg a. W.“ – *Whz*, 12 (1906), 96.
- Schiewe, A. R., „Waimline kasvamine“ – *Tk*, 11 (1924), 163–164; 13 (1924), 196–197; 15 (1924), 228–230.
- Schiewe, A. R., „Weiteres aus Petersburg“ – *Whz*, 11 (1886), 115–116.
- Schiewe, A. R., „Weiteres über die Verhältnisse unsrer Gemeinde in St. Petersburg“ – *Whz*, 17 (1886), 175.
- Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911), 17–19.
- Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Tk*, 15 (1911), 230–231.
- Schmidt, M., „Eesti baptisti jutlustajate usuteadusliku hariduse ajaloost“ – Kaups, R. (toimetaja), *50 aastat apostlite radadel* (E. B. K. Liidu kirjastus, 1934), 174–180.
- Schmidt, M., „Eine Reise nach dem Baltikum“ – *Whz*, 5 (1922), 39–40.
- Schmidt, M., „Eröffnung des Predigerseminars der russischen Baptistenunion in Lodz“ – *Whz*, 49 (1907), 391–392.
- Schmidt, M., „Kaks töötajat minevikust“ – *Tk*, 11 (1934), 182.
- Schmidt, M., „Predigerseminar in Estland“ – *Whz*, 15 (1922), 112.
- Schmidt, M., „Unser Werk in Petersburg“ – *Whz*, 19 (1919), 151.
- Schneider, J., „Jubiläum in Landsberg a./W.“ – *Whz*, 51 (1912), 407.
- Schäfer, Fr., „Adam Reinhold Schiewe“ – *Jahrbuch 1930 des Bundes der Baptisten-gemeinden in Deutschland* (Kassel: Druckerei des Verlagshauses der deutschen Baptisten, J. G. Oncken Nachf.), 11.
- Straus, E., „Sängerfest in Landsberg a./W.“ – *Whz*, 17 (1908), 135–136.
- Sturm, J., „Ein Besuch in den Gemeinden Templin und Prenzlau“ – *Whz*, 1 (1896), 7.
- „Sutlepa kogudus“ – *Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911), 120–125.
- „Šahhovskoi, Sergei Vladimirovitš“ – *Eesti Entsüklopeedia*, 14 (2000), 500.

- „Teekäija, sündimine ja siht“ – *Tk*, 1 (1906), 1–3.
- „Telegramme“ (rubriik) – *Whz*, 41 (1895), 326; 25 (1896), 198 (2 teadet); 3 (1897), 23; 2 (1899), 14; 4 (1899), 30; 13 (1899), 102; 15 (1899), 118; 2 (1901), 14; 17 (1901), 135; 22 (1901), 175; 39 (1901), 311; 41 (1901), 328; 49 (1901), 391; 10 (1902), 79; 37 (1902), 295; 18 (1903), 143; 24 (1904), 191; 37 (1904), 295; 17 (1906), 136; 20 (1906), 160; 26 (1906), 208; 30 (1906), 240; 43 (1906), 344; 2 (1908), 16; 19 (1908), 152; 30 (1909), 240; 44 (1910), 352; 18 (1912), 136; 24 (1912), 192; 48 (1927), 228.
- Tetermann, A., „Tallinna esimene Baptisti kogudus“ – *Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911), 71–82.
- „Tähtpäevi“ – *Logos*, 3 (1982), 30. Masinakirjaline ajakiri.
- „Umschau“ (rubriik) – *Whz*, 36 (1922), 280.
- „Wabameelsed usuasjade seletajad“ – *Tk*, 13–22 (1907).
- „Vahitorn“ (rubriik) – *Tk*, 23/24 (1930), 282–284.
- „Waimulikud segadused ja lahkumised“ – *Ristirahwa pühapäewa leht*, 30.09.1884, 320–321.
- „Weitere Nachrichten von den verbannten Brüdern“ – *Mb*, 9 (1877), 157–159.
- „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 210–211.
- „Verfolgung in Rußland“ – *Whz*, 22 (1895), 172.
- „Wichtig!“ – *Mb*, 11 (1872), 184.
- Vogel, J., „Nothwendigkeit einer Kapelle“ – *Mb*, 10 (1875), 179.
- Voigt, W., „Finnland – Estland – Lettland – Memelland“ – *Whz*, 5 (1928), 39–40; 6 (1928), 46–47.
- „Volõn“ – *Eesti Entsüklopeedia*, 10 (1998), 486.
- „Von den verbannten Brüdern“ – *Mb*, 12 (1877), 210–212; 1 (1878), 8–9.
- Võsu, R., „Haapsalu ja Ridala“, *Logos*, 2 (1984), 17–19. Masinakirjaline ajakiri.
- Võsu, R., „Sada aastat priikoguduste algusest“ – *Logos*, 4 (1982), 1–2. Masinakirjaline ajakiri.
- „Üks adress Majestät Wenemaa Keiser Aleksander Kolmandamale Ewangeliumi-ühenduse poolest“ – *Tallinna Sõber*, 26.02.1888, 1.
- Üxküll, W., „Auf der Kollektenreise in Amerika“ – *Whz*, 29 (1907), 232.
- Велтистовъ, К., „Нѣмецкій баптизмъ въ Россіи“ – *Миссіонерское обозрѣніе*, 1902 ja 1904. Internetis <https://azbyka.ru/otechnik/sekty/missionerskoe-obozrenie> (13.09.2021).

SUMMARY IN ENGLISH

ADAM REINHOLD SCHIEWE

Biography of the Founder of the First Estonian Baptist Congregation

The objective of this research was to compile the biography of Polish German Baptist preacher Adam Reinhold Schiewe (22.05.1843 Zduńska Wola – 29.12.1930 Gorzów Wielkopolski) that would be comprehensible to the contemporary readers and where the errors found would be corrected. Schiewe operated in what are now five countries: in Poland, Ukraine, Russia, Estonia, and Germany. In 1869–1876, he worked as a volunteer and later as a paid preacher (missionary) in Łódź and its surroundings, Poland; in 1876–1877 as a pastor in Sorochen in the Volhynia region in Ukraine (from where he was sent back to Poland by the Russian authorities); in 1878–1880 in Tczew (German name Dirschau) in Poland; in 1880–1895 in the German-speaking congregation in St. Petersburg, Russia (and at the same time, in 1884–1895, also in Estonia); in 1895–1897/1898 in Templin, Germany; in 1898–1910 in Gorzów Wielkopolski (Landsberg an der Warthe), Poland; in 1911–1913, as acting pastor in the First and Second congregations of Bydgoszcz (Bromberg), Poland. Schiewe left his paramount mark in Estonia, where he founded the first official Baptist congregation in Haapsalu in 1884 and was the actual leader of Estonian Baptism for 11 years.

The biographical method has been used in conducting the research. It is a qualitative research method. The sources of the study are publications in Estonian and other languages, archival materials in Estonia and other countries, and internet sources.

The aim of this research was to compile a source-based and critically worked-out biography of Schiewe. The research questions were: “What were the biographical facts of Schiewe?”, “Which was Schiewe’s career as a Baptist and clergyman?” and “How did Schiewe behave in society?”

The author suggests that he managed to compile a scientific biography of Schiewe that is substantiated by sources, significantly expands the existing knowledge, solves several problematic situations, and corrects mistakes, thus filling a gap in the history of the church.

The first chapter of the study briefly examines background information on the Baptists, with a focus on the legalization of Baptist activities in the Russian Empire, and Schiewe’s written legacy. Schiewe’s writings are on the one hand the sources of this study, on the other hand they are an important and permanent result of Schiewe’s activities. The search and finding of Schiewe’s writings in German by the author was one of the prerequisites for writing the research and a positive result of the author’s activity.

The second chapter deals with Schiewe’s origin and family. The study specifies important dates and the names of Schiewe’s family members, discovers a contradiction in the date of Schiewe’s marriage and gives a reason for it – the

authorities did not recognize the marriage registered by Baptists and the official act was formalized later, and points out the effect of non-recognition on Schiewe's personal life (the topic is further elaborated in the next chapter). Eight children grew up in the Schiewe family, and at least two died in infancy. At least five of Schiewe's children followed their father's faith, Schiewe's wife and at least one of the children helped with congregation work, which shows the influence of Schiewe on his family.

The content of the third chapter is Schiewe's activities in the Łódź region, starting with how Schiewe became a Baptist and a preacher. He was baptised in 1869 and immediately began active clerical work, first as a volunteer and later as an employee. The chapter deals with his secular and spiritual education and how he applied them. Schiewe had an education close to grammar school level and he worked as a school teacher in an unidentified village school from 1871 to 1872. Schiewe spoke German, Polish, Russian, and English, and possibly two other unidentified languages. Schiewe studied at one-month courses of Polish Baptists in Kicin, he probably applied the same methodology in 1890 at similar courses in Haapsalu. The answer is provided for the question why Schiewe is not in the published lists of the 1874 graduates of the Hamburg seminary, although he actually studied there – the documents of the graduates have been lost. A journal article has been preserved with a list of students who arrived on time, but Schiewe was late. The author is of the opinion that Schiewe's admission to the Hamburg seminary was a positive assessment of him – he was seen to have a future. He received expected education and religious experience there. He received a contact with important people who were involved in shaping his future (especially Johann Kargel and Julius Herrmann).

Schiewe was imprisoned six times in Poland for religious activities, but the data is incomplete. The locations of some events could not be identified.

In solving the crisis of the divided Łódź congregation in 1873, Schiewe himself estimated his role as great, but other sources hardly mention him at all. At the same time, some sources believed that his role in the congregation was greater than it actually was. The author clarifies Schiewe's role – he was a preacher (missionary), but not the pastor of the Łódź congregation.

According to the author, this period shaped Schiewe into a conservative man of faith and a type of leader who must stand up for certain views and implement them.

The fourth chapter talks about Schiewe's work in Volhynia, his expulsion from there and the subsequent time before moving to St. Petersburg. As the pastor of Sorochen, Schiewe got between the cogs of the religious politics of the Russian Empire. Schiewe, together with other exiles, had signed the declaration of loyalty sent to the Russian Emperor, in which he promised to cooperate with the state during the Russo-Turkish War. But the state accused them of converting the Orthodox to Baptism and baptising them, which was prohibited by law. Probably, the statement of Schiewe and his associates sent to the Russian Emperor and the subsequent active international work of the Baptists for the exiles contributed to the official recognition of the Baptists in Russia in 1879.

This period made Schiewe internationally known as a person persecuted for his faith. During this period, Schiewe also began to write in media himself. Schiewe learned to find a way out of difficult situations both by protecting himself, by bringing his family away from Volhynia and by doing pastoral work in Tczew. Acquiring German citizenship in 1878 influenced his course of life in the later future.

The fifth chapter on the St. Petersburg and Estonian period is the longest of the study. Schiewe was called to lead a small German-speaking Baptist congregation in the Russian capital of St. Petersburg. He succeeded to make it a large congregation and at the same time establish Baptist congregations in Estonia and lead them for 11 years. Since the Estonian congregations were subordinate to the St. Petersburg congregation, formally it was the work of one congregation, but in fact Schiewe had to deal with two different jobs. Thus, Schiewe was successful as a preacher and pastor.

In the research, Estonian Baptists preceding Schiewe known to the author, and Baptist sources in German that wrote about Estonia have been named. The author presents his view on the spiritual awakening in western Estonia. The general situation that caused Schiewe to be invited to Estonia and which he had to encounter in his work has been described. On February 23, 1884, Schiewe baptised the first members of this congregation in Haapsalu and thereby laid the foundation for Estonian Baptism.

Schiewe had to struggle with endless economic difficulties in St. Petersburg. He was a paid preacher from 1872 and is not known to have held any other paid work since that time. In St. Petersburg, the salary was too low for a big and expensive city and came from America. The congregation used rental properties, at least one of which did not meet city standards, and where the Schiewe family also lived. The St. Petersburg congregation did not manage to get its own premises during Schiewe's time, although Schiewe actively worked for it. Schiewe unsuccessfully undertook fundraising trips: to Sweden in 1885, and in 1886–1887, to England and America. In America, the fundraising campaign failed because he did not collect the money himself but left the accounting to be managed by the Americans. The economic state of the Estonian congregations was better, because Schiewe dealt with the general management and left the details to the Estonians to deal with.

There is little information about Schiewe's activities in Estonia after 1884. An overview is given of the first five Estonian Baptist conferences chaired by Schiewe, the work in Haapsalu and Tallinn. Schiewe's disagreement with the emotionally different so-called 'freeists' during the awakening in western Estonia led to the split of the Hiiumaa congregation in 1886, in solving of which Schiewe probably applied his experience from Łódź. Schiewe completed his work in Estonia by consciously leading the congregations to independence from the St. Petersburg congregation.

In his relations with the state authorities, Schiewe openly tried to protect the interests of the congregations, without colluding with the state.

The chapter presents examples of how Schiewe and other German Baptists saw Estonia and Estonians. The focus is on spiritual work, which was obviously depicted as positive. What was published in the non-Baptist media shows the environment in which Schiewe had to work. Some articles contained truthful information, others not at all. The obvious purpose of some of the articles was to ridicule and undermine Schiewe's activities.

Schiewe's personnel policy in St. Petersburg and Estonia was different. In Estonia, he saw himself as a temporary worker who must leave behind congregations that can operate independently when he leaves. In St. Petersburg, on the other hand, he saw himself as a permanent leader, he did not prepare a successor and rejected those he saw as competitors.

Estonian Baptist literature has speculated whether someone else could have been the founder and leader of Estonian Baptism instead of Schiewe. The author gives arguments why Schiewe's position was not filled by Johann Kargel or Julius Herrmann, for instance. Although the activities of Schiewe and Herrmann have been mostly treated in Estonia as two independent arrivals of Baptism in Estonia, in the opinion of the author, they should be viewed as one process.

The topic of the sixth chapter is the last and longest period of Schiewe's life, about which there is a lack of information. Schiewe's departure from the Russian Empire in 1895 due to the turmoil caused by his acquisition of German citizenship ended the most important period of his life. It remains unresolved whether he had to leave, but with that, Estonian Baptism entered a new era, where local people began to play a decisive role.

Baptism in St. Petersburg continued even after Schiewe, and the German-speaking congregation became the foundation for the Estonian-speaking Baptist and 'freeist' congregations in the city. The coming of the communists to power in Russia made it impossible for the Estonian-speaking congregations to persist longer.

The pastorate in Templin was not to Schiewe's liking, but in Gorzów Wielkopolski and Bydgoszcz, his previous style continued – he kept reporting baptisms in the media. This period also includes the writing of Schiewe's memoirs, which are discussed in the first chapter. Two visits to St. Petersburg and Estonia in 1896 and 1911 were a joy for him. All this was followed by old age. Schiewe's gaze was once again from time to time retrospectively turned to Estonia. Schiewe remained to be supported by his children in his old age because no pension system existed for former clergy. Of course, Schiewe was not satisfied with it.

The last, seventh chapter, evaluates Schiewe. Schiewe himself assessed what was done in Estonia as the most important of his work, and the author agrees with this.

Schiewe was a conservative Particular Baptist. His spiritual views set the tone for the incipient Estonian Baptism. However, since Baptists are relatively free in their views, no one can force them to think the same way.

The emergence of Estonian Baptism has been considered the result of a national movement and Schiewe only a foreign organizer, but according to the author, it

was Schiewe's merit that one of the results of the awakening of western Estonia was the emergence of Baptist congregations. Schiewe had to have certain views and an understanding of the organisation of the congregation in order to apply the relevant details of the awakening in western Estonia in the Baptist congregation. Schiewe changed the disarranged congregations into the organized ones and formed the Baptist Union. He also set an example for the 'freeists' to get organized, who were not satisfied with him though.

According to the author, Schiewe did not rise to a high position in German Baptism because he came from and worked mainly in the diaspora during his prime, and he had no ambition to achieve any position in Germany. Yet throughout his career he was known to German-speaking Baptists through the journal notices.

Today, among the congregations associated with Schiewe, the enduring ones are: the Templin congregation in Germany, the congregations of Łódź, Zduńska Wola, Tczew, Malbork (Tczew department in Schiewe's time), Bydgoszcz and Gorzów Wielkopolski in Poland, and the Rozhyshche congregation in Ukraine, which Schiewe visited. Schiewe left his trace in Ukraine as a victim of expulsion from the country. Due to the very short period of stay, his contribution to the work of the congregations remained modest. The German-speaking population has left Poland, and the current congregations have little connection with the past. Schiewe's work lived up to its time and should be appreciated as such.

The work started by Schiewe in Estonia has continued until today. The Baptist congregations of Haapsalu, Kärkla, and Kalju in Tallinn, which Schiewe founded, trace their history back to 1884. The Estonian Baptist Union, formed as a result of Schiewe's work, continues its activities as part of the Union of Free Evangelical and Baptist Churches of Estonia.

According to the author, Schiewe was a talented preacher, a person with great work capacity and stress tolerance. He had a tendency towards an authoritarian leadership style. He should not be judged according to the views of the 21st century but left to his own era. Schiewe deserves a solid place in the history of worldwide Baptism because he took Baptism to a new land – Estonia. He should find a firmer place in the history of Baptism and church of the countries where he worked – in Estonia, Poland, Russia, Germany, and Ukraine.

Translated by Madli Linder

LISAD

Lisa 1. Schiewe eluloo olulised daatumid

22.05.1843	sündis Zduńska Wolas
10.02.1869	sai teadlikult usklikuks Łódzis
18.02.1869	ristiti Łódži lähedal Gottfried Friedrich Alfi poolt
1869–1872	innukas vabatahtlik töötaja Łódži piirkonnas
6.04.1870	laulatati Auguste Häuseriga
16.01.1871	abielu riiklik vormistamine
1871–1872	kooliõpetaja
1872	õppis Kicinis ühekuulistel usuteaduslikel kursustel
1.07.1872–30.06.1876	palgaline jutlustaja (misjonär) Łódži piirkonnas
1873	andis kriisiabi Łódži kogudusele
1874	õppis Hamburgi seminaris
28.12.1874	ordineeriti
1876–1877	Sorotšeni koguduse pastor Volõõnias, saadeti Vene-Poolasse välja
1878	võttis Saksa kodakondsuse, kuid ei loobunud Vene omast
1878–1880	Tczewi (Dirschau) koguduse pastor
1880–1895	Peterburi saksa koguduse pastor
1884–1895	töö Eestis
1895	lahkus Venemaalt Saksamaale
1895–1897/1898	Templini koguduse pastor
1896	külastas Peterburi ja Eestit
1898–1910	Gorzów Wielkopolski (Landsberg an der Warthe) koguduse pastor
1911	külastas Peterburi ja Eestit
1911–1913	pastori kt Bydgoszczi (Bromberg) I ja seejärel II koguduses
29.04.1919	abikaasa Auguste Schiewe surm
29.12.1930	suri Gorzów Wielkopolskis

Lisa 2. Lühinfo olulistest isikutest

- Ader, Ernst Leopold (1898–1990). Masinakirjalise raamatu „Eesti usuajalugu“ kirjutaja.⁶³⁸
- Alf, Gottfried Friedrich (1831–1898). Ristiti koos Poola esimeste baptistidega Adamowis. Pastor Adamowis ja Kicinis.⁶³⁹ Poola saksakeelse baptismi rajaja ja kauaaegne juht.
- Baedecker, Friedrich Wilhelm (1823(?)–1906). Filoloogiadoktor. Evangeliseeris Saksamaal, Inglismaal, Šveitsis, Austrias, Itaalias, Türgis, Venemaal, Eestis jm. Töötas vangide ja väljasaadetutega.⁶⁴⁰
- Fetler, William (Wilhelm, Villem), ka Malov, Vassili (1883–1957). Läti päritolu jutlustaja Peterburis, Riias, Poolas ja Ameerika Ühendriikides.⁶⁴¹
- Herrmann, Julius (16.07.1853 – 17.11.1915). Pastor Riias, Danzigis (Gdańsk) ja Königsbergis (Kaliningrad). Pani ristimisega 18. augustil 1884 aluse Pärnu baptistkogudusele.⁶⁴² Schiewe koolivend Hamburgi seminaris.
- Jakobson (Jacobsen, Jacobson, Jacobsohn), Eduard Magnus (1847–1903). Carl Robert Jakobsoni vend. Esimesi eesti baptiste. Elukutselt pildigraveerija. Pikemat aega Saratovis piibllilao juhataja. Toimetas kalendreid ja kooliraamatuid. Koostas lauluraamatu „Röömsad evangeeliumi laulud“.⁶⁴³
- Johannson (Johanson), August (19.02.1864 – 9.04.1921). Käis koos Mihkel Krabi ja Karl Hööveliga augustis või septembris 1883. aastal Peterburis ja kutsus Schiewe Eestisse. Pastor Haapsalu ja Tallinna Allika kogudustes. Eesti baptistkoguduste ühenduse esimees aastatel 1906–1908.⁶⁴⁴
- Kargel, Johann G. (Ivan Veniaminovič) (1849–1937). Oluline tegelane vene vabakoguduslikus liikumises. Schiewe koolivend Hamburgi seminaris. Sorotšeni ja Peterburi koguduste pastor enne Schiewet. Tegutses ka Eestis.
- Kaups, Karl (1888–1968). Peeter Kaupsi poeg. Mitme baptistkoguduse pastor. Aastatel 1933–1944 Eesti baptistkoguduste liidu esimees. Aastatel 1938–1940 Riigivolikogu liige. Viljakas kirjamees.⁶⁴⁵
- Kaups, Peeter (13.12.1856 – 23.02.1926). Aastatel 1884–1914 Kärkla koguduse kohalik juht ja koguduse iseseisvumise järel pastor.⁶⁴⁶

⁶³⁸ Ader, skaneeringu tiitelleht.

⁶³⁹ Kupsch, 61; Kluttig, 25.

⁶⁴⁰ Kaups, *50 aastat*, 155; *Istoriija*, 518–519.

⁶⁴¹ *Istoriija*, 550. Siin on kasutatud erinevatest allikatest leitud nimekujusid.

⁶⁴² Kaups, *50 aastat*, 114–116.

⁶⁴³ Kaups, *50 aastat*, 139–140; „Jakobson, Eduard Magnus“ – *EE*, 14 (2000), 107.

⁶⁴⁴ Linder ja Pilli, 174–176.

⁶⁴⁵ Linder ja Pilli, 176–179.

⁶⁴⁶ Kaups, *50 aastat*, 32, 127–128.

- Kaups, Richard (1897–1979).⁶⁴⁷ Peeter Kaupsi poeg. Mitme baptistkoguduse pastor. Olu-
liste ajalookogumike „50 aastat apostlite radadel“ ning „Hea sõnum ja Eesti baptisti
kogudused“ toimetaja ja kirjutaja.
- Korjus, Voldemar Leopold (1875–1961). Baptistijutlustaja, riigikogu liige (1928–1929).⁶⁴⁸
- Krabi, Hans (2.09.1861 – 19.12.1931). Üks Ridala priikoguduse alustajaid ja juhte. Asutas
Tallinna priikoguduse, millest sai Tallinna II baptistkogudus.⁶⁴⁹ Mihkel Krabi vend.
- Krabi, Mihkel (25.11.1853 – 5.05.1941).⁶⁵⁰ Hans Krabi vend. Priikoguduste aktiivne tege-
lane. Käis koos August Johannsoni ja Karl Hööveliga augustis või septembris 1883. aastal Peterburis ja kutsus Schiewe Eestisse.
- Mill, Jüri (19.02.1861 – 6.05.1910). Baptistidega tutvumiseks käis koos Andres Teter-
manniga 1884. aastal jalgsi läbi teekonna Pärnu–Tallinn–Haapsalu–Pärnu. Kuulus dele-
gatsioonile, mis läks Riiga sealse baptistkogudusega kontakti võtma ja kutsus Julius
Herrmanni Eestisse. Sai pärast Pärnu baptistkoguduse (Riia koguduse osakonna) loo-
mist 18. augustil 1884 selle kohalikuks juhiks. Aastatel 1888–1889 ajutiselt Tallinna
koguduse pastor. Aastatel 1897–1906 Eesti baptistkoguduste ühenduse esimees.⁶⁵¹
- Müller, Georg (George) (1805–1898). Inglismaal sotsiaalse heategevusega tuntuks saanud
Saksa päritoluga usumees.⁶⁵²
- Neyman, Aleksander (Andres) (1853–1932), kirjanduses mitmeid erinevaid nimekujusid.
Pastor ja piibliilao juhataja Peterburis.⁶⁵³
- Oncken, Johann Gerhard (1800–1884).⁶⁵⁴ Saksa baptismi alustaja ja juht.
- Ondra, Karl (1839–1887).⁶⁵⁵ Zazdrivka (Neudorf) ja Łódźi (esimese) baptistkoguduse
pastor. Saadeti koos Schiewega Volõõniast välja.
- Paškov, Vassili (1832–1902). Polkovnik (kolonel), üks Venemaa rikkamaid inimesi. Tuli
lord Radstocki mõjul usule. Tema majades hakati koosolekuid pidama. Liikumises
osalejaid hakati nimetama paškovlasteks. Liikumine haaras lisaks kõrgkihile ka liht-
rahvast.⁶⁵⁶
- Pufahl, Ludwig Heinrich (1839–1910) kuulus Łódźi baptistkoguduse esimeste ristitute
sekka. Misjonitööl (või pastoritööl) mitmes paigas. Elu lõpus Łódźi koguduse pastor.⁶⁵⁷

⁶⁴⁷ *Usurändur*, 3 (1979), 3.

⁶⁴⁸ Toomla, 51, 53, 271.

⁶⁴⁹ Kaups, *50 aastat*, 133–134.

⁶⁵⁰ Kaups, Peeter, „Eesti baptismi algatajaid ja esimesi juhte“ – *Usurändur*, 1 (1984), 29; <https://geni.com/people/Mihkel-Krabi/600000007589339831> (20.01.2023).

⁶⁵¹ Linder ja Pilli, 188–189.

⁶⁵² Dahl, 143.

⁶⁵³ „Tähtpäevi“ – *Logos*, 3 (1982), 30.

⁶⁵⁴ Dahl, 129.

⁶⁵⁵ Kupsch, 153.

⁶⁵⁶ Nichols, 66–67; *Istoriija*, 542.

⁶⁵⁷ Kupsch, 151

- Radstock, lord Granville Augustus William Waldegrave (1833–1913). Pärit Plymouthi vendade seast. Tegutses Hollandis, Prantsusmaal ja Venemaal. Tema tegevuse tulemusena algas ärkamine Peterburi kõrgseltskonnas, teiste hulgas pöördus Vassili Paškov.⁶⁵⁸
- Rohner, Johann kuulus Łódźi baptistikoguduse esimeste ristitute sekka. Łódźi koguduse esimene pastor.⁶⁵⁹
- Sauer, Peet (28.11.1857 – 22.09.1924).⁶⁶⁰ Priikoguduste üle-eestiline juht.
- Schmidt, Martin (1872–?).⁶⁶¹ Eesti esimesi seminariste Hamburgi seminaris. Jutlustaja Saksamaal, Venemaal, Lätis ja Eestis. Łódźi ja Keila seminaride õppejõud.
- Schwan, Lorenz Johannes (1824 – u 1885).⁶⁶² Esimene teadaolev eesti baptist.
- Spurgeon, Charles Haddon (1834–1892).⁶⁶³ Hinnatumaid baptistlikke jutlustajaid.
- Tetermann, Andres (16.03.1854 – 20.05.1925). Baptistidega tutvumiseks käis koos Jüri Milliga 1884. aastal jalgsi läbi teekonna Pärnu–Tallinn–Haapsalu–Pärnu. Kuulus esimeste Pärnu baptistikoguduse ristitavate hulka 18. augustil 1884. Andis välja laulu- raamatuid, rajas koore, tõlkis ja kirjutas laule, algatas Teekäija väljaandmise. Mitme baptistikoguduse pastor. Aastatel 1908–1920 Eesti baptistikoguduste ühenduse esimees.⁶⁶⁴
- Thorén, Thure Emanuel (1843–1930). Rootsi aristokraatiast pärit misjonär. Tema tegevus oli üks Läänemaa ärkamise põhjustajaid.⁶⁶⁵
- Võsu, Robert (1914–1994). Tallinna Kalju baptistikoguduse pastor 30 aastat, aastatel 1970–1985 Eesti EKB koguduste vanempresbüter. Hariduselt ajaloolane.⁶⁶⁶
- Wieler, Johann (1839–1889). Mennonitide seast pärit usujuht Venemaal, esimene Venemaa baptistiliidu esimees.⁶⁶⁷
- Österblom, Lars Johan (1837–1932). Rootsi misjonär, kelle tegevus oli üks Läänemaa ärkamise põhjustajaid.⁶⁶⁸

⁶⁵⁸ *Istoriija*, 545.

⁶⁵⁹ *Gedenkschrift*, 4.

⁶⁶⁰ „Kristlikke tähtpäevi“ – *Logos*, 3/4 (1987), 87.

⁶⁶¹ Fetzer, J. G., „Nachrichten, unsre Schule betreffend“ – *Whz*, 47 (1895), 373.

⁶⁶² Vunk, 59.

⁶⁶³ Dahl, 140.

⁶⁶⁴ Linder ja Pilli, 209–211.

⁶⁶⁵ Kaups, *50 aastat*, 102–104.

⁶⁶⁶ Linder ja Pilli, 217–219.

⁶⁶⁷ Dyck, 140, tagakaas.

⁶⁶⁸ Kaups, *50 aastat*, 104–105.

Lisa 3. Piltide nimekiri

- Esipilt lk 6. Adam Reinhold Schiewe. Foto: Haapsalu baptistikoguduse kogu.
- Pilt 1 lk 26. Ristimine Eesti EKB Koguduste Liidu suvefestivalil 2013. aastal. Foto: Üllas Linder.
- Pilt 2 lk 34. Schiewe lapselapsega. Foto: *Tk*, 23 (1929), 281.
- Pilt 3 lk 41. Schiewega seotud paiku Poolas, Saksamaal ja Venemaal. Kaart: Madli Linder.
- Pilt 4 lk 55. Schiewega seotud ala Ukrainas. Kaart: Madli Linder.
- Pilt 5 lk 58. Łódźi baptistikirik, millele nurgakivi panekul pidas jutluse Schiewe. Foto: Kluttig, 64+8 nummerdamata pildilehte.
- Pilt 6 lk 59. Łódźi baptistikirik praegusel kujul. Foto: Leszek Wakula.
- Pildid 7 ja 8 lk 64. Sorotšeni baptistipalvela varemed 2017. aastal. Fotod: Gerhard König.
- Pilt 9 lk 69. Kolm salmi kümnesalmilisest laulust Ondra ja Schiewe toetuseks. Noodi-graafika: liederindex.de/songs/4816.
- Pilt 10 lk 76. Aldur Vunk 12. juulil 2014 Haagi palvela varemetel. Foto: Üllas Linder.
- Pilt 11 lk 86. Gottfried Friedrich Alf, tema eestlasest abikaasa Pauline Amalie ja nende tütar Margaret. Foto: Kluttig, 32 + 1 pildileht.
- Pilt 12 lk 92. Paslepa seminari esimene lend 28. oktoobril 1873. Foto: Svenska Odlingens Vänner kogu Stockholmis (SOV: 5-15-339-03).
- Pilt 13 lk 97. Eesti ja naabrid; Schiewe tegutsemiskohti Eestimaa kubermangus. Kaart: Madli Linder.
- Pilt 14 lk 99. Schiewe ja eestlaste delegatsiooni tõenäoline kohtumispaik Peterburis Prjadilnaja (nüüd Labutina) 15. Foto: Alex Orlov.
- Pilt 15 lk 101. Schiewe omakäeline sissejuhatavat kanne Haapsalu baptistikoguduse protokolliraamatus.
- Pilt 16 lk 103. Eesti EKB Koguduste Liidu president Joosep Tammo 1994. aastal Ungru jõe ääres esimese ristimise mälestuskivi avamas. Foto: Arvo Tarmula.
- Pilt 17 lk 104. Hõöveli maja, kus toimusid esimesed baptistide koosolekud Haapsalus. Foto: Haapsalu baptistikoguduse kogu.
- Pilt 18 lk 106. Eesti baptistiliidu esimees Karl Kaups 1934. aastal Ungru jõe ääres esimese ristimise mälestusplaati avamas. Foto: Haapsalu baptistikoguduse kogu.
- Pilt 19 lk 116. Schiewe üks elukohti ja koguduse kogunemiskohti Peterburis oli Bolšaja Podjatšeskaja 22. Foto: Alex Orlov.
- Pilt 20 lk 129. Andres Tetermann. Foto: Kaups, *50 aastat*, 109.
- Pilt 21 lk 136. Kukka Peedu talu 2021. aastal. Foto: Üllas Linder.
- Pilt 22 lk 152. August Johannson. Foto: Haapsalu baptistikoguduse kogu.
- Pilt 23 lk 153. Peeter Kaups abikaasaga vanas eas. Foto: erakogu.
- Pilt 24 lk 155. Johann Kargel. Foto: Nichols, 334.
- Pilt 25 lk 156. Julius Herrmann. Foto: Donat, *Das wachsende Werk*, 528 + 6 pildilehte.
- Pilt 26 lk 169. Jüri Mill. Foto: Kaups, *50 aastat*, 107.
- Pilt 27 lk 175. Schiewe elukoht Landsberg an der Warthe, Meydamstraße 64 (Gorzów Wielkopolski, Mieszka I 64) praegusel kujul. Foto: Klaudia Szymczak.
- Pilt 28 lk 178. Mälestuskivi Kopernikuse pargis Gorzów Wielkopolskis. Foto: Klaudia Szymczak.
- Pilt 29 lk 185. Schiewe 1922. aastal. Foto: Eesti EKB Koguduste Liidu arhiiv.

Lisa 4. OPREE ja uurimuse alajaotuste vastavus

OPREE vahepealkiri	OPREE lk	Uurimuse alajaotused
Introduction	1–3	Sissejuhatus, 1
Schiewe’s Origin and Family	4–5	2
Schiewe’s Conversion to Baptism	5–6	3.1
Schiewe as a Fledgling Volunteer Minister	6–8	3.2
Schiewe and Persecutions	8–10	3.3, 5.13
Schiewe and Education	10–13	3.4
Schiewe as a Paid Minister in the Lodz Region	13–18	3.5
Schiewe in the Period between Lodz and St. Petersburg, Expulsion from Sorochen	18–21	4
Schiewe in St. Petersburg	21–23	5.1, 5.2, 5.3
Schiewe and Financial Problems	23–26	5.8, 6.4
Schiewe in Estonia	26–30	5.6, 5.7, 5.9, 5.12, 5.16
Schiewe’s Departure from the Russian Empire and the Subsequent Period	30–32	6.1, 6.4
Individuals of Importance to Schiewe	32–37	5.1, 5.2.2, 5.4, 5.17.1, 5.17.2
The Author’s Assessment of Schiewe	37–39	7.2
Summary	39	Kokkuvõte

Lisa 5. Schiewe kirjutised kronoloogilises järjekorras

- Schiewe, A. R., „Soroczin“ – *Mb*, 6 (1877), 108–109.
- Ondra, Karl, Schiewe, A. R., „Erklärung“ – *Mb*, 10 (1877), 179–180.
- Ondra, Karl, Schiewe, Reinhold, „Dank“ – *Mb*, 8 (1878), 147.
- Schiewe, A. R., „Dirschau“ – *Mb*, 9 (1878), 154–155.
- „Petershof bei Petersburg“ – *Whz*, 16 (1880), 122–123.
- Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 21 (1880), 166–167.
- A. R. Sch., „Eine Versammlung bei Graf Paschkow“ – *Whz*, 24 (1880), 186–187.
- „Br. Schiewe's Bestätigung in Petersburg“ – *Whz*, 16 (1881), 169.
- Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 1 (1882), 6–7.
- Schiewe, A. R., „Bericht aus Rußland“ – *Der Sendbote*, 14.06.1882, 186.
- Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 20 (1882), 208.
- Schiewe, A. R., „St. Petersburg“ – *Whz*, 5 (1884), 58.
- Schiewe, A. R., „Local-Nachrichten“ – *St. Petersburger Herold*, 11.03.1884, 3 (allkirjaga, kuid pealkirjata artikkel rubriigis).
- „Merkwürdige Erweckungen in Esthland“ – *Whz*, 8 (1884), 85; 9 (1884), 96.
- Schiewe, A. R., „Brief von Br. Schiewe“ – *Der Sendbote*, 21.05.1884, 162–163; 28.05.1884, 170–171.
- „Kurze Mitteilungen aus unsern Gemeinden“ (rubriik) – *Whz*, 13 (1884), 140.
- Schiewe, A. R., „Zweite Missionsreise nach Esthland“ – *Whz*, 15 (1884), 161.
- „Weiteres über die Erweckungen im Esthlande“ – *Whz*, 20 (1884), 210–211.
- „Fortgang des Werkes in Esthland“ – *Whz*, 24 (1884), 253.
- Schiewe, A. R., „Petersburg“ – *Whz*, 5 (1885), 56.
- „Die gegenwärtigen Verhältnisse unsrer Gemeinden in St. Petersburg“ – *Whz*, 8 (1886), 85 (Schiewe kiri, J. Stadlingi ja H. Berneike toetuskirjad).
- Schiewe, A. R., „Weiteres aus Petersburg“ – *Whz*, 11 (1886), 115–116.
- Schiewe, A. R., „Weiteres über die Verhältnisse unsrer Gemeinde in St. Petersburg“ – *Whz*, 17 (1886), 175.
- Schiewe, A. R., „Rückkehr des Br. A. R. Schiewe“ – *Whz*, 16 (1887), 166.
- „Telegramme“ (rubriik) – *Whz*, 41 (1895), 326; 25 (1896), 198 (2 teadet); 3 (1897), 23.
- Schiewe, A. R., „Heimgang des alten Br. W. F. Ziehmendorf in Vitmansdorf“ – *Whz*, 26 (1897), 207 (kirjutaja nimes on trükiviga).
- „Telegramme“ (rubriik) – *Whz*, 2 (1899), 14; 4 (1899), 30; 13 (1899), 102; 15 (1899), 118; 2 (1901), 14; 17 (1901), 135; 22 (1901), 175.
- Schiewe, A. R., „Ein herrliches Tauffest in Tschernow“ – *Whz*, 24 (1901), 190–191.
- „Telegramme“ (rubriik) – *Whz*, 39 (1901), 311; 41 (1901), 328; 49 (1901), 391; 10 (1902), 79; 37 (1902), 295; 18 (1903), 143; 24 (1904), 191; 37 (1904), 295.
- Schiewe, A. R., „Fünfzigjähriges Ehejubiläum“ – *Whz*, 5 (1906), 40.
- Schiewe, A. R., „Erweckung in Guschterbruch“ – *Whz*, 7 (1906), 55.
- Schiewe, A. R., „Taufe und Erweckung in Landsberg a. W.“ – *Whz*, 12 (1906), 96.
- „Telegramme“ (rubriik) – *Whz*, 17 (1906), 136; 20 (1906), 160; 26 (1906), 208; 30 (1906), 240; 43 (1906), 344; 2 (1908), 16.
- Schiewe, A. R., „Jahresbericht aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 5 (1908), 40.
- „Telegramme“ (rubriik) – *Whz*, 19 (1908), 152.
- Schiewe, A. R., „Dies und das aus Landsberg a./W.“ – *Whz*, 16 (1909), 128.
- „Telegramme“ (rubriik) – *Whz*, 30 (1909), 240.

- Schiewe, A. R., „Mein Abschied von Landsberg a./W.“ – *Whz*, 46 (1910), 366.
- Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks* (Tallinn: J. Felsbergi ja A. Tetermanni trükk, 1911), 17–19.
- Schiewe, A. R., „Wenna A. R. Schiewe kiri“ – *Tk*, 15 (1911), 230–231 (kiri August Johannsonile).
- Schiewe, A. R., „Päevaraamatu mälestused“ – *Tk*, 17 (1911) – 7 (1913) (viidetes Mälestused).
- Schiewe, A. R., „Eine Mutter in Israel heimgegangen“ – *Whz*, 51 (1911), 407.
- „Telegramme“ (rubriik) – *Whz*, 18 (1912), 136; 24 (1912), 192.
- Schiewe, A. R., „Armas wend Tetermann!“ – *Tk*, 7 (1920), 108–109.
- Schiewe, A. R., „Kiri Saksamaalt“ – *Tk*, 1 (1921), 12–14 (kiri August Johannsonile).
- Schiewe, A. R., „Sõnumed A. R. Schiewest“ – *Tk*, 3 (1921), 44–45 (kiri Karl Kaupsile).
- Schiewe, „A. R. Schiewe kiri Saksamaalt“ – *Tk*, 8 (1922), 120.
- Schiewe, A. R., „Waimline kasvamine“ – *Tk*, 11 (1924), 163–164; 13 (1924), 196–197; 15 (1924), 228–230.
- Schiewe, A. R., „Mälestused minu 50 aastasest ametiajast“ – *Tk*, 16 (1924) – 23 (1925) (viidetes Mälestused).
- Schiewe, A. R., „Kui mitte esimene, siis ometi üks esimestest Eesti baptistidest“ – *Tk*, 2 (1926), 21.
- Schiewe, A. R., „Armas wend!“ – *Tk*, 23 (1929), 280–281.

Lisa 6. Mõned nüüdiotsad järgmistele uurijatele

Schiewega tegeledes leidis autor andmeid, mis puudutavad Eestit ja on kas kaudselt või pole üldse seotud Schiewega. Et järgmised uurijad ei peaks neid uuesti „avastama“, on need siin kirja pandud. Antud on ka mõned soovitusid.

Vanade ajakirjade ja arhiivimaterjalide digiteerimine jätkub ja nii muutuvad need üha kättesaadavamaks. Mõndagi uut võib välja tulla niisuguste teemade uurimisel, milles Schiewe oli teisejärguline tegelane. Autor leidis vihjeid ajakirjade kohta, mida tal ei õnnestunud näha, pole ka selge, kas need üldse on kuskil säilinud. Autoril ei õnnestunud läbi vaadata ka kõiki Wahrheitszeuge numbraid, sest ajakirja kaustad Elstali arhiivis ei olnud täielikud. Autor otsis ka mujalt ajakirju, mida Elstali arhiivis ei leidunud või puudub Schiewega seotud periood.

Ameerika saksakeelsete baptistide ajakirja Der Sendbote on Elstali arhiivis Schiewe tegevusajast alates 1899. aastast⁶⁶⁹ ja autor ei ole neid kasutanud. Schiewe oli siis juba Venemaalt lahkunud ja sidemed Ameerikaga kaotanud, kirjavahetust Ameerikaga siis enam ei olnud või pole see säilinud. Autor sai Ameerikast tellida ainult viidetest leitud artiklite koopiad ja neid on uurimuses kasutatud, aga Schiewest võis juttu olla ka rohkem.

Vähemalt üks viide on Schiewe artiklile ajakirjas Der Hausfreund. Volõõnia-uurija Gerhard Königi kogus on puudu just Schiewe seisukohalt olulised aastakäigud 1890–1900. 1889. aastal hakkas ajakiri ilmuma nimega Der Hirtenbrief, seda toimetas Julius Herrmann Riias. Aasta hiljem sai ajakiri uue nime Der Hausfreund. Ajakirjast sai Venemaa saksakeelsete baptistide häälekandja. 1906. aastal sai toimetajaks Woldemar von Üxküll.⁶⁷⁰ Ei ole selge, kui kaua Herrmann ja von Üxküll ajakirja tegid.

Mõndagi huvitavat võis leida Schiewe ülekuulamisprotokollides, aga autoril ei õnnestunud neid leida.

NKVD konfiskeeris 1935. aastal Venemaa baptistiliidu arhiivi ja see asub Peterburis. Venemaa EKB Liidu arhivaari Aleksei Sinitškini sõnul on arhiiv suur ja väga halvasti kirjeldatud ning seal võib kõike olla. Andmeid Eestimaa ja Liivimaa baptistide kohta olevat ka teistes Venemaa arhiivides, aga keegi ei tundvat nende vastu huvi.⁶⁷¹ Autor loodab, et baptistidelt konfiskeeritud arhiiv korrastatakse tulevikus Vene arhivaaride poolt, enne seda oleks Eesti uurijate töö seal sarnane nõela heinakuhjast otsimisega, mis ka Euroopa omadest tihkemalt suletud riigipiiri tõttu on raskendatud.

Autori hinnangul annavad teadaolevad allikad Schiewest üsna ühtlase pildi. Keelelt, stiililt ja sisult väga tugevalt erinev on ainult Schiewe vastulause kriitikale ajalehes St Petersburger Herold,⁶⁷² aga see oli ilmalik leht ja artikli (vastu)ründav stiil ka õigustatud. Ilmalike lehtede Schiewe-vastased artiklid ei olnud analüüsivad, vaid lahmivad. Seetõttu ei ole tõenäoline, et oletatavad uued materjalid üldpilti Schiewest muudaksid, küll aga võiksid need lisada huvitavaid üksikasju.

Venemaa arhiivid võivad anda lisainfot ka teise Eesti baptismi algusaja olulise tegelase Julius Herrmanni kohta. Autoril oli mingil hetkel mõte, et võiks temast kirjutada artikli,

⁶⁶⁹ Pieper, Inese e-mail autorile 20.07.2017.

⁶⁷⁰ Kupsch, 477–478; Kluttig, 269; Veltistov, II poolaasta (1904), 1325; König, Gerhardi e-mail autorile 6.03.2019; <https://erb.nlib.ee/?kid=14685504> (17.12.2021).

⁶⁷¹ [Linder, Üllas], „Ajalugu õpetab“ – *Kuulutaja*, 1/363 (2020), 6–7 (intervjuu Aleksei Sinitškiniga).

⁶⁷² „Local-Nachrichten“ – *St. Petersburger Herold*, 11.03.1884, 3.

aga ei leidnud andmeid – Herrmanni juhitud koguduste protokolliraamatud ei ole säilinud ja tema Riia-perioodil ilmunud ajakirjaartiklitest ei piisa.

Nagu Schiewe oli kõrvaltegelane paljudes sündmustes, nii tulid kõrvaltegelastena Schiewega seotud seikasad uurides välja paar eestipärast või Eestist tuntud nime.

14. oktoobril 1907. aastal avati Łódži baptistikoguduse majas jutlustajate seminar. Usuteaduslike ainete õppejõud oli Martin Schmidt. Õpilaste hulgas olid ka Jan Libstock (Johannes Lipstok) ja Daniel Mattson. Rahvuse poolest oli õpilaste hulgas üks eestlane ja üks rootslane ehk siis eelnimetatud isikud. Seminar suleti võimude poolt 1911. aastal. Praegusel poolakeelsel kogudusel Łódžis on side ajalooa nõrk ja kogudust külastanud Ene Paldre sõnul ei teata sedagi, kas seminar tegutses nende enda majas. Varasema ajalooa sideme kadumises on oma roll kindlasti ka sellel, et koguduse protokolliraamatud ja muud olulised dokumendid läksid 1945. aastal kaduma.⁶⁷³

Aastatel 1906–1909 juhtis Poolas Zgierzi kogudust eestlane Gustav Väljas ja lahkus siis Lõuna-Venemaale. Zgierz oli Łódži koguduse osakond ja just Väljas tegi selle senisest emakogudusest sõltumatuks (teistel andmetel iseseisvus kogudus alles pärast Väljast). Aastatel 1901–1905 (või tõenäolisemalt aastatel 1903–1907) õppis ta Hamburgis. 1903. aastal andis Haapsalu koguduse täiskogu oma heakskiidu tema õppima minekule ja hiljem tehti tema heaks korjandus. Enne õppima asumist juhatas Väljas Haapsalu koguduses noortetööd. 1934. aastal elas ta Odessas, kus ta käsi pärast vangistust ja perekonnaliikmete haigestumist kurvasti käis. Aastatel 1901–1905 õppis Hamburgis koos Väljasega ka Jüri Saare, kes töötas hiljem Viinis, Poolas ja Saksamaal ning Liepāja saksa koguduses. Autor püüdis Elstali arhiivist saada Väljase ja Saare ankeetandmeid, aga neid seal ei ole.⁶⁷⁴

Autor oleks rõõmus, kui siintoodud andmed aitaksid mõnda uurijat tema tulevases töös.

⁶⁷³ Schmidt, M., „Eröffnung des Predigerseminars der russischen Baptistenunion in Lodz“ – *Whz*, 49 (1907), 392; Kupsch, 468–469; Kluttig, 238, 240–241; [Linder, Üllas], „Poolast leiab Eesti ajaloo kilde“ – *Kuulutaja*, 4/294 (2014), 5 (intervjuu Ene Paldrega).

⁶⁷⁴ HBKpr 148 8.04.1903; 151 27.07.1903; *Gedenkschrift*, 22; „Vahitorn“ – *Tk*, 23/24 (1930), 283; Kupsch, 198, 201; Schmidt, M., „Eesti baptisti jutlustajate usuteadusliku hariduse ajaloost“ – Kaups, *50 aastat*, 177–178; Kluttig, 111, 120; Ader, 243; Pieper, Inese e-mail autorile 16.02.2021.

ISIKUNIMEDE REGISTER

- Ader, Ernst Leopold 23, 96, 99, 109,
111, 125, 132, 152, 168, 188, 212
- Aleksander I 36
- Aleksander II 66, 70, 139
- Aleksander III 139
- Aleksandra Fjodorovna 66
- Alf, Gottfried Friedrich 31–32, 36, 38,
46, 49, 52, 84, 86, 88, 193, 211–212,
215
- Alf, Margaret 86, 215
- Alf, Pauline Amalie 86, 215
- Anslam 84
- Arndt, Friedrich August 158, 165–168
- Aschendorf, Eduard 52–53
- Baedecker, Friedrich Wilhelm 155, 184,
212
- Basti 85
- Baur, Nina 14–15
- Bergsten, Petrus 95
- Berneike, H. 117, 217
- Bertelson 85
- Bismarck, Otto von 66
- Boltzius, Fredrik August 182
- Busch, Mihkel 94–96, 102, 132, 167
- Bärenson, Jaan 188
- Clarke, John 23
- Daugell, August 84
- Engbusk, Gustav 110, 113, 120, 134
- Engbusk, Kristjan 91, 95
- Ernesaks, Abram 121, 140–141, 158
- Fetler, William 165–168, 212
- Fjodorov, Aleksandr 79
- Geissler, Moritz 24
- Girgensohn, Wilhelm Reinhold Heinrich
91–92, 183
- Godiņš, Edgars 165
- Gortšakov, Aleksandr 90
- Gresser 79
- Hansen 85
- Hansmann, Johan 125, 128–130, 134,
147
- Hanson, Wilhelm 85
- Heinla, Eduard 135
- Helwys, Thomas 23
- Herrmann, Julius 50, 60, 81, 85, 89, 93,
117, 123, 130, 141–143, 147, 154,
156–158, 160, 169, 186, 193, 212–
213, 215, 219–220
- Hinrikus, Rutt 15
- Häuser, Auguste 31, 191, 211
- Hörschelmann, Magnus Heinrich
Ferdinand Leopold 95
- Höövel, Karl 98–99, 104–106, 108, 120,
122, 169, 212–213, 215
- Jakobson, Carl Robert 76, 212
- Jakobson, Eduard Magnus 76–77, 84,
88–89, 130, 146–147, 158–159, 185,
193, 212
- Jansson, Erik 82–83
- Johannson, August 40, 85, 98–100, 102–
103, 105–106, 108, 110, 112–114,
120–121, 123, 125–126, 128–129,
132, 134–138, 141, 151–154, 158,
160, 169, 186, 193, 212–213, 215,
218
- Justinus Märter 180
- Kalju, Nigulas 134
- Kargel, Johann G. (Ivan Veniaminovič)
50, 54–55, 60, 62, 75–77, 79, 81,
84–85, 88–89, 115, 119, 134–135,
139, 141, 154–157, 159–160, 166,
193, 212, 215
- Kargel, Maria 155
- Kastner 47
- Kaunit(s) 96
- Kaups, Karl 106, 114, 133, 154, 168,
170, 172, 186, 188, 212, 215, 218
- Kaups, Peeter 111, 125, 128–129, 134–
136, 153–154, 158, 160, 169, 173,
193, 212–213, 215
- Kaups, Richard 15, 90–91, 94, 106, 113,
131, 133, 135, 154, 168, 187, 213

Kiefer, Fr. 82, 139, 181, 184
 Kivisepp 167
 Kluttig, Robert L. 19, 40
 Korjus, Voldemar 28, 155, 167–168,
 170, 213
 Kozlov (Koslov) 79
 Krabi, Hans 96, 167, 169, 213
 Krabi, Mihkel 98–100, 132, 137–138,
 166–167, 169, 212–213
 Kroon, Gustav 169
 Kupsch, Eduard 40
 Kuusik, August 167–168
 Kuusik, Peeter 111, 120, 125, 134
 Kõlar, Anu 13–14
 Köbner, Julius 38
 König, Gerhard 18, 64, 215, 219
 Langhans, Wilhelm 63, 70
 Lauberts, Pēteris 165
 Lehmann, Joseph 66–68, 78
 Lehtsaar, Tõnu 23, 168, 170
 Liebert, G. (Gottfried või Gottlieb) 16,
 27, 43, 61, 138, 181–182, 185
 Linder, Madli 41, 55, 97, 210, 215
 Linder, Üllas 215
 Lipstok, Johannes 220
 Loriss-Melikov, Mihhail 78–79
 Lotman, Juri 12
 Luther, Martin 47, 93
 Markus, Johannes (Juhan) 106, 120, 125,
 128–129, 134–135
 Mattson, Daniel 220
 Mill, Jüri 125, 128–130, 154, 158, 160,
 169, 185–186, 193, 213–215
 Miller, Donald 33, 49–50, 57, 187
 Mozelli, Lars Erik 90–91
 Mägi, Gunnar 26
 Mägi, Peet 134
 Möhl, Johann 168
 Müller, Georg 184, 213
 Münnig, Johanna Christiane 30, 191
 Mürson, Pauline Amalie 86
 Nasgowitz, Ludwig 62–63
 Neumann, Adolph 63, 68, 71
 Neyman, Aleksander (Andres) 99–100,
 158, 166–168, 213
 Nichols, Gregory 49–50, 57, 119
 Niemetz, Ferdinand 27
 Nyström, Johan Erik 90
 Oidermann, Mihkel 85
 Oncken, Johann Gerhard 24, 27, 66, 75,
 108, 115, 138, 213
 Ondra, Karl 27–28, 40, 54–55, 57–58,
 61–63, 65–70, 72–78, 88–89, 115,
 163, 193, 213, 215
 Orlov, Alex 99, 116, 215
 Paldre, Ene 58, 220
 Paškov, Vassili, paškovlased 77, 79, 85,
 118–119, 154, 181, 184, 213–214
 Penski, August 52–53, 56–57, 60, 70,
 73, 84, 88, 136, 193
 Pilli, Toivo 95, 170, 188
 Pinsler, Madis 107, 110, 128–129
 Plaat, Jaanus 94, 131, 138, 187–188
 Plonus, Carl H. 75, 147
 Podin, Adam 176
 Polivanov, Viktor 107
 Prohhanov, Ivan 165–166
 Pufahl, Ludwig Heinrich 38, 52–53, 213
 Radstock, lord Granville Augustus
 William Waldegrave 77, 184, 213–
 214
 Rand, Jaan 106
 Ransberg, Hans 95–96
 Rimmel, Meego 26
 Rink, Karl 168
 Rohner, Johann 31–32, 38, 52, 57, 189,
 214
 Roosevelt, Theodore 165
 Root, George F. 69
 Rosenberg, Georg 95
 Rõõmus, Villem 166
 Rödder, Leopold Dietrich 109
 Rönberg, Mats 113
 Saard, Riho 95, 99, 113, 169, 186
 Saare, Jüri 220
 Sacks 150

Sauer, Madli 143
 Sauer, Peet 134–136, 143, 169, 214
 Saumets, Andres 69
 Scheve, Alfred 50
 Schiewe, Adam 19, 30, 191
 Schiewe, Alma 32–33, 47
 Schiewe, Arnold 32–33, 47
 Schiewe, Auguste 47, 177, 211
 Schiewe, Ella 32–33
 Schiewe, Emilia Amalia 30, 33
 Schiewe, Emma 32–34, 45, 127
 Schiewe, Gustav 32–33, 47
 Schiewe, Gustav Adolf 30
 Schiewe, Herrmann 30
 Schiewe, Johanna 30
 Schiewe, Julius 30
 Schiewe, Lydia 32–33
 Schiewe, Maria Emilia 30
 Schiewe, Martha 32
 Schiewe, Martha Maria 32–34
 Schiewe, Michael 34
 Schiewe, Olga 32
 Schiewe, Wilhelm 34–35
 Schirrmann, Gottlieb 63
 Schmidt, Martin 124, 166, 171–172,
 186, 214, 220
 Schwan, Lorenz Johannes 24, 27, 75–77,
 79–81, 84–85, 87–89, 98–99, 130,
 139, 147, 158–159, 185, 187, 189,
 193, 214
 Sears, Barnas 24
 Semjonova, Anna 77
 Seppur, Aleksander 136, 138, 187
 Sinitškin, Aleksei 219
 Smyth, John 23
 Soop, Katariina 86
 Spurgeon, Charles Haddon 41, 117–118,
 184, 214
 Szymczak, Klaudia 175, 178, 215
 Stadling, Jonas Jonsson 82, 117, 122, 217
 Šahhovskoi, Sergei 93, 140–141
 Šivõ, Vilgelm Mihhailovitš 34
 Zeisig, Jüri 105–106, 108, 110, 113–114,
 120, 129, 152
 Tammo, Joosep 103, 215
 Tarmula, Arvo 103, 215
 Tatter, Priidik 99, 137
 Taubert 165
 Teere, kapten 135
 Tetermann, Andres 122, 127–130, 134,
 141, 147, 154, 157–158, 160, 169,
 174, 185, 193, 213–215
 Thorén, Thure Emanuel 91–92, 94, 214
 Tomm, Jaan 167–168
 Toom, Tarmo 12
 Tuttar, Hindrek 21
 Tõnnori, Rait 181
 Ungern–Sternberg, Ernst von 113
 Ungern–Sternberg, Ewald Alexander
 Andreas von 112–113, 121
 Veevo, Enn 137
 Veltistov, K. 16, 27–28, 62, 65, 70, 78,
 83, 151
 Vogel, Julius 40, 57–58, 70
 Voronin, Nikita 24
 Vunk, Aldur 76, 80, 85, 186–187, 215
 Võsu, Robert 131, 167, 188, 214
 Väljas, Gustav 220
 Wakuła, Leszek 59, 215
 Waldenström, Paul Petter, walden-
 strömlased 91, 95, 132, 148–149
 Wieler, Johann 80, 82, 147, 181, 214
 Wilhelm I 66
 Williams, Roger 23
 Österblom, Lars Johan 91, 93–94, 110,
 214
 Üxküül, Woldemar von 165, 219

ELULOOKIRJELDUS

Nimi Üllas Linder
Sünniaeg ja -koht 24. aprill 1953, Tallinn
E-post kuulutaja@hotmail.com

Haridus

2006 Tartu Ülikool, usuteaduse magister (religioonianthropoloogia)
1977 Tartu Riiklik Ülikool, rakendusmatemaatika

Teenistuskäik

2007–2017 Tartu vangla kaplan
2006–2012 ja
2014–2015 Valga Betaania Baptistikoguduse pastori kt
2005–2006 Puka Vabakoguduse pastori kt
2004–2006 ohvriabi peaspetsialist Valgamaal
2002–2004 ajalehe Valgamaalane reporter
1999–2001 rahva- ja põllumajandusloenduste peaspetsialist Valgamaal
1989–2020 kristliku lehe Kuulutaja toimetaja (kogu ilmumisaja)
1979–2002 Valga Betaania Baptistikoguduse pastor
1977–1982 programmeerija Tartu Informatsiooni- ja Arvutuskeskuses

Uurimusega seotud teadusartikkel

Linder, Üllas, „Adam Reinhold Schiewe – A Cross-Border Man of Faith: A Baptist Trailblazer in Estonia, Poland, Ukraine, Germany, and Russia“ – *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 39, Iss. 1, Article 2.

CURRICULUM VITAE

Name Üllas Linder
Date of birth 24 April 1953, Tallinn
E-mail kuulutaja@hotmail.com

Education

2006 University of Tartu, MA in Theology (Religious Anthropology)
1977 Tartu State University, Applied Mathematics

Career

2007–2017 Chaplain, Tartu Prison
2006–2012 and
2014–2015 Acting Pastor, Valga Bethany Baptist Church
2005–2006 Acting Pastor, Puka Free Church
2004–2006 Chief Specialist, Victim Support, Valga County
2002–2004 Reporter, newspaper Valgamaalane
1999–2001 Chief Specialist, population and agricultural censuses, Valga County
1989–2020 Editor, Christian newspaper Kuulutaja (during the whole publication period)
1979–2002 Pastor, Valga Bethany Baptist Church
1977–1982 Programmer, Tartu Information and Computing Center

Publication related to the dissertation

Linder, Üllas, „Adam Reinhold Schiewe – A Cross-Border Man of Faith: A Baptist Trailblazer in Estonia, Poland, Ukraine, Germany, and Russia“ – *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 39, Iss. 1, Article 2.

DISSERTATIONES THEOLOGIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Tarmo Kulmar.** Die Theologie der Kraft-, Götter- und Seelenvorstellungen der ältesten Schicht der estnischen Urreligion. Tartu, 1994, Autorreferat, 45 S.
2. **Toomas Paul.** Die Geschichte der estnischen Bibelübersetzung, I Teil (XVI–XIX Jahrhundert). Tartu, 1994, Autorreferat, 27 S.
3. **Kalle Kasemaa.** Semitistik ja poetikat. Tartu, 1997, 131 lk.
4. **Arne Hiob.** Uku Masingu religioonifilosoofia põhihooned. Tartu, 2000, 186 lk.
5. **Riho Altnurme.** Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–1949. Tartu, 2000, 326 lk.
6. **Pille Valk.** Eesti kooli religiooniõpetuse kontseptsioon. Tartu, 2003, 209 lk.
7. **Peeter Roosimaa.** Uue Testamendi eestikeelsetest tõlgetest ja tõlkimist toetavast eksegeesist. Tartu, 2004, 242 lk.
8. **Einike Pilli.** Terviklik elukestva õppe kontseptsioon Eesti protestantlike koguduste kontekstis. Tartu, 2005, 265 lk.
9. **Lea Altnurme.** Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2005, 329 lk.
10. **Aira Võsa.** Johann Georg Gichtel – teosoofilise idee kandja varauusaegses Euroopas. Tartu, 2006, 311 lk.
11. **Veiko Vihuri.** Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine piiskop 1934–1939. Tartu, 2007, 364 lk.
12. **Kaido Soom.** Täiskasvanute leeritöö Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus ja selle arengustrategia koostamine. Tartu, 2007, 242 lk.
13. **Meelis Friedenthal.** Tallinna Linnaarhiivi *Tractatus moralis de oculo*. Tartu, 2008, 206 lk.
14. **Andrei Sõtšov.** Eesti Õigeusu Piiskopkond Nõukogude religioonipoliitika mõjuväljas 1954–1964. Tartu, 2008, 208 lk.
15. **Jaan Lahe.** Gnosis und Judentum. Alttestamentliche und jüdische Motive in der gnostischen Literatur und das Ursprungsproblem der Gnosis. Tartu, 2009, 412 S.
16. **Roland Karo.** Eros & Mysticism. Are Mystical States of Consciousness Evolutionary Byproducts of Sexual Response? Tartu, 2009, 237 p.
17. **Olga Schihalejev.** Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school. Tartu, 2009, 256 p.
18. **Ingmar Kurg.** Oikumeenilise evangelisatsiooni perspektiiv Euroopa kontekstis: missioloogiline ja religioonisotsioloogiline uurimus. Tartu, 2010, 354 lk.
19. **Peeter Espak.** The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology. Tartu, 2010, 284 p.
20. **Piret Lotman.** Heinrich Stahli pastoraalne tegevus Rootsi Läänemere provintsis 17. sajandi esimesel poolel. Tartu, 2011, 180 lk.

21. **Kaarina Rein.** Arstiteadus rootsiaegses Tartu gümnaasiumis ja ülikoolis aastatel 1630–1656. Meditsiinalased disputatsioonid ja oratsioonid ning nende autorid. Tartu, 2011, 198 lk.
22. **Ain Riistan.** Ajalooline Jeesus: teaduse probleem religiooni kontekstis. Tartu, 2011, 301 lk.
23. **Ringo Ringvee.** Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. Tartu, 2011, 234 lk.
24. **Atko Rimmel.** Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus. Tartu, 2011, 324 lk.
25. **Anu Põldsam.** Lazar Gulkowitsch – eine vergessene Stimme der Wissenschaft des Judentums. Tartu, 2011, 293 S.
26. **Priit Rohtmets.** Teoloogilised voolud Eesti evangeeliumi Luteri usu kirikus aastatel 1917–1934. Tartu, 2012, 488 lk.
27. **Maire Latvala.** Koguduslik hingehoid Eesti nelja konfessiooni näitel. Tartu, 2012, 309 lk.
28. **Raul Tiganik.** Sotsiaalne kontroll ja religioon. Tartu, 2013, 232 lk.
29. **Elo Süld.** Muhammad, der Gesandte Gottes, und Paulus, der Gesandte Christi. Ein Vergleich der Berufungs- und offenbarungsgeschichtlichen Vorstellungen mit Bezug auf die islamische sowie die biblische Tradition. Tartu, 2014, 301 S.
30. **Mart Jaanson.** Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistuse ladinakeelse normteksti grammatiline, teoloogiline ja muusikaline liigendamine. Tartu, 2014, 371 lk.
31. **Erki Lind.** The Concept of the Body in Chinese and Indian Bodily Practices: Transformation, Perspective, and Ethics. Tartu, 2015, 371 p.
32. **Marko Uibu.** Religiosity as Cultural Toolbox: A Study of Estonian New Spirituality. Tartu, 2016, 258 p.
33. **Liina Eek.** Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike kateheesist ja uskumustest. Tartu, 2017, 246 lk.
34. **Marju Lepajõe.** Pastorid ja kirjakuultuur: kristliku humanismi variatsioonidest Eesti- ja Liivimaal XVII sajandi esimesel poolel. Tartu, 2017, 330 lk.
35. **Liidia Meel.** Interdisciplinary team based pastoral care model for Estonian healthcare institutions. Tartu, 2018, 192 p.
36. **Ege Lepa.** Eesti islamikogukonna dünaamika pärast taasiseseisvumist. Tartu, 2019, 207 lk.
37. **Andreas Johandi.** The god Asar/Asalluḫi in the early Mesopotamian pantheon. Tartu, 2019, 277 p.
38. **Indrek Peedu.** Positioning the Scholar: Issues of Epistemology and Methodology in the Evolutionary Study of Religion. Tartu, 2019, 247 p.
39. **Liina Kilemit.** Kristlike kogudustega liitumise põhjustest. Tartu, 2020, 186 lk.
40. **Tiina-Erika Friedenthal.** Võitlus ja väitlus teatri üle Eesti- ja Liivimaal 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses. Tartu, 2020, 472 lk.
41. **Triin Käpp.** Kristlik väärtuskasvatus kristlikes koolides ning kristlike koolide roll Eesti ühiskonnas 21. sajandi algul. Tartu, 2021, 205 lk.

42. **Silja Härm.** Eesti gümnaasiumiastme usundiõpetuse õpetajate professionaalsed valikud usundiõpetuse õpetamisel. Tartu, 2021, 183 lk.
43. **Helle Kaasik.** Sacred medicine from the forest: chemical, psychological and spiritual aspects of ayahuasca. Tartu, 2022, 170 p.
44. **Hedi Vilumaa.** Avatud sõna- ja sakramendiosadus. Ristitud laste ja noorte armulaua admissioon: kontekstid ja arusaamad Eesti luterlikus kirikus 1917–2005. Tartu, 2022, 356 p.
45. **Ahenkora Siaw Kwakye.** Transcendence, as a Theme in Theology and Technology. Tartu, 2022, 273 p.
46. **Iakov Kadochnikov.** Deification of kings in Ancient Mesopotamia. Tartu, 2023, 367 p.
47. **Helen Haas.** Alevis in Contemporary Izmir: Imaginaries, Beliefs and Practices regarding Hacı Bektaş Veli. Tartu, 2023, 227 p.
48. **Imar Y. Koutchoukali.** “Our *‘irbīt* is not like your *‘arabiyya*”. Linguistic and Socio-Political Change in Late Antique South Arabia (550 – 850 AD). Tartu, 2023, 240 p.